

De saga van Bergen

Anneke Koers

Een woord vooraf

*De dag van vandaag
is reeds morgen
en vliedt deze niet
onder onze vingers weg?*

Het is een bekend beeld; aan tafel in een doorsnee doorzonwoning bekijk ik het fotoboek 'O ja, dat was Bergen'. Ik herinner me weer het leven van toen. De werklui op straat en de marktkooplieden met hun luide roep. De keien in de straat, de lage huisjes van de arbeiders en de trotse villa's van de fabrikanten. De opvallende stilte in het straatbeeld. Waarom is dat allemaal gesloopt? Maar ja... het was de tijd van vooruitgang na de wederopbouw. Er kwamen meer kinderen en die wilden allemaal wonen. Het gevoel dat de 'vooruitgang' is doorgeschooten tot een onaanvaardbare kaalslag en de organisatie tot het verdienen van geld wekt bij mij een tegenbeweging op. Een halsstarrige opstelling maakt dat ik het verhaal van de stad of het dorp wil blijven doorvertellen. Ik wil de foto's geïllustreerd zien van de bebouwde omgeving. Het gaat erom dat er wordt nagedacht over de meerwaarde en mogelijkheden van een erfgoed binnen de toekomstige situatie. Een ander argument is dat de economische globalisering de wereld tot één groot dorp schijnt te willen maken. Daardoor raken mensen het normale overzicht van de kleine wereld kwijt. Het is niet slecht of conservatief om op te komen voor een lokale of regionale identiteit.

Er schuilt een verhaal van vroeger in alles om ons heen. In mensen en dingen, in de huizen waar u dagelijks langs loopt, in een boom vlak voor uw raam, in het landschap in de verte. Vaak blijft dat verhaal in het verleden. Het vraagt als het ware om door iemand te worden ontdekt en verteld te worden. U treft dan tal van bijzonderheden over feiten waarvan u op dit moment geen weet heeft. Het is een grote verrassing om te zien hoe lang de negentiende eeuwse ontwikkelingslijnen waren. Hoe vroeg bepaalde plannen en ideeën al werden uitgesproken en opgeschreven.

De mens wordt geconfronteerd met een veranderende omgeving. Zelfs landschappen die wij min of meer stabiel beschouwen blijken onderhevig aan een heftige dynamiek. Niet alleen de natuur maar ook de mens kan die dynamiek veroorzaken. De Kerf is hier een voorbeeld van. In de winter van 1997/1998 is in opdracht van Staatsbosbeheer aan de kust tussen Bergen en Schoorl een bijzondere daad verricht: de duinenrij werd met bulldozers doorbroken. Zeewater, zand en wind kregen weer vrij spel en geven dit van oudsher 'dynamische duingebied' opnieuw vorm. Het resultaat is een

intrigerend landschap dat tot de verbeelding spreekt en jaarlijks duizenden bezoekers trekt.

De belangstelling voor de geschiedenis die immer voortschrijdt is sterk groeiende. Het lokale verleden wordt nu weer eens vastgelegd en kan daardoor niet zomaar in de vergetelheid verdwijnen. De hoofdstukken behandelen niet de gehele geschiedenis van Bergen, daarvoor is dit boekje te klein. Ik heb gestreefd naar een variatie van onderwerpen die met elkaar een algemeen beeld geven van de ontwikkelingen van Bergen.

'Heerlijk Bergen' geeft een indruk van Bergen zoals het was en nu nog in veel opzichten is. De beschrijvingen zijn gekoppeld aan de vier landschappelijke aspecten. Ze zijn binnen de gemeente te onderscheiden zoals strand en zee, duinen en bossen, het dorp en het vlakke land. Veel moest jammer genoeg onbesproken blijven.

De hoofdstukjes willen met elkaar een beeld geven van de ontwikkelingen in de negentiende eeuw die zich aanvankelijk langzaam voltrokken maar gaandeweg sneller verliepen. Als eindpunt is een aantal straten en wegen vermeld die genoemd zijn naar mensen of gebeurtenissen uit het verleden. Velen zult u herkennen uit voorgaande verhalen.

Door deze uitgave zal uw verbondenheid, uw kijk op en uw liefde voor het dorp Bergen aanzienlijk verbreedt en verdiept worden. Dit geldt zowel voor haar inwoners als voor hen, van buiten de gemeente die het dorp liefhebben. Talloze lezers zullen in het Bergen van nu dat verscholen Bergen van toen ontdekken. In de plekken, in de mensen, in de huizen en in het groen.

Haat en liefde, leven en dood, oorlog en vrede, heden en verleden, rijkdom en armoede wisselen elkaar af. U kunt in dit boekje lezen over gebeurtenissen uit het verleden en over zaken die de tand des tijds hebben doorstaan.

De hulpvaardigheid en het geduld van Anneke Bijlsma zijn voor mij de beste herinneringen die ik zal bewaren aan al dat werk. Zij heeft mij geholpen bij het verzamelen van de gegevens voor dit boek. Aan Anneke en haar kinderen Alex en Susan draag ik 'De Saga van Bergen' op.

In den beginne was het gat

Er zullen maar weinig dorpen en steden zijn, die hun ontstaan te danken hebben aan een gat. Bergen is evenwel een bijzondere plaats. Al valt het moeilijk voor te stellen bij de Hoge Heerlijkheid met zijn rijzige naam zoals die uit de historie tot ons is gekomen. Voor een beter begrip moeten we dan ook diep in de tijd teruggaan.

Aan het einde van de laatste ijstijd, circa twaalf duizend jaar geleden lag de Noordzee grotendeels droog. De Britse eilanden en het Europese continent vormden nog één geheel. Door de aanhoudende klimaatsverbetering smolten de gletsjers rond de pool en op de gebergten af. Ze vulde de laagvlakte ten zuiden en oosten van de Doggersbank zich gaandeweg met water. Halverwege de periode omstreeks 4000 voor Chr. had de zee de huidige kustlijn van Nederland bereikt. Al lag de eigenlijke vloedlijn toen nog zo'n zes meter lager dan nu. Inmiddels hadden de golven echter zoveel zand oostwaarts gevoerd dat zich een natuurlijke barrière tegen de zee begon te ontwikkelen. De barrière had de vorm van een reeks smalle, langgerekte richels die op den duur droog vielen en begroeid raakten: de strandwallen.

Juist ter hoogte van het latere Bergen werd deze reeks onderbroken door een zeegat. Het zeegat diende aanvankelijk om het water van de Overijsselse Vecht, de Gelderse IJssel, de Veluwe beken en de Utrechtse Vecht af te voeren. Ook toen de hoofdstroom was verlegd naar het Vlie bleef het gat nog geruime tijd bestaan.

Achter de meeste strandwallen ontwikkelde zich brak- en zoetwaterveen. De kern van het latere West-Friesland behield het aanzien van een waddengebied vol prielen (het Duitse woord priel: slenk in Waddenzee) en geulen. Aan de noordzijde van de zee-engte vormde zich in plaats van een conventionele strandwal een fraaie haakwal. Zoals Texel dat in onze dagen door de Marsdiepstroom heeft verkregen. Op deze noord-west-oostzuidoost lopende gevingerde haakwal heeft Bergen zich ontwikkeld. Het meest naar binnen gelegen is de ondergrond van Aagtdorp. Daarna die van Oudburg. En los daarvan Zanegeest. Vervolgens Bergen zelf met Oostdorp en 'de Koog' en tenslotte de Zuidergeest met 'De Nes'. Een later ontstane lob speelde voor zover we weten geen rol van betekenis in de bewoningsgeschiedenis. De lob lag aan de westzijde van de haakwal ongeveer onder het huidige Bergen aan Zee.

Omstreeks 2000 voor Chr. was het Westfries waddengebied zo sterk verland dat de mens zich een woonplaats koos op de kwelders en kreekruigen. Hier verbouwde hij graan, weidde hij schapen, viste hij op steur en verzamelde hij schelpdieren. Daarvan zijn de overblijfselen met veel tegelijk achtergebleven

op wat met een Deense term 'kokenmoddinger' (keukenafvalhopen) wordt genoemd. Naar het karakteristieke aardewerk wordt deze eerste belangrijke bewoningsfase Standvoetbekercultuur genoemd.

Drie belangrijke concentraties zijn tot dusverre opgegraven: zandwerven, Aartswoud en Kolhorn; alle in het eigenlijke West-Friesland dus. D.P. Hallewas (1981) sluit echter geenszins uit dat ooit sporen van deze cultuur in de Bergense ondergrond zullen worden aangetroffen.

In de loop van het tweede millennium voor Chr. (tussen 2000 en 1000) verlandde het zeegat van Bergen. Ook West-Friesland raakte gaandeweg met een veenkussen overgroeid. Aan de andere zijde vormde zich het meren- en plassengebied. Het gebied dat in de Romeinse tijd als 'Flevum' en in de vroegere middeleeuwen als 'Almere' zou worden aangeduid. Er ontstond opnieuw een verbinding met dit natte hart van Nederland maar nu via het zogenaamde 'Oer-IJ' dat zijn monding tussen Castricum en Egmond had. De Romeinse legioenen trachtten omstreeks het begin van de jaartelling een bruggenhoofd in het kustgebied te vestigen. Deze vormde niet meer zo brede maar nog goed bevaarbare stroom. Het was een uitstekende uitvalsbasis voor expeditie dieper Germanië in. Vanuit de Westfriese venen voerde een riviertje het overtollig regenwater af: de latere Rekere die stromend door de strandwalvlakte waarin naderhand de Berger- en Egmondermeer zouden worden gevormd bij Limmen in de 'noordelijke Rijnmond' uitmondde.

Hoelang er nog sprake is geweest van een open verbinding met de zee is een punt van discussie. De theorie dat het IJ-estuarium (trechtvormige riviermonding) al voor de Romeinse tijd geheel is verland blijkt op zuiver historische gronden onhoudbaar. De hypothese dat er in de negende eeuw nog een smalle, door stropende Noormannenbenden (Denen) onopgemerkte restgeul in de omgeving van Egmond over was is daarentegen aannemelijk. Ook al ontbreken de naamkundige middelen om 'Egmond' zonder meer tot 'IJmond' te herleiden. Alleen al het feit dat de kust een veel onregelmatiger profiel had dan tegenwoordig, vergroot de kans op oude landschapselementen in de vorm van muijen (diepten tussen twee banken aan de kust) en slurfters aanzienlijk.

Bovendien bestonden toen de jonge duinen nog niet. Die stoven pas tussen de twaalfde en de zestiende eeuw op. Ze veranderden net als de inbraken van de zee via Zijpe en Marsdiep het aanzien van Noord-Holland drastisch. Ook die hoge jonge duinen getuigen nog van wat ooit bestond: ten zuiden van Bergen zijn ze kalkrijk, ten noorden kalkarm. En daarmee verraden zij de verschillende herkomst van het zand waaruit ze zijn opgebouwd. Zo kunnen we, tijdens een wandeling door het Noord-Hollands Duinreservaat, bij het zien van de eerste veldjes kraaiheide of andere kalkschuwe planten, worden herinnerd aan het zeegat. Het zeegat dat letterlijk aan de Heerlijkheid ten grondslag heeft gelegen.

De eerste bewoners

De lange reeks van strandwallen – op sommige waarvan lage duintjes waren opgestoven – vormde een effectieve barrière tegen de zee. Daarmee waren het noorden en westen uiteindelijk geschikt geworden voor permanente bewoning. De Friezen zijn rond 500 voor Chr. van de hogere gronden naar het kustgebied getrokken. Ze hadden zich gevestigd op de oeverwallen langs de riviermonden. Zo ook op de oude duingronden en ten oosten van het Vlie en op kunstmatige woonheuvels: de terpen. Een vreugdeloos volk, oordeelde de Romeinse schrijver Plinius de Oudere: ‘tweemaal per etmaal werden de landerijen overstroomd en waren de primitieve boerenwoningen als wrakke schepjes in een storm’. Toch klopte deze beschrijving maar zeer deels. Uit andere bron weten we dat langs de noordkust sprake was van een kweldergebied dat slechts bij springtij of een flinke noordwester onderliep. En waar het dus betrekkelijk veilig toeven was. Bovendien woonden velen elders in andere omstandigheden zoals de ‘Kleine Friezen’. Ze woonden ten westen van het Vlie in het gebied dat ook nu nog voor een deel West-Friesland heet. Hoever hun stamgebied zich uitstrekte is niet bekend. Tijdens de komst van de Romeinen is er sprake van een kleine volksverhuizing. De vestiging van de Bataven in het rivierengebied en de Caninefaten in het gebied tussen Rijn- en Maasmond was een onderdeel van. Hoogstwaarschijnlijk bevonden zich tussen deze Germaans sprekende stammen en de Keltische bevolking in het zuiden nog resten van een oudere herkomst; op naamkundige gronden wordt een verwantschap met de Venetisch-Illyrische taalfamilie verondersteld. Dat juist namen van kleine wateren als Jisp, Ilp, Gaasp en Weesp vermoedelijk van zulk een archaische herkomst zijn zegt iets over de kracht van de traditie. Het zegt ook wat over de betrekkelijke dichtheid van bewoning in het moerassige achterland.

Het zijn evenwel de Friezen die roem hebben verworven en dan nog door dramatische gebeurtenissen die zich hebben afgespeeld in het latere Kennemerland. Dit gebied werd spoedig voor de Romeinen gewonnen na de komst van de veldheer Drusus (12 jaar v. Chr.) Een daarbij zal de strategische betekenis ervan zeker van belang zijn geweest. Want ook al bestond het ‘Zeegat van Bergen’ feitelijk niet meer er was nog altijd sprake van een onderbreking van de strandwallenreeks. Op ongeveer dezelfde hoogte en belangrijker nog van een bevaarbare verbinding met het Midden-Nederlandse rivierengebied. Uit bodemkundig onderzoek is immers gebleken dat de monding van de noordelijke Rijnarm die bij Utrecht aftakte en via de Vecht en het Oer-IJ noordwestwaarts liep juist hier moet worden gezocht. En op grond van archeologisch onderzoek is komen vast te staan dat de vlootbasis Castellum Flevum bij Velsen moet worden gelokaliseerd. De

vlootbasis is aangelegd door Drusus' opvolger Germanicus en was uitgangspunt voor expedities naar Germanië.

Geruime tijd lijken Romeinen en Friezen in dit grensgebied op goede voet met elkaar te hebben gestaan. Tegenover het nominale gezag van de eersten stond slechts een heffing in natura – in de vorm van runderhuiden – op te brengen door de Friezen. Toen de lokale bewindvoerder Qlennius in 28 jaar na Chr. echter huiden van oerossen als norm voorschreef konden de Friezen daar onmogelijk aan voldoen. Zij kwamen in opstand. Grepen de belastingpachters en sloegen het beleg voor het fort Flevum. Dit werd niet ingenomen het leek raadzamer zich op de eigen bezittingen terug te trekken. Lucius Apronius: de gouverneur van Neder-Germanië kwam de opstandelingen na met een enorme legermacht. Daarvoor maakte hij eerst de nabij Flevum gelegen riviermondingen met dammen en bruggen begaanbaar. De expeditie aan de overzijde liep echter uit op een regelrecht fiasco. Slechts een deel van de troepen ontkwam na zware gevechten waarbij tegen de gewoonte in de lijken van de gesneuvelden niet konden worden geborgen. Een contingent van negenhonderd Romeinen werd in een heilig woud in de pan gehakt. Het woud was gewijd aan de inheemse godheid Baduhenne (waarschijnlijk Heiloo). En nog eens vierhonderd soldaten kwamen om in het landhuis van een zekere Cruptorix waarin zij zich hadden verschanst. 'Schitterend' is sindsdien de naam der Friezen onder de Germanen', besluit de Romeinse geschiedschrijver Tacitus deze episode.

Weliswaar bracht de veldheer Corbulo vanaf het jaar 47 na Chr. deze streken opnieuw onder gezag van de Caesaren. Van een werkelijke incorporatie (inlijven, opnemen in een groter gebied) van de Friezen binnen het Romeinse Rijk is nimmer meer sprake geweest. Twee plaatsen die in de vroege middeleeuwen van enig belang zullen blijken te zijn - Velsen en Heiloo - spelen in de eerste eeuw een zekere rol. Van Bergen kan dat niet gezegd worden desondanks weten we dat het in die tijd bewoond werd door een Fries georiënteerde bevolking. Sporen van een nederzetting zijn tot nu toe niet gevonden laat staan die van villa's als van de gepensioneerde Gallische (Belgische) soldaat Cruptorix. Over een indirecte aanwijzing beschikken we wel: een grafveldje op de uiterste oostpunt van de strandwal bij de huidige Oosterdijk. Daar werden in het jaar 1962 bij egalisatie van een terrein dicht bij elkaar twintig potten gevonden van met de hand gemaakt inheems aardewerk. Helaas zijn de vondstomstandigheden nauwelijks bekend en is van de inhoud - asresten of bijgaven - niets bewaart gebleven. Door de broosheid van het materiaal is uiteindelijk maar één exemplaar in vrijwel gave toestand in Bergens Museum 't Sterkenhuis beland. Deze urn vormt daarmee een bescheiden maar kostbare getuigenis van de aanwezigheid van een bevolking. De bevolking die zich door een willekeurige machthebber niet liet koeioneren (voortdurend bevelen).

Met de ineenstorting van het Romeinse gezag kwamen onze streken welhaast in een nieuwe prehistorie terecht. Dat gebeurde onder de massale druk van op drift geraakte stammen: de Grote Volksverhuizing. Weliswaar wist één van de vele tientallen stamhoofden: Clovis zijn macht op den duur te

consolideren (duurzaam maken). En zo kon hij een basis te leggen voor een nieuw rijk: dat der Franken. Het rijk dat zelfs weer een keizer zou kennen.

Schriftelijk berichten zijn uiterst schaars en vaag. Zelfs materiele overblijfselen zijn ons uit 'duistere eeuwen' tussen het begin van de vijfde en het einde van de zevende eeuw nauwelijks bekend. Terecht is de vraag gesteld of er zeker in het kustgebied wel sprake is geweest van bewoningscontinuïteit (voortdurend). Het antwoord luidt dat die er wel geweest moet zijn. Het aantal mensen dat in de delta of op de oude duingronden achterbleef was zeer gering. Overlevering van aardrijkskundige name en orale (mondelijke) traditie maken een ononderbroken bewoning aannemelijk. Het betreft Walcheren, het gebied rond de monding van de Oude Rijn en Kennemerland.

Intrigerend daarbij is de mogelijke aanwezigheid van oudere bevolkingselementen dan de Friezen of de Germaanse stammen in het algemeen. Rond de Oude Rijnmond zijn legio verhalen bewaard over 'reuzen' die soms geïdentificeerd kunnen worden met leider van doortrekkende stammen; deze staken kennelijk met kop en schouders boven de oorspronkelijke bevolking uit. Zowel op Walcheren als in Kennemerland is juist onder de autochtone families nog altijd een mensentype te vinden. Het type dat door zijn gedrongen gestalte en zijn donkerder uiterlijk allerm minst beantwoordt aan wat als 'Fries' wordt beschouwd. Toch is het zeker dat 'Friesland' tot de twaalfde eeuw een veel ruimere betekenis had dan nu. In politiek en volksrechtelijk opzicht reikte het tot het Zwin terwijl tot aan de Oude Rijn overwegend Fries moet zijn gesproken.

Tegelijkertijd is er in die vroegste middeleeuwen sprake van een internationale oriëntatie van het kustgebied, zozeer dat historici spreken van de Noordzeecultuur. Deze uitte zich in gemeenschappelijke taalkundige ontwikkelingen maar ook in een sagentraditie waarin de nagalm van de volksverhuizing weerklonk: Beowulf, Hamlet, het Gudrunlied. Handelscontacten bleven ondanks het verdwijnen van een echte geldcirculatie en de opkomst van het grondbezit als economische basis. En tenslotte kwam ook een belangrijk cultureel element van overzee: de prediking van het Christendom.

We kennen allen de namen van de belangrijkste missionarissen Willibrord en Bonifatius. Ze kwamen kort voor het jaar 700, onder bescherming van de Frankische hofmeier Pepijn de Middelste, naar de Lage Landen. De eerste werd in het jaar 695 tot bisschop van Utrecht gewijd. De tweede vond in het jaar 754 na een werkzaam leven zijn droevig einde in Dokkum. Hij preekte onder andere in Velsen omdat deze plaats dichter dan de andere bij de heidenen lag. Dokkum: een bedevaartsoord voor katholieken, waar tijdens de tocht naar het Martelveld, de schedel van Bonifatius als reliek wordt meedragen. Was de dood van Bonifatius een afrekening door de Friezen of een ordinaire roofmoord. Zeker is dat Bonifatius een onnatuurlijke dood is gestorven. Plaats delict: Dokkum de datum 5 juni 754. Hij is ook bekend als apostel der Duitsers, zijn beroep: missionaris en aartsbisschop van Mainz.

Volgens de geschiedschrijver Willibald in de 'Vita', direct na de dood van Bonifatius, is er sprake van verzet van de zittende heersers tegen de rondtrekkende 'Bonifatius' groep. Het vond plaats in het gebied Frisia, dat zich uitstreckte van Bremen tot en met het huidige Zeeland. Bonifatius is begraven in Fulda in de deelstaat Hessen bij de voormalige Oost-Duitse grens. Daar is zijn graf, groot: zes meter bij vier meter, met daarin een sarcofaag. In de jaren zestig van de vorige eeuw is de sarcofaag geopend. Gevonden: een eikenhouten kist met daarin de botten van een man uit het jaar omstreeks het jaar 750. Er waren niet veel botten aanwezig, alleen de botten van de benen. De anderen zijn waarschijnlijk als relik gestolen. De man had een lengte tussen de een meter vijftientig en een meter negentig en had zware botten. In de kist is geen schedel gevonden. De schedel in Dokkum is waarschijnlijk de echte en de schedel die in de kathedraal in Fulda als relik wordt tentoongesteld, is dan niet de echte schedel van Bonifatius. Gezien de belangrijke status die Bonifatius nog steeds heeft, mogen we ervan uitgaan dat Bonifatius en zijn volgelingen vanwege hun geloof zijn vermoord. En niet zoals men ons wil doen geloven vanwege een beroving. Het is een gecoördineerde actie geweest van de Friese machthebbers. Met Willibrord kwamen nog elf predikers naar het land van Friezen en Saksen, onder wie een zekere Adelbertus. Alhoewel er recentelijk door W.A. Fasel twijfels zijn geuit aan de historiciteit van deze apostel van Kennemerland. Het nuchtere verstand verbiedt de Heilige Adelbert als een streekheilige te aanvaarden. Is zijn bestaan toch tamelijk zeker. Iets anders is of men alle aan deze heilige toegeschreven wonderdaden als feiten of als verdichtsels-met-een-kern-van-waarheid moet aanvaarden. Noord-Kennemerland was immers in de voorchristelijke tijd al een gebied met een sterk religieuze traditie. Het heilig woud van Baduhenna, waarin de Friezen in het jaar 28 na Chr. het Lucius Apronius en de zijnen zo zuur hadden gemaakt, kan zoals we zagen heel goed het 'Heyligenloe' ofwel Heiloo zijn geweest. Een andere plaats van een soortgelijke betekenis was Hargen: 'hargh' is een offerplaats of heiligdom. Bovendien wijst de aanwezigheid van 'heilige bronnen' op een kerstening van heidens volksgeloof. We kennen er liefst drie: de Willibrordusput, de Adelbertusput en de Runxputte. E.H.P. Cordfunke wijst erop dat christenen en niet-christenen die in een zelfde traditie zijn opgegroeid deze in een volledige harmonie kunnen cultiveren. Officiële verordeningen zijn evenmin als tegenwoordig doorslaggevend voor wat er onder de bevolking leeft. Keizer Karel gebod in het jaar 789: 'over bomen, stenen of bronnen waar sommige dwaze lieden offers en andere eerbetoon brengen, bevelen wij kortweg dat dit slechte en godslasterlijke gebruik waar het ook gevonden wordt, uitgeroeid en vernietigd worde (Capitulare 22)'.

Willibrord, Bonifatius en Adelbertus oordeelden blijkbaar anders. Ze begrepen heel goed dat men een vernieuwing van het geloof kan bewerkstelligen zonder alle oude waarden te vernietigen. Was de apostel van Kennemerland daarom zo geliefd? Zijn leven en werken konden nog tweehonderd jaar na dato door Ruopert van Mettlach uit de volksmond worden opgetekend. De Abdij van Egmond was gebouwd op de plek waar hij (her)begraven was. Het was eeuwenlang een voornaam steunpunt van de

Hollandse graven. De abdij ontstond in de tiende eeuw niet uit het niets zoals Fasel ons wil doen geloven. Er was in Kennemerland een gevoel voor religieuze symboliek aanwezig die zich nog in de late middeleeuwen rond het 'Mirakel van Bergen' zou manifesteren. Het was in het gebied rond de oude noordelijke Rijnmond.

In de zomer van het jaar 889 vaardigde koning Arnulf van Karinthië een oorkonde uit waarbij hij de getrouwe en achtenswaardige graaf Gerolfus goederen schonk. De goederen waren in diens graafschap aan de Rijnmond, in de westelijk Betuwe en Kennemerland. Het stuk bevat de gebruikelijke formules. Daarmee draagt de koning een ieder op zijn vazal dit nieuwe bezit en al wat ertoe behoort ongestoord te laten genieten. De reden van de schenking is niet erg duidelijk. Gerulf had er ootmoedig om gevraagd, meer niet. Toch mag worden aangenomen dat Arnulf hem deze en andere giften heeft gegund wegens grote verdienste voor het rijksgezag. Namelijk de moord op de Vikinghoofdman Godfried in het jaar 885. En daarmee de uitroeiing van de vreemde overheersing in de 'Inferiora Provincia' (lees: Holland, de ondergeschikte provincie) van Oost-Francië waarvan de schriftelijke bewijzen verloren zijn gegaan.

De Vikingen (Denen) ook wel Noormannen of Ascmannen (mannen in essenhouten schepen) genoemd hadden toen reeds driekwart eeuw de kuststreken geterroriseerd. Ze waren met hun raids (strooptochten, snelle aanvallen) tot Aken en Keulen gekomen. Op enkele plaatsen hadden zij vaste grond onder de voet gekregen zoals op Walcheren en in Kennemerland. Dit was mede een gevolg van de politiek van de nazaten van Karel de Grote. Naar een al in de laatromeinse tijd beproefd middel werden bepaalde hoofdliden tot leenman gemaakt. Zo hoopte men dat hun rivalen buiten de deur gehouden werden. De Vikingtochten waren immers maar al te vaak veroorzaakt door politieke twisten in het land van herkomst (Denemarken). Het sluiten van de juiste coalitie kon een zaak van leven of dood betekenen.

Reeds Lodewijk de Vrome gaf de plaats Dorestad en omgeving te leen aan de gebroeders Harald en Rorik. Lotharius voegde daar in het jaar 841 Walcheren en omliggende gebieden aan toe. Korte tijd later stierf Harald en keerde Rorik voor een aantal jaren naar Denemarken terug waar een twist om de troonsopvolging woedde. Toen hij in 850 opnieuw in de lage landen verscheen werd hij voor de tweede keer met Dorestad, de Betuwe en Kennemerland beleend. Zijn neef Rudolf heerste op Walcheren. Rorik bekeerde zich tot het Christendom en kon gedurende vijftien jaar een relatieve rust in zijn graafschappen handhaven. Na zijn dood in 882 kwam Godfried aan het bewind. Aan diens politieke en militaire ambities maakten zoals boven vermeld Gerulf en de zijnen een eind. Daarmee was het gedaan met de heerschappij van de Vikingen in Friesland waarmee het gehele kustgebied van Zwin tot Weser placht te worden aangeduid. De vestiging van territoriale staatjes zoals Holland onder locale machthebbers kon een aanvang nemen.

'Holland' (Holtland, Houtland) komt als benaming van het grondgebied van de nazaten van Gerulf overigens niet voor het begin van de twaalfde eeuw voor. De bosrijke streek waaraan het zijn naam ontleent vormde oorspronkelijk de natuurlijke grens tussen twee kerngebieden: de Rijnmond en Kennemerland. Het was het gebied de Holt of Hout tussen Noordwijk en Haarlem. Het gebied was in het bezit van de eerste graven en hun Scandinavische voorgangers. Het waren gouwen, ambtelijke districten die onder de Frankische koningen waren gevormd en waartoe ook de Maasmond, Texel en Wieringen behoorden. Hier vond men de oudste bewoningsconcentraties en de eerste christenkerken die op de oude keileemgronden en de oeverwallen van de verschillende Rijnarmen gelegen waren.

Kennemerland wordt reeds in de Merovingische tijd vermeld als 'pagus' (gouw), 'Kinheim' of 'Kinnehim' (719-739). Het heeft zich ontwikkeld langs de toen reeds sterk verlandende noordelijke Rijnmond waarop de oude duingronden de geestdorpen lagen. Velsen, de plek waar Germanicus ooit zijn vlootbasis bouwde wordt het vroegst genoemd. In het jaar 985 heet Kennemerland zelf 'Comitatus', wat graafschap betekent. Het vormt dan een onderdeel van de bezittingen die graaf Diederik beter bekend als Dirk 11 door keizer Otto 111 bevestigd krijgt. Deze kleinzoon van Gerulf was al een betrekkelijk belangrijk vorst. Dat alleen al blijkt uit zijn huwelijk met Hildegard van Vlaanderen, een verre nazaat van de grote Keizer Karel zelf. Toch zou het nog eeuwen duren voor het graafschap Holland geconsolideerd (duurzaam gemaakt) was, waarbij dikwijls naar drie kanten tegelijk moest worden gestreden: tegen de Vlamingen, de West-Friezen en de bisschop van Utrecht.

Want ook de kerkvorst had zijn aanspraken in het kustgebied. Vermoedelijk kon hij sommige daarvan zelfs op betere gronden verdedigen dan de graven die nogal eens andermans rechten usurpeerden (onrechtmatig in bezit namen). En bijvoorbeeld het klooster Echternach zijn door Willibrord geschonken kerken afhandig maakten. In de tijd van de beide eerste Dirken was Balderik bisschop. Een van de eerste zaken die hij in zijn lange loopbaan ondernam was het op orde brengen van de administratie van het bezit van zijn kerk. Zo ontstond de beroemde Utrechtse goederenlijst. De lijst is voor de kennis van de vroegste geschiedenis van ons land zo'n onuitputtelijke bron. Bergen wordt hierin voor het eerst wordt genoemd.

Geestelijk en wereldlijke zaken liepen in die tijd dwars door elkaar heen en beide vormden ze onderdeel van de strijd om de territoriale macht. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de graven van Holland zich vrijwel vanaf het begin hebben bemoeid met het klooster. Het klooster dat kort na het jaar 900 in Noord-Kennemerland werd gesticht: Egmond. De vroegste historie van deze instelling is even boeiend als raadselachtig en dat geldt niet in de laatste plaats de naam ervan. Zouden de huidige bewoners als zij van 'Eimund' spreken niet dicht bij de oplossing komen?

Bergum – Berga – Berghen

Bergen heeft waarschijnlijk zijn naam te danken aan de duinen die het dorp halvemaansgewijs omgeven en veel op bergen gelijken.

Dat schreef mevrouw Van Reenen-Völtere in het jaar 1903 en daarmee boekstaafde zij een der meest hardnekkige misverstanden in de geschiedenis van de Heerlijkheid. Nu was in haar tijd over de vorming van de jonge duinen – en vooral over de laatmiddeleeuwse datering daarvan – natuurlijk nog maar weinig bekend. Ernstiger is dat ook nu de hoge duinentheorie nog met het grootst gemak wordt verkondigd. Zo heet het in het jaar 1975 in een officiële publicatie:

Bergen heeft zijn naam waarschijnlijk te danken aan de duinen die om het dorp liggen en enigszins op bogen lijken. De oudste bewoners van de streek waren waarschijnlijk Caninefaten. Die zich voor het begin van de jaartelling aldaar vestigden en zich later vermengden met de Friezen.

Moeten we nu de verbintenis van de naam met het begrip voor ‘heuvel’ of ‘hoogte’ maar verbreken? Geenszins. Andere afleidingen als ‘heem’ (huis van Ber) of als plek waar schepen zich konden bergen bij stormweer (in het oude zeegat) zijn nog onwaarschijnlijker. Voor een naamsverklaring zijn echter twee factoren onmisbaar: kennis van de meest oorspronkelijke geografische omstandigheden en goede interpretatie van de oudste vormen waarin het betreffende toponiem (plaatsnaam) tot ons is gekomen. De oudste vorm dan waarin de naam bergen is overgeleverd luidt ‘(in) Berghum’. Het staat als zodanig aangeduid in de Goederenlijst van de Sint-Maartens- of Domkerk van Utrecht. Dit is een inventarisatie van aanspraken, rechten en bezittingen van de kerk. De inventarisatie werd opgemaakt toen bisschop Balderik in zijn stad was teruggekeerd uit een door Noormannen-invalen gedwongen ballingschap. Hij trachtte orde op zaken te stellen in het beheer van zijn kerk en bisdom (eerste helft tiende eeuw). Bij het opstellen van die lijst is gebruik gemaakt van oudere stukken, giftbrieven en dergelijke. De stukken zijn voor het merendeel uit de negende eeuw en soms zelfs uit de 8e eeuw. Dat wil zeggen in de tijd van Karel Martèl, Pepijn de Korte en Karel de Grote.

Bergen waar de kerk vijf mansen (hoeven) bezit wordt genoemd tussen een groot aantal andere Kennemer plaatsen: Limbon (Limmen), Haralem (Haarlem), Velasan (Velsen), Vennapa (De Vennep), Batchem (lees: Bacchem, Bakkum), Husidina (Huisduinen), Pathem (Petten), Haragum (Hargen), Scoronlo (Schoorl), Campthorpa (Camperduin) en Vranlo (Vroone of Sint

Pancras). Problematisch zijn de vermeldingen Tlex, Disseldorp bij Limmen? Wiutmindheim, vermoedelijk niet Wimmenum. Edeshtorpa, wellicht Aagtdorp dat in dialect 'Eistrup' heet. Benetfelda, Bentveld bij Haarlem of een gelijknamige plek nabij 't Woud? En Beccanburen dat wellicht verband houdt met de Baakmeergeest onder Bergen. Tenslotte is een groot aantal namen niet meer terug te vinden. Wellicht zijn deze plaatsen verlaten, overgestoven door de jonge duinen of hebben ze een naamsverandering ondergaan. Opvallend is het grote aantal namen met de uitgang 'um', ofwel 'heem', wat 'huis' of 'woonplaats' betekent.

Of 'Bergum' als zodanig moet worden verklaard is zeer de vraag. Het lijkt veeleer een naamvalsuitgang te zijn. Een verband van het eerste lid met 'berg' of 'hoogte' is gezien de strandwalconstructuur. Vooral de ligging van de kern van het dorp, de kerk is dat vrij aannemelijk. Latere vermeldingen luiden Berga (1094) en Berghe (1188 en 1280).

Vanaf het begin van de dertiende eeuw overheerst de spelling Berghen. Meestal met ee h en alleen op dat punt dus nog verschillend van de huidige schrijfwijze. Met name de spelling Berga is curieus; we vinden deze ook terug in een stuk uit het jaar 1083 waarin de bezittingen van de abdij van Egmond door de graaf worden bevestigd: Bergan, Berghan, Bergam. De betreffende oorkonde is echter een vervalsing en ook de identificatie van deze 'villa' (dorp) is twijfelachtig. Het is immers 'ab occidente Rheni posita' ten westen van de Rijn gelegen. En dat valt met de beste wil van de wereld niet van ons Bergen te zeggen. De plaats wordt in de tekst genoemd tussen Leiden en Vlaarding en is waarschijnlijk Berg of Bergambacht in de Krimpenerwaard. Voor de geschiedenis van de Heerlijkheid betekent dat dus weer een kleine illusie minder.

Bergen aan Zee

*Ik heb het reuzenwerk aanschouwd,
Den Zeeweg door het duin gebouwd,
En stond verbaasd van 't grootsche ondervinden.*

De Alkmaarse archivaris C.W. Bruinvis kon er op de tweede september 1906 nòg niet over uit. De nieuwe straatweg was toen al bijna een half jaar gereed. De eerste huizen aan zee waren in aanbouw. Het project wekte nog altijd verbazing en bewondering. We moeten bedenken dat het vrijwel geheel met handkracht was uitgevoerd. De enige vorm van mechanisatie was een smalspoortje met een stuk of twaalf kiepkarretjes. Ze werden gebruikt voor het grote zandtransport en een kleine fabrieksloc om de steilste hellingen te bedwingen. Een vol jaar van 5 maart 1905 tot 22 maart 1906 was een ploeg van gemiddeld veertig arbeiders onder leiding van A.W. Bakhuis bezig geweest met het grondwerk van de ruim drie kilometer lange, sterk slingerende en op en neer gaande traject.

Zonder zee zou Bergen waarschijnlijk niet bestaan hebben. En wat zouden Bergen en Bergen aan Zee nu deze wèl bestaan, zonder zee toeristisch te betekenen hebben? De zee en het strand oefenen elk jaargetij op velen een grote aantrekkingskracht uit. Niet het minst op de dichters maar ook op de sportvissers, de ruiters, de jutters, de badgasten, de zoonaanbidders, de zeilers, de kuilengravers, kortom: op iedereen. Toch bestaat deze massale liefde voor de zee en het strand als bronnen van gezond en eenvoudig vermaak nog niet zo erg lang. Het heeft een hele tijd geduurd eer de mensen zich aan het zonlicht en het zeewater durfden 'bloot' te stellen. Oude badfoto's bewijzen dat wel; het ware strandgenot onderging men deftig aangekleed in een strandstoel en baden in zee gebeurde vanuit een badkoets. In het jaar 1923 werd er nog gewaarschuwd: 'ga nooit in zee baden voordat de medicus daartoe permissie heeft gegeven'. Er is dus wel veel veranderd zowel wat betreft de aard van het strandleven als het aantal mensen dat zich eraan kan wijden. Het zijn deze veranderingen die voor de gemeente Bergen veel betekenis hadden. We hoeven in dit verband maar de namen Bergen aan Zee en 'Bello' te noemen. Het ontstaan en de ontwikkeling van het kleine dorp (Bergen aan Zee) bij paal 33 vormen een apart hoofdstuk in het Bergense geschiedenisboek. Dat hoofdstuk is nog steeds niet af. Het tijdens de laatste oorlog voor bijna de helft gesloopte dorp is na die oorlog fragmentarisch en zonder veel visie herbouwd. Een bijkomende ramp was het verloren gaan van de beide parken die in het begin van de jaren zestig bijna al hun bomen kwijtraakten. Wat is overgebleven kan in deze vorm moeilijk blijven bestaan. Ondanks het grootse landschap van de omringende duinen en de nabijheid van de zee. De voor Bergen aan Zee ontwikkelde toekomstplannen (1969) zijn wat betreft inhoud in het kort

als volgt: hoofddoel is het scheppen van een goed woon- en vakantieklimaat. Tussen de Elzenlaan, Verspijckweg, Kerkstraat en Julianalaan is intussen een groot complex verrezen. Het complex bestaat uit laagbouw waaronder drieëndertig bungalows en hoogbouw waaronder flatgebouwen van vier tot tien woonlagen. Tot het complex behoort een gigantisch parkeerterrein: de meeste straten zijn alleen bestemd voor voetgangers. Buiten de al genoemde bebouwing omvatte het plan de bouw van elf bungalows. Ze kwamen bij het kerkje en van nog enkele flatgebouwen in de richting van de boulevard. Wat de plaats van de huizen betreft blijft het 'oude dorp' intact.

Terug naar het jaar 1904 waarin de voorbereidingen voor het stichten van een landbouwnederzetting een aanvang nemen. Dirk Min had vervolgens met zijn zoons en knechten het stratenmakerwerk verricht. De relatie tussen de opdrachtgever, Jacob van Reenen en de familie van Dirk bestond al van voor 1905. Dirk was één van de 'zeven zonen' van Klaas Min die eerder in het duin werkzaam waren geweest als helmplanter. Aan opdrachten was er dus geen gebrek. De beloning door de aristocratische grondheer moet aan de magere kant zijn geweest. Veel later werd tenminste nog de volgende karakterisering gegeven van hun samenwerking: 'de Van Reenens en de Minnen leken op elkaar. Ze rammelden allebei – de eersten van het geld, de tweeden van de honger.'

De toenmalige burgemeester J. Van Reenen had het ambitieuze plan opgevat om in de duinvalleien achter de zeereep aan land- en tuinbouw te gaan doen. Samen met zijn echtgenote M. Van Reenen-Völter. Hij was eigenaar van een groot deel van de oude Heerlijkheid. De grond moest eerst vruchtbaar worden gemaakt. Daarna konden allerlei gewassen in de moestuin geplant worden. Om de groenten te kunnen vervoeren was het nodig dat er een verharde weg door de duinen kwam. Er woonden toen geen mensen om de groenten te consumeren.

Een weg die bij 'de Franschman' aansluiting had op de bestaande Eeuwigelaan die daarvoor Heereweg heette. Deze door een tuinarchitect ontworpen Zeeweg kwam gereed in het jaar 1906. De weg was aangepast aan het toenmalige verkeer.

Bij de aan zee ontgonnen gronden moest natuurlijk een boerderij komen. Men begon onmiddellijk te bouwen maar hoe kwam men aan materialen? Deze werden voor een deel eenvoudigweg gefabriceerd: de stenen bijvoorbeeld in een fabriekje bij 'de Franschman'. Het transport van de materialen vond plaats per lorrie. Inmiddels veranderden de initiatiefnemers van inzicht; van agrarisch worden hun plannen bovendien toeristisch. Een gevolg daarvan is dat er geen boerderij komt maar een café-restaurant: 'Prins Maurits' geopend in het jaar 1906.

Er was veel interesse voor de nederzetting aan zee. Gemakkelijk transport voor de grote menigte ontbrak nog. Men kwam toen door de grote toevloed van mensen geïnspireerd op het grandioze idee om de oude smalspoorbaan weer te gaan benutten. De spoorbaan werd nu de straatweg klaar was toch

niet gebruikt. Er werd een speciale lorrie met lange banken en een simpele overkapping gemaakt. Er werd een paard voor gezet en... de tram was gereed. Resultaat? In de zomer van het jaar 1908 werden er bijna vijftienduizend personen vervoerd! Een jaar later is de lorrie niet meer nodig want dan rijdt de eerste stoomtram naar Bergen aan Zee. Van de jaren 1909 tot 1955 zal 'Bello' dat blijven doen. Na al deze jaren van min of meer trouwe dienst kan de in het jaar 1914 gebouwde tramlocomotief uitrusten op het gewezen Bergense station: het Plein.

Het stichtingsjaar van Bergen aan Zee is gesteld op 1906. Behalve 'Prins Maurits' kwamen toen ook de villa 'Ulysses' (ongeveer op de plaats van het tegenwoordige hotel 'Nassau-Bergen') en zoals gezegd de Zeeweg gereed. Er was een oud schelpenpad (Schilp Slagh) naar de kust. Dit pad is vervangen door de Zeeweg via een aangepast tracé. Over dit pad brachten schelpenvissers hun uit zee geviste schelpen naar een plek in de buurt van boerderij 'De Franschman' waar de schelpakkers gelegen waren. Via de Roosloot werden de schelpen per schuit afgevoerd naar de kalkbrandrijen.

Wie zoekt naar de oudste kaart voor de beschrijving van de straatnamen van Bergen aan Zee hoeft niet verder terug te gaan dan het jaar 1906. In dat jaar werd de badplaats gesticht. Daarvoor waren er daar aan de Noordzee enkel duinen en een strand en het eerder genoemde schelpenpad voor het vervoer van schelpen naar Bergen. Het pad dat in vroeger tijden ook wel door de dorpelingen zal zijn gebruikt voor een wandeling naar zee. Zeker is dat het pad er al in het jaar 1662 lag: het jaar waarin Joannes Blaeu zijn kaart van Bergen publiceerde. Deze toont ons (en dat is alles) het 'Schilp Slagh' en een kleine naamloze nederzetting. Bestaande uit een wachthuis, een vijftal hutten en een zogenaamde 'vierboet': een primitief vuurbaken.

De oudste kaart na de stichting van Bergen aan Zee is die van Leonard A. Springer uit het jaar 1907. De kaart werd in opdracht van de familie Van Reenen gemaakt voor een 'Villapark Bergen aan Zee'; de kaart vertoont geen straatnamen. Op 10 januari 1908 verleende de gemeenteraad goedkeuring aan dit stratenplan.

Sinds 1907 zijn vele andere kaarten van de badplaats gemaakt vaak een geheel vormend met het gebied van Bergen-Binnen. We vinden ze opgesomd en beschreven in het artikel 'Oude straten op oude kaarten van Bergen aan Zee' onlangs gepubliceerd in de Bergens Kroniek (Buizer en Zeiler 2003). In dit artikel worden tien kaarten genoemd tot en met het jaar 1940 met als waarschuwing de mededeling: 'sommige straten, lanen of wegen zijn nooit aangelegd. Andere zijn verdwenen of verlegd en tenslotte is er de categorie – de grootste – waarvan de naam werd veranderd. In een enkel geval meerdere malen'.

Zeiler schrijft: 'de Zeeweg en het gehele wegennet van Bergen aan Zee zijn oorspronkelijk op particulier terrein aangelegd door de familie Van Reenen'. Hij schrijft dit in een brief aan A.M. Schoondenwoerd gedateerd 20 maart 1971. De familie heeft in het jaar 1908 haar belangen bij Bergen aan Zee

ingebracht in de nog bestaande familievennootschap NV Bouw-Exploitatie Mij. Bergen aan Zee (BEM). Al deze wegen hadden dus niet de status van openbare weg. Wat meebracht dat de BEM de naamgeving in eigen hand had. De gemeente die omstreeks 1946 het wegennet in Bergen aan Zee overnam trof de namen kant en klaar aan. Bekend is dat tussen de jaren 1937 en 1946 geen nieuwe straten werden aangelegd. In deze periode viel zoals men weet de Duitse bezetting. Er werden wegen en bouwwerken vernield.

Patijn, Rehbock en Verspeyck: drie vertegenwoordigers van het bankwezen. Zij speelden een prominente rol in de BEM en kregen een straat toebedeeld. De Verspeykweg is vermoedelijk aangelegd omdat op 2 juli 1908 het kinderkoloniehuis Zeehuis officieel werd geopend. Jonkheer Verspeyk had een functie bij een van de koloniehuisen die aan deze weg gebouwd zijn. Er zijn er drie aan deze weg: Verspeykweg 3: voormalige 'Deutsche Ferienkolonie', Verspeykweg 5: 'Het Zeehuis' van Burgerweeshuis te Amsterdam en Verspeykweg 7: 'Voor Jong Nederland'.

De realisatie van de tramverbinding met het achterland in het jaar 1909 was voor de stichters van Bergen aan Zee een absoluut hoogtepunt. Dit uit zich onder andere in de vernoeming van maar liefst drie directieleden van de Hollandse IJzeren Spoorweg Maatschappij (H.I.J.S.M). Hun namen: Kalff, Van Hasselt en Van der Wijck.

Andere nieuwe straten in deze periode: Boulevard (nu C.F. Zeiler Boulevard), aanvankelijk ontworpen door Springer uiteindelijk door Berlage voltooid; Julianalaan, vernoemd naar Juliana Louise Emma Marie Wilhelmina, dochter van koningin Wilhelmina en prins Hendrik De laan is vernoemd naar prinses Juliana in het jaar 1909. Op de Spinnenwebkaart van het jaar 1909 heet deze laan Melis Stoke Weg vernoemd naar de laat dertiende eeuwse Hollandse historieschrijver. In de bezettingstijd toen het vernoemen naar levende leden van het Koninklijk Huis was verboden werd de naam Julianalaan gewijzigd in Dennenlaan. De naam Julianaplein voor het eerste, pleinvormige gedeelte (van de Julianastraat) bij de tegenwoordige bushalte is vanouds gebruikelijk maar nooit officieel geweest. Dat wordt het misschien wel een als dit pleintje een omsluitende bebouwing zou krijgen. De lantaarn op het pleintje is opgericht bij het 25-jarig bestaan van Bergen aan Zee. Het was in het jaar 1931 en is ontworpen door de Bergense architect Majella Ciffers.

De Kerkstraat zal als pad ontstaan zijn vanaf het jaar 1918. Toen werd op 9 februari de eerste steen werd gelegd voor het kerkje dat we nu als Vredeskerkje kennen. Het is overigens merkwaardig dat er binnen één gemeente twee straten met dezelfde naam liggen. Die andere is de oudste: in Bergen-Binnen leidt deze vanuit het zuidoosten naar de Ruïnekerk. De brievenbesteller kent het verschil wel maar bezoekers vergissen zich regelmatig. Overigens is de Kerkstraat de enige straat die is gehandhaafd. Na de oorlog zijn alle andere straten veranderd in weg met uitzondering van de Julianalaan.

De Paulinestraat (nu Paulineweg) is de enige straat in Bergen aan Zee die naar een lid van de familie Van Reenen is vernoemd. De straat werd voor de Tweede Wereldoorlog voor het gedeelte Zeeweg-Parkweg Van Eedenstraat genoemd. Op 5 oktober 1867 werd als zevende kind - er volgden er nog vijf - 'op Westdorp' geboren Pauline Johanna. Zij was de dochter van mr. Jan Jacob Henricus van Reenen (van beroep grondeigenaar) en Wilhelmina Jacoba Rendorp van Marquette.

De Witteweg: de naam is ontleend aan de schelpkalk waarmee hij werd verhard. Deze weg is een van de vier gekleurde wegen in Bergen. Groeneweg: een met gras begroeide landweg. Roodeweg: verhard met puin van rode baksteen en Zwarteweg: verhard met haardas en kolengruis. De weg was tot voor kort een doodlopende straat maar veranderde van tracé en karakter tijdens de jongste bouwfase van Bergen aan Zee. De weg was destijds een industriegebied in miniatuur. Hier stonden de vier BEM-loodsen waarin het materiaal van het strandbedrijf werd opgeslagen en gerepareerd. Op het buitenterrein lagen de oude kipkarren en rails en de oude zeilwagen van Van Reenen. Verder was er de werkplaats van Mosk, de timmermanaannemer. Met de voltooiing van de Zeeweg op 22 maart 1906 is een unieke weg tot stand gekomen.

De Zeeweg: vanaf de Franschman tot aan zee voert deze door architect Leonard Springer landschappelijk fraai vormgegeven weg door de duinen tot in het hart van de nieuwe badplaats.

De nieuwe plaats ontwikkelde zich daarna zuiver als vakantieplaats hoewel... tot het jaar 1940 leverde de indertijd aangelegde moestuin nog steeds aardbeien en aardappelen op. In het jaar 1911 wordt het Parnassiapark (parnassia is een bloeiend plantje dat groeit op zoute grond) aangelegd. In het jaar 1917 komt 'Bio' gereed onder de oorspronkelijke naam 'Russenduin'. Dit kasteelachtige gebouw staat op een duintop die in het jaar 1885 door Klaas Min met zijn zoons voor het eerst met helm is beplant. Of deze zandberg de overgestoven grafheuvel is van de in het jaar 1799 in deze omgeving gesneuvelde Russen? Er zijn inderdaad veel soldaten in de duinen begraven in die tijd.

Het pittoreske 'Vredeskerkje' wordt in het jaar 1918 ingewijd. Er worden nog regelmatig diensten gehouden dikwijls voor de in deze streek wonende en in Petten werkende 'Europeanen'. In de oorlog verdwijnen er van het door Berlage ontworpen dorpje vijfendertig van de negentig huizen. Het grootste gebouw dat gesloopt wordt is het in 1907 gestichte hotel 'Nassau-Bergen'. In de wijnkelder van dit hotel vinden we nu het Zeeaquarium met zijn schitterende collectie zeedieren. Waarover een forse 'Neptunus' zwijgend de wacht houdt. Sinds het jaar 1953 heeft Bergen aan Zee weer een 'Nassau-Bergen'.

Tussen het jaar 1937 en de Duitse inval in het jaar 1940 is voor Bergen aan Zee nog een aantal diverse plannen gemaakt. Onder andere stelde de

gemeenteraad het ontwerpuitbreidingsplan voor de gemeente Bergen vast. Voor Bergen aan Zee is een uitbreiding van de badplaats in noordelijke richting opgenomen. Dit gedeelte van het uitbreidingsplan is door architect Wieger Bruin uit Amsterdam ontworpen in opdracht van de BEM.

Ook werden door particulieren plannen gemaakt voor de aanleg van golflinks in de duinen ten zuiden van Bergen. Verder bracht de mobilisatie van het jaar 1939 de nodige werkzaamheden mee. Van grotere bouwactiviteiten en aanleg van nieuwe wegen die de kaart van het jaar 1937 zouden hebben gewijzigd was in die jaren geen sprake. Tijdens de oorlogsjaren was er geen sprake van bouw: er was alleen afbraak. Toen na de bevrijding van 5 mei 1945 de schade werd opgenomen bleek dat van de wegen naar schatting zeshonderdduizend straatklinkers voor bunkerbouw waren gebruikt.

Na de Tweede Wereldoorlog is het stratenplan gewijzigd door verlegging van sommige tracés. Bovendien werden enkele nieuwe straten aangelegd.

Nieuwe namen: C.F. Zeiler Boulevard. Het was een plan van VVV op 23 oktober 1945 om de herinnering aan de oud-voorzitter blijvend voor het nageslacht vast te leggen; deze was te Baarn overleden. De Boulevard werd de naam C.F. Zeiler Boulevard gegeven. In het jaar 1907 legde Christiaan Frederich Zeiler (1897-1944) de grondslag voor het badhotel 'Nassau-Bergen'. Hij was naast de heer en mevrouw Van Reenen pionier van de badplaats.

Transvaal: in de raadsvergadering van 30 november 1965 kwam een voorstel van B. en W. aan de orde om enkele nieuw aangelegde wegen in Bergen aan Zee namen te geven. Behalve de Woudweg die overigens niet nieuw was betrof het onder andere 'Transvaal'. Als een oorspronkelijke lus aan de Parkweg ontwikkelde BEM eveneens in de jaren zestig Transvaal, een vernoemingnaam uit de tijd van de Boerenoorlog. De naam wordt al langer gebruikt voor een duincomplex ter hoogte van strandpaal 34 vlakbij de vallei Amerika.

Woudweg: deze verharde weg dwars door het duingebied tussen Bergen aan Zee en Het Woud werd in de administratie van het Provinciaal Waterleidingbedrijf Noord-Holland (PWN) reeds jarenlang aangeduid als 'Woudweg'. De gemeentesecretaris adviseerde het college van B. en W. om deze naam te handhaven. Mede op aandrang van J.B. Verink destijds opzichter van het PWN. In de raadsvergadering van 30 november 1965 werd de naam officieel gemaakt. De naam van de buurt Het Woud is afgeleid van het middeleeuwse Wymnemerwalt; het lager gelegen en met broekbos begroeide deel van Wimmenum. Deze weg werd in de volksmond ook wel 'Duitse Weg' of 'Moffenweg' genoemd omdat hij in bezettingstijd werd aangelegd.

Baan van Ravenhorst: de nieuwe straat ten zuiden van de Witteweg volgt het tracé van de oude trambaan. Deze straat werd vernoemd naar de familie Ravenhorst. Mees en Neeltje waren de eerste vaste bewoners van Bergen aan Zee (1907). Hun dochter Neeltje was op 15 april 1908 de eerstgeborene in het

nieuwe dorp. Er zijn hier bovendien altijd telgen van de familie blijven wonen.

Bakhuisduintjes: de nieuwe straat ten noorden van de Witteweg loopt door een terrein van lage duintjes van het zuidwestelijk deel van het Engelse park. De straat werd vernoemd naar A.W. Bakhuis. Hij was opzichter bij de aanleg van de Zeeweg en vervolgens van alle openbare werken die in het jonge dorp moesten worden uitgevoerd. Onder zijn toezicht kwamen onder andere het Parnassiapark en de uitvoering van het stratenplan tot stand.

In haar kortstondige bestaan tot heden heeft Bergen aan Zee talloze stedenbouwkundige plannen gekend zowel grootschalige als deelplannen. Sommige straten, lanen of wegen zijn nooit aangelegd. Andere zijn verdwenen of verlegd. Tenslotte is er een categorie – de grootste – waarvan de naam in een enkel geval meer dan eens werd veranderd. Ook zijn in sommige gevallen namen van nooit uitgevoerde wegen en paden bij de bevolking in gebruik geraakt. Ze zijn later weer verdwenen zoals: Burgemeesterspaadje, de in de volksmond genoemde oversteekplaats naar het strand ten zuiden van de huidige Julianaflat.

Druivesteijnstraat: het verlengde van de Verspeykweg in de richting van de zee naar de derde strandafgang. Ongeveer langs het laatste stuk van de tegenwoordige C.F. Zeilerboulevard. Op de oude kaarten staat deze ‘straat’ soms met een formidabele letter aangegeven. Het was nooit meer dan een één meter breed klinkerpad. Op de oudste kaart van het jaar 1908 komt de naam Piet Heinweg voor vernoemd naar de architect van Het Zeehuis; de naam is nooit gebruikt. Druivesteijnstraat werd trouwens ook nooit gezegd. Iedereen sprak van het Kolonie paadje omdat het weggetje vooral diende als verbinding van de kinderkolonies aan de Verspeykweg naar het strand. De klinkerbestrating is al voor het jaar 1940 goeddeels vernield; de bestrating werd gebruikt voor de bouw van kastelen door kinderen zowel uit de kolonies als van elders.

Duin Spoor: dit duinpad dat ongeveer de route van de verlengde Guurtjeslaan volgde werd in de negentiende eeuw ‘Duin Spoor’ genoemd.

Duin Spoor na de Bosschen: dit duinpad leidde van het Uilenvangersvlak naar de Donkere Hoek aan het einde van de Eeuwigelaan.

Duin Spoor naar de Noord Zee (nu Zeeweg): dit is een andere benaming voor het oude schelpenpad naar de kust (Schilp Slagh). Dat via een ander tracé vervangen is door de Zeeweg.

Eikenlaan: dit bospad komt voor op de Spinnenwebkaart van het jaar 1914 en de VVV-kaart van het jaar 1950. Het liep vanaf Vlagduin naar de Verbrande Panweg en was genoemd naar de daar staande eikenbosjes. Het pas is nu niet meer in gebruik.

Konijnen Pad: dit pad is een bestaand duinspoor of looppad en mogelijk een oud stroperspad. Het pad wordt afgebeeld op de Spinnenwebkaart van het jaar 1914. Het loopt ten zuiden van de Zeeweg en was een geprojecteerde verbindingsweg tussen de Elzenlaan en de (nooit aangelegde) Meeuwenweg.

Michahellestraat: deze straat die nooit als weg is aangelegd en verschillende spellingen kent wordt genoemd in Rus het jaar 1914 en in de Gemeentegids van het jaar 1921. De straat is op enkele luchtfoto's herkenbaar als zandweggetje. Vernoemd naar Alfred Michahelles jr. uit Hamburg die op 26 juni 1909 als eerste gast van het zojuist geopende hotel Nassau-Bergen arriveerde. Van de Jacob Kalffweg naar de boulevard ongeveer ter plaatse waar nu de helling naar de C.F. Zeilerboulevard vanaf het Van der Wijckplein ligt. Ook deze straat is nooit aangelegd; er heeft wel een bordje met die naam gestaan tot het jaar 1925. Het verhaal gaat dat Herr Michahelles de eerste buitenlandse badgast was. Dat de familie Van Reenen hem achteraf geen straat waardig keurde omdat hij na zijn eerste bezoek niet meer in Bergen aan Zee teruggekomen was'.

Stationsplein: een veel in de volksmond gebruikte maar verzonnen naam; ook op ansichtkaarten. 'Men wist wel wat er mee bedoeld werd!'

Sterkenstraat: aldus vermeld in de Gemeentegids van het jaar 1921 en op de kaart van het jaar 1922. Was geen straat maar een smal klinkerpaadje naar de koepel van Sterken. Dit verharde voetpaadje van de Parkstraat (-weg) naar de top van het duin waarop C. Sterken een theekoepel had staan. Het paadje is tussen het tegenwoordige Hotel Nassau-Bergen en het Julianaduin. Het paadje behoorde niet tot het wegennet van Bergen aan Zee. Het was een particulier weggetje dat berustte op een servituut (last die aan het bezit van een onroerend goed verbonden is) van Sterken. De weg stond destijds wel op de kaarten en was voorzien van een heus naambordje. C. Sterken was koopman en maecenas (rijk kunstbeschermer). Hij was bekend door 'Het Sterkenhuis' (gemeentemuseum aan de Oude Prinsweg) dat hij in het jaar 1913 op zijn kosten heeft laten restaureren. Sterken woonde op het 'Huis Kinheim' aan de Breelaan naast de Vinkenkrocht; hij is enkele jaren voor de Tweede Wereldoorlog overleden.

Weg naar 't Fort: weg die achter 'Het Zeehuis' in Bergen aan Zee en in de noordelijke richting naar het Pirolavlak loopt. Deze werd in de volksmond genoemd naar 'het fort'. Het was een oefenbunker van de marine die omstreeks het einde van de negentiende eeuw werd gebruikt voor het nemen van geschutsproeven. De bunker lag in de zeereep nabij paal 30; einde jaren dertig was de bunker nog gedeeltelijk aanwezig. In de bezettingstijd is de weg die door verstuing bijna onbegaanbaar was geworden enigszins verlegd en verhard. Het pad wordt op sommige kaarten ook wel Baanweg genoemd naar de negentiende eeuwse smalspoorbaan die dit tracé volgde naar de oefenbunker.

Bij de beschrijvingen van de straatnamen zijn verwijzingen naar kaarten waarop afwijkende of nieuwere spellingen gevonden kunnen worden. Veel

namen zijn door de eeuwen heen in allerlei spellingen voorgekomen. Deze konden niet allemaal worden vermeld. Ze staan wel zoveel mogelijk bij de beschrijvingen van de straatnamen. De voorvoegsels 'den', 't en 'het' net als de cijfers zijn verwaarloosd. Tenzij anders aangegeven kunnen alle genoemde archieven worden geraadpleegd in het Regionaal Archief Alkmaar (RAA).

Zoals bekend en boven vermeld was het tracé van de Zeeweg ontworpen door de fameuze tuinarchitect Leonard Springer. Deze nam het begin van het oude Schulpslag bij de boerderij 'De Franschman' als uitgangspunt. Springer volgde niet het oude spoor over het Eerste en tweede Schulpvlak naar het hoge, na de strijd van het jaar 1799 opgestoven Russenduin. Het ontwerp wees een iets zuidelijker route aan. De route slingerde zich halverwege over een duintop. Daarna via een vrij nauwe pas aan de noordzijde van de Meeuwenlekken. Ineens gaf ze vrij uitzicht op de brede vallei waarin het zeedorp moest verrijzen. De duintop was het hoogste punt van de weg en toen dat was bereikt werd er naar bouwvakkergewoonte een vlag geplant; sindsdien draagt het de naam Vlagduin. De steile helling waar de laatste bocht omheen werd gelegd kreeg de bijnaam 'Kaap de Goede Hoop'. Het was geen wonder dat de Zeeweg dichters aantrok.

Springer was niet de enige grootheid die een waardevolle bijdrage aan het plan mocht leveren. Ook voor het vervolg van de onderneming wist het echtpaar Van Reenen-Völter kundige en gezaghebbende adviseurs aan zich te binden. Onder hen de architect H.P. Berlage en de bioloog Jac. P. Thijsse. Financiers vond men in bankierskringen en bij het 'oud geld' in Amsterdam en Den Haag. Wat was nu het karakter en vooral de bedoeling van de onderneming? Over het eerste hoeft niet zoveel verschil van mening te bestaan. De aanleg van de Zeeweg en de stichting van Bergen aan Zee waren een strikt particuliere aangelegenheid. Ze waren geheel bedacht, vormgegeven, gefinancierd en uitgevoerd onder auspiciën (leiding) van het energieke echtpaar. De gemeenteraad kwam er niet aan te pas, subsidies van provincie en rijk werden niet gevraagd. Welk oogmerk hadden Jacob en Marie? Was het inderdaad zo dat zij de idealistische kant vertegenwoordigde en hij de strikt zakelijke? Dat hij een bedrijf wilde opzetten en dat zij een droom wilde realiseren? Sommige geschriften lijken dit beeld zoals het ook in de collectieve herinnering van de Bergenaren voortleeft te onderstrepen. Tussen haar ongepubliceerde 'opstellen' bevindt zich het verhaal 'Adam en Eva' waarin de duinen heten te zijn opgebouwd uit de afgesleten rotsen van het Paradijs. Het eindigt met het beeld van twee jonge mensen die op een duintop staan en in de zandvlakte hun paradijs herkennen.

Het is daarom ook niet wezenlijk van belang wie van de twee het eerste op de idee is gekomen om een nieuw dorp te stichten. Het plan is van hen beiden. Mogelijk schuilt er wel een kern van waarheid in het verhaal dat het eerste huis in Bergen aan Zee een agrarische bestemming moest krijgen. Dit was het idee van Jacob; het idee van de duinontginningen was nog niet verloren gegaan. En dat Marie hem heeft overgehaald om er een theeschenkerij van te maken. C.F. Zeiler jr. diende zich in het vroege voorjaar van 1907 aan als serieuze exploitant voor de locatie; die 'Prins Maurits' was gedoopt. Het was

de Heer die de zakelijke kant regelde. De Vrouwe zette de praktische puntjes op de i. 'Vergeet vooral niet om het bestek mee te nemen', schreef ze aan Zeiler 'want dat hebben we hier nog niet!'

Bijna een eeuw na de stichting van de badplaats rest er in ieder geval nog één intrigerende vraag. Wie heeft de naam van het nieuwe dorp bedacht? Bruinvis spreekt in zijn ballade van de Zeeweg over 'een nieuw Bergen aan de zee'. Jacob van Reenen had eind januari 1906 in het register van de strandvonderij al de naam 'Bergen aan Zee' gebruikt. Natuurlijk lag deze voor de hand geheel in overeenstemming met kustplaatsen die ook een 'binnendorp' hadden zoals: Katwijk aan Zee, Noordwijk aan Zee, Wijk aan Zee en Egmond aan Zee. Of de stichters ook de 'uitvinders' ervan zijn is niet bekend. In het blad 'In en om Kennemerland' werd in toenemende mate aandacht gegeven aan de ontwikkelingen in Bergen. Het blad verscheen tussen de jaren 1904 en 1907 in Alkmaar en was aanvankelijk vooral op Egmond gericht. Nummer 37 van 20 juli 1905 bevat eveneens een impressie van de aanleg van de Zeeweg 'Van den Franschman naar Bergen-aan-Zee'. Het stuk is niet ondertekend. Het ligt voor de hand dat de schrijver dezelfde was als die van andere bijdragen over Bergen zoals over het Museum en over 'Duinvermaak'. Het ging om de Amsterdammer P. Rus die enkele jaren later ook zou tekenen voor de 'Gids voor Bergen en Bergen aan Zee'.

Spits

Woensdag 19 februari 2003

Zwemmen in zee zonder extra risico

Den Haag - Badgasten aan de kust van Noord- en Zuid-Holland kunnen gerust een duik nemen in de Noordzee. Van een verhoogd gezondheidsrisico is geen sprake. Dat zegt de Directie Noordzee van Rijkswaterstaat in reactie op het alarm dat de ANWB maandag sloeg over de vervuiling van het Noordzeewater. Volgens Rijkswaterstaat hanteert de ANWB voor de uitreiking van de Blauwe Vlaggen, het internationale symbool voor schone en veilige stranden en jachthavens, streefwaarden die minimaal driemaal zo streng zijn als de wettelijke normen. De ANWB kondigde aan dat acht stranden aan de Hollandse kust dit jaar hun vlag moeten inleveren. (ANP)

Spits

Dinsdag 18 februari 2002

Duik in Noordzee gezondheidsrisico.

Den Haag – Het water van de Noordzee is zo vervuild geraakt dat aan de Zuid- en Noord-Hollandse stranden zwemmers een verhoogd gezondheidsrisico lopen. Dat heeft de ANWB gisteren gesteld. De bond schrijft de vervuiling toe aan het veelvuldig lozen van ongezuiverd rioolwater in zee. Het rioolwater en ander afvalwater zitten uitwerpselen van mens en dier. De stranden krijgen dit jaar geen Blauwe Vlag, het internationale

symbool dat wordt toegekend aan stranden en jachthavens die veilig en schoon zijn. Noord-Holland kreeg vorig jaar nog 6 Blauwe Vlaggen, Zuid-Holland 2. Riolering en zuiveringsinstallaties konden de zware regenval niet aan, waardoor vervuild water in het oppervlaktewater terecht komt, dat op zee wordt geloosd. In 2002 gebeurde dit 15.000 keer, blijkt uit cijfers van de waterschappen. Metingen van het ministerie van Verkeer en Waterstaat wijzen uit dat de streefwaarden uit de Europese Zwemwaterrichtlijn voor zogeheten fecale streptokokken en colibacteriën hierdoor fors worden overschreden. De ANWB bepleit maatregelen om de kwaliteit van het zeewater te waarborgen. Elk jaar trekt de kust in Noord- en Zuid-Holland 15 miljoen badgasten. Koepelorganisatie van de toerismesector TRN sluit zich daarbij aan, maar denkt dat het om een incident gaat. Dit is een uitzonderlijke situatie, zegt G. Baaij van TRN, we hebben vorig jaar een extreem natte en ook warme zomer gehad. De stranden die de Blauwe Vlaggen kwijtraken, zijn in Noord-Holland: Huisduinen, Julianadorp aan Zee, Callantsoog, Groote Keeten, Petten en St. Maartenszee. In Zuid-Holland gaat het om 't Gorsje in Goedereede en Noordwijk. De Unie van Waterschappen wil op korte termijn een gedegen onderzoek naar de oorzaken van de vervuiling van het Noordzeewater. Volgens de organisatie is er sprake van een complex van factoren die in samenhang met elkaar viezer water veroorzaken. Lozing van vervuild water zou maar één van de oorzaken kunnen zijn.

Duinen en bossen bomen

Honderden hectaren van de gemeente Bergen worden ingenomen door bossen en duinen. Grenzend aan dit gebied liggen de duinen van Schoorl en Egmond. Alles tezamen: een groot reservaat voor de natuurliefhebber die overal (soms tegen een kleine vergoeding) mag wandelen. Fietsers vinden hier vele rijwielpaden en voor wie te paard dit machtige terrein wil verkennen zijn er talrijke ruiterspaden. Van de wandelaars die met de auto naar de duinen komen zijn er op verschillende plaatsen parkeerterreinen. Men vindt deze: bij 'Duinvermaak', daar waar de Uilenvangersweg uitkomt op de Zeeweg, in Bergen aan Zee en op 't Woud bij de speeltuin.

Na de 'groene zone' die tussen Bergen en de 'echte' duinen ligt komt het Bergense gedeelte Noord-Hollands Duinreservaat. Het reservaat is vijfduizend hectare groot en wordt ook wel genoemd de 'Waterleidingsduinen' of het P.W.N. terrein. Dit gebied vormt de magnifieke hoofdmoot van Bergens driedelig natuurbezit. Het reikt in het westen tot de eerste duinenrij en de Herenweg. Er zijn uitgestippelde tochten in deze duinen naar 'Verbrande Pan', 'Kokkendal', 'Russengat', 'Takkenberg' en 'Eendenvlak'.

De begroeiing van het Duinreservaat is bijzonder gevarieerd; men treft er vochtige valleien aan met pirola, parnassia en wilde orchideeën maar ook heidevelden en met helm begroeide 'hoogvlakten'. Er is veel laag geboomte, daarnaast zijn er jonge en oude naaldbossen. Nachtzwaluwen of 'geitenmelkers' voeren hier in de zomer hun vreemde avondvluchten uit. De fazanthaan laat er zijn schelle kreet horen en de wulpen roepen langdurig melancholiek als ze over de duintoppen scheren. Een grote attractie vormen de vier visrijke 'Meertjes', niet ver van het dorp bij de Uilenvangersweg gelegen. Hier vlakbij bevindt zich het hoofdpompstation met waterfilters en reservoirs van P.W.N. Het terrein werd in twee delen van de familie Van Reenen gekocht resp. in 1919 en in 1948 voor zeventienhonderdtachtigduizend gulden. Op dertien plaatsen zijn grote speelvelden in het terrein gecreëerd: op de hoge toppen zijn uitkijkpunten gemaakt en overal in het Duinreservaat vindt men uitstekend begaanbare wegen en goede fietsspaden.

In het noorden is er een strakke grens van het Noord-Hollands Duinreservaat (dat in het zuiden tot bij het Noordzeekanaal reikt) met een ander gebied en... met een andere gemeente. Daar begint namelijk de gemeente Schoorl waarbinnen de vrij toegankelijke meer dan zeventienhonderd hectare grote duinen van de Boswachterij Schoorl van het Staatsbosbeheer liggen. Dit is het derde gebied waarheen men vanuit Bergen tochten kan ondernemen. Fietsers kunnen over prettige schelpspaden naar het verste punt Camperduin of dichterbij naar Schoorl aan Zee of Hargen rijden. Ze gaan dan de soms bijna vier kilometer brede 'Staatsduinen' binnen bij 'Duinvermaak'.

Het blijkt dat Bergen in het land vooral bekend is geworden en nog is door de kunstenaars. Ze vestigden zich hier en sommigen wonen en werken er nog steeds.

Namen als Herman Gorter, Matthieu Wiegman, Adama van Scheltema, Willem Reyers, Charly Toorop, Hans Henkemans, Henri ten Holt, Maurits Mok, Anthony van Kampen, Leo Derksen, Gerard van der Leeden, Leo Gestel, Adriaan Roland Holst, Lucebert, Jaap Mooy, Ans Wortel en Neeltje Maria Min, droegen aan deze bekendheid bij. Schilders, dichters, beeldhouwers en musici vinden in deze streek de rust en inspiratie om tot scheppend werk te komen. Al jaren verzorgd het Kunstenaarscentrum Bergen exposities van beeldende kunst en sinds mensenheugenis is er de kunstvierdaagse. Daar zijn interessante brochures verkrijgbaar over de 'Bergense School'.

De duinen ook die onder Bergen zijn verhoudingsgewijs jong. Waarschijnlijk begon het al in de uitzonderlijk droge tiende eeuw op vele plaatsen te stuiven. En vooral na het jaar 1200 nam de woestijnvorming in onze kuststreken rampzalige proporties aan. Ontbossing van de oude duingronden, grondwaterpeilverlaging door de ontginning van het achterland en vooral de lucratieve konijnenfok zorgden ervoor dat de westerstormen eeuwenlang hun gang konden gaan. Tweevijfde van het grondgebied van de Heerlijkheid verdween zo onder het zand. Pas in de loop van de zestiende eeuw begon men afdoende maatregelen te treffen. Allereerst door herbebossing op die plekken waar de dreiging het grootst was.

Het Heerebosch en verschillende bospercelen langs de huidige Duinweg en de Eeuwigelaan vinden hun oorsprong in die tijd. Het Heerebosch waarvan de Hoge Bomen aan het eind van de Sparrenlaan zijn overgebleven. Zo ook de Donkere Hoek bij de Eeuwigelaan. Al horen we pas in het jaar 1637 over maatregelen ter verbetering van het houtbestand. Zo werden in de zestiende eeuw de plantages van Rampenbosch en het Hof toegevoegd. Tezamen met de op de nollengronden aanwezige oorspronkelijke begroeiing maakten zij Bergen tot de lommerrijkste plaats die het nu nog is. De oorspronkelijke begroeiing is er nog in de vorm van hakhout.

De duinen zelf waren moeilijker aan te vatten. Ze werden door de Heer verpacht aan één of twee duinmeiers die zich benoorden en bezuiden het Schulpslag voornamelijk onledig hielden met de konijnenjacht. Het eigen profijt stond voorop: 'also grosze Guyten sein die Duynmeyers' verzucht de zaakwaarnemer van Van Holstein-Schaumberg in het jaar 1637. Onder Studler van Zurck werden ook in dit opzicht grote verbeteringen aangebracht. Aan de vernielende konijnenfok kwam een eind en een taaie maar volhardende strijd tegen het stuifzand met rijshout en helm begonnen.

Daartoe werden naar het voorbeeld van de molen- of poldermeesters in waterstaatsaangelegenheden elk jaar twee duinmeesters aangesteld. Zij hadden tot taak een aantal 'parcken' of percelen duingrond 'af te knopen'.

Dat wil zeggen met een touw uit te zetten. En deze in twee (later één) zittingen aan te besteden aan de helmplanters. Daarna te schouwen om te zien of het werk goed was gedaan. Een en ander vond plaats in het najaar – eind oktober, begin november – zodat er voldoende losse werkkrachten beschikbaar waren. De kosten werden bestreden uit een speciale omslag. Een ‘subsidie’ van de Staten van Holland en West-Friesland (sinds 1639) en van de ‘gemeente’ Bergen. Deze bestonden uit: het loon voor de planters, het honorarium voor schout, duinmeesters en secretaris. En ook administratiekosten en verteringen waaronder twee halve vaten bier die bij de aanbesteding soldaat werd gemaakt. In het jaar 1674 bedroeg het totaal aan uitgaven 735 gl, 12 st., 10 d.; in het jaar 1717 overschreed men de duizend met 1064 gl, 9 st, waarna lange tijd een tekort aan middelen heerste. Gaandeweg echter hield men de kosten beter in de hand.

Waar nu werd er geplant? Genoemd worden in de rekeningen de Myddelduijnen, (1679) (de duinen halverwege dorp en strand) de Uijlevanger ende Huijkisduijn, (1680) de Affterduijnen (zeeduinen) en aen Strant (1684). Vanaf het jaar 1685 was men lange tijd alleen in de Voorduijnen doende. De duinen die van het dorp uit gezien vooraan lagen. Daarbij komen interessante aanduidingen voor zoals: van Westpaelings Bossie (achter de boerderij Westphalen aan het eind van de Voert) noortaen tot Schilpslach achter Rampenbos (1686). Van d’ Ekenboom noodaen tot de halve galg (op de grens met Schoorl waar de gerechtsplaats stond) (1690). Bij ’t Santgat, (1696) Zeepkeduijn, (1699) van de Clampduijn noord aen (1700) of Op de duintis aende boomtis (1708). Vanaf het jaar 1743 wordt ook in de Zeeduijnen gewerkt en tegen het eind van de achttiende eeuw wordt gesproken van Witte of Rauwe Duinen.

Er werd dus gaandeweg door het gehele duingebied getracht het stuivend zand te temmen. Dit gebeurde door helmplanters of ‘duijnders’ uit Bergen en de omliggende dorpen die op deze wijze in het naseizoen nog wat konden bijverdienen. Zo kon Cornelis Siwertsz. de Vries, de straatarme molenaar van de Philisteinse polder in het jaar 1763 zijn schamel traktement aanvullen met zestien gulden. En in het jaar 1769 zelfs met eenenveertig gulden plantloon. In die tijd werd voor de binnenduinstrand twee à drie gulden per park uitbetaald en in de zeeduinen dertien tot zestien gulden. Dikwijls zag men jaren achtereen dezelfde groep mensen terug. Zoals in de eerste helft van de achttiende eeuw Jan, Lou (Louris), Pou (Poulis) en Jacob Oliffs. Die waarschijnlijk alle broers van elkaar waren en die in het jaar 1728 tezamen achtennegentig van de tweehonderddrie parken voor hun rekening namen.

Familietradities leken toen al gevestigd; Willem Tegel werd nagevolgd door zijn zoon Gerrit Tegel. Jacob Oldenburg plantte twintig jaren achtereen (1779-1798), terwijl Jan Zoon, Jan Barreman en Jacob Vrasdonk zelfs in het jaar 1799 nog rustig doorgingen met helm te planten. De Duinenslag tussen de troepen van Abercrombie en Brune op 2 oktober van dat jaar moet echter dusdanige verwoestingen hebben aangericht. Het eeuwenoude Schulpvlag was alsnog dichtgestoven. En bovendien op het dicht bij zee gelegen Schulpvlag waar gesneuveld soldaten ter aarde waren besteld, het hoge

Russenduin ontstond. De kaart van D.T. Gevers van het jaar 1823 geeft nog een 'Duin Spoor naar de Noordzee aan, de topografische kaart van het jaar 1865 toont een dichtgestoven pad. Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw werden de stuifzanden definitief vastgelegd. Het was opnieuw een familie die daarbij tot legendarische prestaties kwam: Klaas Min tezamen met zijn zeven zonen Dirk, Ide, Jaap, Klaas jr., Nardus, Sijmen en Tinus.

De Hekkenroute

Het is een winderige, mistige zondagmorgen, die ochtend van de vijftiende oktober van het jaar 2002. In Amsterdam wordt de marathon gelopen, die ervoor zorgt dat het openbaar vervoer nergens kan rijden omdat de hele binnenstad is afgesloten. We verzamelen bij de bussen van Arriva en

stempelen vijf strippen in bus 108 naar IJpendam. Wij, veertien vrouwen uit Amsterdam, die wandelen deze dag twaalf kilometer onder de noemer: Wandelen, wij doen het samen. In het Wapen van IJpendam is een korte stop voor koffie en toiletering. Al snel zijn we de hekkenroute kwijt en lopen over de lange, rechte weg naar Edam. Bij de snelweg is een bushalte waar door negen vrouwen wordt gepauzeerd en brood gegeten, de anderen bleven achter vanwege een plasstop achter een onbewoonbaar uitzierend huis. Tot grote verbazing van de anderen verdwijnen op twee na de vrouwen, zonder mededeling, in de bus, die stopt. De overige zeven lopen vervolgens door naar Edam om de stad te bekijken en te lunchen met soep en pannenkoek. Met bus 114 gaat het terug naar Amsterdam waar we om halfvier aankomen. De zon liet zich overigens pas zien tijdens de lunch.

IJpendam

IJpendam ontstond al in de twaalfde eeuw door de aanleg van een dam in het riviertje de IJp. De dam moest het achterland beschermen tegen overstromingen vanuit de Purmer. Bij de dam vestigden zich boeren die het omliggende veen in gebruik namen. Door de aanleg van het Noordhollandsch Kanaal in 1820 werd de verbinding met de westelijke gelegen dorpen Den IJp en Purmerend verbroken.

De oude polder

De smalle percelen van de oude polder De Vurige Staart vormen een contrast met de grootschaligheid van de Purmer. De langgerekte vorm van de veenpolder ontstond na het graven van de Zesstedentrekvaart (Noordhollandsch Kanaal) in de zeventiende eeuw. Tussen het Purmermeer en de trekvaart bleef een smal staartje land over waar op kleine schaal landbouw werd bedreven. 's Zomers worden de vochtige graslanden druk bezocht door weidevogels. Vermoedelijk heeft de naam Vurige Staart een relatie met de veeziekte miltvuur die hier vroeger veel voorkwam.

Er is sprake van een veenmosrietland, waarin veenmos is te vinden, maar waar ook varens voorkomen. Dit soort rietlanden ontstaan vooral in gebieden waar nog altijd de zoute invloed merkbaar is van de tijd voor de drooglegging. De Hekkenroute is een gemarkeerde lijnwandeling over de ringdijk van de Purmer. Ongeveer de helft gaat over een fietspad en een verharde weg, de andere helft over een grasdijk met veertien hekken, voorzien van overstapjes. Langs de dijk ligt een oude hoogstamboomgaard. Vroeger was een groot deel van de Purmer in gebruik als boomgaard. Ze zijn door de jaren heen deels verdwenen of vervangen door fruitbomen met lage stammen, die meer vruchten produceren en veel makkelijker zijn te onderhouden. Voor de vervanging is regelmatig subsidie verstrekt door de overheid. Momenteel wordt juist weer gewerkt aan de bescherming van hoogstamfruitbomen om te voorkomen dat ze helemaal van de boerenerven verdwijnen. Er is een boerderij met de naam 'Ijpenstein'. De naam van de boerderij verwijst naar

kasteel Ilpenstein dat kort na de drooglegging gebouwd werd in opdracht van jonkheer Volkert Overlander. In de eerste helft van de negentiende eeuw kwam het kasteel door geldgebrek in verval en werd het afgebroken. Wat we dus ook gemist hebben is het Rietveldhuis in Ilpendam, aan de overkant van de ringvaart. Het is in 1959 ontworpen door de bekende architect en meubelbouwer Gerrit Thomas Rietveld.

Verhalen uit Waterland

In de nacht van 14 januari 1916 steekt er een zware noordwesterstorm op. De krant De Waterlander spreekt later over een ‘doodsorkaan’. Het water van de Noordzee wordt met grote kracht de Zuiderzee ingestuwd. Die vrijdagochtend breekt in alle vroegte ter hoogte van Zuiderwoude de Waterlandse Zeedijk door en het zeewater zoekt zich een weg door Waterland. Om zeven uur 's ochtends worden in Broek in Waterland de noodklokken geluid. Inmiddels verdrinken elders mensen en vee. Huizen worden door de sterke stroming verwoest en talloze hectaren vruchtbaar land worden weggespoeld. De bewoners van de dorpen Zuiderwoude en Holysloot moeten worden geëvacueerd. In Broek en Uitdam hoeft men niet te vertrekken, maar het water bezorgt de bewoners veel overlast. Om zich te voet te kunnen verplaatsen, worden er na de komst van militairen loopplanken getimmerd, die na het invallen van het duister worden verlicht door petroleumlantaarns. Mensen wier huizen zijn ondergelopen kunnen zolang huisvesting in de kerk krijgen. Het geredde vee wordt zoveel mogelijk overgebracht naar Amsterdam. Drie dagen na de overstromingsramp, op maandag 17 januari 1916, komt koningin Wilhelmina het getroffen gebied bezoeken. In Volendam krijgen de ploeterende vissers plots te horen dat de koningin eraan komt. De Goedkoopse Purmerender Courant schrijft erover:

Ze stelden zich in hun roerende eenvoud H(are) M(ajesteit) voor, zittende in de gouden statiekoets getrokken door zes prachtige paarden, of op een troon, groot, machtig, met scepter en hermelijn... en ziet, daar kwam ze, hun Koningin in eenvoudig bruin met bont omzet costuum, bontmuts op en gewapend met een stok voorzien van een scherpe punt, en ze had voor ieder een lief deelnemend woord over, glimlachte de kinderen toe, nam alle mensen als met een tooverslag voor zich in.

Op 23 januari is het water nog verder gestegen, doordat men water uit de Schermerboezem in de polder gemalen heeft. De toestand in Uitdam blijft goed, maar in Zuiderwoude en Holysloot is erbarmelijk slecht, met een exodus van de bewoners tot gevolg. Diezelfde dag werd er ook iemand begraven, zonder klokgelui om de mensen niet te verontrusten. Financiële steun krijgen de plaatselijke comités van het centraal comité Waterland, onder voorzitterschap van burgemeester Calkoen van Edam. Reeds snel wordt een landelijke inzamelingsactie georganiseerd. In de Telegraaf gaat de oproep om financiële steun vergezeld van een versje.

Heel Waterland is nu in last,

*het water wast, het land verdrast.
Met waterlanders in de ogen
wordt Waterlander des burgers gast.
Tast, burger, tast in lade en in kast,
help zijn land en tranen drogen.*

Koningin Wilhelmina doneert een bedrag van tienduizend gulden, de jonge prinses Juliana leegt de inhoud van haar spaarpot en draagt twintig gulden en dertien cent bij. Enkele duizenden militairen, die vanwege de mobilisatie (1914-1918) onder de wapens zijn, worden ingezet om in het getroffen gebied hulp te bieden. Vanuit Amsterdam wordt onder meer gezorgd voor levensmiddelen en vers drinkwater. Veel van het geredde vee kan in Amsterdam worden gestald, en zo'n elfhonderd vluchtelingen vinden er een tijdelijk onderdak.

In de eerste helft van februari 1916 begint het water langzaam te zakken. Dan steek er echter een zuidwesterstorm op, die op donderdag 17 februari 1916 zorgt voor een overstroming die nog destructiever is dan de eerste. Weer stortten er huizen in, verdrinken er mensen en dieren. Sneeuwstormen en vorst maken de situatie alleen maar erger. Als het opklaart, ziet men zeelt en baars en scholen kleine visjes in de overstroomde straten zwemmen. Het vergt alles bij elkaar drie maanden voordat de dijken weer gedicht zijn en de huizen kunnen worden gereinigd.

Het verhaal van Dronken Gerrit

Daar was eens een matroos, die Dronken Gerrit genoemd werd. Op een keer aan wal zijnde, zag hij een tumult en een ophooping van mensen.

'Wat is hier aan de hand?' vroeg hij. 'O, daar is een oud wijf die van den steen gesneden moet (dood gemaakt), omdat ze haar schuld niet betaald.'

'Is het anders niet? Dan zal ik het wel betalen.'

Dit gebeurde en de vrouw was vrij. 's Avonds uit de kroeg komend, kwam hem een schim op zijde die op het oude vrouwtje geleek.

'Wat moet je?'

'Ik bedank je wel voor wat je gedaan hebt, en als het nodig is, kan je op mijn hulp rekenen.'

'Loop naar den bliksem.' zei de matroos en liep weg. Later meldt Gerrit zich aan bij een roversbende, die een ontvoerde prinses gevangen houdt, die zich voedt met aardappelschillen. Als Gerrit het vertrouwen van de rovers heeft gewonnen door zelf ook te roven, bevrijdt hij de prinses en gaat incognito met haar in de stad wonen; ze trouwen en krijgen een kind. Als Gerrit zijn mond voorbij praat, nodigt een kapitein hem en de prinses uit op zijn schip. De kapitein vangt de prinses om de premie op te strijken. Gerrit weet met een list van het uitvarende schip te ontkomen. In een bootje komt hij in het land waar de prinses is teruggebracht bij haar vader. Er wordt al feestgevierd. Opeens kwam een vrouwtje aan zijn zijde lopen en zeide: 'Gij denkt: had ik nu mijn kind maar'.

'Dat is zoo', zei Gerrit, 'maar hoe weet jij dat?'

‘Ja’, zei ze, ‘ik ben het vrouwtje dat naar den bliksem kon lopen, maar dat heb ik je vergeven omdat je een ronde zeeman bent’.

Het dankbare oude vrouwtje bezorgt Gerrit vervolgens zijn kind terug. Tijdens de feestviering geeft de prinses aan Gerrit geld en het kind een kus. Gerrit vraagt audiëntie bij de koning en wordt aan tafel genood. De gasten moeten hun levensverhaal vertellen. De kapitein vertelt de lotgenoten van Gerrit als de zijne. Gerrit vertelt hetzelfde verhaal. De prinses bekent dat Gerrit de waarheid spreekt. Er wordt overgetrouwd, het kind wordt gehaald. De kapitein wordt gestraft: eigenlijk wil men hem in kokende olie gooien, maar op voorspraak van de prinses wordt hij slechts kaalgeschoren en bij de wolven het bos ingestuurd.

De vertelling is een versie van het wondersprookje dat internationaal bekend staat als: The Princess Rescued from Robbers.

Volkverhalen

In Broek in Waterland werd in 1585, in samenwerking met Zuiderwoude, de eerste protestantse predikant aangesteld. Er werd begonnen met een eerste herstel van de kerk, en deze kreeg boven het koor een rieten dak, zodat het weer mogelijk werd om godsdienstoefeningen te houden. In 1628 begon de werkelijke wederopbouw, en in 1848 werd als laatste weer een spits op de toren geplaatst. De kerk was in 1573 leeggeplunderd en op 26 september van dat jaar werd de kerk 's avonds door de Spanjaarden in brand geschoten. Een achttiende eeuws glas-in-loodraam herinnert nog aan de Spaanse overheersing, en toont onder meer de kerk in vlammen, Spaanse ruiters en voetknechten, en enkele vluchtende dorpelingen. Het bijbehorende vers verklaart:

*Doen 't spaensch gespuijs
voor 's Pausdoms leer
verwoest het lant
is hier Godt's huijs
tot Broek ter neer
geleijt in brant, 1573.*

Een dominee preekte. De meid kwam te laat in de kerk. Juist was hij zover dat hij zei: ‘En wat zei Abraham?’

‘Dat je eerst het oude moet betalen, anders kan je geen vlees meer krijgen,’ zei de meid.

Een dronken man moest pissen. Hij kwam onder een goot te staan. Het regende hard en de goot liep flink. Hij hoorde het kletteren. Zo stond hij een half uur. Toen zei hij: ‘Ik wist wel dat ik veel gezopen had, maar zoveel! O God, houdt het dan nog niet op?’

De stolpen

Wat zou het landschap in Noord-Holland zijn zonder de stolpboerderijen? Zonder die vijfenveertighonderd 'piramides van de polder'. Het zou een beeld opleveren van snippers platteland, 'nieuwe natuur' en moderne 'agribusiness', industrieachtige complexen en kassen zonder referentie met het agrarisch cultuurlandschap van de menselijke maat zoals wij dat kennen. Het is een spookbeeld dat best werkelijkheid kan worden als we niet oppassen.

Dat de historische boerderij geheel verdwijnt wordt verhinderd door de monumentenwet. Dat betekent in Noord-Holland nog geen tien procent bescherming van het gehele aantal; de grote rest is vogelvrij en kan in feite morgen worden gesloopt. In heel Nederland verdween de laatste vijftig jaar de helft van het totale aantal boerderijen. Door uitbreiding van steden en dorpen, aanleg van nieuwe wegen en het ene na het andere ruimteverslindende bedrijventerrein. De agrarische ontwikkeling vraagt grootschalige bedrijfsvoering met grote, uniforme schuren en stallen waarbij voor een oude boerderij geen rol meer is weggelegd.

Sloop is vaak het gevolg of als het meezit bestemmingsverandering. Niet zelden transformeert de boerderij dan echter in een opzichtige 'poenhoeve', een quasi-rustiek witblinkend landhuis. Hoogste tijd om het tij te keren was zowel de mening van de Stichting Historisch Boerderijonderzoek als het landelijk beraad van provinciale Boerderijstichtingen. Het Jaar van de Boerderij 2003 werd uitgeroepen en tal van activiteiten werden opgezet om de historische boerderijen de aandacht te geven die zij verdienen.

Wat maakt een boerderij in Noord-Holland tot stolp? Het piramidale dak van buiten en het 'vierkant' van binnen. De constructie met vier houten staanders, zeven meter hoog met daar bovenop liggende balken, het dekbalkgebint. In vrijwel alle stolpen lopen de liggende bovenbalken aan één of twee zijden een meter of meer door: het overstek. Hiermee komt meer ruimte beschikbaar aan de stalzijde en het woongedeelte. Een stolp is dan ook nooit helemaal een piramide, de gevellingen verschillen iets. En bovenop ziet men een platte nok van vijftig tot honderd centimeter, ook wel langer als de stolp twee vierkanten heeft een zogenaamde zeskant.

De stolp is ontwikkeld vanuit de West-Friese langhuisboerderij met zijn vrijstaande hooiklamp op het erf. In Waterland waar de boeren door de oxidatie van het veen van akkerbouw naar veeteelt (grasland) omschakelden en meer hooiopslagruimte nodig hadden verscheen de hooihuisboerderij. De losse klamp kreeg een houten dak en omtimmering: een kapberg (of: kaakberg) en deze werd aan de stal van het langhuis vastgebouwd. De volgende stap was het groeperen van stal en dars (hooiwagens) aan drie zijden van de hooiberg die zo midden in het gebouw kwam te staan met de woning ervoor: de langhuisstolp.

Rembrandt heeft ze getekend rond Amsterdam. In Westfriesland werd al in het midden van de zestiende eeuw de echte stolp geboren. Alle functies van

het boerenbedrijf en ook het woongedeelte werden onder één hoog piramidaal dak samengebracht. Mooie voorbeelden van dit type vindt men in lintdorpen als: Twisk, Westwoud, Sijbekarspel en Venhuizen. Vaak met een dwarsweg (de houten stalgevel) en de rouw- en trouwdeur in het iets uitspringende vooreind waarachter de pronkkamer. Deze deur ging alleen open bij huwelijk en begrafenis. De dagelijkse toegangsdeur zit in de zijgevel want de Westfriese boerenfamilie woonde aan de zijkant.

Eind zestiende eeuw werden voor de drooggelegde Egmonder- en Bergermeer stolpen gebouwd van het Noord-Hollandse Normaaltype; soberder dan hun Westfriese voorgangers. Met dezelfde constructies maar met een iets andere indeling. Uiteraard de hooiberg in het midden maar de stal en dars evenwijdig aan elkaar en het woongedeelte aan de voorzijde. Begin zestiende eeuw werden ook voor de grote droogmakerijen als Beemster en Schermer honderden van deze stolpen gebouwd, op grote kavels met ruime erven. Hier verschenen de herenboerderijen van de koopman en de stadsregent. Zij verschaften het geld voor de drooglegging. Ze bewoonden 's zomers de boerderij als buitenplaats en luthof.

Driehonderdvijftig jaar lang werden stolpen gebouwd. Tot in het midden van de twintigste eeuw. Met een identieke constructie maar met variaties afhankelijk van de ligging, het gebruik en de bouwmode. Een bewijs dat dit type boerderij heel lang een efficiënt bedrijfsgebouw betekende.

In tijden waarin de landbouw floreerde zoals de tweede helft van de negentiende eeuw werden veel nieuwe stolpen gebouwd. Of oudere exemplaren vervangen door nieuwe die wat uiterlijk betreft in de pas liepen met de toen heersende bouwmode. Zo verschenen de dakspiegels, uitsparingen van pannen in het rieten dak en de ronde schoorsteen en er werd siermetselwerk toegepast. Er werd veel aandacht besteed aan het lofwerk: het houtsnijwerk aan de goten en dakkapellen, aan de windveren (planken ter afdekking van de pannenrij) en aan de makelaar (in motief gezaagde plank boven op de gevel). Ook de beschikbare materialen speelden een rol bij de veranderingen van het exterieur. Zo kwamen dakpannen beschikbaar die riet vervingen, werd gietijzer toegepast in deuren, hekken en stalramen en werden houten gevels vervangen door stenen muren.

De boerenbedrijven waren oorspronkelijk over het algemeen bescheiden van omvang en vooral gericht op gemengd bedrijf. Met het opkomend toerisme en de uitbreiding van het winkel- en horecabestand kregen alle boerderijen in de centra van de dorpen een andere functie. Veel stolpen hebben een geheel andere functie - waarbij ook bewoning voorkomt - en de rest is in gebruik als woonstolp door burgers die buitenlui zijn geworden.

Vrijwel alle boerderijen zijn stolpen van het Noord-Hollandse 'normaaltype'. Dat wil zeggen met het woongedeelte aan de voorzijde en de darsdeur (inrijdeur voor de hooiwagens) achter. Hier zijn overigens uitzonderingen op, daar waar het hooitransport over de dijk ging heeft de boerderij behalve het woongedeelte ook de darsdeur aan de voorzijde. Vroeger werd het hooi,

vooral bij boerderijen van oudere datum met een kleine omvang, ook buiten opgeslagen in losstaande hooibergen met vier palen rond de hooiklamp en een dak. Wanneer zo'n (ijzeren) dak verstelbaar was werd het een vijzelberg genoemd. In Waterland en heel Kennemerland zie je ook de kapberg (kaakberg). De hooiberg is dan omtimmerd en heeft een pannendak. En dan zijn er nog de 'onvolledige' stolpen... alsof hier een hap uit de taart is gebeten. Het stolpdak loopt dan maar aan drie kanten door soms aan twee kanten.

Veel stolpen zijn verdwenen. De stolp leent zich over het algemeen goed voor een andere bestemming zonder dat het exterieur drastisch hoeft te worden gewijzigd. Veruit de meeste stolpen hebben geen beschermde status en een sloopvergunning kan zonder al te veel moeite worden afgegeven. Het groeiend cultuurhistorische besef dat – met alle aandacht voor het Jaar van de Boerderij – nog zonder twijfel toeneemt zal het verdwijnen van stolpen maatschappelijk en politiek ongewenst worden verklaard. Bij publiek en politiek brak het besef door dat het verdwijnen van de boerderijen ook een onherstelbaar cultuurhistorisch verlies betekent. Sloop blijft onvermijdelijk maar als alle moeizaam en traagverlopende overleggronden zijn voltooid zal naar alle waarschijnlijkheid herbouw in de nabije omgeving mogelijk worden. Met enorme schuren in doosvorm die ter plaatse het ruime, open landschap aantasten. Voor de huidige bedrijfsvoering zijn zulke grote gebouwen gewenst. In maat, schaal en vorm harmoniëren ze niet met het omringende landschap.

Waterland wandelland

In dit deel van Noord-Holland is eeuwenlang een felle strijd gevoerd met het water. Er waren heel wat dammen voor nodig om de Zuiderzee te bedwingen. Toch duurde het nog tot de zeventiende eeuw voor de grote welvaart kwam. Amsterdamse kooplieden investeerden toen in windmolens die de Purmer drooglegden, waarna Purmerend een belangrijk handelscentrum kon worden. Zoals blijkt uit onze wandeling is de natuur door al die ontwikkelingen niet verdrongen. Het waterschap De Waterlanden is beheerder van de dijken en heeft ze opengesteld voor wandelaars. Helaas hebben wij niet over de dijk met de hekken gewandeld, het bord 'hekkensroute' was verdwenen of wij hebben het niet gezien. Waarschijnlijk zijn we de verkeerde kant op gelopen.

Zoals veel dorpen in dit deel van Noord-Holland lag ook Purmerend ooit aan de Zuiderzee. De bevolking leefde hoofdzakelijk van visvangst en handel over het water. Omdat Purmerend vanaf zee gezien aan het eind lag, ontstond de naam Purmer-end. Purmerend verkreeg in het begin van de vijftiende eeuw reeds stadsrechten. In de zeventiende eeuw begonnen rijke Amsterdamse kooplieden in de droogmakerijen te investeren, vooral om te voorzien in de behoefte aan voedsel. Er verrezen dus overal windmolens voor de bemaling en ook lieten ze prachtige stolpboerderijen bouwen. Hiervan hebben we er veel gezien langs onze route. Purmerend ging een periode van welvaart

tegemeet, met veel landbouw en een wekelijkse veemarkt. Er zijn veel nieuwbouwwijken gekomen. Aan de oostkant van de stad ligt het Purmerbos. Het woord 'heem' betekent: besloten erf rondom een boerenwoning. Wanneer gesproken wordt van een heempark, dan gaat het vooral over planten en eventueel dieren die uit eigen land afkomstig zijn. De inheemse begroeiing trekt veel zangvogels in insecten naar het gebied.

We hadden kunnen uitkijken over het oude land van de Rietbroek, een veengebied dat rijk is aan weidevogels. In dit deel van Noord-Holland bevinden zich veel veenweidegebieden. Vroeger was er hier een veel hoger gelegen veengebied, voornamelijk bestaande uit mossen, die zich als een spons volzogen met water. Doordat de moderne mens in zijn strijd tegen het water meer gebieden heeft drooggemalen, is dat levende hoge veen afgestorven en ingeklonken tot de huidige lage veenweiden. Over een periode van zo'n duizend jaar is het land hierdoor tot enkele meters onder zeeniveau gedaald. De toenmalige bewoners zagen met lede ogen aan dat het dalende land door de zee kon worden opgeslokt. Voor de veiligheid werden overal dammen opgeworpen, wat we nog terugvinden in namen als Monnickendam, Edam, Volendam, Ilpendam.

We misten het uitzicht op de Purmer Ee, met aan de noordzijde vogelrijke rietlanden. Het is een deel van de oude veenrivier Purmer Ee, die ooit in het Flevomeer uitmondde. In de elfde en twaalfde eeuw werd het veen ontwaterd voor de akkerbouw. Daardoor daalde de bodem door de inklinking van het veen. In de twaalfde en dertiende eeuw kon zo door stormvloed het Purmermeer ontstaan, dat in verbinding stond met de zoute Zuiderzee. Omstreeks 1401 wist men het zeegat te dichten met de Nieuwendam, waarin een sluis werd gebouwd voor de afwatering en de scheepvaart. Op het talud (dijkglooiing) aan de polderkant is kamgras te vinden, een grassoort van minder voedselrijke omstandigheden. Als het eenmaal bloeit wordt het door schapen, die vaak langs en op dijken grazen, niet meer gegeten en blijft het tot in het voorjaar staan. Het is aan de bloeipluim goed te herkennen, want die is onvertakt en heeft aan de buitenzijde kamvormige aartjes. Het rietveldje bij Zedde kent een bijzondere plantengroei met veel veenmos en ook zonedauw. Het is evenals de andere rietkragen rijk aan rietvogels, zoals de kleine karekiet, rietzanger en rietgors. Verder is de kans groot om grauwe ganzen aan te treffen. Sommige dragen een groene halsband met letter- en cijfercodes en zijn daarmee individueel herkenbaar voor vogelonderzoekers. Zo kan er uitgezocht worden in hoeverre er uitwisseling bestaat tussen de verschillende broedpopulaties en waar de vogels de winter doorbrengen.

De bewoners van de huizen onder aan de Purmerdijk hebben allen de beschikking over een handbediend pontje om bij de weg te komen. Vroeger stonden hier molens om de polder droog te malen. In het veld staat een witte kast op een paal. Dit is een nestkast voor de torenvalk, een kleine roofvogel met een lange staart, die bij het mannetje grijs is. Deze valk vindt veldmuizen door op één plaats in de lucht te blijven hangen, het bidden. Als de vogel iets ontdekt, zal hij af en toe een stukje lager gaan hangen, waarna hij – als hij zeker is van zijn zaak – plotseling op zijn prooi zal neerstorten.

Edam

Edam is al bekend van het jaar 1310. In 1357 verwierf Edam stadsrechten. Er mocht toen ook een haven komen waar geen tol geheven zou worden. Het stadje kende in de eeuwen die volgden een rijke bloeitijd. Belangrijke economische factoren waren de visserij, zuivel, landbouw en textielhandel. De voorspoed en rijkdom uit vroeger eeuwen is onder meer terug te zien in de vele prachtige oude bouwwerken. Belangrijk monument is de laatgotische Grote of Sint Nicolaaskerk (15^e-17^e eeuw), met fraaie glas-inloodramen en een orgel uit 1663. Andere schitterende oudheden zijn: De Speeltoren (15^e eeuw), het Raadhuis (1737), het in 1624 aangelegde Damplein, het Museum in het oudste stenen huis van Edam (1540), de Lutherse kerk (1740) en het Proveniershofje.

Veenweiden zijn in Noord-Holland vooral te vinden in de driehoek Hoorn/Alkmaar/Amsterdam. Vooral voor weidevogels zijn deze groene gebieden zeer aantrekkelijk. Veel soorten hebben namelijk een lange snavel. De scholekster, de tureluur en de grutto kunnen daarmee in de zachte bodem prikken om daar voedsel uit te halen, zoals wormen, torren en emelten (larven van de langpootmug). Deze voedselbron is vooral in het voorjaar rijkelijk aanwezig, net op het moment dat de weidevogels hun jongen grootbrengen. Het is daarbij van groot belang dat de weidegebieden niet te droog zijn door een te lage grondwaterstand. Anders kunnen de lange snavels niet in de bodem doordringen. Het oorspronkelijke landschap van Waterland bestond uit veen met veenstroompjes. In de loop van de tiende eeuw trok de mens het veen in om het te ontginnen. Dat leidde uiteindelijk tot daling van de bodem, terwijl in de loop van de twaalfde eeuw de zeespiegel steeg. Overal drong de Zuiderzee via riviertjes het land in en sloeg de slappe veengrond weg. Zo ontstond een landschap van geulen, kleine en grote meren met (schier)eilanden ertussen. In de zeventiende eeuw was de molentechniek dermate ver gevorderd dat grote vlakke stukken konden worden ingepolderd en drooggemalen.

Achter groene geschiedenis

Bomen vormen Bergens rijkdom. In de duinen worden ze dan wel niet zo hoog... bij het dorp staan ware reuzen. En in alle jaargetijden zijn het de bomen die het karakter van Bergen voor een groot deel bepalen.

Het hedendaagse Bergen is een snelgroeiende gemeente; de bevolking, in de loop van de tijd door de vestiging van forensen, kunstenaars en hoteliers

toch al sterk gemêleerd krijgt in de jaren zestig van de vorige eeuw internationale aanvulling in de vorm van in Petten werkzaam zijnde Euratom-physici. Voor de kinderen van de in onze streek wonende 'Europeanen' werd een Europese School gesticht. Deze school vindt men aan de Zuurvensweg. Aan de Landweg zal de Europese Parochie een definitief kerkgebouw stichten. Europees kan men ook de wijk van de 'Negen Nessen' noemen waar elke Nes de naam draagt van een bekend Europeaan. Niet voor niets noemt Bergen zich een Europese gemeente! Aan het eind van de jaren zestig van de eenentwintigste eeuw kwamen er behalve de 'Negen Nessen' verschillende woonwijken bij: de 'Veldbloemenwijk', 'Saenegheest', de 'Oranjewijk' en de wijk rond 'Frankenstate'.

Bergen was vanouds een dorp van boeren. Er staan verschillende boerderijen in het dorp, de meeste buiten gebruik. Er wonen nog steeds veel boeren in het uitgestrekte vlakke land rondom het dorp. Industrie heeft Bergen niet dus moeten velen hun werk elders zoeken: in Alkmaar, de Zaanstreek en Amsterdam. De overige Bergenaren verdienen hun brood binnen de gemeente: als werker in de bouw, (er zijn veel aannemersbedrijven) als leerkracht op één van de talrijke scholen en vormingscentra, als werker in de horeca of als ambtenaar bij de gemeentelijke diensten. Ook de uitgebreide middenstand geeft velen werk. Werk van geheel andere aard wordt door de Bergense kunstenaars geleverd. Dan is er nog een behoorlijk aantal mensen dat helemaal niet werkt maar een actief werkzaam leven geruild heeft voor een kalm bejaardenbestaan: thuis of in één van de talrijke verzorgingstehuizen. Van het toerisme profiteert een groot deel van de bevolking door de eigen woning of de 'zomerwoning' aan gasten te verhuren.

Na deze sociaal-economische bijzonderheden terug naar het verleden. Bergen is door de eeuwen heen bekend geweest onder de naam 'De Hoge en Vrije Heerlijkheid Bergen'. Om Bergen te onderscheiden van bijvoorbeeld Bergen op Zoom werd 'In Kennemerland' toegevoegd. De geschiedenis van Bergen is niet los te denken van die van het gewest Kennemerland waarvan Bergen één der meest noordelijke gelegen gemeenten is.

Omstreeks het jaar 800 was deze streek een deel van Friesland. Onder bestuur van Karel de Grote in Groot-Friesland dat reikte van het Zwin tot het Vlie. Ver voor Karel regeerde hier de bekende Friese koning Radboud (Redbad of Radbod). Zijn dood in het jaar 719 betekende dat de vrije Friezen steeds verder naar het noorden werden teruggedwongen. Voor Radboud stierf hadden hier belangrijke mensen voet aan wal gezet: de bekende Angelsaksische zendeling Willibrord met zijn gezellen. Hun meteen begonnen zendingswerk leidde ertoe dat Willibrord in het jaar 695 tot aartsbisschop onder de Friezen gewijd kon worden. De standplaats van deze in Ierland opgeleide Benedictijn was Utrecht. De Frankische heersers hadden belang bij de kerstening van de Friezen. Ze hebben de zendelingen, ook hen die na Willibrord kwamen flink gesteund. In de achtste en negende eeuw werden er in Kennemerland verschillende kerken en kapellen gesticht. Vanuit de 'moederkerk' van Petten, wellicht door Willibrord gesticht is waarschijnlijk de kerk van Schoorl gewijd.

De kerk van Schoorl: een 'eigenkerk' van de bisschop van Utrecht is interessant omdat de kapel van Bergen eronder ressorteerde. De parochie Schoorl wordt in het jaar 868 genoemd in het register der Utrechtse kerkgoederen. In het jaar 960 komt onder het bezit van de St. Maartenskerk te Utrecht voor: vijf mansen (boerderijen met zestien hectare land) te Bergen. In het jaar 1094 geeft bisschop Koenraad de kerk van Schoorl en haar vier kapellen aan het kapittel van St. Jan te Utrecht. Onder de vier kapellen is de kapel van Bergen. Uit de opbrengst werd de kleding van de kanunniken onderhouden. Wanneer de in het jaar 1094 genoemde Bergense kapel is gesticht is niet meer na te gaan. Hij stond op de plaats van de tegenwoordige Ruïnekerk die een voortzetting is van de oorspronkelijke kapel.

De geschiedenis van Kennemerland van voor het jaar 1000 is mede bepaald door het optreden van de Noormannen. In het jaar 10 vallen de Vikingen, in hoofdzaak Denen Groot-Friesland aan; in het jaar 834 wordt Dorestad (nu Wijk bij Duurstede) verwoest. De Frankische koningen vinden een eenvoudig middel om hun rijk tegen de invallers te beschermen. Ze geven delen van het kustgebied in leen aan hier binnengevallen Deense prinses. Zo ontvangt Rorik omstreeks het jaar 860 het land tussen Maar en Vlie. Kennemerland vormt het centrum van dit zogenaamde Friese Koninkrijk. Rorik wordt in het jaar 862 opgevolgd door Godfried die in het jaar 865 vermoord wordt. Kennemerland komt omstreeks het jaar 889 onder beheer van de Friese graaf Gerulf die Godfried hier is opgevolgd. Deze Gerulf wordt wel de stamvader van het Hollandse Huis genoemd. Zijn zoon Dirk 1 (Diederik) volgt hem op in het jaar 922 als graaf van Kennemerland. Dirk 11 is de stichter van de later zo beroemde Egmonder Abdij.

Volgens De Cock (1965) was de gouw Kennemerland oorspronkelijk verdeeld in drieën. De oudste kerk vormde de kern. De begrenzing werd mede bepaald door de omvang van de 'kogge' ofwel het heervaartdistrict: Velsen, Heiloo en Petten. Elk daarvan telde weer drie of vier dorpen, een aantal dat zich landinwaarts vermeerderde naarmate de ontginning van het daar gelegen veengebied voortschreed. Zo werd het 'Scorlewalt' ten oosten van de Rekere ontgonnen door de 'mensen van de geest', Oudkarspel vanuit Schoorl, Noord - en Zuid-Scharwoude vanuit Bergen. Nog in het jaar 1094 vormde dit 'Geestm(ann)erambacht' kerkelijk één geheel met de beide moederdorpen.

Bergen zelf bestond oorspronkelijk uit de vier wijken Oudburg, Westdorp, Oostdorp en Zanegeest. Zij lagen niet zoals meestal het geval is in de kuststreek netjes op een rijtje. Wegens de bijzondere bodemstructuur lagen de wijken in een krans rond de kerk. Deze laatste vormde weliswaar een eigen 'buurt' met een rechthuis, pastorie, herberg, smidse. En iets verderop sinds de veertiende of vijftiende eeuw de dorpskorenmolen. Er geen afzonderlijke buurschap. Dat wil zeggen dat de inwoners of 'buren' in lokale aangelegenheden van de wijk hun eigen regels konden stellen. En tot op zekere hoogte ook toezicht konden houden op de naleving ervan. Zo goed als deze vorm van lokale democratie naderhand werkte in waterstaatsaangelegenheden zo slecht bleek hij te bevallen in het gewone

dorpsbestuur. Het polderwezen is er rechtstreeks uit voortgekomen. De Kennemer Opstand van de jaren 1274-1275 is vermoedelijk mede veroorzaakt door een wijdverbreide onvrede met de buurtrechtspraak. Graaf Floris V vond er in elk geval aanleiding in om alom tussen Petten en Haarlem de schepenrechtspraak in te voeren. Voortaan werden in elke wijk twee schepenen aangesteld die tezamen met de vertegenwoordiger van de graaf of heer, de schout, de dorpsaangelegenheden bestierden. Ook de vier Bergense wijken werden zo tot schependelen of schependommen.

Waar lagen nu de grenzen van Bergen nadat het ergens in de twaalfde eeuw, kerkelijk en wereldlijk een afzonderlijke eenheid was geworden? Wel... de meeste waren door de natuur bepaald. De Bergermeer vormde die in de richting van Alkmaar. De Rekere die naar Vronen (Sint Pancras) en het Geestmerambacht. De sloot tussen de oudste ontginningen van de geestbewoners de Aagtdorper- en Oudburgerpolder die in de richting van Schoorl. Door het nog in wording zijnde jonge duingebied trok men die grenslijn waarschijnlijk westzuidwestwaarts door. Ook voor Egmond vertoonde zich een natuurlijke barrière: 'de plaats' die Wymnemerwalt wordt genoemd'. Dit in de tiende eeuw zo genoemde gebied onder Wimmenum laat zich weliswaar zonder moeite identificeren als de nog bestaande buurt 't Woud. In plaats van hoog opgaande beuken aan de duinvoet moet men zich er laaggelegen elzenbroekbos bij voorstellen. Net als de Berger- en Egmondermeer werd dit moerasbos gevormd in de strandvlakte. Daar door kwam de restgeul van het Zeegat van Bergen in het IJ-estuarium (trechtersvormige riviermonding) uit. In hoeverre we in het huidige landschap nog iets van die oude hydrografische (hydrografie: leer van het water op aarde) kunnen herkennen is onzeker.

Bremer (1970) heeft daartoe een poging gedaan en wees de Roosloot aan als één der kandidaten voor een oude verbinding met de zee. De loop van dit water is noordwestwaarts en volgt inderdaad de in dezelfde richting afbuigende haakwal van Bergen/Schoorl op regelmatige afstand. Wanneer men deze lijn doortrekt over de jonge duinen komt men terecht in een duinpan achter de zeeoep. Het water dat in de zestiende eeuw (volgens de kaart van Blaeu) Roosloot heet! Iets westelijker takte echter de uiterste lob van de haakwal zuidwaarts af richting Bergen aan Zee. Zodat het lijkt of de spreng (ondergrondse verzamelplaats voor water) in die duinpan zijn oorsprong in plaats van zijn uitmonding had. En dus net als in historische tijd het drangwater uit de (oude) duinen afvoerde naar meergenoemde strandvlakte.

Het belang van de Roosloot reikt nog verder; bij nadere beschouwing blijkt hij de oorspronkelijke westgrens van Bergen te vormen. Niet voor niets legde men bij de kadastrale opmeting omstreeks het jaar 1830 de scheiding tussen sectie A (Westdorp) en sectie F (de Philisteinse Polder) langs dit water. De rijkslandmeters sloten dikwijls aan bij dergelijke grenstradities. Twee eeuwen daarvoor sprak men nog regelmatig van Noord- en Zuid-Wimmenum, het eerste onder Bergen, het tweede een zelfstandige Heerlijkheid. In het jaar 1514 verklaarden de buurlieden in laatstgenoemd dorp tegenover de

grafelijke enquêteurs dat ze in de personele belasting het schot vier schotponden opbrachten, 'ende alear zy lest verponden, stonden zy up 6 schotponden of daeromtrent, overmits die van Noort-Wimmenuum mit hemluyden plagen te gelden, die nu gelden mit die van Bergen, dat zy verloren hebben mit proces ende composicien...'

Inderdaad is in het begin van de zestiende eeuw tot voor de Grote Raad van Mechelen geprocedeerd om de oude situatie te handhaven. Later in die eeuw werd nog gezamenlijk optreden in bepaalde waterstaatsaangelegenheden en vermeldde de Berger keur (1583 art. 14) dat de tarieven voor het schutten van loslopend vee in beide gebieden gelijk dienden te zijn. De duinen werden tot het midden van de zestiende eeuw in twee gedeelten verpacht. Op de kaart van Blaeu staat de grens met de noordelijke en zuidelijke duinen nog aangegeven met een stippellijn. De grens die juist vanaf de Roosloot westwaarts loopt door en langs veelzeggende plaatsen als het 'Scheijvlack', 'de Ruyge Ree' en 'Sijmen Gerritsz. Ree'. Zowel 'schei' als 'ree' betekenen: grens.

Noord- en Zuid-Wimmenuum waren dus één. Het meest overtuigende bewijs daarvoor is wel de plaats van de Cosmas en Damianuskapel. Hoewel staande op Bergens grondgebied gold als die van Wimmenuum en die kerkelijk onder Egmond ressorteerde. De ouderdom van het godshuis kan op archeologische gronden worden bepaald op het tweede kwart van de dertiende eeuw. Op dat moment vormde Wimmenuum dus nog een integrale eenheid tussen Roosloot en Tiggellaan eertijds Winnemmerswet. Toen in het jaar 1409 Wimmenuum en in her jaar 1428 Bergen tot hoge en vrije Heerlijkheid verheven werd moet de splitsing reeds een feit zijn geweest. Normaal gesproken komen in het graafschap Holland veranderingen in gerechts- en parochiegrenzen na 1320 nauwelijks meer voor. Tussen de beide Heerlijkheden bleven echter nog lange tijd verbintenissen bestaan. En over het verloop van de nieuwe grens langs de Brouwerssloot en vanaf de kapel recht op zee werd nog vele eeuwen op hoogst gemakkelijke wijze gebakkeleid. De negentiende eeuwse verbastering tot 'Roosloot' wordt daarmee ook begrijpelijk.

Op alle kaarten prijkt door de eeuwen heen de kerk van Bergen in het midden van het kleine dorp. Het is duidelijk: deze kerk is veel groter geweest, de verweerde restanten wijzen daar voldoende op. De laatste grote slag: die van het jaar 1799 is niet de oorzaak van de gedeeltelijke verwoesting. De tachtigjarige oorlog is debet aan de ruïnes van de kerk. Omstreeks het jaar 1570 werd het in de vijftiende eeuw gestichte gebouw op last van een Nederlandse bevelhebber vernield. Het koor met de zijbeuken bleef bestaan; dit deel werd afgesloten en van een dakruitertje (torentje ((als luchtkoker)) op de nok van een dak) voorzien. Dit gebeurde even voor het jaar 1600. In de jaren 1955-1962 werd de kerk door architect Rooyaards uit Schoorl grondig gerestaureerd en uitgebreid.

Wandelaars: schrijvers, tekenaars, godgeleerden en kruidkundigen, kwamen (omstreeks 1866) het meest onder de indruk van de schilderachtige kerkruïne. Velen vertelden ook het verhaal van de verwoesting. De Slag bij

Bergen was op dat moment nog maar driekwart eeuw geleden. Waarschijnlijk leefden er nog dorpelingen die er een ooggetuigenverslag van konden geven. Iemand als Craandijk is zich ook bewust van de toekomstmogelijkheden van het 'lieflijk' Bergen'. Hij besluit zijn verhaal over de historische verschrikkingen –' voortaan niet anders kennen dan tijden van vooruitgang en voorspoed! Moge de stroom der vreemdelingen door de betere middelen van gemeenschap aangemoedigd, aangetrokken door den rijkdom van natuurschoon in dit heerlijk deel van ons vaderland weer de zomerverblijven en lusthoven doen oprijzen...'

Omstreeks het jaar 1880 was Bergen werkelijk in opkomst als recreatieoord. Het was bijvoorbeeld populair bij de Haarlemse jeugd. Sinds de komst van de spoorverbinding bood 'Duinvermaak' hun een alternatief voor 'Kraantje Lek' of 'Velserend'. Daar waren bovendien beperkingen gesteld op de vrije toegang van het duingebied die in Bergen en Schoorl nog niet golden. Dus nam men op een zomerse zondag de eerste trein naar Alkmaar en liep na aankomst 'onder trompetgeschal' met flinke pas naar Bergen. Onderwijl zong men het door onderwijzer Weeren geschreven lied:

*Naar Bergen! Op marsch! Ons naar Bergen gespoed!
Naar duinen en bosschen en veld!
Met luchtigen tred en met vroolijk gemoed!
Een dag slechts de woonplaats ontsneld!
Het duin trekt ons aan en de marsch doet ons goed,
Ontspant ons de leden, verfrist ons het bloed,
Met moed dan naar Bergen en duinen gesneld!
Met moed dan naar Bergen gesneld!*

Ferme jongens, stoere knapen die er niet tegenop zagen een fiks uur te lopen naar de vermaarde uitspanning aan de duinvoet. Daar deden zij vervolgens de hele dag indianenspelletjes. Misschien hadden zij ter oriëntatie wel het wandelkaartje van W.K. du Croix bij zich. De wandelkaart was in het jaar 1883 door Hermanus Coster en zoon in Alkmaar uitgegeven. Het is één en al bos wat we daarop zien, het ligt werkelijk als een krans om de dorpskern heen. 'Ik heb ze lief, de huisjes laag, verscholen in het groen' zou Marie van Reenen-Völter het in het jaar 1910 verwoorden in haar 'Liedje van den Bergenaar'. De plek vanwaar men het mooiste uitzicht op het groene dorp had was vanouds de Nok.

Deze achtenveertig meter hoge duintop lag even over de gemeentegrens in de Schoorlse duinen maar het was het gemakkelijkst vanaf Bergen te bereiken. Hier liep vanaf Duinvermaak een pad langs de zanderij 'Het Zandgat' het duin in: het deels nog bestaande Bergerpaadje. Later bij de komst van de waterleiding zou het eerste deel bovendien de toegang worden tot het pompstation en Zwarteweg gaan heten. Daar ontstond aan het eind van de negentiende eeuw een nieuw, uitgestrekt wandelgebied in de volksmond 'de Ontginning' genoemd. De Schoorlse duinen waren zo was al in het jaar 1798 gebleken de breedste maar ook de minst gecultiveerde van Noord- en Zuid-Holland. Tussen de jaren 1865 en 1869 werden er proeven genomen met de

aanplant van dennen met name de grove den. De proeven waren volgens de ideeën van de geoloog en landbouwkundige W.C.H. Staring. Deze had in 1862 opzien gebaard met zijn verhandeling 'Hoe onze kale duinen in dennenbosschen te veranderen zijn'. De verhandeling was geheel in stijl met de al lang levende ontginningsgedachte. Er werden kleine plantages aangelegd in de valleien Groenveld, Asjesveld en Spijkerboor maar die leverden niet het verwachte succes op. De enige blijvende herinnering werd het perceel in het Groenveld dat naar de toenmalige opzichter 'Jan Bas z'n tuintje' werd genoemd.

Vanaf het jaar 1894 werden de werkzaamheden onder leiding van Staatsbosbeheer met grote inzet hervat. Enkele tientallen jaren later had men al meer dan vierhonderd hectare met naaldhout beplant. En daarmee was het bosareaal waaraan Bergen zijn aantrekkingskracht voor wandelaars ontleende nagenoeg verdubbeld. Dat die waardering honderd jaar later weer heel anders zou uitvallen was toen nog niet te voorzien.

Limmen bloemendagen

Limmen was vanouds een bollendorp, veel inwoners werkten in de bollenteelt en in het voorjaar waren de kleurrijke velden een lust voor het oog.

Maar de meeste dagjesmensen gingen naar Lisse voor het bloemencorso.

In 1952 wilden een aantal enthousiaste Limmers hierin verandering brengen.

In samenwerking met de VVV's van Akersloot, Heiloo en Castricum organiseerde men een bloemencorso.

De inwoners van Limmen werden opgeroepen om langs de route mozaïeken te leggen.

Het corso werd geen succes, de mozaïeken des te meer.

Door het wedstrijdelement willen de deelnemers steeds mooiere stukken maken, er komen steeds nieuwe technieken aan te pas en de groepen worden steeds groter.

Ieder heeft daarin zijn eigen taak, na het bedenken van het onderwerp moet er getekend worden, uitvergroot, kleuren bepaald. Een groot deel van een groep doet het eenvoudige maar o zo sociale werk, spelden door de hyacintnagels prikken, waarbij de laatste nieuwtjes en moppen worden uitgewisseld.

Andere leden zorgen voor de toevoer van de nagels en niet te vergeten de consumpties.

De meest artistieke leden werken aan het bord, d.w.z. deze prikken de voorbereekte bloemetjes op het bord.

Een tijdrovende klus, dat is het wel, de meeste deelnemers beginnen maandags al vroeg om op zaterdagmorgen voor de jury om 10 uur stap gaat, klaar te zijn.

Vijftig keer bloemendagen, een feest om trots op te zijn. Klein begonnen en uitgegroeid tot een feest waarbij meer dan honderd werkstukken van deelnemers te zien zijn. Aan beide zijden van de hoofdstraat is er een route.

Met de voorbereidingen worden kleine en grote groepen gevormd, die zich middagen, avonden en nachten bezig houden met het ontwerpen en bouwen van de mozaïeken, van straatversieringen en van bijdragen op het gebied van de bloemsierkunst. Uiteindelijk kunnen de deelnemers hun creatie met trots tonen aan de grote aantallen bewonderaars. De 50 jaren getuigen van een sterk sociaal leven in Limmen. Door de medewerking van kwekers in geheel Noord Holland en door grote inzet van vrijwilligers zijn er met het verzamelen van de bloemen geen problemen geweest. De deelname aan de Bloemendagen is afhankelijk van een aantal factoren zoals het ontstaan van nieuwe wijken en van de leeftijdsopbouw van de bevolking. De deelname van de bewoners van het Zorgcentrum 'De Cameren', van de Stichting Welzijn Ouderen, de grote deelname van de jeugd en het enthousiasme van nieuwe bewoners zijn indicaties voor de stevige 'mozaïeken wortels' waardoor de Bloemendagen nog lang zullen bloeien.

Voor de bezoeker van de Bloemendagen staan de poorten altijd wijd open om u, zonder tolgelden, te verwelkomen.

In de avonduren worden zeer veel mozaïeken en tuinen sprookjesachtig verlicht. Een bezoek aan Limmen in de avonduren is daarom bijzonder aan te bevelen.

Om herinneringen op te halen over de afgelopen vijftig jaar mozaïeken is aan de Limmer bevolking gevraagd foto's op te zoeken. Menigeen heeft in albums en dozen gezocht naar geschikte exemplaren voor een tentoonstelling.

Ook geven de Limmer kunstenaars op eigen wijze een bijdrage om het dorp nog meer te versieren. Er is kunst in de etalages van alle Limmer winkeliers langs de route. Het geheel zal her en der met in kleur bijpassende keramiek worden aangevuld.

In de schuur Hortus is een kleine expositie van handgereedschap, beschikbaar gesteld door het museum voor de bloembollenteelt.

Tijdens de bloemendagen is het voor de Corneliuskerk het derde feestweekend ter gelegenheid van het 100 jarig jubileum van dit fraaie kerkgebouw.. Wat vooral de aandacht verdient, is de prachtige versiering, die zonder overdrijving een hoogstandje van bloemsierkunst genoemd kan worden. Veel vrijwilligers hebben er een waar bloemen- en plantenparadijs van gemaakt dat de moeite van een bezoek meer dan waard is.

Het bestemmingsplan Kerkweg Noord nadert de voltooiing. De huizen zijn opgeleverd, de meeste intussen bewoond en met man en macht is men begonnen de voortuinen en de plantsoenen aan te leggen. Vanzelfsprekend heeft men al flink nagedacht om mee te doen aan de 50^e Bloemendagen. Zo is het initiatief genomen om de straat Ratelaar mee te laten doen met de straatversiering. De gehele straat was onmiddellijk enthousiast toen de initiatiefnemers een brief lieten rondgaan met daarin de voorstellen. Inmiddels is men bij elkaar geweest en zijn de plannen concreet uitgewerkt.

AFloriade 2002/Vijfhuizen

Feel the art of nature.

Hartelijk welkom op de Floriade.

U staat aan het begin van een mooie dag in de leukste tuin van Nederland. De Floriade is elke dag anders en dat drie seizoenen lang. Na de uitbundige bollenpracht van het voorjaar biedt de Floriade nu een zomerse aanblik. Voor de zomermaanden is 'ritme' als centraal thema gekozen. Op vaste, maar verschillende tijdstippen over de dag verspreid, tonen ruim 220 vaste planten hun kleurenpracht. Ook in het bijenpaviljoen Be at Home kun je het ritmische gonzen van de nijvere bijenvolken waarnemen. De leukste tuin van Nederland presenteert zich tuinbouwbreed: van groenten en fruit tot paddestoelen, van bollen, bloemen en planten tot bomen, heesters en struiken. Internationale en Nederlandse inzenders richten het park (65 ha) in met ruim 300 sfeervolle presentaties, zoals een bloemenvallei met 1 miljoen bloembollen. De bezoeker maakt een romantische wereldreis door inzendingen van landen uit Azië, Afrika, Amerika en Europa. Kleur, geur en smaak, een feest voor de zintuigen beleeft de bezoeker in het gebied onder en grenzend aan het Dak. Dit bijna 30.000 m² overdekte landschap, tevens de grootste zonnecentrale ter wereld geïntegreerd in een dak, is de ontmoetingsplaats voor vakmensen uit de tuinbouwwereld. Het hoofdthema van Floriade 2002 'Feel the art of nature', verwoordt en verbeeldt het samengaan van alles wat uit de natuur is ontstaan, door de mens is gemaakt en zintuiglijk waarneembaar is. 'Feel the art of nature' doelt op een genieten van de natuur, terwijl tegelijkertijd de duurzaamheid en kwaliteit van onze leefomgeving wordt nagestreefd. Het staat tevens voor de Floriade als kennisplatform. 'Feel' staat voor het prikkelen van de zintuigen: zien, ruiken, horen, proeven en voelen. Het is ook de verwachting van een belevenis, het ervaren van natuur en techniek. 'The art of' verbeeldt de artistieke mogelijkheden van de mens met de natuur. Bovendien wordt kunst in de ruimste zin van het woord bedoeld. Ook werken aan een duurzame, kwalitatieve leefomgeving is onderdeel van het thema. 'Nature' is de romantiek van de natuur en het ontdekken van andere werelden. Terug naar de natuur, het aardse en tegelijkertijd het beheersen van de natuur, zodat wij haar in ons levenspatroon kunnen opnemen. De toeristen komen van heinde en ver voor een bezoek aan de Floriade. Zelfs in Australië en Japan is de Floriade bekend. De Floriade vormt een vast onderdeel van het programma dat voor de toeristen bestemd is. Een Canadees echtpaar valt voor de vlinder, de vlinder heeft op de Floriade het meeste indruk gemaakt. Zo'n dagje Floriade is zo gek nog niet. Het Vlinderpaviljoen, Paviljoen Bij het Dak, De Laatste Tuin, Het Limburg paviljoen en het Meer. Kom en geniet van de 'Art and Science' van Goldsmith. Goldsmith Seeds is een veredelingsbedrijf met een rijke geschiedenis aan bekende en bekroonde bloemenrassen. De hybride voldoet aan alle veredelingsvoorwaarden en wordt als Goldsmith-ras op de markt gezet. Een lang houdbare en daarom heel populair is de potplant Cyklaam. Deze zijn verkrijgbaar in alle mogelijke maten en kleuren, zoals de grootbloemige 'Sierra' in achttien kleuren, de

middelgrootbloemige 'Laser' in vijftien kleuren en de 'Silverado' met zilveren bladeren. Wist u dat meer dan zestig procent van de minicyclamen op de Nederlandse veilingen de 'Miracle' van Goldsmith is. Rassen van Goldsmith treft u ook aan bij de hoofdingang. Kijk eens, tegenover het busstation, naar de 'Ribbon' Leeuwenbekken en de 'Hello' Dahlia's. Bij de ingang zuid treft u schitterende perken met 'Accent' Impatiens (Vlijtig Liesje) aan. Er zijn nieuwe introducties zoals de Verbena's 'Lanai', 'Rapunzel' en 'Escapade'. Maar ook de schitterende minibloemige Dahlia 'Dapper', de hangende en kruipende Petunia 'Ramblin' en de Afrikaan 'Antiqua'. Hoewel de Floriade nog in volle gang is, wordt inmiddels volop nagedacht over de toekomst van het terrein bij Vijfhuizen. Als het aan de Haarlemmermeerse wethouder M. Schoenmaker ligt krijgt het groene gebied een recreatieve bestemming, voor iedereen toegankelijk. Bekendste 'sporen' die vorige Floriades hebben nagelaten is de Euromast in Rotterdam en het Flevopark in Amsterdam. Big Spotters Hill zal zeker blijven. Ook zal het grote zonnedak een nieuwe functie krijgen.

De graven en Bergen

Als omstreeks het jaar 1100 het Graafschap Holland is gevormd maakt Kennemerland daarvan de kern uit hoewel het geen zelfstandige graafschap meer is. De Hollandse graven, belust op bezit en macht proberen hun grondgebied steeds verder uit te breiden ten koste van de West-Friezen. De strijd golft steeds heen en weer: in het jaar 1166 bijvoorbeeld trekken de West-Friezen uit hun gebied in Geestmerambacht (vroeger Geestmannerambacht) over de Rekere vallen Alkmaar aan en verbranden

deze stad. Pas in het jaar 1289 kan graaf Floris de Vijfde zich met recht Heer van West-Friesland noemen. Het schijnt dat de Bergenaren de Hollandse graven de strijd om de hegemonie hebben bijgestaan. Men spreekt ten minste van de 'trouw en dapperheid van Bergen' dat gebleken is te 'Winkel in het veld'. Op andere momenten keerden zich de Kennemers tegen het grafelijk gezag en moesten deze weer worden onderdrukt. Kortom: in onze ten onrechte geromantiseerde Middeleeuwen werd constant een harde strijd geleverd waarvan vele plattelanders en stedelingen het slachtoffer werden.

Omstreeks het jaar 1300 is Bergen vanwege de grafelijkheid als een afzonderlijke leen uitgegeven en daarmee ontstond de 'Heerlijkheid'. Over de vraag wie nu de eerste echte Heer van Bergen is geweest verschillen de historieschrijvers tot dusverre van mening. De fameuze Witte van Haemstede, bastaardzoon van graaf Floris V was het in geen geval. De naar hem genoemde boslaan langs de Zwanevijver bij het 'Oude Hof' heet dus ten onrechte zo. Kort na het jaar 1320 vinden we jonkvrouw Gode (Goede) Jansdochtere van Bergen vermeld. Ze is geboren uit het huwelijk van Jan: Heer van Haerlem en Jutte: vrouwe van Persijn. Gode zelf was toen reeds gehuwd met Florens van Haemstede. Door deze verbintenis kwam Bergen ten leste wèl aan het geslacht der Haemstedes in wiens bezit het tot het jaar 1438 bleef. Even na het jaar 1300 dus komt Bergen onder het beheer van de familie Van Haerlem en vanaf dat moment kan men spreken van de Heerlijkheid Bergen. De graaf van Holland: graaf Jan doet namelijk in het jaar 1304 afstand van grafelijke rechten binnen de banne of baander. Een baanderheer is een edelman die onder eigen banier krijgslieden mocht aanvoeren. Hij deed afstand van de grafelijke rechten van Bergen tot voordeel van Jan uit het geslacht Van Haerlem. Deze Jan (de Eerste) van Bergen (die kinderloos sterft) wordt opgevolgd door zijn neef Jan (de Tweede) van Bergen. Deze is gehuwd met Jutte uit het bekende geslacht Persijn. Hun dochter Goede van Bergen treedt (zoals boven vermeld) omstreeks het jaar 1355 in het huwelijk met Floris van Haemstede. Hij is een zoon van de bekende Witte van Haemstede.

Er was op dat moment in de veertiende eeuw nog slechts sprake van een lage of ambachtsheerlijkheid. Dat wil zoveel zeggen als het locale bestuur met de daarbij behorende politie- en justitie bevoegdheden. En ook een aantal pachten, tijzen (belastingen) en andere inkomsten. De kerktienden behoorden aan het kapittel van Sint Jan. De inkomsten uit de biertol die rechtstreeks in de grafelijke schatkist vloeiden vielen daar niet onder. Evenmin als het recht op wildernis (duinen en meergronden) en de novalia ofwel de aangeslibde gronden in de Bergermeer. Ook de zogenaamde criminele jurisdictie: de berechting van halsmisdaden bleef voorbehouden aan de graaf of diens plaatsvervanger de baljuw.

In veel gevallen gaf de graaf op den duur toch die hogere rechtsmacht uit handen. Weliswaar was dit vaak om tactische-politieke redenen. Het persoonlijk karakter van de leenband werd door de wederzijdse verplichtingen sterker. In de praktijk betekende dit voor de betreffende Heer en zijn grondgebied de verwerving van een semi-onafhankelijke positie. De

Haemstedes smaakten dit voorrecht. In het jaar 1428: toen Jacoba van Beieren Heer Floris – een nazaat van de eerder genoemde – wegens zijn grote verdiensten beleende met de hoge Heerlijkheid Bergen. De wildernissen waren daarbij inbegrepen. Het werd net als de ambachtsheerlijkheid een onversterfelijk erfeen. Dat wil zeggen dat het zowel op zoons als op dochters kon vererven zonder interruptie van de graaf. De inwoners van Bergen werden hiermede dan ook ontslagen van hun eed van trouw aan ‘vrouwe Jacob’. Voortaan huldigen de inwoners Haemstede als hun Heer in opdracht van de Vrouwe. Symbolen van de overdracht waren als vanouds de rode sperwer of de recognitie (gerechtelijke erkenning). In de vorm van een munt ter waarde van een Franse schilt. Getuigen zijn drie edelen die Jacoba in haar laatste strijd om de macht (1425-1428) met Philips van Bourgondië in het Stichts-Hollandse gebied hebben gesteund: de Heer van Montfoort, (Johan 11) Jan van Vianen en Lodewijk van Montfoort. Overigens stonden ook de Bergenaren aan de Hoekse kant. Iets wat ze toen Philips eenmaal zijn macht had gevestigd nog zouden bezuren!

Na in bezit geweest te zijn van de Van Haemstedes wordt Bergen beheerd door de leden van de familie van Van Borsselen; dit duurt tot het jaar 1517. Dan ontvangt Reynout van Brederode de Heerlijkheid van zijn moeder, de met Walraven van Brederode gehuwde Margaretha van Borsselen. Tot het jaar 1568 maken de Van Brederodes hier de dienst uit. De laatste ‘Bergense’ Brederode is Hendrik die in het jaar 1565 het Bergermeer laat droogleggen.

De polder die ontstaat heeft een oppervlakte van zeshonderd hectare; de gehele gemeente beslaat ongeveer zevenendertighonderd hectaren. Hendrik van Brederode die als aanhanger van Oranje voor de Spanjaarden moet uitwijken sterft in het jaar 1568 in Recklinghausen (Duitsland). Voor zijn dood heeft hij Bergen gegeven aan zijn vriend Hendrik, graaf van Holstein-Schauenburg. In het jaar 1588 worden diens rechten erkend. Tot het jaar 1641 blijft Bergen in het bezit van de familie van deze graaf Hendrik. Rentmeesters dragen zorg voor de Heerlijkheid in naam van hen in Duitsland woonachtige opdrachtgevers. In het jaar 1641 wordt Bergen opgedragen aan de nieuwe Heer: Anthonis Studler van Surck wiens familie de Heerlijkheid tot het jaar 1707 behoudt. Deze familie bewoont ‘Het Huys’ te Bergen: het tegenwoordige ‘Oude Hof’ maar dan in een andere vorm. Ook de familie Nassau-Bergen, verwant met Prins Maurits, verblijft op het huis in de ‘plantages’ tot het jaar 1797.

In het jaar 1815 wordt het huis te Bergen door de erfgenamen van de graven van Nassau-Bergen verkocht aan jonkheer Willem Philip Barnaert te Haarlem. De prijs die voor de oude Heerlijkheid wordt betaald bedraagt honderdtwintigduizend gulden. In het jaar 1851 verwerft mr. J.J.H. van Reenen door koop een groot deel van het Bergense grondgebied.

Het woord ‘Heerlijkheid’ is al verschillende malen gevallen. De vraag is nu: wat houdt het in? We stelden dat graaf Jan van Holland omstreeks het jaar 1300 afstand deed van zijn rechten binnen de banne van Bergen. Deze daad maakte Bergen tot een Heerlijkheid. Van ambachtsheerlijkheid werd het later

een 'Hoge en Vrije Heerlijkheid'. De Heer van Bergen had toen het recht vonnissen te vellen inzake alle misdrijven. Hem kwam het recht toe van de lage en de hoge jurisdictie. Het recht om te vonnissen inzake zogenaamde 'halsmisdrijven' behoort tot de eigenlijke heerlijke rechten. In Nederland dus ook in de Heerlijkheid Bergen zijn deze rechten reeds lang geleden afgeschaft. Eerst in het jaar 1798 en later definitief bij de invoering van de nieuwe grondwet in het jaar 1848. De rechtspraak in Bergen geen sinecure. Een sinecure is een baantje dat niet veel werk geeft. Dat blijkt uit het feit dat hier in het jaar 1774 nog iemand ter dood werd gebracht. De voltrekking van het vonnis vond plaats voor het rechthuis dat op de plaats van het tegenwoordige raadhuis stond. Ongeveer tweeduizend mensen woonden vol interesse de executie bij.

De 'oneigenlijke' heerlijke rechten die eveneens in het jaar 1798 werden opgeheven werden nog lange tijd door de heren van Bergen uitgeoefend. Tot deze rechten behoorden het recht op jacht en visserij en ook het recht van de wind. Dit hield in dat iedere Bergenaar verplicht was zijn graan te laten malen in de ban- of dwangmolen. Een deel van de opbrengst was voor de Heer. Deze korenmolen die we op oude prenten steeds weer terugzien was aan de tegenwoordige Molenstraat (hoek Antoniusstraat). Op de kaart van het jaar 1568 is de molen al te vinden. In het jaar 1816 verkocht de nieuwe Heer van Bergen deze en in de tweede helft van de twintigste eeuw werd de toen nog bestaande romp afgebroken.

Sinds het jaar 1641 leefden de Bergenaren onder het verlicht bewind van heren. De heren interesseerden zich weer werkelijk voor de onderdanen in hun Heerlijkheid. Bracht dat op den duur ook een vergroting van de welvaart met zich mee? Of bleef men ook hier leven in de schaduw van de 'Gouden Eeuw'? Er is tussen de jaren 1632 en 1732 in elk geval sprake van een toename van het aantal huizen van honderdvijfendertig tot honderdzeventig. Als we in aanmerking nemen dat er in het jaar 1647 liefst tweehonderdzesenvijftig haardsteden werden geteld moeten we concluderen dat veel huizen in tweeën of drieën werden bewoond. Omstreeks het midden van de achttiende eeuw nam het aantal zelfs weer wat af. De Tegenwoordige Staat noemt er in 1749 duizendhonderdvierenzestig waarvan zestien in de Bergermeer. Terwijl in het schotboek van 1772 honderdnegenenvijftig hoofdbewoners staan vermeld waarvan vijftien in de Bergermeer. In laatstgenoemd jaar weten we uit andere bron telde Bergen zeshonderdtweëndertig bij de Hervormde kerk of de rooms-katholieke statie aangesloten. Het werkelijk aantal inwoners zal iets hoger hebben gelegen – er waren zeven luthers en dopers. Nu en dan duikt een joodse naam op en ook onkerkelijkheid kwam voor – maar de gemiddelde woningbezetting was met vier personen in die tijd betrekkelijk laag te noemen.

Het overgrote deel van de Bergenaren was in de achttiende eeuw nog altijd werkzaam in de landbouw en veeteelt. De bedrijfjes waren klein en de lasten aan verpondingen en morgengeld hoog. Al in het jaar 1683 werd er geklaagd dat 'inde banne van Bergen... een groot aantal van morgen (is) die de ongelden niet kunnen opbrengen'. Een val in de prijzen van de

landbouwgronden tussen de jaren 1730 en 1755 veroorzaakte een reeks van abandonnementen.

Omdat men zijn verplichtingen niet meer kon nakomen werd het land verkocht. In Bergen staan er zevenenzestig gedwongen verkopen geregistreerd tussen de jaren 1730 en 1749. En nog eens vierenzestig tussen de jaren 1752 en 1765. Ten zeerste verergerd werd de toestand nog door de runderpest. Die veroorzaakte in drie perioden (1714-1720, 1744-1754, 1769-1770) een massale sterfte onder het vee. Velen werden letterlijk tot de bedelstaf gebracht. Vooral de tweede en derde meest langdurige epidemie schijnen in Bergen te hebben toegeslagen. 'Waartegen de landman in den bijgelovigen waan dat men zich tegen Gods bezoekende hand niet verzetten mogt, dikwijls geene gewoone middelen gebruiken dorst' (Jan Wagenaar). Toch was de veestapel in 1772 met vijfhonderdtweenvijftig koeien, honderdvierentwintig vaarzen en honderd paarden alweer van een grote omvang. Wie daartoe in staat was kocht immers zo snel mogelijk nieuw en gezond jongvee bij.

Niet iedereen was zo fortuinlijk. Zelfs de rijken ontkwamen niet altijd aan faillissement. Zo werden de goederen (20 morgen land) van Elisabeth Spijkerhuijs op 22 januari 1759 geveild. De schuld was sinds het jaar 1741 tot 2013 gl, 12 st en 14 d. opgelopen. Haar in het jaar 1739 overleden man Anthonij de Lange was als schout van de Heerlijkheid redelijk bemiddeld geweest. Hij werd tenslotte nog in de op één na hoogste klasse (f 15) aangeslagen in de impost op het begraven. Elisabeth's huis was gesloopt en de opbrengsten van de veiling ad duizendvierhonderddrieenvijftig gulden waren niet eens toereikend om de achterstallige betalingen te voldoen.

Wie kochten de geabandonneerde grond? Voor zover uit de namen op te maken valt merendeels Bergenaren. De prijzen waren meestal aan de lage kant en van speculatiedrift was zo te zien geen sprake. Vanaf het jaar 1760 traden er opmerkelijk veel vrouwen als koper op. Men kan zich afvragen of zij niet eenvoudig de huizen en landerijen van hun verwanten terugkochten. De opbrengsten waren nooit voldoende om de schulden geheel en al te vereffenen. En de kosten - vooral wanneer er een deurwaarder aan te pas moest komen - werden steeds hoger. Uiteraard had kwijtschelding of algehele vrijstelling van verpondingen meer effect op een eventueel herstel. Na 1750 werd aan een aantal dorpen in de Duinkavel enkele malen kwijtschelding verleend.

De algemene indruk bestaat dat wel veel onroerend goed in de Heerlijkheid in de loop van de achttiende eeuw van eigenaar veranderde. Het algehele welvaartspeil van de bevolking daalde in ieder geval niet drastisch. Een bevestiging hiervan vinden we in de impostgegevens op het begraven waarin alle te Bergen aangegeven overledenen naar klasse werden ingedeeld. Van de 2356 aangiften tussen de jaren 1717 en 1805 behoren er duizenddriehonderdveertig (57%) tot de onvermogens; zij worden 'van de armen' begraven. In totaal 946 (40.1%) kunnen gerekend worden tot de middenklasse. Hiervoor werden drie gulden tot zes gulden aan grafrechten

betaald. Of ingeval van vrijgezellen het dubbele tarief. Slechts zeventig personen (2.9%) vallen in de hoogste klassen van vijftien gulden of dertig gulden. Dit zijn de predikanten met hun families, de pastoors, de schout en secretaris, de heren en vrouwen van Nassau-Bergen en de bewoners van de Maesdammerhof. De enkele gewone Bergenaar die in redelijk goede doen verkeert heet al direct 'Daelderboer' of 'Rijcke'.

De genoemde percentages kunnen in zoverre nog gecorrigeerd worden. In de jaren met extreem hoge sterftcijfers (1720, 1725, 1727-1729, 1744, 1780-1783) lijken de armste klassen het meest getroffen. Behalve in de laatste periode toen de inkwartiering van soldaten wegens de Vierde Engelse Oorlog een rol speelde. Er was meestal sprake van epidemieën van volksziekten. Omstreeks het jaar 1727 woedden de 'heete koortsen welke in het algemeen besmettelijk geoordeelt werden' het ergst. In Bergen beroerden ze de welgestelden niet meer dan gewoonlijk. Ook in de achttiende eeuw kon men in sommige opzichten maar beter rijk dan arm zijn.

Na de Grote Geus

Toen Hendrik van Brederode op 15 februari 1568 op het slot Horneburg (Duitsland) in ballingschap overleed was hij nauwelijks 36 jaar oud. Hij was een telg uit het edelste Hollandse geslacht en voornaam leider van de Opstand. In zijn in de haast opgestelde vermaakte hij van zijn bezittingen de Heerlijkheden Bergen en Callantsoog aan zijn tweejarig petekind: Heinrich von Holstein-Schaumburg graaf van Gemen. Het kind was een neefje van vrouwszijde. Hendrik heeft het testament niet meer zelf ondertekend. Vanwege de confiscatie van de Brederodegoederen door de Raad van

Beroerten later dat jaar en de daarop volgende oorlogshandelingen duurde het tot het jaar 1578 vóór de ouders van de jonge Heer, Elisabeth van Pallandt en Culemborg en Joost 11 van Holstein-Schaumburg, het bij de Pacificatie van Gent gerestitueerde erfgoed konden aanvaarden.

Ondanks de nauwe band met de Nederlanden hadden zij nauwelijks een idee van de situatie waarin hun bezittingen en de inwoners verkeerden. Joost was een volle neef van Willem de Zwijger. Jawel, het was bekend dat deze 'durch das immer desenn landenn verterennd kreighswesen, plunderen, robenn, fangen, doettslegen unnd vermurden im grunde verdorbenenn (sein), also das von hie ab den beiden herschafften kein steuuer der hilff beweiset noch geleistet werden muge ...' (1576). Tot het bedenken van oplossingen voor herstel van de schade en vooral het betalen van de vele schulden waren zij nauwelijks in staat. Uit de correspondentie met rentmeesters, advocaten en andere zaakwaarnemers blijkt dat deze maar al te vaak tot wanhoop werden gedreven. Dat kwam door de aarzelingen en het onbegrip van Heinrichs ouders en voogden. Regelmatig mengde de weduwe Brederode Amelia van Nieuwenaar - die hertrouwd was met de paltsgraaf aan de Rijn - zich op sussende toon in de discussies. Zij had als levenslang vruchtgebruikster van de Heerlijkheid Bergen zeker enig belang bij een goede bewindvoering. Ook zij kon als het er op aankwam weinig uitrichten.

Op lokaal niveau werden inmiddels de zaken met meer voortvarendheid aangepakt. Onder leiding van de energieke Willem van Sonnenberch, baljuw en rentmeester sinds het jaar 1572 werd allereerst de herbedijking van de Bergermeer aangepakt. Na akkoord van de ingelanden van 16 juni en 17 juli 1578 werden de dijken en de ringvaart herstelt. En werd in september van 2460 gulden een nieuwe molen (De Dikke Molen) opgericht. De kosten daarvan werden bestreden uit de betaling door die van de Geestmerambacht voor de oude molens en door een speciale omslag over twee jaar. Daarmee begonnen de moeilijkheden. Een groot aantal landerijen was immers nog in handen van de erven Brederode en die werden dus mede aangeslagen. Wie diende nu te betalen: de vruchtgebruikster of de nominale eigenaren? Begin 1580 werd uitgemaakt dat het de laatsten zouden moeten zijn. Graaf Joost had nu spijt van zijn in september 1578 gegeven consent (toestemming) tot herbedijking. Inmiddels was in het jaar 1579 een tweede uit de Zijpe afkomstige molen (de Viaan) opgericht en daarvoor hadden Sonnenberch en de molenbouwer Jan Reyerszoon Clock zestienhonderd gulden aan kosten gemaakt. Deze moesten tezamen met de achterstallige omslag door de erven Brederode worden opgebracht. Toen die weigerden kreeg Clock 3 morgen land in de Bergermeer als voorschot uitbetaald en daarbij nog eens 49 ½ morgen in voorlopig eigendom. Prompt melden zich andere schuldeisers van wie Hendrik van Brederode ooit geld had geleend met de Bergermeer als onderpand. Ondanks het verzet van voogdes Elisabeth (Joost was begin dat jaar overleden) vond op 12 juni en 4 september 1581 een executoriale verkoop plaats van drieennegentig morgen duizendhonderdzesenzeventig roeden land. Deze bracht duizenddriehonderd vierentachtig gulden op en daarmee konden de kosten van herbedijking (behalve die aan Clock) worden voldaan.

Sonnenberch die voortdurend tegen een dergelijke maatregel had gewaarschuwd was des duivels toen hij ook nog van kwader trouw werd beschuldigd: 'Ben niet weynich verwondert van sulcke ongedich schrijvens mij imputerende en verwijtende dat ick tot naedeel ende schaden ... soude vercoft hebben ... Ende mij oock verwondert wat hoge stants persoenen Uwe Genade sulcx bericht soude moegen hebben, ende duer 's welcke Gnade berichtenge – sonder mij daerop te hooren – ongenade op mij nemen buijten mijnen schulden'. Kort daarop nam hij ontslag; ook hij had nog een financieel appeltje te schillen, dat eerste in het jaar 1588 met zijn weduwe grotendeels zou worden vereffend.

Nu begonnen de problemen pas goed. Het Hof van Holland stelde bij uitspraak van 6 maart 1582 een groot aantal schuldeisers in het gelijk. De oudste schuld betrof een in het jaar 1526 op de Heerlijkheid gevestigde lijfrente. Die was aan de Vrouwe van Assendelft toegefallen en die al twaalf jaar niet meer was betaald. Daarnaast werden er claims gelegd door:

- Hendrik Hermalen;
- de weduwe van Dirk van Teylingen;
- Sebastiaen Craenhals;
- Frederik van Zevender, de penningmeester van de Bergermeer;
- Adriaen Henddriksz., Rabbi;
- de waarschappen van de Brantgen Heiniszmolens;
- de erven Ruychhaver;
- Artus van Brederode;
- de weduwe van de Amsterdamse koopman Heymer van Nack.

Naderhand dienden zich nog anderen aan onder wie de Antwerpse suikerbakker Henrick van den Broucke en een groep Bossche schuldeisers.

Omdat de toestand werkelijk hopeloos leek werd naar een radicale oplossing gezocht. Namelijk verpanding van de Heerlijkheid door de heren van Gemen aan een kapitaalkrchtig iemand. Daarbij dienden de schulden worden overgenomen. Deze redder in de nood werd, ironisch genoeg Diederik Sonoy, gouverneur van het Noorderkwartier en woonachtig in Alkmaar. Wijlen graaf Joost had al in het jaar 1580 contact met hem gelegd. En in de loop van het jaar 1582 kwam een akkoord over een vijftien jarige verpanding tot stand. Nog aarzelde Elisabeth die Sonoy ervan verdacht zich ook de heerlijke rechten toe willen eigenen. Zelfs Amelia en Elisabeths broer Adolf verloren toen hun geduld; uiteindelijk besloot Heinrichs voogdes dan maar te ondertekenen. Daarmee was het grootste gevaar – executoriale verkoop van de gehele Heerlijkheid – voorlopig afgewend.

Waarschijnlijk sleepten zich allerlei kwesties nog jarenlang voort, maar daarover ontbreken ons de gegevens. Vaststaat dat het bewind van de heren van Holstein -Schaumberg over Bergen weinig vreugde voor beide partijen heeft opgeleverd. De afstand bleef; alleen graaf Joost Herman heeft in het jaar 1616 een bezoek aan zijn bezittingen gebracht en werd bij die

gelegenheid als Heer van Bergen ingewijd. Voor het overige blijft het beeld van Gemens onbegrip en tot wanhoop gedreven rentmeesters tot het jaar 1641 nagenoeg onveranderd.

De wederopbouw

Omstreeks het jaar 1580 begon Bergen zich enigszins te herstellen van totale ontreddeering waarin het voorafgaan decennium het dorp en zijn inwoners had gebracht. Het herbedijking van de ondergelopen Bergermeer werd krachtig aangepakt. In weerwil van de heersende financiële problemen en de dwarsheid van een ver verwijderde Heer en Vrouwe. De wederopbouw van het vrijwel geheel verwoeste dorp vorderde gestaag. Al zou het nog tot het midden van de jaren negentig duren alvorens men aan de kerkruïne kon

beginnen. Schout, schepenen en regenten trachtten bestuur, politie en justitie te handhaven zoals die in Brederodes tijd waren geweest. In een 'bandijng' (rechtszitting) van augustus 1583 werd daarom de keur en ordonnantie van de Heerlijkheid opnieuw vastgesteld en afgekondigd. Secretaris Corss Cuper stelde ze op schrift en gaf ze een motto mee dat de geest van de tijd weerspiegelt. 'Nil aufert fortuna nisi quod antea dedit', het lot neemt alleen weg wat het tevoren heeft gegeven. Daaronder noteerde hij half in het Latijn een rijmpje:

Vinum die hanssen
Aqua die ganssen
Cervisia die boeren
Brandewijn die hoeren

Sterke drank is niet voor de ganzen gebrouwen; die moeten het met water doen. Bij de mensen valt een standsverschil af te lezen aan wat zij drinken: de hoge heren wijn, het gewone volk bier en de hoeren brandewijn.

In Bergen stond men toen overigens tamelijk liberaal ten opzichte van drankgebruik; op zon- en feestdagen mocht men onder kerktijd weliswaar niet tappen maar een uitzondering werd gemaakt voor 'den reyssenden man, ende den verre geseten huijsman die omme zynen dorst te lessen eens staende drincken sal moghen' (art 31).

Erg systematisch hebben Cuper en de zijnen de bepalingen niet vastgelegd; men krijgt de indruk dat alles wat men uit het geheugen of uit verspreide archiefstukken kon opdiepen maar klakkeloos onder elkaar is gezet. Men had nu in elk geval weer wat en waarschijnlijk was dat het voornaamste.

Van de vijfendertig bepalingen hebben er vier betrekking op het meestal onder de Bonnefaasschouw (op 6 juni) staande onderhoud van wegen, dijken en waterlopen. Drie op het varen met schuiten. Eén op de particuliere waterputten. Eén op koopcontracten. Twee op het gebruik van de juiste maten en gewichten. Twee op de kerkdiensten. Twee op de algemene regels van bestuur. Vijf op oogst en veldgewas en liefst veertien op vee. Vooral de bepalingen op het schutten d.w.z. het vangen van loslopend vee vallen op door hun omvang en precisie. Blijkbaar was het een veel voorkomen euvel.

Opmerkelijk zijn de verbodsbepalingen op enkele niet-agrarische activiteiten zoals verkopen en vlasbewerking. Over het eerste zegt art. 27:

Noch kueren zy zoe wy van onssen inwoonders d'een tegen den anderen comenschap doet binnen Bergen daermen bier drinckt, die selfde zullen mogen buffen (de verkoop verbreken) ende offgaen binnen den xxiiil uren mits opleggende binnen den selfden tijt de wincop ende noch vyff st. daer en boven vanden buff ofte offgaen. Ende oick mede als den uuijtheemsen comenschap doen jegens die van Berghen zullen van gelycken binnen desen voorscreven tijt mogen buffen ende offgean mits bet(alende) den wincop ende

den vijf st. alsvooren; hier van uuytgesondert dat in den kerck offte andere gewoontlicke plaetse geveylt es ofte daermen erffdeelt.

En over de vlasindustrie zegt art. 21:

Noch keuren zy datter nyemant in (doorgehaald: zyn achterhuys die gheen voorhuijs en heeft) zyn huijs en sall swinghen heeckelen buecken wryven ofte enich(en) vlas werck doen, uytgesondert spinnen byden kaers opte boete van thyen st. soe dicmael sulcxs bevonden wort, d'anbrenger d'een helft vanden boeten, uytgesondert huysen die twintich roeden vanden anderen staen.

Zou dit iets te maken hebben met het 'reepe drayen' uit het jaar 1514? Een andere uitzonderlijke activiteit blijkt de verbouw van kamille waarover in art. 15 wordt gezegd:

Noch kueren zij dat nyemant hem vervorderen en zall caemillen te plucken uyt een andersmans genoth opte boete van twee schellingen. Die ouders zullen voer haren kinderen staen.

Over het eigen functioneren wordt bepaald dat schepenen nooit meer buiten tegenwoordigheid van de achtsluiden de ingaring van het morgengeld mogen besteden. De achtsluiden zijn de vertegenwoordigers van de buurschappen. Dit op een boete van een pond vlaams te verbeuren aan de armen van Bergen (art 25). Anderzijds wordt ook absenteïsme beboet (art 30).

Toen enkele decennia later de rustige tijden werkelijk waren weergekeerd konden ook de in de Heerlijkheid geldende regels worden verbeterd en waar nodig aangevuld. In het jaar 1609 stelden schout en schepenen een nieuwe keur vast, waarin de bepalingen uit het jaar 1583 meer in hun samenhang werden gerangschikt. Een halve eeuw lang vonden regelmatig 'ampliaties' (uitbreidingen) plaats meestal over de eerder genoemde onderwerpen. Opvallend zijn de verbodsbepalingen op het werpen van mest en gier (art 53, 57, 61 en 65). Daaruit spreekt een zeker gevoel voor openbare hygiëne. Komisch zijn de regels om bruiloften ordelijk te laten verlopen; de bruiden niet te begooien en de gasten niet te molesteren (art 59, 60 en 68). Van een zekere tolerantie getuigen de regels voor emigratie en immigratie waarbij legalisering van illegale inwoning wordt mogelijk gemaakt (art 48, 49 en 82).

Een liberale houding wordt echter niet op alle terreinen gehandhaafd. In de loop van de tijd blijkt de invloed van het strenge calvinisme ten opzichte van bestaande gebruiken en gewoonten toe te zijn genomen. Behalve van de begrijpelijke zorg voor kerk en kerkhof (art 20, 38 en 55) is er nu ook sprake van verboden op biertappen, werken en oogsten voor 's zondags 12 uur (art 43, 45 en 46). En zelfs van een algemeen verbod op het spelen 'met eenige caerten, taerlingen, eenige quade nieuwe ghebruijcken, instellingen' (art 19). Ook oude uit de roomse tijd daterende gewoonten werden nu streng bestreden zoals het 'cockerellen' (art 72):

Noch kuere Schoudt, Scheepenen tot Bergen, dat dat niemant van onsen ondersaten naer deeser en sal vervorderen op een Vastenavonts daegen te rijden ofte gaen ofte loopen, aen eenige huijsluiden huijsen tot Bergen beedels gewijs, met quellagie om eenige giften ofte Cocerille, dit alles op de boete van xxv stuijvers, de ouders sullen voor haer kinderen responderen.

Dat was nog eens wat anders dan het verbod dat al voor de verwoesting van de kerk (dus nog onder het katholieke regiem) was uitgevaardigd (art 33 oud, 42 nieuw):

Item en sall nyemant hem vervorderen te gaen wandelen ofte spancheren mit den anderen clappen inden kercke ofte kerchove ofte omtrent die plaetse daermen die predicatie ofte exercitie der religie plegende es ende oick mede gheen clootschieten, caetsen, die bal slaen ofte andere dyergelycke rumoer ofte onstuer bedrijf maecken ten dagen ende tyden voorscr. Op die boeten van x(x) schellingen van allen den ghenen die daer by den officyer zynen bode op becuert wordt.

Het zal heerlijk kaatsen zijn geweest in het vierendertig meter lange schip van de oude kerk. Het mocht niet en na het jaar 1574 kon het niet eens meer. Toch zullen de schout en zijn rakkers wel eens een oogje hebben dichtgeknepen en stelden de heren van Bergen zich betrekkelijk tolerant op. Hoe is het anders te verklaren dat de Bergenaren tot in onze tijd zijn blijven kolven en kaatsen achter 'De Rustende Jager'... met de rommelpot zijn blijven Vastenavondszingen en met volle teugen zijn blijven genieten van hun 'cervisia'?

Het Oude Bergen

Op een fragment van de bekende kaart van Blaeu (1650) vallen onmiddellijk de overeenkomsten met de tegenwoordige situatie op. Centraal liggen de plantages van de sinds het jaar 1641 Heer van Bergen, Anthonis Studler van Surck waar de familie Nassau-Bergen woont tot het jaar 1797. Langs strakke lijnen heeft men bomen geplant en wegen aangelegd. De as van de bezitting is de Sparrenlaan die vanaf de duinen naar het 'Oude Hof' loopt. Een niet meer bestaand bos is op de kaart als Rampenbos aangegeven. De sloot links daarvan kent men nu als de naar de Voert lopende Roosloot. Van hier naar het dorp gaand ziet men links het 'Wiertdijckjen' en rechts het nu niet meer

bestaande 'Nesdijckjen'. De in deze buurt gegraven 'Ringsloot' heeft nog steeds dat merkwaardige kronkelverloop. Toen reeds tekende men de 'Dammeland molen' en de 'Groene Wegh'.

Van het 'Oude Hof' de Dootwegh volgend komt men bij de kerk: een spin in het web van 'Dootweghen': de Westdorper Doothweg (nu Hoflaan-Buerweg), de Oudburger Doothweg (verdwenen: nu ongeveer Komlaan en Kerkelaan), de 'Oostdorper Dootwegh' (nu Karel de Grootelaan) en de 'Dootwegh van Saenegeest' (nu Russenweg). De buurschappen: Westdorp, Oostdorp, Oudtburgh en Saenegeest hadden elk een eigen weg om de doden naar de begraafplaats in de kerk te brengen. De 'dootwegh' is een openbare weg die aangewezen is als route waarlangs de lijkbezorging dient plaats te vinden. Elk der vier buurschappen kende er destijds één, waarmee ze letterlijk en figuurlijk aan de kerk en het kerkhof waren verbonden. De Oostdorper Doodweg heeft het langst van de vier zijn oude naam gehandhaafd die weliswaar merkwaardig was maar voor de aanwonenden gaandeweg minder aangenaam. Vandaar dat in de gemeenteraadsvergadering van 27 juni 1911 ook welwillend werd gereageerd op een verzoekschrift van J.C. Leijen. Daarin werd mede namens de andere bewoners van de weg om naamswijziging gevraagd. 'Met algemeene stemmen wordt besloten bedoelden naam te veranderen in 'Karel de Grootelaan' naar de stichter der Doodwegen Karel de Grootte'. Karel de Grote verbood verbranden van lijken. Hij liet christelijke kerkhoven aanleggen. Ook wegen daarheen die op straffe des doods door de lijkstoet gevolgd moesten worden. De doden onder grafheuvels begraven was verboden. De kerkhoven werden verplicht omdat naar zeggen van de bisschop de geest zich in gewijde grond beter kon loswoelen.

De Noordelijke Nederlanden waren in die tijd waarschijnlijk al grotendeels gekerstend. Het resultaat van de arbeid van onder andere Willibrord, Bonifatius en Liudger en de met de doodstraf door de kerk afgedwongen regels. Toch heeft archeologisch onderzoek uitgewezen dat ook tot het eind van de achtste eeuw nog gebruik werd gemaakt van de aloude, heidense grafvelden. En dan mede of misschien wel uitsluitend door christenen. Anderzijds is het vrij zeker dat de oudste kerken in de kuststreek – waaronder die te Vlaardingen, Oegstgeest, Velsen, Heiloo en Petten – reeds bestonden tijdens het bewind van Karel Martel. Martel was de grootvader van Karel de Grote. Karel Martel was een hofmeier en zijn zoon heette Pippijn. Martel had zich de kroon van de Merovingen toegeëigend. Om zijn aanspraken rechtmatig te maken zorgde hij voor dynastieke verbintenissen met de nog levende Merovinginsche families. Om zijn status nog meer te bekrachtigen zorgde hij ervoor dat hij op een bijbelse manier werd gezalfd. Daarmee verkreeg de kerk recht koningen te installeren.

Ongetwijfeld verkeerden de lage landen nog geruime tijd in een overgangsfase. En zijn er soortgelijke verordeningen uitgevaardigd voor de hier wonende onderdanen als voor de Saksen. Daarvan zijn echter geen teksten bewaard zodat we extra voorzichtig moeten zijn met het trekken van conclusies.

Naast de 'Doothwegen' ziet men op de kaart de naam 'Notweghje' een weg voor het vervoer van het (ge)not: de producten van het land. Een 'Lijtwegh' is eenvoudig een weg, waarlangs men gaat. De 'Heerewegh' behoort aan de Heer (van Bergen) maar de 'Buerwegh' is gemeenschappelijk eigendom van de 'bueren': de dorpingen.

Op de kaart ziet men tweemaal het woord 'croft' in 'Biesecroft' en 'Groencroft'. In Noord-Holland wordt dit woord nog wel gebruikt voor een bepaald stukje grond, al of niet door sloten begrensd: een 'kroffie'. Het wordt ook als 'krocht' gebruikt; in Bergen kennen we tussen Vinkenlaan, Breelaan, 'Holiday' en Guurtjeslaan de mooie Vinkenkrocht.

Op de kaart staan nog meer fragmenten zoals 'Out Heeren Huys', 'Papiermole', 'Cranenbergh' en andere namen waarvan elders in dit boek sprake is.

Het huis dat in het jaar 1568 'Craenebergh' en rond het jaar 1650 'Cranenbergh' heet wordt later wellicht omstreeks het jaar 1680 'Maesdammerhof' genoemd. Op een tekening van het huis in het jaar 1835 is het poortgebouw te zien. Het 'Maesdammerhof' stond tussen de Maesdammerlaan en Kranenburgerlaan op de plaats waar nu hoge sparren staan; omgeven door grachten. Hier vlakbij was Bergens eerste openluchttheater; later kwam dit bij Duinvermaak.

De westelijke gevel van de Volkshogeschool 'de Zandhoeve' met de kunstige deurversieringen zorgt op de meeste Bergense trouwfoto's voor de decoratieve achtergrond van het bruidspaar. 'De Zandhoeve' met omgeving is het hart van het natuurbezit van de gemeente Bergen. 'De Zandhoeve' ligt aan de duinweg naar Schoorl.

De 'Grote Kerk' van Bergen is gebouwd op de plaats waar nu de Ruïnekerk is. De kerk is gebouwd in de tweede helft van de veertiende eeuw en verwoest in het jaar 1574. De kerk is te zien op een constructietekening uit de achttiende eeuw naar oudere voorbeelden in het museum. De huizen veranderen, de Ruïnekerk blijft gelijk.

De middeleeuwse Petrus en Pauluskerk ging in de Spaanse tijd (1574) in vlammen op. Aan het eind van de zestiende eeuw werd de kerk gereed gemaakt voor het gebruik van de hervormde gemeente. Het gapende gat aan de koorzijde werd dichtgemetseld en op het leien dak werd een torentje geplaatst. In deze dakruiter werd in het jaar 1970 een carillon van achtentwintig klokken gehangen. In de jaren 1955-1961 heeft een ingrijpende restauratie en ook uitbreiding van de kerk plaatsgevonden. Het op de westmuur aangebrachte jaartal 1958 duidt daarop. De Schoorlse architect Royaards had hierbij de leiding. Ondanks de uitbreiding van de kerk met een travee en de verschuiving van de hoge buitenmuur naar het westen bleef de toren waar hij was. Een travee is een vak tussen twee steunpunten, een gewelf in een kerk. Het door de lange kerkhofmuur (met ezelsrug: afdekking van vrijstaande muren met scherpe bovenkant) omgeven

Ruïneterrein vormt met de bomen een ruimte vol rust. Alle lanen in het oude dorpshart leiden naar de Ruïnekerk.

Van de veertien molens die Bergen eens rijk was zijn er slechts drie over: de molen van de Sluispolder bij Koedijk (1732), de Damlandermolen (1707) en de Viaanse molen bij Alkmaar (1600). Van de korenmolen aan de Molenstraat heeft nog lang de romp gestaan. Die is echter gesloopt zo ook de 'Dikke Molen' bij het Pesie-bad in het jaar 1922. Bij de molen was een tolhuis met een tolhek aan de tegenwoordige Bergerweg.

Op een foto gemaakt in het jaar 1825 ziet men rond de Ruïne twee schapen en een koe grazen. Op een tekening van J. Bulthuis uit het jaar 1794 hooiende Bergenaren. Vanaf het Smalle Pad tekende H. Tavenier in het jaar 1790 de Ruïnekerk waarvoor een weiland te zien is. En waar nu het hertenkamp is in het Van Reenenpark was eens de befaamde renbaan. De Bergense Kunsthandel was vroeger een smederij met daarvoor een zogenaamde 'travaille' om de paarden te beslaan. De oude linde aan het begin van de Hoflaan was er ook al in het jaar 1903. Het tegenwoordige Museum was toen een woonhuis.

Duinvermaak of zoals het vroeger genoemd werd: 'het Vrouwtje van Duin' is al meer dan honderddertig jaar een begrip in de wijde omgeving. Duinvermaak: sinds het jaar 1857 een begrip in Bergen. De eerste eigenaar: Klaas Bruin. Aan het einde van de Sparrenlaan 'onder de hoge dennen' kwamen duizenden kinderen op schoolreisje. Na het spelen ranja drinkend aan lange tafels met grappige klapstoelen. In het midden van de jaren zestig werd de tuin gesloten van vanaf het jaar 1977 bouwde men er bungalows. Recentelijk is het laatste deel van de renovatie van Duinvermaak voltooid en is ook 'het Vrouwtje van Duin' weer in oude staat teruggebracht. Hiermee is de oorspronkelijke naam 't Vrouwtje van Duin' weer in ere hersteld.

Bij 'Duinvermaak' liggen dorp en duinen het dichtsbij elkaar. Samen met het de hoge bomen langs de duinvoet heeft dit ertoe geleid dat de recreatie in dit deel van Bergen zich al heel vroeg ontwikkelde. Enkele eeuwen reeds trekt men vanuit de verre omgeving te voet of met het rijtuig, later per tram, op de fiets of met de auto naar deze plek.

Op een aan een gravure ontleende afbeelding zien we twee historisch interessante zaken. Het betreft de slag in het Bergerbos op 19 september 1799. Links ligt de gesneuvelde Russische generaal Gerebsov. Op de achtergrond ziet men hoe de Russische opperbevelhebber Hermann gevangen wordt genomen. Franse grenadiers hebben hem van zijn paard getrokken en houden hem met hun bajonetten in bedwang. Hij is van de Franse militairen te onderscheiden door de sjerp om het middel. Rechts ziet men het afvoeren van een van Hermann's adjudanten door de soldaten van de 42^e Halve brigade. Op de voorgrond ligt nog een gesneuvelde Russische soldaat. Op het massagraf van de Russen in de duinen wordt in het jaar 1901 een monument onthuld door aartsbisschop Smirnov ruim honderd jaar na de slag. Er zijn niet minder dan drieduizend Russen gesneuveld en er

zijn in het dorp veel gebouwen vernield en beschadigd. Er is veel geweld gepleegd, geplunderd en gestolen door de Russen en de Fransen: de burgers waren de dupe. Het begraven der gesneuvelden duurde een week. Er werd een massagraf gedolven ongeveer op de plaats waar in het jaar 1901 het monument werd onthuld. Kadastraal staat deze hoek van Bergen bekend als 'Russenkerkhof'. Er werden hier bij graafwerkzaamheden wel koperen uniformknopen gevonden. Het Museum bewaart vrij veel plaatwerk van 'De Slag', net als een Russische helmplaat, kogels, geweren en andere curiosa. Ook hebben in onze buurt nog meer gevechten plaatsgevonden onder andere op het strand in de duinen.

In het jaar 1890 is Klaas Min gefotografeerd met zijn zeven zonen tijdens de schafttijd ('koppiestik doen') tijdens maaiwerkzaamheden. Deze mannen hebben eind vorige eeuw een groot deel van de duinen met helm beplant. Tinus Min is de vader en grootvader van de 'artistieke Minnen'. Ik noem er enkele: Ide Min, schrijver en tekenaar, de illustratrice Benny Min en de schilders Marty Min en Jaap Min. In het jaar 1966 maakte Neeltje Min haar debuut met de bundel 'Voor wie ik liefheb wil ik heten'.

Geen mooiere plek voor een openluchttheater dan een duinpan. In het jaar 1935 stond de familie Mac Donald de uiterste punt van haar duinterrein af aan VVV-Bergen. De familie woonde in de villa 'De Zandhoeve (nu Volkshogeschool). Het diepste deel werd geëgaliseerd en voorzien van een grasmat met een betonnen toneeltje. Tegen de helling aan de oostzijde werden zitplaatsen gemaakt en het spel kon beginnen.

Voor het jaar 1940 waren er optredens van Bergense toneelverenigingen. Na de oorlog traden Afrikaanse dansgroepen op, werden klassieke concerten gegeven en kindervoorstellingen met Swiebertje en Pipo de Clown. Bij slecht weer bood de buitenzaal van 'Duinvermaak' uitkomst. De zaal is inmiddels afgebroken.

De glorie tijd van het openluchttheater liep ten einde toen de televisie kwam en artiesten te duur werden. De afstand vanuit het dorp bleek te ver.

De duinvallei met de steile hellingen en dennen werd wel geschikt bevonden voor een kunstslibaan. In het jaar 1969 was er een borstelbaan; later werd alles geperfectioneerd.

In het rimpelloze water spiegelt zich het bejaardencentrum 'Elkshove'. Het werd in het jaar 1956 door architect J.C. de Vries gebouwd tussen de Koninginneweg en de Nassaulaan op een stuk grond dat de naam 'Ziekenweid' droeg. In het jaar 1918 bivakkeerden daar in een aantal barakken bijna zeventienhonderd deserteurs en 'staatsgevaarlijken'; waaronder Duitsers en verder Amerikanen, Russen, Chinezen. Alleen het rechter gedeelte bestaat nog. De rest werd afgebroken om in het jaar 1978 plaats te maken voor een nieuw Bergens gemeentehuis. Het gemeentehuis is een ontwerp van architectenbureau Cor Kalfsbeek uit Borger (Dr).

Het aardigste kerkgebouw van Bergen is nog altijd het Witte Kerkje op de hoek van de Emmalaan en de dr. Van Peltlaan. De stijl van het gebouw is nauw verwant aan die van de Amsterdamse School, waartoe de architect gerekend wordt. De architect was Berend Tobia Bouyinga; (1886-1969) hij maakte ook garage Koster aan de Breelaan. Boeyinga was in de tijd dat hij het Witte Kerkje ontwierp architect bij de Amsterdamse gemeentelijke woningdienst. In deze functie realiseerde hij de tuindorpen Oostzaan en Nieuwendam in Amsterdam-Noord. Zijn Bergense schepping uit het jaar 1927 is evenzeer modern als landelijk. De dakhelling is dermate opvallend dat verschillende huizen in de naaste omgeving eveneens steile en puntige daken hebben. Het Witte Kerkje vormt al jaren het middelpunt van de gereformeerde gemeente. Sinds tientallen jaren vormen de Bergense gereformeerden met de leden van de hervormde gemeente de reformatorische gemeente. De Ruïnekerk is het hoofdgebouw; het Witte Kerkje wordt zelden gebruikt. De bijgebouwde Emmazaal wordt voor bijeenkomsten gebruikt.

Bijna tachtig jaren was men in het dorp gewend aan het statige Oranjehotel. Al moet gezegd worden dat het aanzien vanaf de jaren vijftig een dalende lijn vertoonde. Toen kwam de finale afbraak en direct daarna de bouw van 'Centre Ville' van architect Maarten Min. Beneden de restaurants 'Nero's place' en 'La Terazza', boven appartementen en aan de achterzijde kleine bedrijven en praktijkruimten. Het Oranjehotel: gebouwd rond het jaar 1910 was het eerste grote hotel in het centrum. Jarenlang waren er meer pensions dan hotels; nu is dat juist andersom.

Het Oranjehotel had een ongekeerde hoogte. De maat van de bouwwerken aan het begin van de vorige eeuw werd bepaald door het hoogste gebouw: de Ruïnekerk. Het dak hiervan steekt met kop en schouders boven alles uit: al meer dan vijf eeuwen! Ook de andere vroeg twintig eeuwse panden in de buurt van de kerk hebben een opvallende hoogte. Denk aan het postkantoor, twee woningen langs het Smallepad mij het museum en het pand van de Bergense Boekhandel. Tot ver op de Breelaan heeft deze maatbepaling doorgewerkt: denk aan 'De Haemstede'.

Het tramstation was aan de Breelaan. Een halve eeuw dorpsgeschiedenis was in dat gebouw belichaamd. In het jaar 1905 werd een aanzet gegeven tot de bouw van het stationsgebouw dat in het jaar 1957 werd afgebroken. Dreef en Plein met winkels en woningen namen de plaats in die was vrijgekomen. De VVV-Bergen kreeg in het complex een opvallende plek. Eerst was ze in het station gevestigd. Aan het station was de goederenafdeling van Van Gend en Loos gebouwd. Tourniquets gaven toegang tot de perrons. Ook waren er een kantoor en woningen. Stationschefs Couvert en Klein woonden boven. Chef De Liefde daarentegen woonde in het dorp en wel in het 'Zwitserse Huis' in de Jan Jacoblaan.

De bloemenwinkel van Vrasdonk: wie kocht er geen bloemetje? Het pand is van architect Boeyinga, die ook het Witte kerkje bouwde. Garagehouder H. Smulders liet het bedrijfje in het jaar 1927 bouwen door W. Stroomer uit Bergen aan Zee. Smulders heeft er lange tijd zijn garage gehad. Daarna werd

het garage Kees Koster; Koster was citroendealer. Sinds het jaar 1983 heeft bloemenshop Vrasdonk een plaats in het ruime pand gevonden. De tramlijn naar Bergen aan Zee, en ook het omloopspoor liepen langs de noordgevel.

De 'Rustende Jager': het oudste gedeelte was jarenlang een echte herberg, later als biljartruimte in gebruik. Nu is hier café d' Allerliefste. Het hoge deel van 'De Rustende Jager' was de doorrijstal. Jarenlang werden hierin door het Kunstenaars Centrum Bergen (KCB) exposities gehouden. Het KCB verhuisde naar de 'Kranenburgh' en vandaar naar het Plein. De doorrijstal werd café 'De Taverne'. Achter de kerkhofmuur is de 'Oude Prins' zichtbaar. Oorspronkelijk stond hier de boerderij van Lou van Dam die er later een woonhuis van maakte. In het jaar 1931 veranderde dit in een café-restaurant. G. Kortenschil liet in het jaar 1934 het oude tuinhekje veranderen in een terrasmuurtje. In het jaar 1937 volgde in opdracht van W.C.F. Michels een uitbreiding van het café-restaurant. Voor in het pand een Chinees restaurant werd gevestigd heeft de familie Hulshof jarenlang de "Oude Prins" geleid. In Bergens 'grote jaren' vormden dit restaurant en 'De Rustende Jager' het middelpunt van een gezellige zomeravond.

Aan het begin van de Hoflaan fungeert 'de dikke boom' als symbool voor alle bomen in de Heerlijkheid. De zestiende eeuwse Heer van Bergen: jonker Anthonis Studler van Surck (een Amsterdamse koopman) plantte de linde op 14 oktober 1643. Het was de eerste boom van zijn groots opgezette 'plantage' rond het nieuw te bouwen 'Huijs te Bergen'. De rechte weg daarheen was de Westdorper Doodweg: nu Hoflaan. Rondom de boom bevindt zich een bank die de bewoners van Amersfoort aan Bergen schonken voor hun verblijf hier door oorlogshandelingen (10-19 mei 1940). De boom is in het jaar 1973 vervangen door een jonger exemplaar.

Dorpsstraat: 'Vilagostrato' zegt men Esperanto voor Dorpsstraat. Van de jaren 1855 tot 1932 stond hier de lagere school waar vele generaties Bergenaren hun eerste onderricht hebben genoten. Enkele namen van de onderwijzers: de meesters Van Hoorn, Franken en Beets. Na afbraak van deze school ging de jeugd onder andere naar de grote, nieuwgebouwde Van Reenenschool op de hoek van Spaansepad en Maesdammerlaan. Op de plek van de oude dorpschool verrees in het jaar 1933 een groot, modern pand. In de eerste plaats de immense garage van P. Smit, nu vooral als taxibedrijf bekend. In het hoekgedeelte vestigde zich de textielzaak Den Broeder; in het jaar 1946 kwam hier De Pee, herenmode. De Pee betrok later een nieuw pand in de Jan Oldenburglaan. Het garagebedrijf richtte de vrijgekomen ruimte tot showroom in. Drogisterij 'De Vijzel' van mevrouw J.A.W.C. van der Een is bij garage Smit getrokken.

Vroeger had bijna elke buurt van Bergen zijn eigen café. 'De Poort van Cleef' was daar een van. Niet alleen bestemd voor de klandizie uit Oostdorp, van de Loudelsweg en uit de Dorpsstraat; ook voor passanten vanuit Alkmaar op weg naar Schoorl of naar zee. Er zijn verschillende namen bekend van mensen die dit café-restaurantpension aan de Oude Bergerweg geleid hebben: de moeder van Jan Rose, Van der Lans, J. Hoogeboom, Stadegaard

en W.H. van Hattum. Men kon er ook biljarten. Momenteel heeft architect Maarten Min zijn kantoor 'Min 2 productie' in de vroegere Poort van Cleef.

De Oosterweg leidt naar Tuindorp en verder naar Koedijk. Achter een witte gevel was het vroegere wagenhuis van de familie Maschmeijer. Daarin heeft Joop Martin zijn smederij. In het jaar 1933 had C. van de Berg er zijn Enos rijwielfabriekje. Het opvallendste pand in deze buurt is het stijlvolle 'Zuilenhof'. Van oorsprong een herberg: 'De Vriendschap' en voorzien van een kolfbaan die langs de Loudelsweg was gelegen. Toen A.H.L. Maschmeijer het pand kocht in het jaar 1884 liet hij in de kolfbaan kamers maken.

Wie via de Meerweg en de Groeneweg de Bergermeer ingaat kan op enkele plaatsen nog genieten van het polderlandschap. Bij de Bergerringvaart begint de polder die de Bergense Heer en roemruchte Geus: Hendrik van Brederode rond het midden van de zestiende eeuw liet droogmalen. Hij deed dit in overleg met graaf Lamoraal van Egmond die zijn Egmondermeer liet inpolderen. Nieuw land betekende toen geld. De molen achter de brug is de Damlandermolen. De molen sloeg eeuwenlang het overtollige water van de vlakbij gelegen Damlanderpolder uit op de Ringvaart; nu gaat dat elektrisch. De brug voor de molen heet de Hagemansbrug. De brug heeft naarmate de oorlogsdreiging groter werd (1940) een verandering ondergaan. Het brugdek is verbreed en de twee leuning zijn verlaagd. Dit vanwege de Fokker C10 vliegtuigen die vanaf het - in het jaar 1937 in de polder aangelegde militaire vliegveld - over de weg naar de bosrand worden gerold om daar verdekt te worden opgesteld. Het vliegveld is op 10 mei 1940 in alle vroegte door de Duitse luchtmacht aangevallen met dramatische gevolgen voor de geparkeerde toestellen.

Het vlakke land

Vanaf de hoogste duintoppen zie je de groene zee liggen; het vlakke land dat het dorp in een halve boog omgeeft. Dat zich voortzet in de landerijen van Schoorl, de Egmonden en achter de Koedijk in die van West-Friesland. Veeteelt is hier de hoofdbron van bestaan; er wordt op enkele plaatsen aan tuinbouw gedaan en langs de duinrand is er de teelt van bloembollen. Verschillende percelen weiland veranderden in woonwijken. Andere in sportcomplexen zoals 'De Kiefthoek' aan de Groeneweg.

Dit landschap is zeer oud: de laatste polder ontstond in het jaar 1565, de eerste waarschijnlijk voor het jaar 1200. Veel ouder is het gebied waarop

Bergen en zijn bossen zijn gelegen: de hoge gronden. Dit zijn zandruggen die ontstonden toen de Noordzee zo'n vijftienghonderd jaar geleden door de reeds gevormde kust heenbrak en er hier een binnendelta werd gevormd. Geweldige hoeveelheden zand werden daarbij afgezet: tot bij het Noord-Hollands Kanaal heeft men in de bodem sporen van deze afzettingen teruggevonden. Aangezien de zeestroming westoost liep is het zand in die lijn afgezet. Als gevolg daarvan ontwikkelde Bergen zich tot een langwerpige nederzetting met aan de duinzijde de buurtschap Westdorp. En als uitloper naar het oosten de buurtschap Oostdorp. De hoofdas van het dorp kwam daardoor loodrecht te staan op de kustlijn. Bergen ligt daarom niet 'langs der duinenrand' maar het probeert zich daar juist van te distantiëren. Overigens zullen in het verleden de aanwezigheid van het Bergermeer en later de polder met die naam hebben bijgedragen tot de ontwikkeling van het dorp in oostelijke richting.

Op de hoge gronden is het van ouds droog wonen en werken geweest. Er werden 'geesten' op aangelegd: elke buurtschap had er één. Een geest is een begrensd stuk bouwland dat wel vergeleken kan worden met een es. Zo'n es bestaat uit kleine percelen die afwisselend aan een aantal eigenaars behoren: een vorm van gemeenschappelijk bezit dus. Een mooi voorbeeld van een oude geest is natuurlijk Zanegeest: een legendarisch en ook merkwaardig stukje Bergen. Gemeenschappelijk grondbezit op de enk is er niet meer maar nog wel is er het Enkepad! De door een wal omgeven geest werd bewoond door boeren die hun behuizing aan de rand van de geest hadden; bouwland voor de deur en grasland achter de boerderij. Ten zuiden van Zanegeest was dat een ven (land dat wel beweid maar niet gehooïd wordt) omgeven door dijken: de tegenwoordige Kogendijk, de Oosterdijk en de Baakmeerdijk: zo ontstond de Zuurvenspolder. De Natteweg is van ouds de verbindingsweg tussen Zanegeest en Oostdorp geweest. Het is overigens interessant te weten dat de Kogendijk, Baakmeerdijk en ook het Zakedijkje (Sakkersdijk in de volksmond) aangelegd zijn op de hiervoor al genoemde zandruggen. Ze lopen dan ook allemaal in oostelijke richting! Het gebied van de omstreeks het jaar 1200 gemaakte Zuurvenspolder was al vroeg bewoond. Bij graafwerkzaamheden is daar een uit de eerste eeuw daterende Westfriese aarden pot gevonden! Deze pot bevindt zich nu in het Museum.

Over de naam Zanegeest (oud: Saenegheest) is al veel geschreven en gefantaseerd. Men brengt 'Zane' in verband met het Oudfriese woord Sâthe, (zode) ook wel met Zaan. Men kan denken aan het franse woord 'saint' (heilig). Dit woord dan niet in verband brengen met 'geest' maar met een gebeurtenis die hier in het begin van de vijftiende eeuw heeft plaatsgevonden. Tijdens één van de hevige overstromingen uit die tijd spoelden hier relikwieën aan van de door het water verzwolven kerk van Petten. De daarna ter ere van het 'Mirakel van Bergen' gebouwde kapel is lang geleden afgebroken. De namen Kapellaan en Kapelweidtje herinneren eraan. Enkele restanten zijn in het Museum.

Buiten de hoge gronden lagen voor het jaar 900 grote veen- en kleigebieden. Dan breekt door de steeds rijzende zeespiegel (transgressie) de zee omstreeks

het jaar 900 dóór tussen Petten en Callantsoog. Het alles vernielende water zoekt een weg door het lage land. Er ontstaat een geul die van de Zijpe naar de Schermer loopt: de Rekere (reke: bosrand, are: water). Ook gebieden ten zuiden van Bergen worden overspoeld en vernield; Bergermeer en Egmondermeer ontstaan. Aan de zuidrand van het dorp vormt het Bergermeer nu een voortdurend gevaar.

De bewoners van de hoge gronden van Bergen (en ook van andere plaatsen) leggen achterdijken aan om zich tegen het steeds opdringende water te beschermen. Bij Schagen en St. Maarten werpt men dan om die reden terpen op! De 'buren' van West- en Oostdorp legden in de elfde eeuw de Wiertdijk (wiert: veld of weide) en de Nesdijk (nes: landtong) aan. Oostdorp ligt op hoge grond en is dus veilig. Van Oostdorp gaat de beschermingsgordel langs de Natteweg, over Zanegeest en de Schapenlaan (vroeger Oudendijk) naar de dijken van Schoorl. Een zeer belangrijke dijk was de dijk die graaf Willem 1 omstreeks het jaar 1212 liet aanleggen tussen de zuidoostpunt van de Zuurvenspolder en Alkmaar. Deze ook strategisch belangrijke dijk legde de vernielende werking van de getijdegeul die de Rekere nog steeds was aan banden. Op de oude kaart is deze dijk als 'Halewegh' terug te vinden. Na de aanleg van de dijk verlandde het Bergermeer tot het in het jaar 1565 door Hendrik van Brederode, Heer van Bergen zal worden ingepolderd.

De Rekere: later grotendeels vergraven in de Koedijker Vaart en nog later in het Noord-Hollands Kanaal werd in het jaar 1270 van de gevaarlijke Zijpe (die pas in 1597 werd ingepolderd) afgesloten door de aanleg van de Krabbendam. Daarvoor was reeds de Schoorldam tot stand gekomen. Het wordt nu eenvoudiger het buitendijkse land met dijken en kaden te omringen. Men kan zich voorstellen dat in de dertiende en veertiende eeuw de tot Bergen behorende Mangelpolder en de Noorder-, Middel-, en Zuid-Rekerpolder ontstaan. De Philisteinse, de Damlander en de Sluispolder bestonden tot het jaar 1565 uit buitendijks land. Pas door Van Brederodes inpoldering van het Bergermeer werd een controleerbare waterhuishouding mogelijk. Toen werden het eerst echte polders. De Oudburgerpolder: de meest noordelijke van Bergen en aansluitend bij de buurtschap Oudburg is waarschijnlijk in twee fasen ontstaan. Omstreeks het jaar 1050 een deel door de aanleg van de Oudendijk (nu Schapenlaan) en omstreeks het jaar 1250 door de aanleg van wat nu heet: Klaassen- en Evendijk.

Van de vroeger met velen aanwezige molens zijn er weinig in het landschap overgebleven. De drie overgebleven molens: de Sluismolen bij Koedijk, de Viaanse bij Alkmaar en de Damlander bij de Groeneweg zijn trotse bewijzen van de moed waarmee men hier eeuwen geleden de strijd tegen het water durfde te beginnen. Het zijn ranke bakens in de Hollandse ruimte die een tocht door dit vlakke land zo aantrekkelijk maken. Want Bergen mag dan bekend zijn als het bomenrijke dorp bij de duinen en de zee; het zijn toch de uitgestrekte weilanden die tot de landschappelijke charmes van deze plaats behoren. In de winter zijn het de besneeuwde landerijen, in voorjaar en zomer de massa's weidevogels en de zwartbonte koeien waarvan de liefhebber zal genieten. In het najaar ziet men de felgekleurde

wolkengevaarten van achter de duinrand uit zee de lege polderruimte binnendrijven en achter verre dorpen en boomgroepen verdwijnen. Lyrisch? Misschien ja, maar dit vlakke land geeft daartoe steeds weer alle aanleiding.

De tegenwoordige Staat

De fluwelen revolutie, die in januari 1795 een einde maakte aan de oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, was meer dan in één opzicht een breuk met het verleden. Voor het eerst werd geprobeerd om de idealen van gelijkheid en verantwoordelijkheid van alle burgers vorm te geven in een bestuur op nationaal, provinciaal en lokaal niveau. Dat betekende bijvoorbeeld dat alle mannelijke inwoners hun vertegenwoordigers konden kiezen en dat zij ook ongeacht hun status, inkomen en geloof bestuursfuncties konden vervullen. In het dorp Bergen verdween zo geruisloos het onderscheid tussen protestanten en katholieken. De laatsten waren ruim twee eeuwen lang van alle openbare ambten uitgesloten geweest.

Na een overgangsbewind werd op 29 maart 1796 een Bataafsgezind dorpsbestuur gekozen, bestaande uit Cornelis Kager, Jan Leijen, Hendrik Morsk, Gijsbert Pietersz en Arie Visser. Alleen de laatste was Nederduits Gereformeerd, de anderen behoorden tot de R.K. statie zoals de katholieke gemeenschap in de tijd van de schuilkerken werd genoemd. De schout en 'ceviel secretaris' Joost Ivangh die overigens al sinds het jaar 1793 in functie was behoorde net als Visser tot de Hervormde kerk. De werkelijke verhoudingen tussen de geloofsgemeenschappen – tweederde katholiek, éénderde protestant – werden zo heel redelijk in het nieuwe dorpsbestuur weerspiegeld. De bevolking was daarmee in ieder geval beter vertegenwoordigd. Al zal het na het liberale regiem van de heren van Nassau-Bergen voor de dagelijkse gang van zaken niet zoveel verschil hebben gemaakt.

De werkelijke staatsrechtelijke revolutie voltrok zich natuurlijk op landelijk niveau. Na een discussie van meer dan drie jaar werd beslist dat de nieuwe Republiek een eenheidsstaat zou zijn in plaats van een federatie. Mede door de harde hand van de patriottische voorman Daendels.

De Staatsregeling van 1 mei 1798: Nederlands allereerste grondwet legde dit als tweede grondbeginsel vast naast de gelijkheid van alle burgers voor de wet. Met het ontstaan van een centrale regering kwam er ook een niet te stuiten dadendrang op. Behalve in bestuur, wetgeving en rechtsspraak wilde men in één klap op allen mogelijke terreinen hervormingen doorvoeren. Deze hadden betrekking op uiteenlopende zaken als onderwijs, gezondheidszorg, meting en kartering, waterstaat, kerkelijke organisatie, handel, nijverheid en landbouw. Om goede plannen te maken werden talloze commissies ingesteld die meestal begonnen met landelijke inventarisaties van de bestaande toestand. Er was een enorme behoefte aan concrete gegevens en vooral ook aan cijfermateriaal dat op het gehele land betrekking had. De eerste min of meer betrouwbare statistieken stammen dan ook vaak uit de Bataafs-Franse tijd.

Eén van deze onderzoeksopdrachten was nog afkomstig van het voormalig provinciaal bestuur van Holland. En was op 27 september 1797 verstrekt aan de 'Commissie van Superintendentie over het onderzoek der duinen'. Drijvende kracht daarvan was de landbouwhervormer Jan Kops, die ook tekende voor beide rapporten die in de jaren 1798 en 1799 in druk werden uitgebracht. Het doel was tweërlei. Allereerst wilde men de feitelijke toestand van de Hollandse duinen beschrijven waarvan het beheer over talloze eigenaren, pachters en andere belanghebbenden was versnipperd. In de tweede plaats wilde men plannen ontwikkelen om de duinen in cultuur te brengen. Zoals men in het algemeen 'de nog leedige en woeste gronden' ten nutte wilde maken voor akkerbouw en veeteelt. De experimenten met 'de Brabantse Landbouw' bij Castricum die omstreeks het jaar 1770 waren begonnen schiepen op dit punt hoge verwachtingen. Waarschijnlijk had men ook nog wel enige herinnering aan vroegere exploitatie van de duinen. De duinen als meente (gemeenschappelijke weidegrond) voor de dorpsbewoners. Een recht dat door niets ontziende konijnenfokkerij met voeten was

getreden. De commissieleden troffen op hun verkenningstochten enorme verschillen aan.

Dit ondanks het feit dat de Staten van Holland al meer dan een eeuw hadden geprobeerd de duinbeheerder te bewegen tot dépopulatie of blindmaking. Dat wil zeggen volkomen uitroeiing van het konijn. En bovendien een subsidie op het planten van helm hadden gesteld. De zee- of achterduinen werden over het algemeen onder verantwoordelijkheid van de gewestelijke overheid zelf onderhouden. De midden- en voorduinen, dus die langs de binnenduinstrand vielen echter onder de plaatselijke machthebbers en hun onderdanen.

In de voormalige Heerlijkheid Bergen was de situatie in het jaar 1798 zeker niet ongunstig. Ten noorden ervan lagen de slecht onderhouden Schoorlse duinen. Die meest onbegroeid en onbeplant waren met toppen die permanent stoven. En dalen die met hun grote waterreservoirs zonder afloop vaak tot een soort drijfzand werden.

Onder Egmond tierden de konijnen nog altijd welig zeer ten nadele van het duin zelf en van het agrarische achterland. Wimmenum nam een tussenpositie in. Een deel was goed beplant met helm of bosschages. Waar de gravers en knagers vertoefden stooft het nog flink. In de Berger duinen kwam het konijn niet meer voor.

Anthonis Studler van Zurck had direct na zijn aankoop van de Heerlijkheid in het jaar 1641 maatregelen genomen tot beëindiging van de jacht. En tot systematische aanplant van helm en andere gewassen. De heren van Nassau-Bergen hadden dit beleid voortgezet. Onder hen waren er zelfs twee kleine duinontginningen tot stand gekomen: de 's Heerenweide en de Bokkenweide even ten noordwesten van het Klampduin.

Jan Kops en de zijnen waren over Bergen dan ook tamelijk tevreden. 'Weinig minder dan de helft van alle deze Duinen zal geheel uit valleijen bestaan, die daar dit gedeporteerde Duinen zijn, allen uitgenomen (uitgezonderd) de vlakte Zuiderachterveld, met schoon Berkenhout bezet zijn, waarvan veelen opzettelijk gezaaid zijn maar de meesten zich zelven door zaaiing en opslag voortplanten, en deze bosschen zullen ongeveer 400 zo niet 500 Morgen (landmaat van verschillende grootte) uitmaaken.' Dit laatste komt neer op 340 tot 425 hectare, tweemaal zoveel als in de kadastrale legger (register) van het jaar 1832 staat vermeld.

Misschien was de schatting net als die van de houtopbrengst wat aan de hoge kant. Bij de jaarlijkse veilingen van hakhout was het aandeel van het hout uit het duin niet meer dan zo'n zeven procent. Terwijl het merendeel van de opbrengst van tienduizend gulden uit het Bergerbos werd gehaald. Toch stelde de commissie het duinbeheer hier ten voorbeeld. Daarbij werd niet zonder bewondering vermeld hoe de heren van Bergen er zelfs in geslaagd waren het belastingvoordeel voor de konijnvrije duinen uit te buiten. De remissie (korting op belasting) van de verponding, een vergoeding voor het wegvallen van de inkomsten uit de konijnenjacht was vastgesteld op

zevenhonderd gulden. De helft daarvan werd door de Staten vergoed. Terwijl de andere helft werd opgebracht door de Bergenaren – blij als zij waren dat de konijnen hun tuinderijen niet meer kaalvraten. Terloops meldde de commissie dat de Franse troepen die in het jaar 1795 in Holland waren ingekwartierd vrijwel alle overgebleven duinkonijnen soldaat hadden gemaakt. Korte tijd later zou een minder vredelievende invasie de staat der duinen in Noord-Holland weer dramatisch verslechteren.

De slag bij Bergen

Het zal wel altijd een raadsel blijven waarom de strategen van de Tweede Coalitie in de zomer van het jaar 1799 kozen voor een aanval op de smalle en ontoegankelijke noordelijkste punt van Holland. Deze coalitie bestond uit Engeland, Rusland en Oostenrijk. Ze was bedoeld om het nieuwe Frankrijk en zijn bondgenoten waaronder de Bataafse Republiek terug te brengen in het gareel van de conservatieve Europese koninkrijken. Daarbij vergaten de geallieerden dat de Nederlanden waren ontstaan uit een vrijheidsoorlog. En dat de inwoners sindsdien niet meer zo gesteld waren op gekroonde hoofden. Kregen de prinselijke plaatsvervangers van de koning: de stadhouders teveel kapsones dan werden ze tijdelijk buitengesloten of zelfs weggejaagd. Dat was

Willem V in het jaar 1795 overkomen. In Engeland waar de ex-stadhouder sindsdien verbleef dacht men dat de inwoners van het 'kikkerland' wel spoedig zouden bidden en smeken om zijn terugkeer.

Groot was dan ook de verbazing toen na de landing van Engelse en Russische invasietroepen bij Groote Keeten (tussen Callantsoog en Den Helder); en de overgave van de Bataafse oorlogsvloot een spontane opstand van de bevolking uitbleef. 'The frogs are rejecting their king', luidde het bijschrift van een Engelse spotprent waarop de prins opnieuw het land wordt uitgestuurd. Er moest eerst een echte dictator (Napoleon Bonaparte) aan te pas komen. Toen pas kwam het besef dat het met die prinsen van Oranje niet altijd slecht hoefde te gaan. Napoleon was in het jaar 1799 nog gewoon generaal en voerde campagne in Egypte.

De invasie in Noord-Holland begon laat in het seizoen – op 27 augustus – en liep na de eerste successen hopeloos vast. Waarschijnlijk had men gehoopt snel door te kunnen stoten. Over land via 'Holland op zijn smalst' bij Beverwijk en over zee via een aanval vanuit Hoorn op Amsterdam. Onbekendheid met het terrein verhinderde de voortgang; zo ook:

- slecht weer;
- onder water gezet land;
- ontbreken van goede stafkaarten;
- misverstanden tussen het Engelse commando en Russische soldaten;
- gebrek aan steun van de bevolking;
- onverwachte tegenstand van in de haast opgetrommelde Fransen en Bataven.

In de vroege ochtend van negentiende september trokken de Russen massaal langs de duinvoet naar het zuiden. Mogelijk na een verkeerd begrepen signaal vanuit hun kwartier in de Zijpe. Zij slaagden er ten koste van grote verwoestingen en enorme verliezen in om Schoorl te veroveren. En probeerden vervolgens vanaf Aagtdorp langs de 'Hoge Bomen' door te stoten naar Bergen.

Over het open land langs de huidige Breelaan werden zij zwaar onder vuur genomen. Er stonden batterijen opgesteld op de Molenkrocht en ten noorden van de Ruïnekerk. Een Russische bron spreekt zelfs van een diep en breed kanaal, waar zich slechts een laagte met de dorpsbeek bevond. Niettemin slaagde men erin om het dorp te veroveren – waarna men zich overgaf aan plundering. Zes dagen later meldde het gemeentebestuur dat '8 Huisen totaal zijn uitgeplunderd door de Russe Troupes', waarbij helaas geen nadere specificatie wordt gegeven. De overlevering wil namelijk dat de Russen zich meester maakten van de voorraad voedsel en drank in de 'Barak', het kort daarvoor gebouwde magazijn (nu Ruïnelaan 11).

Zij hadden al urenlang niets gegeten in tegenstelling tot de traag volgende Engelsen. Die hadden tenminste ontbeten met scheepsbeschuiten en...

jenever. De Russen zouden nog druk aan het schransen zijn geweest toen de tegenaanval werd ingezet. Hevige gevechten volgden. Ze speelden zich voornamelijk af rond de Ruïnekerk. En in het Bergerbos waar een deel van de cavalerie en omtrekkende beweging probeerde te maken. In de Sparrenlaan stuitten zij op de vijand. Daarna werd de Russische aanvoerder generaal Herrmann krijgsgevangen gemaakt. Zijn luitenant Gerebov sneuvelde. De invasietroepen trokken zich terug en rond het middaguur was de strijd al voorbij; daarna werd het plunderen hervat. Nu door de Franse troepen die het veel bonter maakten dan de Russen. Zij persten de inwoners geld en goed af en ontzagen ook de kerkengoederen niet zoals de inventaris van de rooms-katholieke schuilkerk in Oostdorp.

Daar was luttele uren eerder terwijl de slag al woedde ('tempore pugnae' schrijft pastoor Van Stavelen in het register) nog een kind gedoopt. Aan het eind van de dag kon de trieste balans worden opgemaakt. Onder de inwoners telde men één dode, twee gewonden en één vermiste maar de verliezen onder de strijdende partijen bedroegen achtenzeventighonderd man. Vele soldaten waren het duin in gevlucht waar ze hopeloos verdwaalden en liever van honger en dorst omkwamen dan zich overgaven. De couranten meldden dat de gesneuvelde soldaten driehoog langs de wegen lagen. Dagenlang waren de dorpelingen bezig de doden te begraven - voornamelijk Russen - omdat de anderen door de eigen nationaliteiten werden geborgen. Een terrein op de Noordergeest werd ingericht tot massagraf voor meer dan vijfhonderd doden. In het jaar 1901 zou daar het Russisch monument verrijzen.

De strijd was nog niet voorbij. Een tweede front richting Koedijk en Langedijk was ondanks aanvankelijke successen eveneens vastgelopen en het als voorpost veroverde Hoorn moest weer worden opgegeven. Na een hergroepering trachtten de invasietroepen langs een andere weg hun doel te bereiken. Op 2 oktober liet de Engelse generaal Abercromby zijn mannen vanaf de Zijper-stelling oprukken langs het strand. De Russen veroverden Schoorl maar het dorp Bergen liet men ditmaal ongemoeid. Ter hoogte van de Berger Schulpslag kwam het tot een treffen. Het bekend is gebleven als de Duinenslag. Deze werd door de Engelsen en de Russen gewonnen maar ook dit succes bleek van korte duur. Vier dagen later werden de troepen bij Castricum definitief gestuit. Er volgde een wapenstilstand; na lange, moeizame onderhandelingen werd overeengekomen dat de vreemde troepen een vrije aftocht zouden krijgen. De laatste soldaten verlieten eind november het land. Voorlopig zou de Republiek met rust worden gelaten. In het jaar 1809 volgde zelfs een officiële vrede met Engeland.

Precies drie maanden na de eerste Slag bij Bergen op 19 december 1799 vond een groots overwinningsfeest plaats in Den Haag. De componist Ruppe liet de trompetten schallen:

*Hef aan! Bataaf! gij zijt gewroken;
Gij hebt der Britten trots verbroken,
Triumf! Triumf! Zij zijn geveld!*

In Noord-Holland likte men zijn wonden. Het grootste deel van de paarden en de wintervoorraden waren geroofd. In Petten en Schoorl sprak men er serieus over om het verwoeste dorp maar op een andere plaats te herbouwen. En de bloeiende Berger duinen waren totaal verwoest. Mogelijk is het Voorveld in de zuidelijke duinen bij de strijd van 2 oktober in brand geraakt en spreekt men sindsdien van de Verbrande Pan. Het aloude Schulpslag stoof vanaf de zeezijde dicht. En op het massagraf dat de dorpsbewoners daar hadden gedolven voor de gesneuvelde soldaten van de tsaar ontstond het dertig meter hoge Russenduin.

Na de schuilkerk

In de vroege avond van de zesde juli 1809 was een schilder in Oostdorp onvoorzichtig met vuur. Hij was bezig olie te koken die oververhit raakte, ontvlamde en zijn huis in lichterlaaie zette. Vandaar sloeg het vuur aangewakkerd door een stevige wind over op de naburige panden – de katholieke pastorie en de schuilkerk. Cornelis Henneman (die in de buurt woonde) bedacht zich geen ogenblik. Hij ging het kerkgebouwtje binnen en slaagde erin om een deel van de kostbaarheden te redden. Aan het behoud van het gebouw zelf viel niet meer te denken. Dat was dan ook schreef pastoor J.P. Paep naderhand in zijn verslag: ‘binne kor(t)stondige ogenblikken in een puinhoop van steen (veranderd) en door de brand verteert

in de asch'. Wat van die kerkschat was achtergebleven werd later in gesmolten toestand tussen de resten van het gebouw teruggevonden. Het kerkje dat zoals de meeste schuilkerken sinds jaar en dag was ondergebracht in een woonhuis. Het stond aan het eind van de Achterweg zoals het laatste gedeelte van de Dorpsstraat toen nog heette. Pastoor en kerkmeester besloten direct tot herbouw en huurden eerst de 'Brak' als noodkerk.

Dat was dezelfde barak die als levensmiddelenmagazijn toen jaren eerder zo'n curieuze rol had gespeeld in de eerste slag bij Bergen. Al binnen een week na de fatale brand op 11 juni 1809 werd hier de eerste dienst gehouden. Tot het gereedkomen van het nieuwe kerkgebouw (exact vijftien maanden later) werden er zestien kinderen gedoopt en zeven huwelijken ingezegend. Het lijkt erop dat men van de nood een deugd maakte. En met het huren van dit tijdelijk onderkomen een voorschot nam op een nieuwe locatie in het hart van het dorp. Nu de katholieke gemeenschap was gelijkgesteld met de protestantse was een terugkeer naar de Kerkbuurt meer dan alleen maar een symbolische daad. Juist pastoor Paep was zich zeer bewust van de bewogen geschiedenis van zijn parochie. Hij beijverde zich om allerlei gegevens te verzamelen over zaken als het Deelbrood en het Heilig Bloed. De eerste fase van de katholieke emancipatie moest ook daadwerkelijk door een nieuw kerkgebouw worden bekroond.

Er werd een prachtige locatie gevonden aan de rand van de 'Buurt': de omstreeks het jaar 1770 aangelegde laan die later 'Grote' Dorpsstraat zou worden genoemd. De grond naast het terrein waarop de barak stond werd waarschijnlijk ter beschikking gesteld door de vermogende parochiaan Jacob Leijen. Hij was de baas van de bakkerij aan de overzijde. Als pastorie werd een huis van burgemeester Hendrik van Vladeracken aangekocht voor een bedrag van achttienhonderd gulden. Vervolgens moest er een bouwplan worden gemaakt en dienden de nieuwe kerkengoederen te worden aangekocht ter vervanging van wat verloren was gegaan.

Al op 22 juni 1809 reisden Lourens Henneman en Dirk Peperkamp naar Amsterdam om tweedehands inventaris te kopen. Op 10 oktober waren zij in het 'Kinderen Huys' aldaar (mogelijk het R.C. Maagdenhuis). En in de wintermaanden werden er daadwerkelijk aankopen vanuit de hoofdstad naar Bergen vervoerd. Daaronder was ook een orgel. Het orgel werd door de bouwer Van Meeren gedemonteerd en in Bergen opnieuw in elkaar werd gezet.

Intussen was de pastoor naar 't Loo geweest vermoedelijk om aan Lodewijk Napoleon een petitie te overhandigen voor het houden van een collecte. De koning van Holland zelf katholiek was een krachtig bevorderaar van de belangen van zijn geloofsgenoten en zal zeker zijn toestemming hebben verleend. De (protestantse) schout bemiddelde voor hetzelfde doel bij het departementaal bestuur. Op 12 december werd bouwkundig advies gevraagd van 't Kerkenwerk in de Langedijk. Dit zal verband hebben gehouden met de

plannen die op dat moment in Noord-Scharwoude bestonden. Men wilde de oude houten schuilkerk aldaar te vervangen door een stenen gebouw.

Het uiteindelijk ontwerp voor de nieuwe kerk is gemaakt door de 'timmerbaas' Hendrik Beugeling. Die samen met de 'metselbaas' Jan Helling en 'verversbaas' Theunis Visser het werk heeft uitgevoerd. Op 27 februari 1810 ontving hij vijfenzeventig gulden 'voor 't maaken van de tekening en 't bestek van de kerk'. Daarna werd Beugeling in vier termijnen van gemiddeld achttienhonderd gulden gulden betaald op 17 april, op 6 juni, op 11 augustus en op 16 september 1810. Vijf dagen voor die laatste afbetaling, op 11 september 1810 werd het nieuwe kerkgebouw door aartspriester H.F. ten Huldscher ingewijd.

Een goed half jaar na de oplevering heeft J.A. Crescent het gebouw in opdracht van het kerkbestuur in tekening gebracht. Als standpunt nam hij de Dorpsstraat, ongeveer ter hoogte van de huidige Sint Antoniusstraat. De rij beuken langs de betrekkelijk nieuwe laan is al flink gegroeid. De molenaar zou er spoedig over beginnen te klagen. Ook de kerk zelf blijkt van een flinke omvang, zeker in vergelijking met de van de burgemeester aangekochte stolpboerderij waarin de pastorie was gevestigd. Het gebouw was dwars op de Dorpsstraat geplaatst, net zoals de tweede en derde (huidige) kerk ter plekke. Het bestond uit drie gelijke traveeën (vak tussen twee steunpunten inzake gewelf in een kerk). Voorzien van vroeggotische ramen. En één langer segment met een deur en een getralied raam. Daarin bevond zich mogelijk de sacristie. Het vrij hoge pannendak werd bekroond door een houten (typisch Noord-Hollands) torentje met een spits waarop een weerhaan was geplaatst. Het geheel is in een stijl die we nog net niet neogotisch mogen noemen. Daarvan is pas na het jaar 1840 sprake. Misschien gewoon in de trant die door de dorpsstimmerlieden sinds de late middeleeuwen van vader op zoon en van meester op gezelschap is doorgegeven.

Hoe kwam een arme parochie aan geld voor een dergelijke nieuwbouw? In een tijd dat het dorp materieel gezien nog nauwelijks bekomen was van de inkwartiering van eigen en de invasie van vreemde troepen. De totale kosten bedroegen volgens de eindafrekening tienduizend vijfhonderdzesenvijftig gulden, tien stuivers en vier duiten (2 ½ cent). In de eerste plaats had de grote collecte waarvoor koninklijke goedkeuring werd verkregen een bedrag van meer dan achtduizend gulden opgebracht. Deze collecte was overal in de departementen van Amstel en Maasland (Noord- en Zuid-Holland) gehouden en nog in enkele plaatsen afzonderlijk. Zo werd in Winkel, Oude- en Nieuwe Niedorp bijna achteenvijftig gulden opgehaald, in Medemblik een kleine tweendertig gulden en in Warmenhuizen ruim veertig gulden. Ook in de noodkerk werd gecollecteerd maar de opbrengsten daarvan waren meestal niet hoger dan tien tot vijftien stuivers per keer. Veel gunstiger was het resultaat van de collecte die in het gehele dorp werd gehouden namelijk honderd en twaalf gulden, negen stuivers en twee duiten. Bovendien kon uit de kas van de Berger weeskamer driehonderd vijf en twintig gulden worden geleend. En schoten twee kapitaalkrachtige ingezetenen respectievelijk een en twintig honderd gulden en duizend gulden voor. De eerste twee leningen

werden in het jaar 1846 omgezet in een renteloze lening waarvoor de pastoor en elf parochianen zich garant stelden. Verdere inkomsten kwamen uit een klein kapitaal dat door het kerkbestuur opzij was gezet. Uit verhuur van de herstelde oude pastorie en uit de verkoop van sloopmateriaal. Op deze manier waren de inkomsten zelfs meer dan kostendekkend. De wederopbouw was voor het katholieke deel van de bevolking niet alleen letterlijk begonnen.

Nieuwe Heren

Na de dood in het jaar 1797 van de laatste Heer van Nassau: Wigbold Adriaan van Nassau Woudenberg erfde het geslacht Mulert de voormalige hoge en vrije Heerlijkheid Bergen. Drie broers werden gezamenlijk eigenaar. Jacob Adriaan van Mulert besloot op het Hof te gaan wonen. Helaas waren de tijden slecht. Dat lag niet alleen aan de naweeën van de strijd van het jaar 1799 of de steeds drukkender lasten van de broeders Napoleon. Het was ook niet alleen een gevolg van de onzekerheden rond de rechten die vanouds aan het bezit van de Heerlijkheid waren verbonden geweest. Het financieel-economisch getij was namelijk in het algemeen ongunstig. De oude Republiek was in feite al failliet. En tijdens de opvolgende regimes - Bataafse

Republiek, Koninkrijk Holland en Frans Keizerrijk - steeg de staatsschuld tot astronomische hoogten.

Ook het nieuwe bewind van 'soverein vorst' Willem 1 bracht niet onmiddellijk verlichting. Juist in deze tijd trachtten veel bezitters van onroerend goed: kerkbesturen, stedelijke overheden, landgoedbewoners hun gronden en opstallen te verkopen. Vaak werd er zelfs direct voor afbraak verkocht. Reden: omdat er in verband met de versterking van de dijken en de verbetering van de wegen een toenemende vraag was naar puin. De veiling van de voormalige Heerlijkheid en alle daaraan verbonden rechten en bezittingen in het jaar 1815 zal dan ook uit nood zijn geboren. De catalogus leest als een historische wandeling door het vroeg negentiende eeuwse dorp. Naast de oude zakelijk rechten worden er vierenzestig kavels met gronden en opstallen vermeld, die vaak weer in delen uiteenvallen vol bospartijen, huismanswoningen en 'zaadland'. Talloze locale bijzonderheden passeren de revue zoals benamingen voor wegen, waterlopen, landerijen en erven. Hier vinden we het Vinkenhuis en de Robbekuil, de Broekbeek en de Sparrenlaan, de Koog en het Loudel. Ook de vermoedelijke naamgever van de Jan Willemlaan (boswachter Jan Willem Kolstee te Westdorp). De sedert onheugelijke jaren bestaande bakkerij van Leijen aan de Dorpsstraat en de dorpskorenmolen met mulderswoning. Tot de meest spectaculaire kavels behoren de voormalige buitenplaats Rampenbosch, de gewezen hofstede Poelenburg, het huis Maasdammerhof of Cranenberg. En uiteraard het Heerenhuis: genaamd het Huis te Bergen ofwel het Hof. De buitenplaats Rampenbosch was al gesloopt in het jaar 1775. Van Poelenburg was alleen nog een woning over, die in het jaar 1816 voor afbraak zou worden verkocht. Echter beide grote buitenplaatsen stonden er nog in volle glorie.

Het Huis bevatte 'zoo behange als onbehangen kamers', ruime kelders, zolders en vlieringen en een 'kookkeuken met de vereischte commoditeiten'. Daarnaast stonden er rondom: een tuinmanswoning, een koetshuis, paardenkoestallen, een stenen theekoepel, een jagershuis, een menagerie, gemetselde hondenhokken, een ruime manege, houtloodsen, een schuur ter berging van timmermansgereedschap, de latere Zwarte Schuur en een oranjerie. Daaromheen lagen boomgaarden, tuinen en plantages. De hofsteden Maasdammerhof was bescheiden van omvang, maar eveneens binnen en buiten 'welvoorzien' van stallen, bergplaatsen en tuinen. Verder was er nog een pasgebouwde theekoepel die uitzag op de openbare weg; de latere Hoflaan. Toen de landmeter van het kadaster het dorp in het jaar 1821 op de kaart zette stonden alle opstallen er nog. Bij het vaststellen van de 'oorspronkelijke aanwijzende tafel' (het register) in het jaar 1832 moesten de hofstede en bijgebouwen op het koepeltje na worden doorgehaald; ook deze is naderhand gesloopt.

Koper werd in het jaar 1815 jonkheer Willem Philip Barnaart uit Haarlem voor een bedrag van honderdtwintigduizend gulden. Barnaart behoorde tot de notabelen van de Spaarnestad. Hij was er gemeenteraadslid. Had de bij zijn stand behorende militaire opleiding gehad en leefde waarschijnlijk vooral van zijn grondbezit. In Bloemendaal bezat hij de buitenplaats Vogelenzang

die zijn echte familielandgoed was. De aankoop van de Heerlijkheid in Bergen leverde hem in ieder geval een titel op zodat hij zich voortaan Barnaart van Bergen kon noemen.

Naast status kocht hij zich vooral economisch gewin. Dat uit zich in de sterk verzakelijkte en letterlijk afstandelijke verhouding met de Bergenaren; hij had geen ambitie om er ook te gaan wonen. Dat blijkt uit de sanering die hij nastreefde. Twee maanden na het passeren van de koopakte op 16 januari 1816 werd op het 'Huis te Bergen' een groot aantal percelen en opstallen verkocht. Onder de 33 kavels waren de bakkerij van Leijen, de korenmolen met muldershuis en de herberg De Lindeboom op het Woud. Bovendien werden de oranjerie en het woonhuis op Poelenburg voor afbraak verkocht.

In de veilingcatalogus waren de heerlijke rechten onder enig voorbehoud genoemd. Het was op dat moment niet duidelijk welke daarvan definitief en welke slechts tijdelijk was afgeschaft. Er waren bestuurlijke rechten zoals de 'vergeving' van het ambt van baljuw, houtvester, strandvonder, schout en dijkgraaf. Het recht om de baljuw te benoemen gold niet meer omdat de rechterlijke macht intussen onafhankelijk was geworden.

Ook kerk en staat werden gescheiden zodat het recht van collatie ofwel benoeming van predikant en koster feitelijk aan de kerkelijke gemeente zelf toekwam. Niettemin werd de adviserende stem van de ambachtsheer hier tot 1922 wettelijk gehandhaafd. Koning Willem 1 had in 1814 de bestuurlijke invloed van de Heer gedeeltelijk hersteld in de vorm van voordracht van leden voor de gemeenteraad. De zogenaamde recognities, geldbedragen van verschillende oorsprong werden blijvend afgeschaft; dit betrof:

- het windrecht van de molen;
- de herfstbede;
- de bodding (oorspronkelijke grafelijke belastingen);
- de tijns (grondbelasting) ;
- de biertollen (accijns op bier).

Het jachtrecht, het recht van wildernis (waaronder het hele duingebied viel) en het visrecht in de binnenwateren bleven als zakelijk rechten bestaan. Over het recht van strandvond die in het jaar 1851 aan de gemeente kwam bestond onduidelijkheid. In de correspondentie van jonkheer Barnaart bevindt zich een brief van een juridisch adviseur uit het jaar 1828. Daarin meldde deze de oorsprong van dit recht niet te hebben kunnen achterhalen. Was er niets over te vinden in de achtergebleven archiefstukken van Mulert? Had ontvanger Pieter Nierop geen papieren meer onder zich. Wellicht zelfs de tekst van het privilege van Jacoba van Beieren uit het jaar 1428 waarover hij had gesproken? Of moest er nog eens goed gezocht worden in de paperassen op Huis Vogelenzang?

De problemen waarmee Barnaart van Bergen kampte doen enigszins denken aan die problemen in de periode van de heren van Holstein-Schaumburg aan het begin van de zestiende eeuw. Op hun moeizaam bewind volgde dat van

de ambitieuze koopman Anthonis Studler van Zurck. Een nieuwe veiling van de gewezen Heerlijkheid na de dood van jonkheer Barnaart in het jaar 1851 bracht de komst van de advocaat met vergelijkbare ambities: Jan Jacobus Hendricus van Reenen. De meeste rechten waren toen vervallen, veel grond was verkocht maar voor het huis had hij nog graag een bedrag van honderdzesenvijftigduizenddriehonderdtien gulden over. In de veilingcatalogus van het jaar 1815 wordt ook de Maasdammerhof speciaal aangeprezen. De hof is in het jaar 1816 doorverkocht en spoedig daarna gesloopt.

Het 'Oude Hof' zoals we het nu noemen zou eigenlijk veel groter geworden zijn als Studler van Surcks plannen zouden zijn uitgevoerd. De tekening van Anco Wigboldus geeft die plannen anno 1750 weer. In het jaar 1724 (Bergen was toen in het bezit van de Graven van Nassau-Bergen) bestonden alleen de twee zijvleugels en de merkwaardige poort met ringmuur. Het tegenwoordige 'Oude Hof' is een verbouwd deel van de linkervleugel.

De nieuwe polders

Donkere Duinen

Hoe kom je bij de Donkere Duinen?

Met bus 31 vanaf NS station Den Helder, uit: halte Zandkreekweg.

Auto N250, Den Helder - De Kooy, afslag Den Helder Zuid, linksaf Jan Verfaillweg.

Ten zuiden van de Grafelijkheidsduinen liggen de Donkere Duinen, waarvan een deel begroeid is met donker dennenbos. Dit gebied is van oudsher het gemeentelijke wandelbos. Hier zijn ook een kinderboerderij en het vogelasiel gevestigd. Ten zuiden van de Donkere Duinen is tegenwoordig ook van alles te beleven. Er zijn plassen gegraven en bosjes aangelegd. Hier is een speciaal natuurpad uitgezet. Dat voert langs de mooiste plekjes, bijvoorbeeld met orchideeën. Het geeft aan de hand van fossielen een beeld van de ontwikkeling van het leven op aarde, sinds dat zo'n vijfendertighonderd miljoen jaar geleden een aanvang nam. Een van de interessante dingen die je leert op dit pad is dat er hier bij Den Helder ooit olifanten hebben rondgelopen. De route begint bij restaurant 'De Nachtwacht'.

Grafelijkheidsduinen

Ooit waren de Grafelijkheidsduinen een eiland omspoeld door de zee. Nu is het een echt stuk land, met nogal kale, niet al te hoge duinen. Lange tijd werd hier drinkwater opgepompt, tot omstreeks het jaar 1980 het gebied wat woestijnig begon te worden. Nu het pompen is gestaakt, zijn de duinvalleien weer nat en staan ze regelmatig onder water. Deze verandering heeft uiteraard gevolgen voor de natuur. Zo staan er weer allerlei bijzondere planten die elders nauwelijks voorkomen zoals orchideeën, watervanel en het op een boterbloem lijkende tormentil.

Op hoger gelegen delen van het duingebied broeden tapulten en bergeenden. De bergeend, een grote witzwart getekende eend met chocoladekleurige kop en rode snavel broedt in verlaten konijnenholen. Het bezit van zo'n konijnenhol moet wel eens bevochten worden op de kauwen, die daar even graag in broeden. Waar het droog is, broeden tapulten, altijd te herkennen aan hun grote witte stuit als ze opvliegen. Op natter terrein huizen allerlei rietvogels en soms de waterral.

Hofmaken is bij de bergeenden een taak van de vrouwtjes, hoewel de wijze waarop ze dat doen niet bepaald elegant is. Ze hitsen de mannetjes tegen elkaar op en degene die als beste uit het daaropvolgende gevecht komt, nemen ze als partner. Het opvoeden van de jongen doen de vrouwtjeseenden vaak gezamenlijk.

In de Grafelijkheidpolder loopt een kudde Schotse Hooglanders. De beesten zijn publieksvriendelijk, maar mogen niet geaaid of gevoerd worden. Ze zijn uitgezet om meer variatie te brengen in de begroeiing. Anders zouden enkele grassoorten als gevolg van de zure regen al gauw de overhand hebben. Hun gegraas heeft al effect, allerlei plantensoorten komen weer terug. Ook interessant is de natte duinvallei de Harmsloot. Niet alleen de Schotse Hooglanders gebruiken het water graag, maar ook allerlei watervogels. Een hut bied de gelegenheid rustig van de vogeldrukke te genieten.

Duik in Noordzee gezondheidsrisico.

Den Haag – Het water van de Noordzee is zo vervuild geraakt dat aan de Zuid- en Noord-Hollandse stranden zwemmers een verhoogd gezondheidsrisico lopen. Dat heeft de ANWB gisteren gesteld. De bond schrijft de vervuiling toe aan het veelvuldig lozen van ongezuiverd rioolwater in zee. Het rioolwater en ander afvalwater zitten uitwerpselen van mens en dier. De stranden krijgen dit jaar geen Blauwe Vlag, het internationale symbool dat wordt toegekend aan stranden en jachthavens die veilig en schoon zijn. Noord-Holland kreeg vorig jaar nog zes Blauwe Vlaggen, Zuid-Holland twee. Riolerings- en zuiveringsinstallaties konden de zware regenval niet aan, waardoor vervuild water in het oppervlaktewater terecht komt, dat op zee wordt geloosd. In het jaar 2002 gebeurde dit vijftienduizend keer, blijkt uit cijfers van de waterschappen. Metingen van het ministerie van Verkeer en Waterstaat wijzen uit dat de streefwaarden uit de Europese Zwemwaterrichtlijn voor zogeheten fecale streptokokken en colibacteriën hierdoor fors worden overschreden. De ANWB bepleit maatregelen om de kwaliteit van het zeewater te waarborgen. Elk jaar trekt de kust in Noord- en Zuid-Holland vijftien miljoen badgasten. Koepelorganisatie van de toerismesector TRN sluit zich daarbij aan, maar denkt dat het om een incident gaat. Dit is een uitzonderlijke situatie, zegt G. Baaij van TRN, we hebben vorig jaar een extreem natte en ook warme zomer gehad. De stranden die de Blauwe Vlaggen kwijtraken, zijn in Noord-Holland: Huisduinen, Julianadorp aan Zee, Callantsoog, Groote Keeten, Petten en St. Maartenszee. In Zuid-Holland gaat het om 't Gorsje in Goedereede en Noordwijk. De Unie van Waterschappen wil op korte termijn een gedegen onderzoek naar de oorzaken van de vervuiling van het Noordzeewater. Volgens de organisatie is er sprake van een complex van factoren die in samenhang met elkaar veezwer water veroorzaken. Lozing van vervuild water zou maar één van de oorzaken kunnen zijn.

Oeverlanden van de Liede

Vroeger zorgden de Liede en daaraan aansluitend de Mooie Nel voor de afvoer van het overtollige water van een groot hoogveengebied naar het IJ. Het Haarlemmermeer, dat later ontstond, werd na de droogmaling in het jaar 1852 landbouwgebied en heet sindsdien ook Haarlemmermeerpolder. Vissers maakten plaats voor boeren met aardappelen en andere landbouwproducten. Tegenwoordig zijn het plezierbootjes die door de Liede varen. De Oeverlanden liggen in het recreatiegebied Spaarnwoude.

De verklaring voor de uitzonderlijke plantenrijkdom van de oeverlanden ligt, uiteraard, in de grond. Ooit had zeewater hier toegang, zodat er zoutige gedeelten zijn waar zoutminnende planten goed gedijen. Andere gedeelten zijn juist begroeid met zouthaters. Ook de grondsoorten variëren, veengrond, kleigrond en overgangsgebiedjes daartussen. Bovendien raakten tijdens de veengroei sommige stukken bedekt met metersdikke lagen van alleen maar

veenmos, terwijl andere stukken voornamelijk bestaan uit verteerd riet of andere veenplanten

De Oeverlanden van de Liede herbergen zo'n honderddertig soorten hogere plantensoorten. Mossen, varens en paddestoelen tellen dus niet mee. En dat getal betreft dan nog alleen planten die in het water groeien. Op de hogere, niet tot de Oeverlanden behorende gronden groeien nog eens honderdzeventig andere plantensoorten. Een opvallend mooie plant is de moerasspirea met haar witte pluimen. Vroeger werd die veel geplukt door arme kinderen die er boeketten van maakten om in Haarlem aan de deur te verkopen. In het gebied liggen voedselarme veenstukjes, waar het vleesetende plantje Zonedauw groeit. Zonedauw komt aan de kost door insecten te vangen op de kleverige klierharen van haar rode blaadjes. Op die stukjes veengrond doet heide het ook goed, vooral dopheide en de zeldzame lepeltjesheide, die van oorsprong uit Amerika afkomstig is.

Lepeltjesheide is de oudste naam voor grote veenbes of cranberry, waarvan we precies weten hoe zij in Nederland kwam. In het jaar 1868 trof een student deze heidesoort aan op Terschelling. Hij concludeerde dat die er al langere tijd moest staan, wat na enig onderzoek bevestigd werd. In het jaar 1843, zo bleek, had de strandjutter Pieter Sipkes Cupido een aangespoeld vat met bessen gevonden. Een waardeloze vondst, had hij gedacht en gooide het vat leeg in een duinvallei. De gevolgen laten zich raden. En nog altijd kweekt men op Terschelling cranberry's. De lepeltjesheide van de oeverlanden is echt wild.

Tussen de stukken veenheide en de voedselrijke boezemlanden, gebiedjes die iets van beide bodemsoorten hebben, staan de meeste en de mooiste planten. Moerasviooltjes en moeraswederik, zompzegge, addertong en waterdrieblad. De laatste jaren heeft men speciaal oog voor paddestoelen. Er zijn al voor Nederlands volstrekt onbekende soorten aangetroffen.

De blauwborst nestelt er, maar ook moerasvogels als de bruine kiekendief, waterral en een enkele keer het uiterst zeldzame porseleinhoen. Op het water zie je soms grote groepen kuifeenden, terwijl daarboven aalscholvers op weg zijn naar goed viswater. Dit alles speelt zich af langs de Binnen Liede, ten noorden van de snelweg.

Westelijk Eilandspolder

De Westelijke Eilandspolder is een oud polderlandschap met molens, kronkelende sloten, weilanden die net boven de waterspiegel liggen, goed bewaarde zeventiende eeuwse dorpen en heel veel natuur. Weidevogels als grutto en tureluur, bijzondere planten van het veenlandschap. Noord Hollandser kan het bijna niet. De buurpolders, de Schermer en de Beemster, zijn droogmakerijen, meren die in de Gouden Eeuw werden drooggemalen en opgedeeld in vierkante of rechthoekige kavels. De Eilandspolder is wat het

was: een ruig veengebied, waar geen rechte lijn in het landschap is te bekennen.

Haring en walvis

Tot de zeventiende eeuw was Eilandspolder een eiland in de Zuiderzee. Het kletsnatte land leverde nauwelijks iets op, het water des te meer. Boeren waren hier ook vissers, die Alkmaar en Amsterdam van gerookte paling en verse snoek voorzagen. De Eilanders verhuurden zich als touwslager, Zuiderzeeloods of zeeman. Al vroeg in de vijftiende eeuw verdienden de Eilanders veel geld met de haringvangst. Ze hielden de haring dan ook in ere. Op het wapenschild in de gevel van het raadhuis in De Rijk prijken twee gekroonde haringen. Op het hoogtepunt van de haringvisserij in het jaar 1650, groef men in De Rijk een extra haringhaven voor zestig buizen, schepen van Nederlands ontwerp, speciaal voor de haringvangst. In de Gouden Eeuw telde de Eilandspolder tientallen industriemolens voor het malen van meel, om verfstoffen uit te malen en te mengen, om olie uit lijnzaad te persen, hout te zagen, hennepkloppen voor de touwfabricage. En natuurlijk watermolens. Heden ten dage staat er nog maar een enkele grote molen. Twee daarvan zijn De Havik en de Menningweermolen aan de Schermerringvaart, die polderwater in de ringvaart malen. Wel is de polder bezaaid met kleine molentjes die per perceel het waterpeil regelen.

Vogels

In de Eilandspolder broedden grutto's, tureluurs en Kieviten in grote getale. Ze krijgen daartoe de kans, omdat de weilanden op natuurvriendelijke wijze beheerd worden. Broedende weidevogels willen kort gras zodat ze vanaf hun nest de omgeving goed in de gaten kunnen houden. Wanneer de kuikens zijn uitgekomen, moet het gras wat hoger zijn zodat ze tussen de grassprietten op insecten kunnen jagen en niet zo goed zichtbaar zijn voor de roofvogels boven hen in de lucht. Om de broedende vogels, de eieren en vervolgens de jongen te beschermen heeft de stichting het Noord Hollands Landschap een beheersovereenkomst met de boeren gesloten. De overeenkomst houdt onder andere in dat er tussen 15 maart en 15 juni niet op de graslanden wordt gewerkt en geen stuivende kunstmest op het land wordt uitgereden. Omdat de boeren maar weinig koeien op de graslanden mogen houden, anders zouden ze teveel eieren vertrappen en pas na 15 juni kunnen maaien, derven zij inkomsten. Daarvoor zijn verschillende compensatieregelingen getroffen.

Een speciaal soort inbreker is de koekoek. In de Eilandspolder zijn het vooral de nesten van rietvogels als de karekiet waar de koekoek belangstelling voor heeft.. Eerst verricht de koekoek wat observatiewerk. Zodra ze ziet dat het nest van haar keuze even door zijn bewoner verlaten is, slaat ze toe. Behendig werkt ze de karekieteieren het nest uit, legt er haar eigen ei in en verdwijnt. Nietsvermoedend broedt de karekiet het ei uit en voert het snel

groeierende koekoeksjong. Als dat niet meer in het nest past, voer ze het buiten het nest, desnoods door op zijn kop te gaan staan.

Schaatsen in de Eilandspolder

Als het 's winters een paar weken goed heeft gevroren, wordt de beroemde vijfendertig kilometer lange Zevendorpentocht gereden. Schaatsend door het indrukwekkende, oer-Hollandse weidelandschap van de Eilandspolder, doorsneden met bochtige oude sloten. Bukkend onder de bruggetjes door in de schilderachtige dorpjes van Noord Holland, Nederland op zijn mooist.

Het water werd land

Aan het einde van de zestiende eeuw waren welvaart en afslag van grote stukken oeverland bij zware westerstormen de aanzet tot drooglegging van het Beemstermeer. Rijke Amsterdamse kooplieden en regenten, onder leiding van Dirck van Oss, begonnen met de hulp van de bekende molenbouwer Jan Adriaanszoon Leeghwater aan dit omvangrijke project. Dat verliep niet zonder problemen. Tegenslagen en overstromingen vertraagden de werkzaamheden, maar op 19 mei 1612 was de Beemsterpolder uiteindelijk droog. Terecht heeft Unesco dit unieke stukje Noord Holland het predikaat Werelderfgoed gegeven. Het poldergebied is het leefgebied van vele hazen en weidevogels. Kleurige bollenvelden en uitgestrekte weilanden wisselen elkaar af. Agrarische vernieuwingen blijven het landschap veranderen. De Beemsterpolder is centraal gelegen tussen Alkmaar, Hoorn, Zaanstad en Amsterdam. Edam en Volendam liggen slechts op tien minuten autoafstand. Een slingerende ringvaart omsluit de geometrische patronen van de verkaveling. De symmetrie van de vierkanten vindt zijn oorsprong in de renaissance en is ontleend aan de classicistische architectuurtheorie. De Beemster ligt ruim drie en halve meter onder het N.A.P. Maar weinig herinnert aan de tijd waarin een zware strijd tegen het woeste water werd gestreden. De vroegere zeebodem is nu een laagliggende polder, beschermd door dijken. Direct na de drooglegging ontstond het kruisdorp Middenbeemster, thans een beschermd dorpsgezicht. De Beemster polder is bij uitstek het domein van rustzoekers en natuurliefhebbers. De ringdijk die zich samen met de ringvaart om de polder slingert is een uitdaging voor fietsers en wandelaars. Vogelliefhebbers kunnen hun hart ophalen. Kieviten, grutto's, maar ook buizerd en een enkele lepelaar laten zich zien. In het broedseizoen is het in de weilanden een komen en gaan van de meest uiteenlopende vogels. Sportvissers met liefde voor de natuur vinden een prima stek tussen het hoge riet langs de ringvaart. Karper, aal, baars, en natuurlijk witvis laten de dobber regelmatig onder water verdwijnen.

Maak eens een tocht over de met vele bomen omzoomde kaarsrechte polderwegen, langs romantische dorpen en statige stolpboerderijen. Bewonder in het voorjaar de kleurige bollenvelden, het zwartbonte vee en de altijd aanwezige schapen en hun lammeren. Keer terug naar de 18^e eeuw in

het museum Betje Wolff. In deze voormalige pastorie, eens bewoond door de beroemde schrijfster, vindt u veel zaken op het gebied van de Beemster-historie. De schrijfster Elisabeth Wolff woonde in de jaren 1759 - 1777 in de pastorie, ze was de vrouw van de dominee. Het museum biedt een groot aantal stijlkamers uit verschillende periodes en brengt zo drie eeuwen wooncultuur van Beemster en omgeving tot leven. Verder kent het museum een pastorietuin. Op de zolder bevindt zich het studeer- en boekenkamertje van Betje, door haar zelf 'Kipperust' genoemd.

Het standbeeld aan de Amstel in Nes aan de Amstel is van Betje Wolff, de 18^e eeuwse schrijfster en haar vriendin Aagje Deken. Elizabeth, Betje Wolff, geboren Bekker woonde gedurende haar huwelijk met dominee Adrianus Wolff in de pastorie van de N.H.-kerk in Middenbeemster. In de voormalig pastorie zetelt sedert 1950 het 'Museum Betje Wolff'. Aagje Deken werd in 1741 geboren in Nes aan de Amstel. Betje Wolff werd in 1738 geboren in Vlissingen. Op de gedenksteen staat vermeld: Denk nooit aan Betje Wolff of denk aan Aagje Deken. De vriendinnen zijn in het jaar 1741 overleden.

Kenmerkend voor de Noord-Hollandse stolp zijn de piramide vorm en de situering van de stal, dars en een woonkamer rondom de hooiberg: het vierkant. De koestal bestaat uit een lange regel (zomerstal en kaasmakerij), korte regel (winterstal) en de paardenstal. Hierboven is de (hooi)zolder. Uniek in deze boerderij is de woonkamer met de bedstede.

Graft - de Rijk, het beste dorp van Holland? Ontdek zelf dat Leeghwater, de beroemde waterbouwkundige, gelijk had. Maak eens een wandeling langs vele antieke huizen met hun fraaie gevels en u waant zich in de 17^e eeuw. Bezoek de uit het jaar 1655 daterende gotische kerk met zijn beroemde glas in lood ramen. Bezichtig de Waag onder het in het jaar 1630 door J.A. Leeghwater gebouwde raadhuis met de originele Jan van de Heyden brandspuit uit het jaar 1720.

Schermer

Hier vindt u zeventien stoere windmolens op korte afstand bijeen. Bezichtig de kaasboerderij Zeilzicht. Bezoek de beeldentuin van Nic Jonk en bewonder het zeventiende eeuwse raad- en rechthuis en de kerk in Grootschermer. De stolpboerderijen zijn verspreid door de oude polder.

Uit in het land van de legendarische Leeghwater twintig kilometer ten noorden van Amsterdam, in de driehoek Purmerend, Alkmaar en Hoorn, ligt Het land van Leeghwater, een gebied, waarop de Gouden Eeuwer Jan Adriaanszoon Leeghwater voor eeuwig zijn signatuur drukte: de polders de Beemster en de Schermer en het dorpje De Rijk. Leeghwater (1575 – 1650) woonde te De Rijk en was architect, constructeur, timmerman en molenbouwer. Veel mensen namen de naam aan van het beroep dat ze uitoefenden zoals Bakker, Visser, Molenaar. Jan Adriaanszoon noemde zich Leeghwater en deed zijn naam eer aan. Hij bleek unieke ideeën te hebben

over de manier waarop de grote meren in dit gebied drooggemaakt moesten worden. Hij ontwierp watermolens, die geplaatst in molengangen, eerste het Beemstermeer (1612) en daarna de Schermer (1633) omtoverde tot vruchtbare polders. De zichtbare sporen die deze geniale mens in het land van Leeghwater heeft achter gelaten zijn de lange slingerende dijken rond de Beemster en de Schermer, die fraaie vergezichten bieden over het landschap met zijn stolpen. De tweeënvijftig molens werden aan het eind van de negentiende eeuw vervangen door drie stoomgemalen en later door een elektrisch en een diesel gemaal. Om een polder droog te malen moesten kilometers lange dijken om de meren worden opgeworpen. Wie nu deze imposante dijken ziet zal zich misschien een voorstelling kunnen maken hoe ongelofelijk zwaar het werk voor de honderden arbeiders moet zijn geweest.... zonder draglines om de grond te verzetten en vrachtwagen voor aanvoer van materialen. Arbeiders werden tot ver in het buitenland geronseld. De polders werden agrarische gebieden en hebben dus slechts geschiedenis vanaf de drooglegging. De Rijk dat van veel ouder datum is, is van oorsprong een vissersplaatsje. De Rijk van weleer vond zijn bestaan in de visserij, hij beviste de binnenwateren, maar ging ook buitengaats op haring- en walvisvangst. De golfslag hapte echter steeds meer van het omringende land rond de Rijk weg. Het dorpje dreigde zelfs door de golven te worden verzwolgen. Dankzij de droogmaking van de Beemster en de Schermer is dit niet gebeurd.

Museummolen

De museummolen ligt in de Schermer, een polder die in het jaar 1634 werd drooggemalen. Tussen de jaren 1634 en 1928 maalden tweeënvijftig, later vijftig molens, jaar in jaar uit om de Schermer droog te houden. Van deze tweeënvijftig molens zijn er nog elf over. Eén daarvan is de Museummolen. De Museummolen is de middelste van de drie molens, die gelegen zijn aan de Noordervaart. Oorspronkelijk stonden hier zes schepradermolen, die tezamen een dubbele driegang vormden en het water zo'n vier meter omhoog maalden om het naar de Schermerringvaart over te brengen. Nadat in de tweede helft van de negentiende eeuw de schepraderen door vijzels vervangen waren, verdwenen de twee ondermolens. Toen in de Schermer in het jaar 1928 van windbemaling op elektrische bemaling was overgegaan, werd de vierde molen, een bovenmolen, in het jaar 1939 gesloopt. Wat rest zijn de drie watermolens uit het jaar 1634, een bovenmolen en twee middenmolens, waar van de Museummolen ter bezichtiging is opengesteld. Er bestaan plannen om de gesloopte vierde molen te herbouwen, waarmee de dubbele tweegang van na het jaar 1850 hersteld zou zijn. De Museummolen is een werkende watermolen. Via glazen platen in de vloer, die uitzicht geven op de waterloop met de vijzel en de wachtdeur kan de bezoeker de gang van het water volgen. In de opengewerkte spilkast kan men de overbrenging van de koningsspil op de vijzel zien. Tevens is er de mogelijkheid om de molen tot in de kap te beklimmen. Er is altijd een molenaar aanwezig, die de molen draait en uitleg geeft. In de molen is een negentiende eeuwse molenaarswoning te bezichtigen met veel oude gebruiksvoorwerpen. Zolders

herbergen een groot aantal oude molenaarsgereedschappen. De Museummolen ligt aan de Noordervaart, aan de parallelweg van de provinciale weg N243.

De grote verandering

Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806) is een begin gemaakt met een moderne vorm van openbaar bestuur. Dat ging zeker op het lokale niveau in de nieuw ontstane burgerlijke gemeente niet in één keer. Met allerlei oude, bijzondere rechten en rechtsvormen zoals de Heerlijkheden maar ook de ambachten en waterschappen wist men niet altijd goed raad. Er bleven dus nog lange tijd allerlei mengvormen van oud en nieuw bestaan. Onder het Koninkrijk Holland (1806-1810) raakten bovendien zowel de administratie als wetgeving steeds meer in Frans vaarwater. Een proces dat in de periode van inlijving bij Frankrijk (1810-1813) natuurlijk sterk werd versneld. Men

sprak niet meer van provincies maar van departementen, niet meer van gemeenten maar van municipaliteiten en de burgemeester of schout heette voortaan maire. Tegelijkertijd betekenden de invoering van de Code Civil (Burgerlijk Wetboek), de burgerlijke stand en het kadaster als basis voor een nieuw belastingstelsel mijlpalen in het moderniseringsproces. Dit was na amper drie jaar Napoleontisch bewind nog niet voltooid. Veel van de vernieuwingen werden gehandhaafd en verder tot ontwikkeling gebracht. Pas in het jaar 1851 zou met de Gemeentewet van Thorbecke een voorlopig eindpunt worden bereikt. De periode tussen 1813 en 1851 is daarom een typische overgangstijd waarin het onderscheid tussen steden en plattelandsgemeenten bleef bestaan.

Sommige rechten zoals de strandvonderij bleef in 'heerlijke' handen en de gemeentefinanciën vielen uiteen in vijf, zes deelbegrotingen waartussen nog geen enkel verband bestond. Hoe was het gesteld in de Heerlijkheid Bergen in de noordwestelijke uithoek van het Verenigd Koninkrijk van Willem 1? Verenigd omdat 'Noord' en 'Zuid' (het latere België) na bijna tweeënhalve eeuw weer één land vormde. In het jaar 1816 was een nieuw reglement voor het bestuur ten plattelande van kracht geworden. Overal was van 's konings wege een schout aangesteld; de titel burgemeester bleef voorlopig weer voorbehouden aan de stedelijke functionarissen. Daarnaast hadden Gedeputeerde Staten mede op voordracht van de plaatselijke ambachtsheren, nieuwe leden van de raad benoemd. Ook in Bergen trad op 1 mei van dat jaar een kersvers bestuurscollege aan. Dat het nog niet zo heel formeel toeging blijkt echter wel uit het feit dat het afgetreden bestuur op 16 mei nog eens bijeenkwam om de rekening over de jaren 1815 en 1816 te sluiten. Ook uit de wijze waarop vervolgens benoemingen werden gedaan, salarissen werden vastgesteld en instructies werden gemaakt blijkt een soort gemoedelijke eigenzinnigheid. 'De secretaris is verplicht (...) steeds de pen te voeren' heet het de ene keer. En vervolgens besluit men om de gemeenteontvanger als vanouds geen traktement toe te kennen En hem vijf procent van de opbrengsten zelf te laten houden. Van afpersing of fraude was dankzij het milde bewind van Heren en Vrouwen tenslotte al eeuwenlang nauwelijks sprake meer geweest. Overigens zou 'hogerhand': met name het college van Gedeputeerde Staten aan dergelijke lokale folklore snel een eind proberen te maken.

Voor het dorp Bergen was de overgang van beschermde 'hoge en vrije Heerlijkheid' naar de status van gewone plattelandsgemeente niet in alle opzichten voordelig. Dat werd ook in die tijd zelf al zo ervaren. Men begon met onverholven nostalgie terug te verlangen naar het ancien régime. De staat van de gemeentefinanciën was verre van rooskleurig. Er bleek aan achterstallige schulden maar liefst tweeduizendvierhonderdvijfenzestig gulden en vijfenzeventig cent open te staan. Men overwoog om maar wat gemeentegoederen te verkopen ter leniging van de nood. De twee raadsledenassessoren (wethouders) kregen de opdracht de begroting van het jaar 1793 op te diepen. En deze te vergelijken met die voor het jaar 1818. Zodat men enig inzicht kon krijgen in de stijging van de overheidsuitgaven en de mogelijke oorzaken daarvan. Uit hun rapport bleek dat er enerzijds de

traktementsverhogingen anderzijds de toename van het aantal bedeeden zwaar op de begroting waren gaan drukken. Wat dat laatste betreft constateerde men een stijging van de kosten voor de armenzorg van tweehonderd gulden naar vijfhonderd gulden. Terwijl de chirurgijn twintig gulden meer kreeg wegens het groter aantal minvermogenden. Uit andere gegevens blijkt dat het dorp inderdaad nogal verarmd uit de Bataafse en Franse tijd tevoorschijn is gekomen. De beide schoolmeesters hadden in het jaar 1816 op instigatie van het provinciaal bestuur een loonsverhoging van honderd procent gekregen. Dit was in feite teveel voor Bergen met zeshonderdtweeenvijftig zielen zodat men in overweging gaf subsidie bij het rijk aan te vragen. Veel werd geweten aan de 'tegenwoordige form van bestuur'. Het nieuwe belastingstelsel was gebaseerd op de personele (hoofdelijke) omslag. Men achtte het stelsel een verslechtering ten opzichte van het oude stelsel. Verder ging het stelsel over bezit van onroerend goed geheven verponding (verponding: belasting op onroerend goed).

Een belemmering voor een evenwichtig beheer van de gemeentefinanciën was, althans in mijn ogen het gebrek aan integratie van de verschillende gemeentelijke diensten. Zo hield men aparte rekeningen bij van de zogenaamde binnenomslag. Het was een algemene (polder)last die over het jaar 1817 liefst vierduizend gulden opbracht. En waaruit men verschillende openbare werken financierde. De dorps- of burewegen vormden echter weer een ander hoofdstuk, zo'n vijftientwintig jaar later zouden daar nog eens de schulp- of tolwegen bijkomen. Ook verschillende functionarissen zoals de armmeesters en de 'bullemeister' die met de dekstier de boeren afging waren gewend aan een status aparte. De hoofdelijke omslag werd eveneens gescheiden van de gemeenterekening gehouden; hierover waakte een 'commissie tot repartitie van den personeelen omslag'. Tekorten bij sommige fondsen zoals dat voor de algemene armen konden door deze commissie weer worden bijgepast. Erg effectief werkte deze 'potjes'-systeem natuurlijk niet. Het zou nog wel even duren voor modernere vormen van financieel beheer hun intrede zouden doen. In het in het jaar 1825 ingevoerde 'Reglement op het bestuur ten platte lande in de Provincie Holland' werd de naam 'schout' definitief vervangen door 'burgemeester'.

De man die deze bestuurlijke ontwikkeling vrijwel volledig heeft meegemaakt was jonkheer Hendrik van Vladeracken; deze stamde uit een notabel geslacht. Zijn vader Gerard Cornelis was onder meer schepen en raadslid van Alkmaar, waar Hendrik in het jaar 1785 is geboren. Reeds op achttienjarige leeftijd werd hij penningmeester van de Berger- en Egmondermeer en korte tijd later ook hoogheemraad van Uiterwaterende Sluizen. Hij was nog maar net tweentwintig toen hij in het jaar 1807 tot maire van Bergen werd aangesteld als opvolger van de plotseling overleden Joost Ivangh. Hij zou dit ambt tot zijn dood in het jaar 1852 blijven bekleden steeds in combinatie met de functie van gemeentesecretaris. Met die vijfenveertig jaar is hij de langstzittende burgemeester uit de geschiedenis van Bergen. Zijn jongere neef S.C.S. Holland zou daarna de familietraditie nog eens eenendertig jaar voortzetten: tot in het jaar 1883.

Stadegaard en andere autochtonen

In de loop van de achttiende eeuw hebben de meeste inwoners van Bergen al een achternaam. Hoewel Smit het ambacht van grof- en hoefsmid kon uitoefenen en Bakker vaak alles wist over het maken van voedzaam roggebrood... was een beroepsnaam lang niet altijd meer de aanduiding van het vak van de drager. De invoering van de Burgerlijke Stand in het jaar 1811 betekende een vastlegging van de gegroeide praktijk. Ook in Bergen waren alle inwoners vanaf dat moment gebonden aan de door hen gekozen familienaam.

In de 'Staat van de bevolking' van het jaar 1818 vinden we alle Berger families op naam van de hoofdbewoner bijeen. De Staat vormde waarschijnlijk een eerste aanzet voor een bevolkingsregister. Het zijn honderdachtentwintig gezinnen in totaal; in aantal uiteenlopend van één persoon zoals de timmerman Dirk Punt uit Oostdorp; tot elf personen van Klaas Min uit Zanegeest; en twaalf personen van Hendrik van Vladeracken uit Westdorp. Tal van vertrouwde namen passeren de revue: Beeldman, Blankendaal, B(e)ijl, B(e)waard, Blom, Briefjes, Henneman, Houtkoper, Kooijman, Kroon, Molenaar, Mooij, Oldenburg, Peperkamp, Schotten, Schouten, Tegel, Timmer, Wokke en Zwaan. Ook komen er twee families voor die eenvoudig 'Bergen' heten. Opvallend afwezig zijn namen als Akerboom, Bogtman, Helder, Laan, Louwe Meijer, Spruit, Swakman, De Waard en Wittebrood. Deze bekende Bergense families behoren dus blijkbaar tot de latere import of woonden zoals Swakman tijdelijk buiten het dorp. Het is een bekende paradox. Velen waren honkvast en woonden generaties lang op dezelfde plek. Velen ook trokken en zwierven en vestigden zich tenslotte met meer of minder succes in een nieuwe woonplaats.

Een viertal bekende families behoorde in ieder geval tot de inwoners die al in de achttiende eeuw in de Heerlijkheid vertoefden. De bekendste daarvan is het geslacht Min. Als stamvader kan Ide Idesse gelden die uit Krabbendam kwam en die in een akte van 29 augustus 1718 wordt aangeduid als Ide Ideszoon Min. Dat is de eerste maal dat de naam in het archief voorkomt. Op grond van de voornaam en de met de mansnaam Minne te associëren achternaam is een herkomst uit Friesland waarschijnlijk. Voor een vermeende Noorse achtergrond is geen enkel bewijs. En ook van enige verwantschap met notabele Hollandse en Vlaamse geslachten (Van der) Minne is niets gebleken. Notabel waren de Bergense Minnen in geen geval. Tot het begin van de twintigste eeuw waren zij voornamelijk: ambachtsman, los arbeider en in sommige gevallen kleine boer. Klaas Idesz. Min: achterkleinzoon van eerder genoemde stamvader had te Zanegeest een boerenbedrijfje met (in 1808) zes koeien, twee vaarzen, twee paarden en wat eigen grond. Klaas stierf in het jaar 1820 en van zijn bezit is in de kadastrale legger van het jaar 1832 niets meer terug te vinden.

Terwijl het bestaan van de Ide Idesse's nazaten dus wat wisselvallig moet zijn geweest kwam een andere familie langzamerhand tot een zekere welstand. Dit was het geslacht Leijen dat gezien zijn achternaam misschien uit Zuid-Holland (de stad Leiden) misschien ook wel uit Friesland afkomstig was. Kort na het midden van de achttiende eeuw vinden we het gezin van Pieter Jansz. Leijen in de Bergermeer. Zijn kleinzoon Jan bracht het na de Bataafse omwenteling tot raadslid. En diens zoon: bakker Jacob Leijen kon zich permitteren in het jaar 1816 het statige achttiende eeuwse pand tegenover de katholieke kerk te kopen. Waarvan de 'mooie kamer' was bekleed met goudleerbehang. Behalve dit huis met de sinds lang fungerende bakkerij op de hoek van de Fransche Steeg behoorden tot dit bezit. Het is het jaar 1832. Ook een stuk grond met een boerenschuur: het nog bestaande pand van Van Borsselelaan 5 en een aantal verspreid liggende landerijen behoorden bij dit bezit. Daarmee heeft hij ook financieel waarschijnlijk goed geboerd. In het

jaar 1832 behoorde hij nog niet tot de tien rijkste inwoners. Enkele decennia later moet zijn zoon Jan over een behoorlijk kapitaal hebben beschikt. Toen in het jaar 1851 de Heerlijkheid Bergen geveild werd heeft hij een serieus bod uitgebracht op het Hof. Bij het afmijnen werd hij bij verrassing overtroefd door een andere gegadigde: J.J.H. van Reenen.

De familie Ivangh moet nog sneller op de maatschappelijke ladder zijn gestegen. Een van de eerste vermeldingen is die van Joost Ivanck. Die hielp in het jaar 1716 mee om de lading van het gestrande schip de 'Propheet Jonas' te Bergen. Een halve eeuw later was diens nazaat Willem Lodewijk Ivangh schout en secretaris van de Heerlijkheid. Een functie waarin deze in het jaar 1783 door zijn zoon Joost is opgevolgd. Gezien het tarief waarin de familie in de impost (heffing) op het begraven werd aangeslagen behoorde zij tot de gegoede middenklasse: vijftien gulden in plaats van zes gulden voor het merendeel van de bevolking, de armsten betaalden drie gulden of niets. De sociale verschillen waren niet zo groot. Een andere zoon van Willem Lodewijk oefende het vak van timmerman uit en werkte dikwijls samen met de schilderglazenmaker Cornelis Dirkszoon Min. Waar de Ivanghs met hun ongewone achternaam oorspronkelijk vandaan zijn gekomen is overigens niet bekend. Scandinavië wordt ook hier wel gezegd maar een associatie met een Russische mansnaam is al even snel gelegd.

De naam van de vierde familie: Stadegaard zou werkelijk kunnen doorgaan voor authentiek Noors of Deens. En toch is dat niet het geval. De oudste telgen zijn traceerbaar in Egmond in de tweede helft van de zestiende eeuw. Het zijn de broers Maarten en Willem Gerritszoon 'Statigaart' in Egmond aan Zee gevolgd door de zoon van Willem, IJsbrant, die in Egmond aan den Hoef woonde. Deze was 'grootschipper' van beroep dat wil zeggen dat hij in de kust- of handelsvaart zat. IJsbrant Willemszoon moet in die handel goed hebben verdiend en zo de basis hebben gelegd voor het familiekapitaal. Dit was zoals blijkt uit het testament van zijn dochter Marijtje 'Stadigers' uit het jaar 1724 vooral belegd in grond. Op dit grondbezit werd het 'Fonds Stadegaard' gesticht ter ondersteuning van weeskinderen in het R.K. Weeshuis te Alkmaar. Het grondbezit dat zich ook over Bergen (en met name het Woud) uitstreckte. Net als de inmiddels typisch Bergense familie bestaat dit fonds nog steeds.

Van de vier hier behandelde families waren er drie rooms-katholiek: Leijen, Min en Stadegaard. Alleen de Ivanghs waren hervormd of zoals men toen nog vaak zei 'Nederduits gereformeerd'. Van het lutherse geloof van eventuele Scandinavische voorouders vinden we geen spoor. In de negentiende eeuw is nog niet alles wat het in de latere beeldvorming behoort te zijn. Nu worden grote gezinnen vrijwel altijd met de rooms-katholieke kerk geassocieerd. Toch was in het jaar 1818 niet het huishouden van Klaas Min met elf personen het grootste. Het werd immers overtroffen door dat van de hervormde schout Hendrik van Vladeracken te Westdorp met twaalf personen. Een halve eeuw later deed zich precies een zelfde verhouding voor bij het gezin van Klaas Min. Deze was de kleinzoon en naamgenoot van de legendarische Klaas Min

met zijn zeven zonen (1830-1901). Met zijn elf kinderen werd ook hij door het twaalfstal van de waalhervormde Heer van Bergen verslagen.

Op het oude kerkhof rond de Ruïnekerk werden Bergenaren van alle gezindten en uit alle sociale lagen begraven. Alleen de rijken konden zich een grafsteen veroorloven.

Huis Rampenbosch en het Hof

Wie interesse heeft in de geschiedenis van Bergen kent ongetwijfeld de beroemde kaart van Blaeu. Omstreeks het jaar 1650 getekend door de landmeter Dou en uitgegeven door Blaeu in het jaar 1662. Tot aan de kleinste details laat de kaart het grondgebied van Bergen zien. Met grenzen, wegen, bebouwing en landbouwpercelen. Centraal op deze kaart is een groot eigendom. Een rechthoekig oppervlak omringt door strak aangelegde bomenrijen. Aan de zuidkant hiervan bevindt zich een park met paadjes en een groot huis: het Hof te Bergen, eigendom van Anthonis Studler van Zurck. Hij was in het jaar 1650 Heer van Bergen en bovendien de opdrachtgever van

Dou en Blaeu. Tegenwoordig links van de Hof is een groot bosrijk gebied. Op de kaart staan de kleine letters Rampen bos; Huis Rampenbosch was het eigendom van de familie Ramp uit Haarlem. We weten veel uit die tijd (zestiende en achttiende eeuw) over inrichting van de huizen en de waarde van de voorwerpen. Vanwege de boedelinventarissen die om verschillende redenen werden opgemaakt.

De meest voorkomende reden was een sterfgeval. In het bijzonder wanneer de overledene een minderjarig kind naliet. Vaak werden boedels ook opgemaakt bij faillissementen of bij een huwelijk op huwelijkse voorwaarden. Vooral als een weduwe opnieuw trouwde en nog kinderen uit een ander huwelijk had. Dan werd de boedel van de vrouw beschreven voordat ze zelf opnieuw ging trouwen. Op die manier waren de kinderen uit een voorgaand huwelijk ervan verzekerd de erfenis van hun moeder te krijgen als zij zou overlijden.

Van het Hof te Bergen werd in het jaar 1692 een boedelinventaris opgemaakt toen Anthonis Studler van Zurck junior in het jaar 1691 was overleden. Een andere inventaris is van huis Rampenbosch uit het jaar 1713. Deze werd opgemaakt omdat de slechte financiële situatie van de toenmalige eigenaar hem dwong de inboedel te verkopen. Engbert Ramp was de eerste eigenaar van Rampenbosch. En naast dit huis in Bergen liet hij ook een huis in Alkmaar bouwen waar hij werkte. De bouw van deze twee huizen had hem in de schulden gedreven. Daarom moest Engbert Ramp het grootste gedeelte van Rampenbosch verhuren (1642). En wel aan Anthonis Studler van Zurck. Deze was op dat moment bezig met het aanleggen van het Hof te Bergen; het hof lag vlak naast Rampenbosch.

Na de dood van Engbert Ramp in het jaar 1647 erfde zijn broer Andries het huis. Andries bleef echter in Haarlem wonen alwaar hij in het jaar 1675 overleed. Zijn oudste zoon Frederik was de eerste na Engbert Ramp die zich op Rampenbosch vestigde. Helaas verkeerde ook jonker Frederik in precaire financiële omstandigheden; wat het onderhoud van Rampenbosch niet ten goede kwam. Na zijn overlijden in het jaar 1713 werd Rampenbosch nog bewoond door zijn broer Dirk die er in het jaar 1720 overleed. Daarna betrok Gijsbert Ramp, de oudste zoon van Dirk Ramp het huis. Hij bleef er wonen totdat ook hij daar in het jaar 1738 overleed. Met zijn overlijden was het geslacht Ramp uitgestorven en vererfde huis met inboedel aan de familie Heereman van Zuydtwijck. Rampenbosch was al snel in het jaar 1739 door deze erven verkocht. De koper was de toenmalige Heer van Bergen, Willem Adriaan, graaf van Nassau-Bergen. Die het huis gebruikte als een soort dependance van het Hof. Tot het jaar 1775 bleef Rampenbosch staan. Daarna raakte het zodanig in verval dat er geen andere mogelijkheid restte dan de restanten van het huis af te breken. Dit is zo grondig gebeurd dat er tegenwoordig geen zichtbare sporen meer te vinden zijn.

Het Hof te Bergen was zoals vermeld in bezit van de familie Studler van Zurck. Sinds het jaar 1641 was de eerder genoemde Anthonis Studler van

Zurck de nieuwe Heer van Bergen. En vanaf het jaar 1642 had hij naast het Hof gelegen Rampenbosch van Engbert Ramp kunnen huren.

In het jaar 1643 plantte hij de eerste boom van het Hof te Bergen. In het jaar 1660 maakte hij samen met zijn vrouw Susanna Thibaut de officiële intocht in de Heerlijkheid. Toen de bouw van het Hof begon was het de bedoeling dat het woongedeelte zou bestaan uit een groot hoofdgebouw met aan beide kanten zijvleugels. Het hoofdgebouw werd nooit voltooid. Het huis dat vandaag bekend staat als het Oude Hof te Bergen is een van deze zijgebouwen. Daarin namen Studler van Zurck en zijn vrouw in het jaar 1660 hun intrek. Hij heeft echter niet lang kunnen genieten van zijn huis in Bergen. Hij overleed in het jaar 1666 waarna zijn oudste zoon Anthonis de nieuwe Heer van Bergen werd. Anthonis overleed in het jaar 1691 kinderloos. Daarom werd de inboedel van zijn huis in Alkmaar en van het Hof te Bergen verdeeld tussen zijn zus Susanna en zijn broer Adriaen.

Anders dan bij Rampenbosch is geen beschrijving per vertrek gegeven. Slechts enkele vertrekken worden aangeduid zoals 't groot salet, saletcamer, eetsael, comptoir, gewercamer, bibliotheek en 't uijtstecke'. Wat bij de opsomming van de zilveren en porseleinen voorwerpen als eerste opvalt is dat er geen waardevermeldingen bij staan. Daardoor wordt het moeilijk om aan de hand van de voorwerpen die in de boedel genoemd zijn conclusies te trekken over de waarde van deze objecten. Wel is te zien dat de familie opvallend veel luxe producten bezat, waaronder zilver- en porseleingoed. Zo zijn er bijvoorbeeld bij het zilvergoed: 'een teeketel en twee teeflessen' te vinden, 'twee peperstrooiers, een chockelaet kan, een cruijtdoos met een dito lepeltje, een suikerbos en een peperbos'. Er waren porseleinen voorwerpen die voor luxe doeleinden werden gebruikt. Porseleinen suikerschalen, theekannen, theekopjes en chocoladepotjes zijn volop te vinden.

Het theedrinken was in de zestiende eeuw een bezigheid was voorbehouden aan de bovenlaag van de bevolking. Ook al was er een tendens te zien waarin het theedrinken zich verspreidde door alle maatschappelijke lagen. De thee werd door de V.O.C. vanuit China naar Nederland gebracht en werd gezien als een luxe genotmiddel. Het porseleinen theegoed had meerdere functies. Ten eerste natuurlijk het opdienen en drinken van thee. Naast deze praktische had het theegoed ook een pronkfunctie. Juist in deze periode werden de pronkkabinetten - waarin Chinees porselein in de openbare ruimten van de huizen tentoongesteld werd - zeer populair. Net als het theedrinken was het nuttigen van chocola, meestal als warme drank in de zestiende eeuw aan een elite voorbehouden bezigheid. Daarom zijn er in de inboedel meerdere malen 'chocoladen potjes en kannen' vermeld. Ook de vermeldingen voorwerpen waar kruiden in bewaard werden wijzen erop dat we te maken hebben met een zeer welvarende familie. Aangezien dit soort kruiden in deze periode kostbaar was.

Een volgend onderdeel van het interieur betreft de meubelen die verdeeld werden tussen Susanna Studler van Zurck – vrouwe van Valkenburg – en

haar broer Adriaan Studler van Zurck. Eerst werden de slaapmeubelen behandeld omdat deze waardevol waren. Er wordt in deze boedel onderscheid gemaakt tussen ledikanten, bedden en slaapbanken of rolkoetsen. Als er ledikanten genoemd worden in boedels uit de zestiende en achttiende eeuw gaat het over een van de muur losstaand bed. Met daarvoor hangend zeer luxueuze beddengordijnen. Zulke ledikanten noemen wij tegenwoordig een hemelbed. Zeker in de zestiende eeuw was dit soort losstaande ledikanten alleen aan de bovenklasse voorbehouden. Ze waren vaak de meest waardevolle objecten van het huis. Met een bed wordt vaak een bedstee bedoeld: een ingebouwde slaappleaats. Zowel bedden, matrassen als beddengoed waren zeer waardevolle objecten van een huishouden. Dat is goed te zien in deze boedel: 'een feuljemort (herfstkleurig) ledicant met sijn toebehooren' werd op zesenvestig gulden getaxeerd, het matrasje daertoe op vijftien gulden, een groote Japansche deecen ter waarde van vierentwintig gulden en een nog wat cleener (Japansche deecen) op twaalf gulden. Deze dekens waren waarschijnlijk zijden uit Japan geïmporteerde beddendekens met fel gekleurde patronen. Het duurste bed van Anthonis Studler van Zurck – en daarbij het duurste object van de boedel – was een rood ledikant met een waarde van tachtig gulden. Rolkoetsen waren slaapbanken op wielen die gemakkelijk in een ander vertrek konden worden neergezet. Er worden meerdere typen zitmeubilair genoemd: Engelse stoelen, rusleren stoelen, (Moskovisch leer) mansstoelen en rustbanken om maar een paar voorbeelden te noemen.

Precies in deze periode was het zeer in trek bij gegoede families om veel verschillende soorten stoelen en banken in huis te hebben staan. De stoelen worden meestal tegen de wanden opgesteld en in het algemeen waren het sierstoelen, niet bedoeld om op te zitten. Het zitmeubilair van de familie Studler van Zurck was niet veel waard vergeleken met de andere voorwerpen. De rustbanken of rustbedden waren meubels die meerdere functies hadden. Ten eerste was het een combinatie van zitbank en slaapbank. Een tweede functie was dat men de rustbank als opbergplaats kon gebruiken voor bijvoorbeeld het beddengoed. Daarnaast waren de rustbanken vaak rijk versierd en werden ze geplaatst in kamers waar ze gezien konden worden. De term mansstoelen doelt waarschijnlijk op al dan niet versierde stoelen die hoger waren dan de vrouwenstoelen en waar mannen op zaten. Omdat er in de boedel sprake is van vier Engelse armstoelen - die mansstoelen worden genoemd - kan men ervan uit gaan dat de mansstoelen grote, imposante stoelen met armleuningen waren. Ook dit soort armstoelen was duidelijk een statussymbool in de zestiende eeuw. Bovendien worden er kabinetten genoemd: bijvoorbeeld een 'swart ebben Cabinetje' met de voet ter waarde van vijftwintig gulden, of een 'swert cabinetje met schildpadde'. Met een kabinet wordt waarschijnlijk een klein opbergkastje op hoge poten bedoeld dat in deze periode zeer in trek was bij welgestelde mensen. Er zijn in de boedel ook twee 'eijken' girridons ter waarde van zes gulden en twee geslingerde 'noteboome' girridons te vinden. Een giridon is een gebeeldhouwd tafeltje op één poot. In de boedel zijn veel eiken kasten te zien die voor verschillende doeleinden werden gebruikt onder meer als klerenkast of linnenkast.

Wat ook de rijkdom van de familie Studler van Zurck laat zien is het bezit van twee bibliotheken. Eén in het Hof te Bergen en één in het huis te Alkmaar. Deze twee bibliotheken met boeken en bijbehorende kaarten en prenten werden getaxeerd op duizend gulden. Boeken waren immers waardevolle objecten en een aparte kamer voor boeken was een zeldzaamheid in die tijd. In de boedel van het Hof is een aantal schilderijen en spiegels vermeld. Er was in deze tijd een explosieve stijging van het schilderij en spiegelbezit bij de gehele Hollandse bevolking.

Wat als eerste opvalt aan de in het jaar 1713 opgemaakte boedelbeschrijving is dat de boedel van Rampenbosch per vertrek is beschreven. Dit geeft ons een beeld van de indeling van het huis. Behalve deze indeling kan men ook zien in welke vertrekken de verschillende objecten geplaatst waren. Het is jammer dat er geen waardevermeldingen zijn opgenomen.

Het huis Rampenbosch bestond uit twintig kamers. Hierbij zijn de gangen en overlopen tussen de kamers meegerekend. De grootste kamer waar zich veel waardevolle objecten bevonden was het groot salet (gezelschapszaal) dat naast het voorhuis gelegen was op de begane grond. In het grootste salet bevond zich een grote verzameling porselein dat op 'een witte gemarmerde porselijns kas' uitgestald staat. In deze verzameling vindt men flessen, potjes, een spoelkom en een groot aantal kopjes en schoteltjes. Ook komt men hier chocoladekopjes tegen. In deze boedel komt men meer koffieserviesgoed tegen dan theeserviesgoed. Er zijn vierentwintig kopjes met bijbehorende schotels voor koffie en niet meer dan twaalf kopjes met schotels voor de thee en zes chocoladekoppen. Verder zien we in de keuken twee theeketels en een 'blicke koffi kan'. In het groot salet wordt verder een bijzonder mooi bed genoemd: 'een wit damast linde ledicant met vergulde bolle, het beste beth, pelue, en vier kussens, bedde kleet, chitse deken, en een witte Spaense deken'. De kans is groot dat er niet in dit bed geslapen werd maar dat het als een pronkstuk in de kamer was gezet. De nieuwe trend bij de meer welgestelde families in de achttiende eeuw was dat er niet langer in de openbare vertrekken geslapen werd. Er werd geslapen in aparte slaapkamers. Dit is in de boedel van Rampenbosch duidelijk te zien. In bijna elke kamer was wel een bed aanwezig met het bijbehorend beddengoed, dekens en kussens. Op de kamer van de knecht vindt men alleen '2 bedde, slegte (gewone) en een klein aantal kussens en dekens. De kamer lag naast de torenkamer en dus zo ver mogelijk van de heren van het huis vandaan. Zijn Spartaans ingerichte kamer staat in contrast tot de andere kamers van het huis waar blijkbaar geld noch moeite gespaard was bij het inrichten.

In alle kamers van het huis stonden stoelen in veel soorten en maten. Er waren veel rusleren stoelen vooral in de openbare ruimten zoals het groot salet en het achterliggende eetsalet. Ook stoelen met armleuningen en stoelen met hoge rugleuningen komen veelvuldig voor. Zeker in de kamers waar bezoekers kwamen. Dus in het voorhuis, het groot- en eetsalet en in de twee kamers die boven de eetkamer en het salet waren gelegen. Aan de beschrijving is duidelijk te zien dat de stoelen er luxueuzer uitzagen dan de

stoelen die in de slaapvertrekken stonden. In deze kamers waren de stoelen kleurrijk gestoffeerd en lag er op elke stoel een kussen. Door de mooiste stoelen in de openbare ruimten te plaatsen kon de familie Ramp duidelijk aan bezoekers laten zien dat ze welvarend waren en over een goede smaak beschikten.

Als men de boedelinventaris van het Hof te Bergen vergelijkt met die van Rampenbosch valt meteen een aantal verschillen op. Vergeleken met Rampenbosch lijkt de inboedel van het Hof niet volledig. Reden hiervoor kan zijn dat de boedelbeschrijving van het Hof werd opgemaakt voor een boedelverdeling tussen twee erfgenamen. De boedelbeschrijving van Rampenbosch werd opgemaakt om de waarde ervan goed te kunnen bepalen vanwege op handen zijnde verkoop. Men kan concluderen dat er in het Hof te Bergen meer meubels en voorwerpen geweest zijn dan in de boedel worden genoemd. Als men dit combineert met de luxueuze voorwerpen die wel in de boedel worden vermeld krijgt men het beeld van een zeer welvarende familie. Conclusie die uit dit onderzoek getrokken kan worden is dat ook al waren beide families zeer welvarend; de familie Studler van Zurck uiteindelijk welvarender was dan de familie Ramp.

Heerlijk einde

De Franse troepen in januari 1795 de stijfbevroren delta binnentrokken. Ze brachten een patriottische omwenteling in het bestuur van het land, stad en gewest teweeg. Het leek er op dat ook spoedig een einde zou komen aan de privileges die sommige personen en groepen bevoordeelden boven anderen. Toch zou het nog zo'n drie jaar duren voordat naast de Bataafse vrijheid ook een Bataafse Constitutie werd afgekondigd. Daarin waren de rechten van alle burgers enigermate gegarandeerd. Volmaakt was deze grondwet niet. Voor het eerst konden er verkiezingen worden gehouden die een begin van

democratische invloed boden. En die - ook op lokaal niveau - verdere veranderingen mogelijk maakten.

In Bergen was symbolisch genoeg juist de laatste telg uit het heerlijk geslacht: Wigbold Adriaan van Nassau-Woudenberg het jaar daarvoor overleden. Het bewind op 26 maart 1798 overgenomen door een eerste raad van burgers onder leiding van schout en ceviel secretaris Joost Ivangh. Bij de invoering van de Constitutie was immers ook een eind gekomen aan alle Heerlijkheden. Niet alleen de hoge en vrije zoals Bergen sinds het jaar 1428 maar ook de eenvoudige ambachtsheerlijkheden. Wetgeving, rechtspraak en bestuur dat tot dusverre in één hand waren geweest werden gescheiden en de beide eerste werden geheel op nationale leest geschoeid. Alleen in bestuurlijk opzicht werd een zekere plaatselijke autonomie gehandhaafd die op den duur (1851) leidde tot de burgerlijke gemeente zoals we die nu nog kennen.

Wat gebeurde er nu met de heerlijke rechten als: het jachtrecht, het windrecht, het recht van vogelarij, het recht van visvangst, het strandrecht of het benoemingsrecht van functionarissen als dijkgraaf en predikant? Niet alle zijn in het jaar 1798 met zoveel woorden afgeschaft. En voor zover daarover twijfels konden zijn ontstaan werden verschillende rechten bij Soeverein besluit van 26 maart 1814 (Stbl. 46) door koning Willem 1 geheel of gedeeltelijk hersteld. Het recht van strandvond werd pas in het jaar 1851 definitief afgeschaft. Het collatierecht in het jaar 1922 en het jachtrecht in het jaar 1923. Het windrecht herleefde als recht van windvang in de ruimtelijke ordening. De vogelarij is in het kooirecht gehandhaafd. En het visrecht bestaat nog altijd in een vrijwel ongewijzigde vorm. De geschiedenis van dit in meer dan één opzicht laatste recht is voor Bergen dermate interessant. Het loont de moeite loont er afzonderlijk aandacht aan te besteden.

Alle heerlijke rechten zijn direct of indirect afgeleid van de zogenaamde regalia. Dat wil zeggen de aanspraken die de koning (rex) als hoogste gezagsdrager kon laten gelden op de gemene gronden, wateren en de openbare functies. Deze rechten werden sinds Karel de Grote in naam uitgeoefend door de (Duitse) keizer. Bij de afbrokkeling van diens centraal gezag werden ze al snel door lagere heren 'overgenomen' al dan niet op wettige wijze. Zo beschikte de graaf van Holland in de twaalfde eeuw in feite vrijelijk over de scala van rechten. Die rechten kon hij naar believen ook weer verder verlenen of verpachten aan lokale heersers.

Het visrecht is een vermenging van het oorspronkelijke 'stroomregaal' of het 'recht op open water'. Het is een specifieke vorm van het jachtrecht. Het is lang niet altijd een heerlijkheidsgevolg. Wanneer het binnen dezelfde grenzen kon worden uitgeoefend of te koppelen was aan de nominale eigendom van de gemene wateren; zal het in de praktijk echter nauwelijks meer van andere heerlijke rechten te scheiden zijn geweest. Wel gold steeds een beperking tot de publieke wateren. Die wateren die welke als doorgaand en bevaarbaar konden worden aangemerkt. Dat wil zeggen het aan ingezetenen steeds

vergund om in 's heren water te hengelen... maar ook niet meer dan dat. Het zetten van korven, fuiken of ander viswant was onderworpen aan vergunningen en verbodsbepalingen.

Anthonis Studler van Zurck gaf een zeer juiste interpretatie van deze traditie. Toen hij bij zijn 'blijde incomste' van het jaar 1660 bepaalde dat zijn onderdanen 'alle de gemeyne wateren onder de banne van Bergen ressorterende' mochten bevissen. Uitsluitend voor de eigen consumptie en met enkele beperkingen van ondergeschikt belang. Zijn opvolgers hebben het recht - met eerder genoemd intermezzo in de Bataafs-Franse tijd - steeds op een dergelijke wijze gehandhaafd. Wel heeft het Burgerlijk Wetboek van het jaar 1838 de beperking gesteld dat naast de oude rechten geen nieuwe meer konden ontstaan. En bovendien dat scheiding van watereigendom en visrechten voortaan niet meer mogelijk zou zijn. Ook werd voorzien in een regeling tot afkoop van het recht. Tot een schrappen uit de grondwet is het nog niet gekomen. Hoewel dat laatstelijk eind het jaar 1976 van regeringswege is aangekondigd.

Intussen hebben we nog te maken met een interessante situatie in de Bergermeer. Op grond van zijn heerlijk gezag en zijn nominale eigendom van water en ondergrond kon Hendrik van Brederode bij de droogmaking recht doen gelden op het visrecht in de ringvaart. Het stroomregaal en de afgeleiden gaan trouwens normaal gesproken over op de gegraven wateren. Die zijn door de rechthebbende bekostigd en dat was hier het geval. Hoewel het polderbestuur dikwijls rechten op de ringvaart heeft geclaimd heeft de eigenlijke bezitter zijn aanspraken steeds weer kunnen bewijzen. De rechten op de visserij in de poldersloten komen dit orgaan inderdaad toe.

Laatstelijk heeft oud-burgemeester Jacob van Reenen zich in het jaar 1928 nog met succes tegen de polder verdedigd. Het gedeelte ringvaart tussen de voormalige Dikke Molen en een punt ten noorden van de Viaanse Molen vormt daarbij echter een probleem. Daarover heersten immers jurisdictiegeschillen. Die zijn pas in het jaar 1769 opgelost zonder dat daarbij aan het visrecht is gedacht. In het jaar 1972 heeft een grenswijziging in tegenovergestelde zin plaatsgevonden. En tijdens de daarop volgende stadsuitbreiding is de ringvaart op sommige plaatsen aanzienlijk verlegd en vergraven. Men zou zich op grond van die omstandigheden terecht kunnen afvragen of het recht van visvangst van de heren van Bergen daar nog wel geldigheid bezit.

De Philisteinen

De Philisteinse Polder is een ruim tweehonderd hectare grote, zelfstandige afwateringseenheid onder de gemeente Bergen. De begrenzing ervan wordt gevormd door de Roosloot in het noorden. De Bergerringvaart in het oosten. De Brouwerssloot in het zuiden en de Duinvalksloot in het westen. Het gebied is ontstaan uit aanwassen en kleine bedijkingen in het 'Wimmenumerwoud' aan de westzijde van de Bergermeer. En beschikte reeds omstreeks het jaar 1560 over een vorm van windbemaling. De wipmolen die voorkomt op de kaart van Andriaen Anthonisz uit het jaar 1568 draagt al de Bijbelse naam 'De Phylsteyn'. Vrij spoedig daarna moeten deze vervangen

zijn door een Noord-Hollandse binnenkruier. Dat is niet de Philistein die we nu nog kennen. Tot twee maal toe, in het jaar 1757 en in het jaar 1896 brandde de molen door blikseminslag tot de grond toe af. Ze moest geheel worden herbouwd.

Waarschijnlijk beschikte de polder al in een vrij vroeg stadium over een vaste molenaar. Namen zijn ons vanaf het begin van de achttiende eeuw overgeleverd. Het valt op dat er juist in die tijd veelvuldig wisselingen van de wacht waren. Blijkbaar was de mobiliteit in molenaarskringen groot; sommigen vertrokken alweer na een dienstverband van één jaar. In enkele gevallen was er sprake van 'blijvers'. Jan Ewoutszoon stierf na een trouwe dienst van drieëntwintig jaar in het harnas op 14 december 1762. Zoals gebruikelijk werd de taak op de molen toen gedurende enige tijd waargenomen; in dit geval door Jan Adriaanszoon Kluft. Hij was waarschijnlijk een nabuurmolenaar uit de Egmondermeer. Begin van het jaar 1763 werd deze door het polderbestuur als Ewoutszoon's opvolger aangesteld maar onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat hij zich in functie zou gedragen 'na behooren'. Het ging niet naar wens met Kluft. Twee jaar later was er al sprake van huurschuld die alleen kon worden weggewerkt door verrekening met het extra-ordinair (buitengewoon) arbeidsloon. En toen verscheen op de rekening over het boekjaar 1766 een ongewoon hoge post voor de aanschaf van olie, reuzel en kaarsen. Dat vond men 'gants suspect'. Zodat de molenaar niet alleen op staande voet werd ontslagen maar het tekort ook nog eens uit de eigen beurs kon bijpassen.

In het jaar 1790 overkwam Cornelis Siwertszoon de Vries precies hetzelfde naar aanleiding van de rekening over het jaar 1789. In de notulen werd een gelijkkluidende formulering gebezigd als in het geval van Jan Adriaanszoon Kluft. Des te merkwaardiger is dat De Vries de molen al 22 jaar had bediend en er over hem nimmer klachten waren geuit. Al met al leek er in de tweede helft van de achttiende eeuw een nogal paternalistisch regiem te heersen in de Philisteinse Polder. Anders dan bijvoorbeeld in de Berger- en Egmondermeer had men hier niet eens de beschikking over een instructie voor een molenaar. Men kon nergens op terugvallen bij een conflict. Eerst bij de benoeming van Klaas van Duin op 12 januari 1802 achtte de ingelandenvergadering het raadzaam een reglement vast te stellen op diens taakuitoefening. ' t Welk hoofdzakelijk moet behelzen dat de molenaar zich van de moolen wanneer deselve is maalende niet mag verwijderen. En in alle gevallen de orders van de molenmeester zoo met 't maalen als 't laten stilstaan der moolen te obediëren' (gehoorzamen). Bovendien moest de molenaar zich beschikbaar houden voor allerhande polderwerken. In die zin hadden polderbestuur en werknemer elkaar natuurlijk nodig. In deze kleine gemeenschap van louter handwerkers zullen de verhoudingen in het algemeen ook niet zo scherp zijn geweest als de besluiten uit de jaren 1767 en 1790 zouden doen vermoeden.

Het vaste maalloon bedroeg aan het begin van de achttiende eeuw zestig gulden per jaar: in 1721 werd dit verhoogd tot zesenzeventig gulden en in 1773 tot achtenzeventig gulden. Bovendien werd in 1768 bepaald dat

uitbetaling ervan aan het begin van het dienstjaar zou plaatsvinden en dus niet meer achteraf op declaratiebasis. Pas in 1878 volgde een nieuwe loonsverhoging tot honderd gulden. Daarmee hield deze stijging geen gelijke tred met de algehele kostenvermeerdering. Betaalde men bijvoorbeeld voor een nieuwe molenroede gedurende de achttiende eeuw zeventig tot tachtig gulden. In het jaar 1827 moest daarvoor al honderdvijftien gulden en vijftwintig cent worden neergeteld en in het al genoemde jaar 1878 liefst honderdnegentig gulden.

Ook zonder de druk van de inflatie konden de molenaar en zijn gezin van het maalloon – later aangevuld met vrij wonen – niet of nauwelijks rondkomen. Meestal had men ook een klein boerenbedrijfje met wat koeien en geiten waarvoor een stuk grond werd gehuurd. Bijvoorbeeld het zogenaamde Kerkestuk ten noordoosten van de molen. Een enkele keer was de molenaar zelfs eigenaar van een lapje grond: zoals Dirk Tubbe (1825-1827) en Pieter Janszoon Duijnevelt in het jaar 1723. Laatstgenoemde kon op grond van zijn bezit van vijfhonderdachtendertig en halve vierkante roede (ruim 1½ ha.) in de Duijnvalswijd zelfs lid worden van het polderbestuur! Zo was hij ‘molenmeester’, een functie die vanaf het jaar 1831 zou worden aangeduid als poldermeester. De bij deze functie behorende emolumenten (bijkomende voordelen) vormden voor Duijnevelt allicht een welkome - kleine- aanvulling op zijn inkomen. Naast het maalloon en de opbrengst uit het veehoudersbedrijfje vormden ook de – in het jaar 1802 verplicht gestelde – diensten aan de polder een bron waaruit het molenaarsgezin kon putten. Deze bestonden uit allerlei klusjes zoals kleine reparaties en het schilderwerk aan de molen. Ook dijk- en baggerwerk of reparaties aan de pompen (inlaatsluisjes) en de Voerterbrug. Adrie Modder was de tweede telg uit een molenaarsgeslacht dat bijna een eeuw (1827-1920) de Philistein bestierde. Hij kon voor het jaar 1870 een declaratie over deze diensten overleggen van vijftwintig gulden en vijfendertig cent. Hierin waren inbegrepen: hulp aan de timmerman à een gulden tot een vijftig per dag; vrachtdiensten per schuit voor de zeilmaker te Alkmaar à veertig cent; teren van de molen een gulden; koffie voor tweeënzeventig man bij de verschillende schouwen en het insteken van een nieuw roed zeven gulden en twintig cent, een dubbeltje de man.

Voor zover we kunnen nagaan is de Philistein als rechtgeaarde binnenkruier altijd een bewoonde molen geweest. Op korte afstand bevond zich echter een kapberg; die eigendom was van de polder en aan de molenaar in vruchtgebruik werd afgestaan. Voordien stond op de plaats van de kapberg een boet (bedrijfsgebouwtje). Het bedrijfsgebouwtje werd in gebruik genomen als woning. En om het nog mooier te maken: als woning voor de enige molenaressen die de polder ooit heeft gekend. Grietje Zwakman geboren in het jaar 1775 nam na de vroege dood van haar echtgenoot Jan Blom in het jaar 1813 het vangtouw over; ze werkte twaalf jaar in de molen. Toen zij begin van het jaar 1825 ontslag vroeg werd haar dit eervol ontleend. Bovendien besloot de ingelandenvergadering om een extra omslag van 3 stuivers per morgen te heffen ‘tot opbouw van een woning’ voor de weduwe Blom. Deze zou in de vorm van een ‘boet’ worden neergezet op het kerkestuk. Helaas

heeft Grietje door haar vrij onverwachte overlijden op 1 juni van hetzelfde jaar waarschijnlijk niet meer van deze pensioenvoorziening in natura kunnen profiteren. Toch blijft de bouw ervan, honderd jaar voor iedere wettelijke oudedagsvoorziening op initiatief van een kleine polder onder de rook van Bergen een opmerkelijk feit. De kapberg die op de plaats van de boet kwam was er nog toen in het jaar 1976 de nieuwe Philistein werd heropend; deze is inmiddels verdwenen.

Een ongeluk komt zelden alleen. Dat ervoeren begin 1757 de ingelanden van de Philisteinse Polder. Ze waren de gevolgen van de tweede epidemie van de runderpest juist te boven gekomen. Door een zesjarige vrijstelling van de verponding waren 'aangespoort om hunnen uiterste vermogen aan te wenden tot het cultiveren en beweiden van hun landen. En 'zulx in hoogere verwagting om langs die weg dezelve weder in staat te zullen brengen, en de geregte vrugten en voordelen daarvan te genieten'. Wat was er gebeurd 'tot hun hertgrondig verdriet en leedwezen'? Niet alleen was de veesterfte heviger dan ooit teruggekeerd. Ook was midden in de winter hun watermolen verloren gegaan. Deze was 'in den vroege morgenstond' van de veertiende februari, omstreeks vier uur, 'door de Blixem in Brant geslagen' en 'geheel en al... tot op deszelfs fundament toe' afgebrand.

Onmiddellijk 'hebben Dijckgraeff en Molenmeesteren van gemelte Polder geresolveert alle derselver ingelanden te doen verzoeken op hedenmiddagh (22 februari) tot 11 uren precis, te compareren op het Regthuys tot Bergen, omme met alkanderen deswegen zoodanige heijlsame resolutien te nemen als tot welzijn van die polder bevonden zal werden te behooren'. Achttien ingelanden onder wie schout Gerri Sumerij namens de Heer van Bergen. Jan Roos voor de kerk. Cornelis Langedijk voor de burenen van Westdorp als eigenaren van de gronden waarover de Voert liep waren present. Zij besloten in de eerste instantie met het polderbestuur van de Bergermeer te onderhandelen over een tijdelijke waterlossing via die polder. En om zich te wenden tot de Staten van Holland en West-Friesland 'ten eijnde subsidie offte remissie van verponding voor offte over de Philisteynse Polder te erlangen'. En zo geld te verwerven voor de herbouw van de molen. Er werd daartoe een commissie gevormd bestaande uit: de schout, secretaris Adriaan Vlaring, Jan Goverts en Hendrik van Wijk.

In de ingelandenvergadering van 9 mei daaraanvolgend konden zij melden dat met de dijkgraaf en heemraden van de Bergermeer was overeengekomen 'dat de Philisteynse Polder de ringsloot moest afdammen en alzo hun water uijt de Polder in de Ringsloot tusschen de gemelte dammen en vervolgens door een pomp (sluisje) inde Bergermeer konde en zoude laten loopen tot den 1. september toe, voor een somme van hondert gulden'. Ook het rekest aan de hoogmogende heren was verstuurd. Daarop was 'tot heden toe niet gedisponeert'. Dat zou pas begin oktober gebeuren. 'Er kon nu' zo stelde de commissie van vier, 'niet langer worden gewacht'...'vermits het saijsoen verliep zoo hadden zijlieden bereijds doen formeren twee bestekken als eene tot den inkoop van hout en het andere nopens het timmeren et cetera van een nieuwe molen'. De ingelanden hechtten hun goedkeuring aan deze gang

van zaken. Ze machtigden Sumerij c.s. om de aanbesteding voor de herbouw zo spoedig mogelijk te doen plaatsvinden. Het vervoer van de materialen en goederen naar de zo ver in het polderland gelegen bouwplaats te regelen. En voor de financiering een zo voordelig mogelijke negotiatie (geldlening) af te sluiten.

Zo werden op zaterdag 21 mei daar aan volgend, 's ochtends om 9 uur bestek en conditie van de herbouw gepresenteerd 'ten huijse van Jan Goverts in 't oranje Coffijhuijs op het (Ver)droncken-oord te Alkmaar'. Het bestek in opdracht van gecommiteerden opgesteld door molenmaker Pieter Purmer omvatte negenendertig artikelen. Daarin werd tot in de kleinste details en tot op de kwart duim nauwkeurig voorgeschreven hoe de nieuwe molen gebouwd moest worden. Dat was uiteraard nodig in een tijd waarin bouwtekeningen onbekend waren. De timmerlieden hoogstens konden terugvallen op een algemeen model uit het Groot Volkoomen Moolenboek en verder maar op de eigen vakkennis moesten vertrouwen.

Allereerst diende de aannemer de fundering en de waterloop van de afgebrande molen te repareren en daarop een nieuw ondertaflement leggen; de grootte van de achterkant was berekend op zevenentwintig voet en twee duim (Alkmaarse houtmaat), dus ruim acht meter in doorsnede. De gehele romp zou opgetrokken worden in grenenhout, de kap daarentegen in eikenhout dat ook voor alle gaande werk diende te worden aangewend. De vijftig rollen en de tweemaal acht maanstukken dienden van iepenhout te zijn. De stutvang van wilgenhout, de zoldervloer van vurenhout. De staven van onder- en bovenschijfloop van palmhout en de kammen van het bovenwiel van azijnhout. Omdat er weer een scheprad in de molen zou worden aangebracht diende de aannemer ook 'in deese molen een Bak te maken zoo groot dat het wiel daer gemackelijk in kan draijen. Het was nog niet de tijd van de vervijzeling. Deze Bak zoo laag te setten dat het wiel 6 duim van de Boom afgaat en ook de bovenkant der Bak zoo hoog als de muur van de Waterloop is; aan ider zijd twee kespen en onder de boom drie kespen; de onderste nade moeten prichnade zijn. Voorts dezelve wel te nagelen, te spijkeren en te breuwen als mede aan ieder ent een sufficante stut op dezelve te zetten alles na den eijsch' (art 16).

Op 8 september aankomend diende de nieuwe molen zover gereed te zijn dat er weer gemalen kon worden. Van de zeven gegadigden bleken de gebroeders Pieter en Cornelis Stroomer uit Lutjewinkel en Zijdewind voor 855 gulden de laagste inschrijvers. Hen werd het werk gegund terwijl de leverantie van het hout door Jan Zevenhuijsen te Alkmaar voor duizendvijfhonderdvijfenzeventig gulden werd aangenomen.

Uiteindelijk waren de kosten natuurlijk veel hoger dan beide aanneemsommen tezamen; veel aan extra administratie, loon, materiaal en verteringen kwam daarbij. Alleen het rekest aan de hoogmogenden (de Staten) kostte al honderdvijf extra. Daarbij moest ook de betaling van de functionarissen en de molenaar Jan Ewouds voor de vele werkzaamheden niet worden vergeten. De op 7 februari 1758 afgehoorde rekening gaf een

eindbedrag te zien van drieduizenddriehonderd zesennegentig gulden, vijf stuivers, zes duiten. Inmiddels hadden de Staten remissie (vermindering) van verponding tot tweeduizend verleend. En bleken drie bemiddelde ingelanden bereid ieder duizend gulden aan de polder te lenen tegen drieënhalf procent interest. De omslag kon beperkt worden tot drie gulden per morgen. Door een wijs en zuinig beleid van het bestuur was men binnen enkele jaren uit de kosten.

De gebroeders Stroomer c.s. bleken daarbij een goede molen te hebben afgeleverd. De molen had de eeuwen getrotseerd – wanneer niet in de zomer van het jaar 1896 opnieuw een onweer boven de polder was losgebarsten. Het bouwwerk voor de tweede keer naar de bliksem en naar de filistijnen had geholpen.

Linieschip ‘De Wassenaar’

Wanneer er tijdens een winterstorm een afluende wind waait wordt pal voor de kust van Bergen aan Zee het wrak van de ‘Ulysses’ weer zichtbaar. Dit schip dat onder meer met sinaasappels was geladen liep in het jaar 1877 op een zandbank. Het schip is samen met zijn lotgenoot de ‘Katingo’ in het jaar 1954 de bekendste stranding worden uit de geschiedenis van de Heerlijkheid. De grootste ramp was het niet. Die speelde zich exact een halve eeuw eerder af en betrof een militair transportschip ‘De Wassenaar’.

Wat was er in het jaar 1827 toen Nederland voor het eerste weer een lange periode van vrede genoot aan de hand? Het jonge koninkrijk en zijn vorst Willem 1 in het bijzonder wilde de traditie die de V.O.C. (Vereenigde Oostindische Compagnie) had achtergelaten vernieuwen en ontwikkelen. De V.O.C. was vooral een handelsonderneming geweest. Nu streefde men mede naar de opbouw van een koloniaal rijk. In de Indische archipel bestonden de meeste eilanden uit één of meer onafhankelijke staten. Daar kwam die machtsuitbreiding natuurlijk niet zonder slag of stoot tot stand. Vooral op Java was het verzet onder leiding van prins Diponegoro buitengewoon hardnekkig. In een vier jaar durende oorlog waren dan ook voortdurend troepenversterkingen uit Nederland nodig. Deze bestonden uit vrijwilligers die zich meldden in Harderwijk. Vandaar naar Hellevoetsluis, Vlissingen of Nieuwediep. Ze werden gedirigeerd om per linesschip, grote zeilschepen met een accommodatie voor zo'n tweeduizend man naar de 'Oost' af te reizen.

Men zeilde om Kaap de Goede Hoop en deed er al gauw vijf maanden over om Indië te bereiken. Aan eind 1826 kwam een noodkreet van het Nederlandse gezag op Java. Men trachtte zo snel mogelijk voldoende hulp troepen op de been te brengen. Die haast zou men duur bekopen. Het op de rede van Vlissingen liggende schip de 'Schelde' sloeg op 16 januari door een vliegende storm van zijn ankers. Het liep voor Terneuzen op een bank en moest met zware averij naar Antwerpen worden gesleept. De juist van de rede van Texel vertrokken linesschepen 'Waterloo' en 'Wassenaar' raakten in nog groter moeilijkheden. De 'Waterloo' verloor masten en tuigage en werd pardoos in de richting van Helgoland geblazen. Bij Borkum slaagde de bemanning er in het anker uit te werpen waardoor het zwaar gehavende schip uiteindelijk behouden bleef. Het lot van de 'Wassenaar' was op dat moment al bezegeld. Het schip was halverwege Bergen en Egmond op de derde zandbank gelopen en niemand kon tussen de hoge zeeën iets uitrichten.

De leden van de Berger strandvonderij, het Egmondse reddingstation en vooral de 'Derper' vissers in hun bomschuiten slaagden erin het grootste deel van de opvarenden in veiligheid te brengen. Ondanks alle inspanning verdronken drieëntwintig mensen. Dat de ramp een geweldige indruk heeft gemaakt, blijkt uit de uitgifte van een rijmprent waarvan zich een exemplaar bevindt in het Scheepvaartmuseum in Amsterdam. Zo'n prent was een soort nieuwsbericht dat aan de deur werd verkocht en op kermissen werd voorgedragen of gezongen. Vaak werd gebruikt gemaakt van een bestaand stramien zowel wat de verzen als wat de afbeeldingen betreft. Het was immers zaak zo snel mogelijk op de actualiteit in te spelen. De prent van de 'Wassenaar' behoort zeker tot die categorie. Het tafereel dat aan de bovenzijde van de prent staat afgedrukt geeft een door bliksemschichten geteisterd schip weer. Het schip zou voor een linesschip kunnen doorgaan. De omgeving van het drama lijkt echter in niets op de Noordzeekust. Waarschijnlijk heeft drukker J. Wendel een plaatje gebruikt dat hij nog in voorraad had. Het vijftien strofen tellende rijm blinkt ook niet uit in authenticiteit. De opening is klassiek voor het genre der rampliederden.

*Wat zag men kortelings gebeuren,
Aan Neerlands Helden voor de Oost,
Om wien nog vele Menschen treuren,
't Zy hun Vrienden of hun kroost,
In January is afgevaren,
Neerlands Schip de WASSENAAR,
Van Texel kliefde zy de baaren,
En zy vreesden geen gevaar...*

Al met al is de rijmprent dus meer een tijdsdocument dan een historisch betrouwbare bron. Het is een geluk bij een ongeluk dat Bergens opperstrandvonder burgemeester Hendrik van Vladeracken zijn administratie zo nauwkeurig heeft bijgehouden en bewaard. Het werkelijk verloop van de dramatische gebeurtenissen in januari 1827 kan dus nog altijd worden nagegaan.

De molen van Van Essen

Omstreeks het jaar 1560 vinden we voor het eerste een 'broetmoellen' in Bergen vermeld. Hoelang deze er toen al stond is niet bekend. Het was een zogenaamde ban- of dwangmolen. De molen hoorde bij het complex van heerlijke rechten. Hij kan in beginsel al in de vijftiende eeuw zijn gebouwd. De oudste afbeelding is die op de kaart van Adriaen Anthoniszoon uit het jaar 1568. We zien daar op enkele honderden meters ten zuidoosten van de kerk een flinke standerdmolen staan. De molen stond op de plaats die nog lang als 'Molenkrocht' bekend was. Krocht is volgens het Kramers

woordenboek een onderaards hol. In Noord-Holland wordt dit woord nog wel gebruikt voor een bepaald stukje grond al of niet door sloten begrensd.

Een eeuw later is de 'kast' echter vervangen door de ronde stenen grondzeiler. De tekenaar M.J. Stucki heeft omstreeks het midden van de negentiende eeuw de resten afgebeeld. Nadere gegevens over die bouw ontbreken. Aangezien de toepassing hetzelfde was als de toen vrij nieuwe model in de Eendrachtspolder onder Alkmaar (1771). Zo ook voor de nieuwe korenmolen 'Kijkduin' te Schoorl (1772). De molen werd verhoogd tot stellingmolen op het Kennemerbolwerk in de stad. De molen is bekend als de huidige Molen van Piet. Het ligt het voor de hand het bouwjaar van de nieuwe Berger molen op om en nabij het jaar 1770 te stellen. De opdracht tot nieuwbouw zal ongetwijfeld van de Heer van Bergen afkomstig zijn geweest.

Er was sinds jaar en dag een vaste molenaar in dienst. Zo kennen we de namen van Jan Amaerunzoon (1683), Pieter Corneliszoon (1700), Willem Bijwaart (1707, 1717) en Jan Bijlwaart (1751). Pas na de grondwettelijke opheffing van bepaalde heerlijke rechten kwam er voor hun ambtsopvolger een mogelijkheid om de molen te kopen.

Aldus gebeurde. Bij notariële akte van 26 maart 1816 ging de eigendom over van jonkheer Willem Philip Barnaart naar Pieter van Essen: meelmolenaar te Bergen. Daarmee verwierf hij ten eerste 'een steenen windkoornmolen'. En de grond waarop dezelve staat met het houtgewas daar bewesten staande en gelegen te Bergen. En ten tweede ook een 'huismanswoning en erf' - zijnde het molenhuis - staande en gelegen in de Molenbuurt aldaar gemerkt met no. 43.' De reeds 56 jarige Van Essen moest voor dit alles de toen behoorlijke som van zestienhonderd gulden neertellen. Waarschijnlijk heeft hij daarvoor zich diep in de schulden gestoken.

Na Pieter's dood in 1826 ging het snel bergafwaarts met de molen. Zijn zoon Jacob die de 'Kijkduin' bemaalde, verkocht zijn vaders bedrijf aan een familielid. Het was Hendrik van Essen metselaar te Oterleek. Deze probeerde het twee jaar en deed de molen toen over aan weer een andere verwant: Arie van Essen, korenmolenaar te Zaandijk. Deze hield het na minder dan een jaar voor gezien. Hij verkocht de molen 'met deszelfs losse en vaste gereedschappen enz.' aan zijn collega Jan Stigter te Egmond aan den Hoef. In 1832 tenslotte werd de broodbakker Engel Konijn te Egmond aan Zee eigenaar voor slechts tweehonderdtien gulden; dat was letterlijk een afbraakprijs.

Men moet zich afvragen of het wegvallen van de 'heerlijke' bescherming niet al de neergang van veel kleine maalderijen heeft veroorzaakt. In het jaar 1660 kon Anthonis Studler van Zuck gemakkelijk ingrijpen toen 'verscheijde buijerluijden ende ingesetenen niettegenstaende deselve van eenen goeden Cooren-moolen ende bequaeme backer voorsien sijn, haer echter vervorderen, hunne granen van rogge, tarwe, garst etc. Buijten den banne te laeten malen, oftewel in den banne gemaelen sijnde, 't selve meel elders te

backen te brengen...' Anderhalve eeuw later had de lokale protectie plaats gemaakt voor een liberale economie waarbij een gezonde concurrentie zelfs essentieel werd geacht. De gemeenteraad wist in het jaar 1828 dan ook geen goed antwoord op het rekest van Hendrik van Essen. In het rekest beklagde deze zich dat bakker Jacob Leijen 'geheel met deselfs gemaal bij hem is van daan gegaan en dus van geen enkele bakker desselfs fabriek kan instand houden...' Leijen oefende vlak in de buurt zijn bedrijf uit: op de hoek van de Dorpsstraat en de Franse Steeg. Hij was inderdaad een van de grotere Bergense bakkers.

De molenaar verklaarde desgevraagd niets van de zaak te begrijpen daar hem nooit klachten over de kwaliteit of de prijs van het meel hadden bereikt. Leijen volhardde echter in zijn weigering nog enig gemaal bij Van Essen te brengen 'door reedenen dat zulks hem te nadeelig vald.' Collega-bakker P. Bon zei evenwel geen klachten te hebben met de hoeveelheid afval op het meel. Hooguit negentig pond op tweeënhalve mud; dat viel volgens hem nog wel mee.

Hendrik was een geplaagd man. Een jaar tevoren had hij al moeten constateren dat de windvang van de molen niet in orde was. Belangrijkste hindernis was wel zeker de laanbeplanting van de 'Grote' Dorpsstraat die flink tot wasdom was gekomen. Bij de raad klaagde hij 'dat hij door de hoogte der boomen veel wind word ontnomen. Daar door niet in staat is zijn beroep behoorlijk uit te oefenen. Verzoekende dat daarin voorziening wordt gedaan...' De raad reageerde op goed vaderlandse wijze met de benoeming van een commissie. Was het een wonder dat de molenaar in het jaar 1828 vroeg 'om desselfs koornmolen te mogen slopen.' De molen kreeg echter nog enkele jaren uitstel van executie. Toen Engel Konijn begin van het jaar 1823 eigenaar was geworden zal de onttakeling begonnen zijn.

De kadastrale minuut en de oorspronkelijke aanwijzende tafel uit datzelfde jaar stellen de molen nog op naam van Hendrik van Essen. Een minuut is een geschreven oorspronkelijk stuk en een tafel is een lijst of tabel. Ze zijn echter op dit punt blijkbaar niet geheel bijgewerkt. In het jaar 1835 deden de erven Konijn het 'steen en gebouw waarvan weleer het geheel is ingericht geweest tot eenen koornmolen' voor tweehonderdvijfentwintig van de hand. Koper was Cornelis Oldenburg: aannemer van Publieke Werken te Bergen. Hij woonde in de stolpboerderij aan het begin van de Oostdorper Doodweg nu Karel de Grotelaan 7. De koopakte bevat een bepaling die aan duidelijkheid niets te wensen overlaat ... 'dat gedurende de eerst volgende zestig jaren door den koper of volgende eigenaren van het ten deze verkochte perceel hetzelfde nimmer tot eenen koornmolen mag worden aangelegd of ingericht veelmin daarvan een zoodanig gebruik zal mogen gemaakt worden, zonder daartoe vooraf schriftelijke toestemming van de verkoopster als tegenwoordige eigenaresse van den koornmolen staande in Egmond aan den Hoef of van de volgende eigenaren van denzelven molen te hebben verkrijgen en zulks op verbeure eene somme van zesduizend gulden door den koper of volgende eigenaren van het voorgeschreven ten deze

verkochte perceel, bij overtreding van dit beding aan den eigenaar van den gemelden koornmolen te Egmond aan den Hoef te voldoen.'

Dat betekende het einde van de molen van Van Essen. Hoe lang het 'stukkie van Stucki' er nog heeft gestaan weten we niet. Alleen de Molenstraat en de Molenkrochtlaan herinneren nog aan wat ooit de 'broetmoellen' voor een heel dorp is geweest.

Bergen als fotomodel

De oudste foto van Bergen is in het jaar 1871 gemaakt en toont het gezin van Jan Jacob Van Reenen bij de Ronde Kom. In de decennia daarna blijven fotografische weergaven nog zeldzaam. Pas tegen het einde van de negentiende eeuw met de opkomst van de ansichtkaart neemt hun aantal ineens sterk toe. Populaire thema's zijn daarbij: de parkachtige omgeving van het Hof, de dorpskernen rond de romantische Ruïnekerk en de

wandelwegen onder het hoge, beboste duin in de richting van Egmond en Schoorl.

De topografische tekenaars die in de eerste helft van de negentiende eeuw naar Bergen trokken waren de wegbereders voor de fotografen. Helaas legden ze opvallend weinig belangstelling aan den dag voor objecten die ons tegenwoordig nu juist hevig zouden interesseren.

Van de dorpskorenmolen werden zoals we al zagen slechts de schamele resten vastgelegd terwijl van de nieuwe katholieke kerk slechts één betrouwbare afbeelding bestaat. Het rechthuis, de school, de herbergen, de hervormde pastorie en ook het sjiekste huis van het dorp van bakker Leijen zijn nooit in beeld gebracht. De kerk en de directe omgeving bleven mede door de gebeurtenissen van het jaar 1799 populair. Daar trok ook de zestiende eeuwse trapgevel van wat later 'Het Sterkenhuis' zou gaan heten de aandacht. Voor buitenplaatsen had men veel minder belangstelling dan in de achttiende eeuw. Het opvallende namaakkasteeltje Rampenbosch was weliswaar verdwenen. Het Huis te Bergen stond nog overeind. Niettemin is het maar enkele malen als tekenobject gebruikt.

Van 'Woud en Duin' kennen we welgeteld één tekening, van 'Maasdammerhof' slechts twee terwijl een derde vermoedelijk de naastgelegen boerderij betreft.

De kapel van Wimmenum werd niet meer vereeuwigd voor hij in het jaar 1864 in vlammen op zou gaan. Geen Damlandermolen, geen Eeuwigelaan, geen haventje op Zanegeest zijn voor het nageslacht vastgelegd. Er is één anonieme tekening die vermoedelijk de Westdorper Veersloot voorstelt. En verder beschikken we over een handjevol gezichten in het bos en op niet te lokaliseren boerderijen. Het Schulpslag en het duingebied trokken aandacht van niemand. Het strand is na de activiteiten van scheepstekenaar Jacob Admiraal in het begin van de tweede helft van de achttiende eeuw niet meer verkend.

Naarmate in de tweede helft van de negentiende eeuw het toerisme opkwam werd er vaker vertoefd 'Onder de Beuken' bij Duinvermaak. Werd de Nok beklommen om van het uitzicht te genieten. Dan zitten we al omstreeks het jaar 1865... een enkele uitzondering daargelaten.

Er is nog een andere manier om zich een beeld van het dorp te vormen in de tijd dat Hendrik van Vladeracken met licht aristocratisch gezag regeerde. Zoals we ons van de tijd van Studler van Zurck een indruk kunnen vormen aan de hand van de onvolprezen 'kaart van Blaeu'. Zo kunnen we ook voor de eerste helft van de negentiende eeuw een kaart te hulp roepen. Het gaat weliswaar niet om een pronkstuk dat in opdracht van de Heer werd vervaardigd. Om een nuchtere vastlegging van de waarnemingen van de landmeter. En toch kan deze een leidraad zijn. We hebben het hier natuurlijk over kadastrale minuutplans (minuut: oorspronkelijk geschreven stuk). Ze zijn in het jaar 1821 door S.P. van Diggelen vervaardigd als

grondslag voor de kadastrale registers. Die werden in het jaar 1832 vastgesteld.

Voor de grensbepaling met de omliggende gemeenten trok een commissie de limieten van de gemeente na. De commissie bestaande uit Van Vladeracken en de raadsleden W. Graaff van den Bergh en P. Nierop. Het gebeurde op 14 juni 1821. Samen met een landmeetkundige en een belastinginspecteur. En gesecondeerd (in de tweede plaats komend) door commissies van buurgemeenten. Bij het samenstellen van kadastrale deelgebieden of secties werd zoveel mogelijk de oude wijk- of polderindeling gevolgd. Zo kwam de grens van sectie A (de Kerk- en Molenbuurt met de Zuidergeest en Westdorp) met de secties B (Oudburgerpolder) en C (Oostdorp) langs de Heereweg (nu Breelaan) en de Doodweg te lopen. Daarmee volgde men een oude buurschapgrens. Het Woud of Noord-Wimmemum werd onder de benaming 'Philistijnse Polder' tot een aparte sectie F. De Bergermeer was blijkbaar te groot. Want het gedeelte bewesten de Meerweg (nu Bergerweg) werd sectie E. Terwijl het oostelijk stuk bij sectie D, de Sluispolder werd gevoegd. Het enorme duingebied werd echter weer onder één sectie, nummer G ondergebracht. Daar woonde natuurlijk geen mens en er was maar één eigenaar jonkheer Barnaart van Bergen.

De kaarten van de afzonderlijke secties of deelsecties zijn gedetailleerd maar vrij 'plat'. De opdracht van Van Diggelen was natuurlijk om eigendomsgrenzen vast te leggen en waar nodig het verschil in grondgebruik aan te geven. Dat laatste hield verband met de waardering van percelen in verschillende klassen. In het duingebied worden daarom de verschillende met hakhout beplante valleien afzonderlijk ingetekend. Ook de 'duinsporen', de looppaden om deze bosschages te bereiken zijn aangegeven. Eén van de opvallendste is de verlengde Guurtjeslaan. Het Schulpslag loopt dood op het verstoven slagveld van 2 oktober 1799 waar intussen het Russenduin aan het ontstaan was. Curieus genoeg staat op de kaart die twee jaar later door D.T. Gevers werd getekend binnen diens nieuwe duinonderzoek. Het spoor over de duintop heen tot aan het strand aangegeven. We vinden op de kaart voor het eerst de Verbande Pan. In het Bergerbos vinden we de brede Sparrenlaan, die nog een echte 'kijklaan' is. Met als een rozet getekend Rondeel bij de kruising met de Eeuwigelaan. Bosbeek, Holle Vijver, Ronde Kom en het complete grachtenstelsel van het Hof zijn ingetekend maar een verdere detaillering van het eigenlijke terrein ontbreekt. Kattebergen waren voor het kadaster niet interessant. Wel staan de opstallen aangegeven waaronder nog de westelijke vleugel van het Huis en de in het jaar 1816 voor afbraak verkochte oranjerie.

Heel fraai is het beeld dat van de buurschappen op de geestgrond naar voren komt. Westdorp is met een paar plukjes huizen in de Mosselenbuurt. Aan de Veersloot in vergelijking met de zestiende eeuw in omvang afgenomen. Terwijl Oudburg tussen het Groen Croft en Hoge Bomen met een achttal huizen weer wat blijkt te zijn gegroeid. Ook de bebouwing van Oostdorp is wat meer verspreid en ligt niet meer geconcentreerd langs de Heereweg. Het beeld van Zanegeest, 't Woud en de Bergermeer is vrijwel onveranderd. In de

Meer liggen de boerderijen op één na nog steeds langs de voornaamste communicatieroute: de Ringvaart. De Kerk- of Molenbuurt lijkt - met de prominente 'Grote Dorpsstraat als as - een echte dorpskern te worden. Des te opvallender is de volkomen leegte van de Zuidergeest. Er staat maar één huis: de boerderij annex timmerwerkplaats aan het begin van 'de weg naar Hagemansbrug' (nu Meerweg). Voor het overige zien we een gedurige afwisseling van kleine percelen bos en bouwland. Hier zou zich in de loop van de negentiende eeuw de kleinschalige tuinbouw ontwikkelen. Ze bepalen mede het beeld van Bergen omstreeks het jaar 1900.

Bokkenwagens anderhalve cent

In het jonge 'Koninkrijk der Nederlanden' waren de wegverbindingen slecht. De republiek was altijd een varende natie geweest: met in het lage, waterrijke gedeelte een uitstekend net van beurt- en veerdiensten. Zodra het om transport over land ging was traagheid troef. Of het nu doorgaande heerwegen betrof of lokale buurwegen. In het natte seizoen waren het

meestal modderpoelen en in de zomer mulle sporen. Wanneer men zich wilde verplaatsen en een vrachtje moest meenemen was lopen nog het beste.

Toch was er een verandering op til. Heel aarzelend werd overgegaan tot de aanleg van straatwegen met een dek van klinkers. Vanaf de jaren 1820 zag men overal initiatieven om te komen tot zogenaamde kunstwegen. Soms afkomstig van de plaatselijke overheid. Vaak ook van groepen geïnteresseerde en kapitaalkrachtige burgers. Dergelijke wegen werden aangelegd volgens de modernste principes. Ontwikkeld door de Schotse ingenieur MacAdam (1756-1836). Het idee van deze macadamwegen was eenvoudig maar doeltreffend. Letterlijk gebaseerd op een vast weglichaam van leem en zand waarin puin, grind of schelpgruis werd ingewalst. In het westen van het land waren waarschijnlijk wegens de gemakkelijke beschikbaarheid van de grondstof de schulpwegen populair. Toen het Groot-Noordhollandsch Kanaal was voltooid werd de langslopende jaagweg dan ook met schelpen verhard. In het jaar 1833 stelde koning Willem 1 regels voor het onderhoud van deze weg. De kosten ervan moesten onder anderen worden bestreden uit de heffing van tol.

Deze nieuwe interlokale wegverbinding langs de oostgrens van de gemeente Bergen zal wel het voorbeeld zijn geweest voor het plan tot aanleg van een eigen schulpweg over de Meereweg - zoals de Bergerweg toen werd genoemd. Het doel was duidelijk: (...) om de communicatie van hier tot Alkmaar en dus de ordinaire weg te verbeteren (...) welke des winters bijna onbruikbaar is voor het vervolg te verzekeren en de Gemeente daarmee te bevoordeelen.' Voor de gemeenteraad was het een project zonder precedent. In vroeger tijd waren dergelijke 'openbare werken' immers vaak het initiatief van de Heer of een enkele keer van een polderbestuur. Men ging dus zeker niet over één nacht ijs. Na het principebesluit van 11 september 1836 volgde er een zorgvuldig onderzoek naar de haalbaarheid, vooral de financiële. De kosten werden ruwweg geschat op twaalfduizend gulden. Een bedrag dat de meeste raadsleden waarschijnlijk nog nooit bij elkaar hadden gezien. Men hoopte tweederde hiervan te kunnen lenen van de (toen inwonende) Pieter Bruinvis van 'Woud en Duin'. De overgebleven vierduizend gulden werd als renteloze lening aangevraagd bij het provinciaal bestuur. Helaas toonden zowel de particuliere als de gedeputeerde heren zich van hun zuinige kant. Na langdurige correspondentie zegde de provincie tweeduizend gulden toe mits de weg vanaf de Barnebrug tot aan Oostdorp in één keer zou worden aangelegd. Teleurgesteld schreef de raad een negotiatie (lening) uit van honderd aandelen à honderd gulden. Daarvan zou er tot en met 1862 ieder jaar een aantal worden uitgeloot. Men slaagde erin deze alle te plaatsen. Zodat de uiteindelijke aanbesteding van de werkzaamheden op 10 januari 1842 kon plaatsvinden.

De totale lengte van de weg vanaf het dorp (het begin van de bebouwing bij de huidige Hoopweg) tot aan de Barnebrug over de Ringvaart op de grens met Alkmaar bedroeg vierduizendhonderd meter. Het plan was om op een weglichaam van zes meter breedte twee vlakke lagen 'halve steen' (vermoedelijk tweedehands bakstenen) van drie meter twintig breedte te

leggen. Daarover vijf centimeter fijn puin uit te spreiden en daarop tenslotte weer zes centimeter schelpen aan te brengen. Voor sommige gedeelten van het tracé moesten perceeltjes grond worden aangekocht tot voordeel van verbreding of voor kleine bochtafsnijdingen. Dat gold bijvoorbeeld de aloude 'Achterweg' tussen de Hoopweg en het begin van Oostdorp. Ook de eigenlijke Meereweg waarover men met het polderbestuur van de Bergermeer tot overeenstemming moest komen. De werkzaamheden werden onder toezicht gesteld van een speciale Wegcommissie. Het toezicht zou na voltooiing van het project worden gehandhaafd voor het algemeen beheer en de financiering van het onderhoud. Dit werd betaald uit de heffing van tol. Daartoe in hetzelfde jaar 1842 een tolgaarderwoning werd gebouwd in de bocht bij de Dikke Molen. Voor zo'n heffing was overigens koninklijke toestemming nodig. Terwijl de tarifiering moest voldoen aan de eisen van Gedeputeerde Staten. De lijst zoals die in het jaar 1841 was vastgesteld vermeldde uitsluitend vee, trekdieren, wagens en karren. Passage van één kalf, schaap of varken kostte een cent, runderen en ezels waren anderhalve cent elk en paarden of muilezels een stuiver. Van de voertuigen was de bokkenwagen de goedkoopste: anderhalve cent, de diligence het duurst: twaalf en een halve cent. Omrijden loonde nauwelijks. Tegelijk met de tol op de schulpweg werd namelijk ook een tol ingesteld op de Haleweg, het gedeelte Kogendijk tussen de Oosterdijk en het Kanaal. Hiervoor gold overigens half tarief terwijl de boeren die hier dagelijks van en naar hun land moesten passeren van betaling werden vrijgesteld.

De eerste jaren werden de beide tolgaarders van gemeente wege aangesteld. In het jaar 1848 besloot men over te gaan tot verpachting. Deze vond over het algemeen voor drie jaar plaats. Toen de laatste aandelen uit 'de spanen doos' in het raadhuis waren uitgeloot besloot men de tolheffing en dus ook de verpachting voort te zetten. Hoewel daarvoor steeds weer toestemming namens de overheid moest worden verkregen waren de voordelen van het systeem onmiskenbaar. Verpachting bracht gedurende een aantal jaren vaste inkomsten: tussen 1800 en 1870 gemiddeld twaalfhonderd gulden. Daaruit werden extra kosten bestreden. Nu de weg er eenmaal lag streefde men naar verdere verbeteringen. Zoals bestrating van de gedeelten in het dorp, (vanaf 1855) aanleg van een paardepad (vanaf 1876) en toepassing van grind (1880). Dankzij deze verbeteringen kon de schulpweg intensiever worden gebruikt terwijl de kosten daalden.

Voordat de tol werd verpacht moesten de binnengekomen tolgelden nauwkeurig worden bijgehouden. In het Regionaal Archief Alkmaar vindt u een handgeschreven staat. De tolgaarders begonnen zich ongerust te maken. Ondanks de toename van het verkeer hielden de inkomsten daarmee geen gelijke tred. Wandelaars waren niets verschuldigd en ook wielrijders waren aanvankelijk vrij. Tolgaarder Dirk Laan verzuchtte in 1889 dat hij door de laatsten dikwijls nog laat in de avond uit zijn bed werd geroepen. Terwijl hem na het openen van de tolboom vaak 'nog onaangename woorden als loon dienen'.

De plannen tot aanleg van een tram - waarvoor al in 1883 een concessie was verleend - zouden zeker leiden tot een afname van het verkeer en vervoer. Tegelijkertijd nam de druk van de bevolking toe om vrijstelling te verlenen aan:

- boeren langs de Groeneweg;
- houders van hondenkarren;
- rooms-katholieke kerkgangers uit Koedijk;
- inwoners van Schoorl die ter markt gingen.

In 1899 besloot de raad alle heffingen op dieren te schrappen. En 'alleen die voertuigen te laten betalen die de meeste schade aan den weg toebrengen'. Daaronder was het automobiel. Pas in 1920 viel het besluit tot opheffing van de tol bij de Dikke Molen. De tol op de Haleweg behoorde toen al langer tot het verleden.

De dronken buurman

In december 1874 dienden de inwoners van Bergen een petitie in bij het gemeentebestuur om het 'Nieuwjaarswensen' af te schaffen. Dit gebruik waarbij men groepsgewijs langs de deuren ging. Roepend of zingend de bewoners veel heil en zegen toe te wensen was wijd en zijd verbreid.

In veel steden brachten brandmeesters, lantaarnopstekers of vuilophalers gedrukte wensen rond. Net als de hedendaagse krantenjongens verwachtten zij van de bewoners dan een kleine beloning. Waarschijnlijk was het vooral dit aspect dat de Bergenaren ergerde. Precies weten doen we het niet want de tekst van de petitie is niet bewaard gebleven. De gemeenteraad besloot in ieder geval tot afschaffing. Daarmee behoorde één winterse ‘bedeltocht’ tot het verleden.

Voor veel mensen vormden de feesten die wij later als onschuldige folklore zijn gaan zien. Toen nog een welkome aanvulling op hun schamele inkomen uit losse arbeid of uit de armenkas.

Naast Sint Maarten vierde men in Bergen omstreeks het midden van de negentiende eeuw ook nog Vastenavond. Daarbij werd met de rommelpot langs de deuren gegaan. Het waren niet alleen maar kinderen of opgeschoten jongens die hun liedjes en het doffe ‘woe-woe-woe’ van het instrument lieten horen. In Bergen en omliggende dorpen deden volgens veel zegslieden ‘behoefte mensen’ mee. Nogal ‘arm volk’ of ‘alleen arbeiderskinderen’.

Hetzelfde gold vanouds voor het typisch Bergense evenement van de Deelbroodsdag. Die vond toen nog plaats op Sint Matthijs (24 februari) en zowel aan de schoolkinderen als aan de arme inwoners ten goede kwam. De avond vóór de brooduitdeling werden hout en takkenbossen ingezameld voor het ‘bekebranden’ op de Molenkrocht. Het was de variant van het Paas- of Sint Jansvuur. De variant kwam ook in Egmond en Castricum voor. Of het lopen met de palmpaas oorspronkelijk eveneens het karakter van een bedeltocht had is niet bekend. Met het Nieuwjaarswensen meegerekend waren ertussen november en april in ieder geval vijf vergelijkbare evenementen. En dat was voor de (meer gegoede) inwoners blijkbaar iets teveel.

Een halve eeuw later is het meeste van deze tradities geruisloos verdwenen. Of zoals de Deelbroodsdag dat is afgeschaft vanwege de algehele welvaartsstijging. Alleen ‘Suntere Maerte’ heeft in Bergen net als elders in Noord-Holland standgehouden tot op de dag van vandaag. Dat is met golfbewegingen gegaan maar de traditie is nooit meer onderbroken. Zoals we kunnen vaststellen uit de overlevering van de liedjes die bij het rondgaan met een lampion of een uitgeholde suikerbiet worden gezongen. Het feest heeft een vroegmiddeleeuwse oorsprong. Sint Martinus, bisschop van Tours in de vierde eeuw was de schutspatroon van de Dom van Utrecht. Daarmee eeuwenlang de belangrijkste heilige in de Noordelijke Nederlanden. Zijn naamdag: 11 november markeerde het begin van de winter. De dag dat de laatste oogst was binnengehaald en was dus ook de dag waarop men schulden betaalde en zijn loon ontving. Het feest ging gepaard met allerlei symbolen van Christelijke en niet-christelijke herkomst. Er was sprake van lekker eten na de slacht en de wijnoogst van bedelen om goede gaven van de weldaden van Martinus. Bijna zoals bij die andere volksheilige Nicolaas. En natuurlijk van het branden van licht in de duisternis van de aankomende winter.

Deze liedjes die al in de negentiende eeuw werden gezongen, bevatten al deze elementen. ‘Sinte Maarten keuveltje’ bijvoorbeeld verwijst naar de covela of cogela. Het is het stuk van zijn mantel waarmee de heilige een arme bedelaar voor de poorten van Tours voor bevriezing zou hebben behoed. De volkse verbeelding heeft daarvan het lichtje gemaakt waarmee men langs de huizen ging. Zodat men in West-Friesland uiteindelijk van ‘Keuveltjeseivend’ is gaan spreken. Het lied ‘hier woont een rijk man die veel geven kan’ is een duidelijk beroep op de barmhartigheid van de meer bemiddelde boer of burger. Daartegenover kreeg ‘die kerel op z’n bast’ als de deur gesloten bleef. ‘Sinte Maarten had een koe’ refereert aan de ‘slachtmaand’ november. ‘Sinte Maarten’, ‘t is zo koud, geef me een turfje of wat hout’ is een rechtstreeks bedellied. Wat te denken van ‘De molen is verbrand’ of van ‘Steve van de klokken’; die in sommige liedjes in Alkmaar en Hoorn van alles op zijn kerfstok heeft? Die molenbrand zal wel nooit meer te achterhalen zijn; in Noord-Holland, ook in Bergen zijn immers talloze molens in vlammen opgegaan. De kwajongen Steven is wel te traceren. Het is een vroeg negentiende eeuwse stripfiguur die op centsprenten voor de jeugd allerlei Bulletje en Bonenstaakachtige avonturen beleeft. In sommige varianten wordt hij aangewezen als de aanstichter van buurman’s dronkenschap. Dat was een gebeurtenis waarover ook de Berger jeugd niet uitgezongen raakte:

*Turf in de murf in de maneschijn
 Buurman die is dronken
 Wie heeft buurman dronken gemaakt?
 Sint Jan, Sint Jan,
 Uit de zilveren (ook wel vergulde) pijpekan!*

Onderzoek in de optekeningen van de laatste eeuw - onder meer in het Volksliedarchief in Amsterdam - en een oproep in de krant in 1977 leverde in totaal vijftien versies van dit raadselachtige liedje op. Eén daarvan werd in Alkmaar genoteerd, de overige bleken zonder uitzondering van zegsliederen uit Bergen. Daarbij was ook de oudste mondelinge overlevering die indirect terugging op het jaar 1860.

De eerste regel komt ook in andere varianten voor. De vraag is nu allereerst wat een murf is. ‘Mond’ of ‘muil’, meende een kenner van het plat-Amsterdams. Het liedje luidt in oorsprong waarschijnlijk ‘turf in je lurf’ waarbij lurf staat voor ‘voorschoot’. Dat was destijds een doelmatige manier om je turfjes in te vervoeren: soms vanuit het turfhok, soms bij een avondlijke sprokkeltocht dus ‘in de maneschijn’. De tweede en derde regel kunnen wijzen op de algemene vrolijkheid waarmee Sint Maarten ooit gepaard ging. Dat een pijpekan in de vijfde regel hierbij een rol speelde klinkt logisch. Dit attribuut, soms verbasterd tot ‘peperkan’ is een schenkan voor wijn en bier. Het heeft een lange, smalle tuit zoals die vaak wordt afgebeeld op de zestiende en achttiende eeuwse herbergscènes.

Het echte raadsel blijft de vierde regel. Wat heeft de goede Sint Jan met dit drinkgelag te maken? Johannes de Doper was ook in deze streken een

populaire heilige. De kerk van Schoorl was mede aan hem gewijd en de kermis in het buurdorp viel rond zijn naamdag, 24 juni. Zou het lied soms een verwijzing zijn naar een uit de hand gelopen drinkgelag van een naburig kermisgast? Een specifieke bespottung van het katholieke volksdeel lijkt in elk geval onwaarschijnlijk. Zó scherp waren de tegenstellingen tussen de geloofsgemeenschappen niet en bovendien was Sint Maarten een feest voor alle gezindten. Het fijne van buurman's dronkenschap zullen we dus wel nooit meer kunnen achterhalen.

Dorpsnotabelen

Goede bestuurders waren in de negentiende eeuw niet altijd dik gezaaid. Vooral op het platteland was het aantal inwoners dat een opleiding had genoten die meer omvatte dan de lagere school, vaak op de vingers van één hand te tellen. De notabelen bestonden uit: de predikant, de notaris, de ontvanger van 's Rijks belastingen (de pander) de bovenmeester, de

gemeentelijke geneesheer. Vaak niet meer dan een chirurgijn zoals in Bergen en ook enkele rijke boeren, middenstanders en renteniers.

Uit deze kleine groep werden de leden van de gemeenteraad gerekruteerd. Voor Thorbecke's wetgeving (1851) werden ze benoemd daarna gekozen door een beperkte groep vermogende, mannelijke kiezers. Het waren er in Bergen toen drieënveertig. Langzamerhand werd de census dar wil zeggen de inkomenstengrondslag verruimd. Toch waren er veertig jaar na de invoering van de Gemeentewet in 1891 op de veertienhonderd tweeëntachtig inwoners nog altijd maar honderdtweeënzeventig kiesgerechtigden.

Uit de dorpsnotabelen diende dan ook nog de burgemeester te worden aangewezen. Hij moest namelijk bij voorkeur niet van buiten komen en was bovendien anders dan nu toegevoegd lid van de (in Bergen zeven koppige) gemeenteraad. Het lag dus voor de hand dat er zoveel mogelijk binnen de families werd gezocht die al eerder goede bestuurders hadden geleverd. Een beroemd voorbeeld elders in Noord-Holland is de gemeente Hoogwoud dat meer dan een eeuw lang door vier generaties Breebaart is bestierd.

Wat de Heerlijkheid betreft denkt men natuurlijk al gauw aan de Van Reenens. Deze zijn geen recordhouder. Jacob en zijn zoon Henk hebben samen 'slechts' eenenzestig jaar de gemeente als burgervader gediend. Hun traditie is in de negentiende eeuw voorafgegaan door het geslacht Van Vladeracken-Holland. Hendrik van Vladeracken en Samuel Holland overspannen samen een periode van zesenzeventig jaar: van de jaren 1807 tot 1883. Wanneer men ook het baljuwschap van Hendrik's vader Gerard Cornelis (1803-1808) meerekent komt men zelfs op 80 jaar. Overigens betekende de functie van baljuw op dat moment al weinig meer; in 1811 is deze afgeschaft.

Hendrik van Vladeracken was niet de vader van de man die in 1852 zijn opvolger zou worden maar een 17 jaar oudere neef. Samuel Cornelis Simon Holland was op 26 november 1802 in Alkmaar geboren als zoon van Adolf Holland en Hendrica Elisabeth van Vladeracken. Omstreeks 1840 bekleedde hij de functie van stedelijk ontvanger. Hij huwde in 1842 zijn plaatsgenoot Alida de Vriese bij wie hij drie zonen en een dochter kreeg. Ze werden allemaal in Alkmaar geboren. Ook na zijn benoeming tot eerste burger van de Heerlijkheid bleef Holland namelijk in Alkmaar wonen. Waarschijnlijk was er in Bergen geen goede huisvesting te vinden. Er was trouwens geen vestigingsverplichting. Ook het gebrek aan goede verbindingen op opleidingsmogelijkheden voor de kinderen zal een rol hebben gespeeld.

Nog een halve eeuw later zou Jacob van Reenen om vergelijkbare redenen zijn domicilie tijdelijk in Alkmaar kiezen. In 1853 konden Holland en zijn gezin het huis Schuilenburg betrekken vlak over de grens met Wimmenum. Van deze gemeente was hij sinds 1836 tot de opheffing in 1857 eveneens burgemeester en sinds 1837 ook van Egmond Binnen. Het huis was al lang familiebezit; Holland sr. was er in 1829 overleden. In de tussentijd was het onder meer tijdelijk bewoond geweest door de genees- en heelkundige

Walraven, graaf van den Berg. Hij vertrok in 1851 weer naar Bergen. Daar had hij het nog bestaande doktershuis laten bouwen (nu Raadhuisstraat 2). Het statige Schuilenburch was in ieder geval representatief en ook ruim genoeg voor de familie Holland. Daartoe behoorden nog verder een ongehuwde zuster van Alida en een dienstmeid.

Over Holland's persoonlijke opvattingen is niet veel bekend. Hij leefde in een tijd dat politieke partijen en de daarbij behorende maatschappelijke voorkeuren nog niet bestonden. Uit zijn handelen als bestuurder mogen we wel opmaken dat hij een liberaal was naar de vroeg negentiende eeuwse snit. Hij geloofde in vooruitgang en ontwikkeling maar was terughoudend voor wat betreft de rol van de overheid. Verbetering van de communicatie en bevordering van de landbouw waren de belangrijkste doelen die hij voor Bergen nastreefde; kwesties als de schulpweg of het stierenfonds hadden dus zijn warme belangstelling.

De bestuurders waarmee hij zich omringde waren vermoedelijk van een zelfde gezindheid. We noemen de ontvanger P. Blaauboer en diens zoon die de functie van gemeentesecretaris vervulde. Zo ook de wethouders Jan Helder (later interim-burgemeester) en Jan Jacob van Reenen. De laatste was natuurlijk een bijzonder geval want hij was sinds 1851 bovendien eigenaar van de Heerlijkheid. Daaraan kon hij een aantal rechten ontlennen. Die ondanks modernisering van de wetgeving nog altijd aan die van de gemeente raakten zoals het jachtrecht en het visrecht. Bovendien had hij meer dan veertig procent van het grondgebied binnen de gemeente in zijn bezit. Door zijn benoeming in de raad en verkiezing tot wethouder in 1865 kon Van Reenen ook directe bestuurlijke invloed uitoefenen in zijn dorp en buitenverblijf.

De samenwerking met Holland is in het algemeen goed verlopen althans voor zover we dat kunnen nagaan. Het gezamenlijk plan voor de aanleg van een straatweg uit de jaren 1860 getuigt er zeker van. Waarschijnlijk verschilden ook hun opvattingen over verbetering van het onderwijs niet veel van elkaar. Al zou het raadslid Willem Buis zich vanaf 1875 daarvan de onbetwiste voorvechter betonen.

Ook de eisen van een modern bestuur drongen in deze periode langzamerhand door. In de raad werd eind 1877, begin 1878 levendig gediscussieerd over de bouw van een nieuw raadhuis. Het bestaande laat zestiende eeuwse rechthuis voldeed volgens de bestuurders 'niet aan de vereisten (...) door te weinig aanzien, gebrek aan plaatsruimte enz.'. Het zou evenwel nog een kwarteeuw duren voor aan de wens tot nieuwbouw tegemoet kon worden gekomen. Op dat moment had het oude burgemeestersgeslacht al lang en breed plaatsgemaakt voor het nieuwe. Samuel Holland werd (in 1883) op 80 jarige leeftijd in het oude raadhuis uitgeluid.

Drie jaar na zijn pensionering op 20 februari 1886 overleed de oud-burgemeester op Schuilenburch. Zijn vrouw was hem ruim een jaar eerder

voorgegaan. Dramatisch genoeg stierf kort daarop ook hun zoon Jacob Hendrik.

Later zou Koen Bogtman een pension bouwen dat net als deze burgemeesterswoning Oudhollandse gevels en boerenbonte luiken droeg. Waarin bovendien de naam van deze negentiende eeuwse notabele familie nog meer dan honderd jaar zou voortleven. De bijbehorende Hollandialaan was toen echter al lang verdoopt in Studler van Surcklaan. En nu behoort het burgemeestersgeslacht dat een groot deel van de negentiende eeuw aan het bewind is geweest tot de 'namen die niemand meer noemt'.

Een straatweg onder het duin

Omstreeks 1860 namen de plannen voor een spoorwegaanleg ook in Noord-Holland concreter vorm aan. De verwachtingen van de nieuwe vorm van transport waren hoog. Zeker vergeleken met de trekschuit en de ongeplaveide wegen was de trein snel en comfortabel. Veel gemeenten deden

dan ook verwoede pogingen om de geprojecteerde lijnen over hun grondgebied te laten lopen.

Zo besloot de raad van Bergen in zijn vergadering van 29 november 1860 een adres (verzoekschrift) te richten aan de minister van binnenlandse zaken. 'Houdende verzoek om den spoorlijn zoo dicht mogelijk te leggen bij de kom der gemeente'.

Er moeten talloze petitie's van die strekking naar Den Haag zijn gestuurd. De meeste net als die van Bergen zonder resultaat.

De lijn Den Helder – Alkmaar aan de overzijde van het Kanaal werd geopend in 1865. En de verbinding met Uitgeest via Heiloo en Castricum twee jaar nadien.

Toen duidelijk werd dat de tracés zelfs niet over Bergens grondgebied zou lopen werd ten minste een gunstige situering van het station bepleit. Die poging had in eendrachtige samenwerking tussen Alkmaar, Bergen en de Egmondens succes. Een locatie aan de oostzijde van de stad zou funest zijn geweest. Niet alleen vanwege de exportmogelijkheden van verse vis uit Egmond aan Zee maar ook voor het toerisme. Burgemeester Holland schreef begin 1862: 'Bouw van een station buiten de Boampoort of het Texelse Hek zou voor de gemeente Bergen - welke des zomers veelvuldig door vreemdelingen wordt bezocht - het verkieslijkst zijn'. Aldus gebeurde.

In deze discussie kwam nog een ander idee naar voren en het was opnieuw Samuel Holland die het formuleerde. Hij deed dat overigens niet in zijn functie als voorzitter van de gemeenteraad. Hij was ook bestuurslid van de Vereniging van Polders en Oningepolderde Landen onder Bergen. In het voorjaar van 1862 bracht hij in deze waterschapsvergadering een voorstel in tot aanleg van een interlokale straatweg langs de duinvoet. Beginnend bij Schoorl en lopende naar de geplande 'halt' bij Castricum. De Heereweg die daar al sinds eeuwen liep was niet meer dan een zandpad. Dat vooral 's zomers vaak te mul was om met wagens passeren. De behoefte aan een geplaveide weg het grootst omdat het hooi en andere gewassen van het land moesten worden gehaald en er ook mest werd uitgereden.

Het was dus vooral bevordering van het landbouwbelang, aldus Holland die overigens als bewoner van het Huis Schuilenburg de problemen zelf ondervonden. Een betere communicatie was zeer gewenst schreef hij: 'in eene tijd waarin alles streeft naar vooruitgang met terzijdestelling van bestaand hebbende verouderde stellingen en vooroordelen...'

Het plan voorzag in de aanleg van een klinkerbestrating van twee 'Nederlandse ellen' (meters) breed. Voorzien van stevige groene bermten waarover passerende wagens gemakkelijk konden uitwijken. De kosten werden begroot op drie gulden per strekkende el. Wat met een lengte van een kleine achtduizend meter een investering van vierentwintigduizend gulden vergde. Net als bij de Schulpweg konden deze gelden voor een deel

worden verkregen door de uitgifte van aandelen van vijfhonderd gulden per stuk. Terwijl ook subsidies bij het rijk en de provincie konden worden aangevraagd.

Voor ingelanden van het waterschap - waarvan de weg de westgrens vormde - zou slechts een zeer geringe en tijdelijke verhoging van de polderomslag nodig zijn. Aftakkingen naar Schoorldam zouden de waarde van het project alleen maar doen toenemen. De aftakkingen gingen via de al gedeeltelijk beklinkerde Dorpsstraat en de Kogendijk naar de Koedijker Vlotbrug en de Rijksweg langs het Kanaal. Zo zou een algehele verbetering van de verkeersverbindingen met de rest van het land tot stand worden gebracht.

In een conceptbrief aan de gemeenteraad van 14 maart noemt Holland opnieuw het argument van het vreemdelingenverkeer. 'Hoe geliefkoosd anders die streek zou zijn als uitspanningoord. De zandwegen zijn echter voor auto's onbegaanbaar. Men is bang dat men gevaar loopt om op de weg rijden. En dat men de rijtoer die men zich had voorgesteld niet kan volbrengen. Men laat het bezoek na om zich liever naar meer kunstwegen voorziene streken te begeven. Een route als de 'zware zandweg' zou aldus Holland feitelijk alleen berijdbaar zijn met een vierspan. En er waren nog maar weinig stalhouders die wagen met voer paarden wilden leveren. Zo kwam de duinkant van Noord-Holland in een geïsoleerde positie terecht. 'Die door een elk vermeden wordt enig en alleen ten gevolge van de onbegaanbaarheid der wegen...'

Het is in het licht van de latere ontwikkelingen van de Heerlijkheid interessant om te ontdekken wie de belangrijkste steunpilaar van Holland was in zijn streven tot ontwikkeling van zijn gemeente. Dat was Jan Jacob van Reenen: de Heer van Bergen. Van Reenen werd zoals reeds vermeld in 1865 in de gemeenteraad gekozen. Hij werd onmiddellijk tot wethouder benoemd. Een functie die hij tot zijn overlijden in 1883 onafgebroken zou blijven vervullen. Binnen de Vereeniging van Polders vormde hij als voorzitter een koppel met secretaris Holland. De verschillende stukken over het straatwegenplan zijn dan ook van zijn hand. In 1866 was er nog goede hoop op verwezenlijking. De collega-waterschappers en vooral ook de gemeentebesturen van Schoorl en Egmond hadden hun medewerking toegezegd. Castricum had teruggetrokken omdat het vreesde de kosten niet te kunnen opbrengen. Bij de vergadering die over de plannen was belegd had deze gemeente dan ook verstek laten gaan. Voorlopig hield men echter vast aan het oude plan. Een alternatief om vanaf Egmond af te takken via de Vennewatersweg naar Heiloo was een stuk onaantrekkelijker. Omdat men dan de belangrijkste spoorweghalte miste en bovendien het voordeel van een kortere route naar Haarlem grotendeels teniet zou doen. Alles leek rond en men had gehoopt in het voorjaar van 1867 met de aanleg te kunnen beginnen. Misschien zou een rekest aan Prins Frederik helpen? Deze had de duinontginning Koningsduin bij Bakkum van zijn vader Willem 1 geërfd en zou zeker voordeel hebben van een betere communicatie.

Het is niet bekend of deze actie nog enig resultaat heeft gehad. Enkele jaren later werd het idee voor een straatweg langs de duinvoet voorlopig afgebroken. De lijn Alkmaar-Uitgeest van het Noord-Hollandse spoorwegnet was voltooid. Geheel vergeten werd het niet. Bij de discussie over de voortzetting van de tolheffing op de schulpweg (1874) wordt gerefereerd aan het algemene plan tot verbetering van de wegen. En dat voor de aanleg van de straatweg Egmond-Schoorl in het bijzonder. Later vinden we op de rekening van tol jarenlang een bedrag van driehonderd gulden voor dit doel gereserveerd. Verder dan een puinverharding kwam men voorlopig nog niet. Pas tegen het eind van de eeuw zou de 'Egmonderweg' worden voorzien van een klinkerbestrating.

Het zou na de plannen van Holland en van Van Reenen uiteindelijk nog meer dan veertig jaar duren voor Bergen over een verkeersverbinding kon beschikken. De verbinding moest kunnen voldoen aan de eisen van de tijd. En dat was de tram... die vervolgens inderdaad de toeristenstromen op gang heeft gebracht.

Oudburg onder het zand

Eën der meest intrigerende oude namen in de Heerlijkheid is Oudburg. We weten dat een van de vier gedeelten van het dorp als zodanig werd aangeduid laatstelijk als 'wijk' veeleer als 'buurschap' of 'schependom'. We moeten het

zoeken ten noordwesten van de kerk. En rond de Vinkenkrocht, langs de (nu verdwenen) 'Oudburger Doodweg' en op het geestland bezuiden de Notweg. Er was een verspreide bebouwing van voornamelijk kleine boerenbedrijfjes te vinden. De naam is bovendien verbonden aan de Oudburgerpolder. Die als ontginning schijnt te zijn uitgezet vanaf de hoge grond met de Vinkenbaan/Zuidlaan als as en de Schapenlaan. Die was eertijds las 'Oudendijk' de oostelijke afsluiting. Een datering van de aanleg daarvan in de twaalfde eeuw kan op goede gronden worden aangenomen. Daarmee kan de ouderdom van de oorspronkelijke nederzetting Oudburg tot vóór het jaar 1100 worden teruggeprojecteerd.

Helaas kennen we geen vermeldingen die deze veronderstelling kunnen staven. In de oudste bronnen over Bergen komen de namen van de buurschappen nooit ter sprake. En wat Oudburg betreft krijgen we zelfs geen absolute zekerheid over het bestaan ervan vóór het begin van de zestiende eeuw. Weliswaar treffen we herhaalde malen gelijkkluidende namen in vroegere bronnen aan maar deze blijken steeds weer betrekking te hebben op andere plaatsen.

Zo wordt er in het jaar 889 geschreven over een 'Alburch' maar dit is vermoedelijk Aalburg aan de Maas; vermeldingen in vrijwel dezelfde vorm uit het jaar 1108 en uit de jaren 1247, 1257 en 1278 betreffen het Zeeuwse Aalburg. Verder vinden we in delfde tijd nog een 'Oudenburg' bij Monster en tenslotte is er in het jaar 1261 nog sprake van een 'Outburgherlane' onder Heiloo. Geografisch komen we dus wel in de buurt maar wat we zoeken komt daarmee nog niet over de horizon.

Vergelijkingen met andere 'burg' namen in het kustgebied... Archeologisch onderzoek heeft daar bovendien een reeks van kleine versterkingen aan het licht gebracht. Het wordt gedateerd op de negende eeuw en die waarschijnlijk opgeworpen zijn door de plaatselijke bevolking als vluchtplaats tegen de Noormanneninvallen. Enige coördinatie door plaatselijke machthebbers: wellicht de voorgangers van de latere graven is daarbij denkbaar. In Vlaanderen loopt de reeks van St. Winoksberge (Bergues) tot Brugge hoewel de laatste niet met zekerheid zo vroeg is aangetoond. Tussen Zwin en Rijnmond vinden we Souburg, Middelburg op Walcheren en Burg op Schouwen. Twee exemplaren bij resp. Maasland en Naaldwijk en ook Rijnsburg bij Leiden. Dan is er alleen nog Den Burg op Texel, dat tamelijk geïsoleerd ligt van de rest. Het Bergense Oudburg zou daar prachtig tussenin passen. Vooral wanneer we bedenken dat in de negende eeuw nog een verbinding moet hebben bestaan tussen de (latere) Berger- en Egmondermeer en de zee. Die omstandigheid gaf deze streek een uitermate strategische positie. Wat waarschijnlijk mede de reden is geweest waarom de eerste graven van Holland hier een politiek steunpunt zochten door de Abdij van Egmond.

Dat brengt ons op de geografische situatie van Noord-Kennemerland rond de jaren 900-1000. Eén der belangrijkste verschillend met nu moet wel geweest zijn het ontbreken van de jonge duinen. Deze zijn pas na 1200 zo hoog en zo

breed opgestoven. Daarmee is zeker veel cultuurgrond overdekt geraakt, met de bijbehorende nederzettingen en eventuele andere cultuurelementen zoals de door ons gezochte burcht.

Als we de kaart van Blaeu van omstreeks 1660 bekijken valt op hoe weinig omvattend de buurschap Oudburg in vergelijking met de andere wijken is. De Doodweg loopt in feite nergens heen, er staat nog maar een enkel huis. Zijn de 'vervallen huyskens' die een kwart eeuw eerder nog worden vermeld dan alle afgebroken? De naam blijkt in elk geval dan al opgeschoven naar het oosten. Zoals ze nu nog haast uitsluitend wordt geassocieerd met de Oudburgerpolder en met het daar gebouwde verpleeghuis dat zich als 'Oudtburg' presenteert. Boerderij 't Hoekje' (van Reenenpark 8) dateert uit het begin zestiende eeuw. Het is daarmee het laatst overgebleven huis van de voormalig buurschap Oudburg.

Andreas Kok schrijft in 1774: 'men meent ook niet zonder reden dat die Berger Huisen, immers veele derzelver, voor Eenige Eeuwen nader aan de Zandduinen, dan nu, gesteld waren.' En zelfs eind vorige eeuw hadden sommige oude Bergenaren nog wel enige herinnering aan het drama dat zich hier moet hebben afgespeeld: het langzaam onder het zand verdwijnen van een half dorp.

'Kale stammen, hier en daar opstekend uit het zand zijn als doodsbeenderen van een bos dat onder de duinen begraven ligt. Fundamenten van huizen, opgegraven in de voorduinen bevestigen wat oude kronieken verhalen. Dat een deel van het dorp – eertijds in het Westerbos gelegen – sedert lang door het zand is overstoven.'

Daarmee is het vrijwel uitgesloten dat we de precieze betekenis van de naam Oudburg en de geschiedenis van de nederzetting met een eventuele versterking ooit nog kunnen achterhalen.

Er is een dijk gelegd

Kent gij het land, der zee ontruikt?

Dit adagium doet in een tijd van Zuiderzee- en Deltawerken meer dan ooit opgang. Het is bij de huidige stand van de wetenschap over ons verleden

echter niet zeer houdbaar meer. We dienen het geschiedbeeld op dit punt dus sterk te nuanceren.

Al in de verre prehistorie was er sprake van een wisselwerking tussen mens en natuur in de lage landen. Waarbij de omstandigheden voor min of meer permanente bewoning nu eens gunstig, dan weer minder gunstig waren. Rond het begin van de jaartelling vertoefden tot niet geringe verbazing van de Romeinen de Friezen op kunstmatige heuvels. De terpen lagen bij springtij als 'halligen' in de kokende zee. De stap van heuvels om op te wonen naar dijken om achter te wonen was feitelijk niet meer dan logisch. Vooral toen men in de Karolingische tijd op grote schaal met de ontginning begon. Het veenland was weliswaar nog vrij hoog gelegen maar geheel onbeschermd. Reeds toen moet er enige vorm van dijkzorg hebben bestaan getuige het Capitulaire voor alle 'zeelanden' (maritima loca) tussen Canche (Frans-Vlaanderen) en Weser bestemd uitgevaardigd door Karel de Grote in 802:

'De vrije mannen die in de streken aan de zee wonen, moeten op het sein daartoe direct te hulp komen; wie dit verzuimt, moet 20 schellingen (1 schelling: 30 cent) boete betalen, waarvan de helft aan het bevoegd gezag en de helft aan de gemeenschap'.

Door de troebelen in de tweede helft van de negende en tiende eeuw ging ook dit punt het saamhorigheidsgevoel verloren. De eersten die zich er weer toe zetten waren de centra van waaruit enige organisatie mogelijk was: de kloosters. Als 'monnikenwerk' van de Abdij van Egmond kwamen omstreeks 1050 ook de oudste dijken van ons gewest tot stand: de Limmer Zanddijk en de Limmerdam die de strandvlakten tussen de Noordkennemer geestgronden voor het aanstromen IJwater afsloten. Wellicht vormde het definitieve dichtstuiven van het estuarium tussen Egmond en Bergen. En daarmee het verdwijnen van de afvloeiingsmogelijkheid naar zee de directe aanleiding tot deze maatregel. Iets dergelijks zien we een goede eeuw later immers gebeuren in de Oude Rijn. De monding raakt verstopt na een stormvloed (1164). En waarin die van Rijnland een dam slaan bij Zwadenburg (de Zwammerdam 1165) om het opperwater te keren.

In Noord-Kennemerland is de situatie omstreeks 1100 echter al weer drastisch gewijzigd. De zee is ingebroken in de Zijpe en dringt via de Rekere zuidwaarts op. In en rond de latere Berger- en Egmondermeer blijft na deze overstromingen een laag slib achter: bij de bodemkundigen bekend als pikklei.

De bewoners van de geesten beginnen nu hun nederzettingen en het bijbehorende bouwland met dijkjes tegen het buitenwater te beschermen. Zo is onder abt Wouter (1130-1161) de Hogendijk aangelegd ter beveiliging van de abdijgronden. In Bergen wierpen de buurlieden van West- en Oostdorp in diezelfde tijd het dijkstelsel op aan de zuidzijde van hun akkers en graslanden. Dat wij nog kennen als Wiertdijkje, Nesdijk en Veerdijkje. Anders dan nu vormden deze toen nog één aaneengesloten geheel. Die van Oudburg verhoogden de 'Zaandergeesterkerksteeg' tot Kerkedijk en

verbonden de hogere gronden van Zanegeest door de Oudendijk (ook wel Zeugdijk en Hooidijk genoemd en thans Schapenlaan geheten) met de geest van Aagtdorp. De Schapenlaan eertijds 'Oudendijk' is al voor het jaar 1200 aangelegd om de Oudburgerpolder tegen het overstromingswater van de Rekere te beschermen. Zo ontstond al vóór het jaar 1200 de eerste echte bedijking: de Oudburgerpolder.

Inmiddels was de hydrografische (hydrografie: leer van het water op aarde) situatie in het gehele land spectaculair veranderd. Dat kwam door het ontstaan van de Zuiderzee door een reeks zware stormvloed (1164 en 1170). Holland werd nu dermate bedreigd dat de graaf zich actief met de waterstaatszorg ging bemoeien. Al omstreeks het jaar 1170 zouden pogingen zijn gedaan om de Rekere af te dammen. Zowel aan de monding bij Hargen als stroomopwaarts bij Schoorl. Sinds het ontstaan van de Zijpe was de stroomrichting van dit riviertje immers omgedraaid. Een eerste initiatief om de strandvlakte waarin Berger- en Egmondermeer lagen ook aan de noordoostzijde af te sluiten mislukte.

'Tijdens mijn broer: graaf Dirk' schrijft Willem 1 van Holland in een akte uit 1212, is op aanraden van ter zake kundigen een dijk aangelegd van Bergen naar Alkmaar. Reden: om het water buiten te sluiten dat naar binnen drong en de landbouwgronden door de toenemende verzilting minder vruchtbaar maakte. Doordat er vervolgens allerlei zaken tussen kwamen is dat werk aan verwaarlozing overgegeven. Bedoeld wordt de Loonse oorlog waarin om de opvolging in het graafschap werd gestreden. Ik heb echter toen ik door Gods voorzienigheid mijn broer kon opvolgen, de veronachtzaming van dit nuttige werk onder ogen gezien en besloot genoemde dijk te herstellen en te voltooiën.

Nu werd het ook mogelijk de Rekere geleidelijk in te tomen. In de jaren 1254-1255 legde men de Dijk bij Alkmaar en een tiental jaren later de Rekerdam bij Krabbendam aan. Of daartussen nog een afdamming ter hoogte van Koedijk heeft plaatsgevonden is op waterstaatkundige gronden minder aannemelijk. Ik bedoel op de plaats van de latere sluis en de huidige vlotbrug. Geleidelijk aan werd het stelsel van kleine bedijkingen vanuit de geestgronden uitgebreid. Onder Bergen ontstonden in de loop van de dertiende eeuw de Groenedijk en Evendijk. Iets later ook de Klaassendijk ter vergroting van het territorium van de Oudburgerpolder. Het Zakedijkje, de Baakmeerdijk en tenslotte de Oosterdijk deden de tweede grotere eenheid ontstaan in het 'Zuiderveen': de Zuurvenspolder. Het Rekerwed werd pas in de loop van de zestiende eeuw ingedijkt, 'daer van de gronden jegenwoordigh (zoals Neuhusius omstreeks 1660 schrijft) noch de Reeckers werden genoemd, die nu in diverse Polderkens zijn verdeelt, alwaer bywylen noch verscheyden vaertuygh van roers, anckers en diergelycke wert uytgedolven.' Bij noordwesterstorm is via de Zijpe van alles de Rekere op zuidwaarts gestuwd. Het heeft inderdaad tijdens de Sint Elisabethsvloed van het jaar 1421 zijn nut nog mirakels goed bewezen!

Het wapen van Bergen

In keel (rood), een schuinbalk van zilver vergezeld van zes zoomsgewijs geplaatste merletten (merels) van hetzelfde.’ Aldus luidt de officiële omschrijving van het gemeentewapen van Bergen vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 31 december 1921. Het is bevestigd door de minister van justitie op 6 februari daaraanvolgend. In niet-heraldische taal betekent het dat het

grondvlak van het wapenschild rood is met een diagonaal lopende witte band. De 'merletten' of meerltjes zijn een soort bio-kippen avant la lettre: geknotte merels zonder bek en zonder poten. We treffen ze meerdere malen in wapens aan bijvoorbeeld in dat van het nabijgelegen Schoorl waar ze rond de Hollandse leeuw staan gegroepeerd.

Het Bergense wapen moet van zeer oude herkomst zijn. Volgens de overlevering zou het door graaf Floris 111 van Holland (1157-1190) aan de inwoners van het dorp geschonken zijn. Dit 'wegens hun trouwe en dappere hulp in de strijd tegen de West-Friezen'. Ondenkbaar is dit niet: Noord-Kennemerland vormde met de Abdij van Egmond als centrum een belangrijk grafelijk steunpunt. En een uitvalsbasis tegen het lastige volkje aan gene zijde van de Rekere. Antagonismen (tegenstelling van meningen) tussen Kennemers en West-Friezen werden in de grafelijke politiek handig uitgebuit. Ze zijn wellicht op een verschillende etnische oorsprong terug te voeren. Hoe het ook zij, het wapenschild kan uit de late twaalfde eeuw dateren. We hebben voor de zeventiende eeuw geen vaste grond onder de voeten. Dan namelijk heeft de Heer van Bergen, Anthonis Studler van Zurck het geschuinbalkt blazoen met de zes merletten in het zijne opgenomen. Op de beroemde kaart van Blaeu uit die jaren is dat duidelijk te zien.

Onder de verspreiding van de meerltjes als heraldisch symbool is het Bergense wapen op zich nogal uniek. Tenminste dat dachten we. In de zomer van 1979 ontdekte Frits David Zeiler namelijk dat de Belgische gemeente Oostkamp (ten zuidoosten van Brugge) een symbool bezit dat exact hetzelfde is. De omschrijving ervan zoals gegeven in het K.B. van 29 april 1845 luidt: 'Van keel met rechterschuinbalk van zilver vergezeld van zes meerltjes van hetzelfde: drie in het hoofd en drie in de punt.'

Oostkamp heette oorspronkelijk 'Horscamp': dus 'paardeveld' en wordt reeds in 961 vermeld. Het dorp is dus van een zelfde ouderdom als Bergen; het is eveneens een oude Heerlijkheid. En om de gelijkenis helemaal frappant te maken: volgens de traditie stamt ook het Oostkampse wapen uit de twaalfde eeuw! Het zou nl. oorspronkelijk het familiewapen van de plaatselijke heren zijn geweest van wie een zekere Arnold van Oostkamp in 1152 wordt vermeld. Aan het einde van de veertiende eeuw kwam de Heerlijkheid in handen van het bekende Brugse geslacht Van Gruuthuse. Van wie we weten dat het in elk geval een ander wapen voerde. In 1694 gebruikten de Oostkampse schepenen het wapen met de merletten (weer?) op hun zegel. Ondanks latere wisselingen is dit uiteindelijk toch de officiële beeltenis gebleven.

De overeenkomsten tussen beide wapenschilden is waarschijnlijk een zuivere toevalligheid. De heren van Oostkamp hebben voor zover bekend geen enkele familierelatie met het Hollandse gravenhuis of hun (latere) collega's in Bergen. Merkwaaardig blijft het wel temeer als we bedenken dat ook het Waalse dorp Casteau een blazoen met schuinbalk en zes merletten bezit. Alleen de kleuren verschillen. Het fond is van zilver, de balk is van keel en de

vogeltjes zijn zwart. Casteau ligt een kilometer of tien ten noordoosten van de stad Mons. Door de Vlamingen genoemd, ja juist... Bergen!

Des Konings Weg

Een van Bergens uitbreidingsplannen was getooid met de fraai ogende naam 'Conincxwegh'. Nu kan het opdiepen van dergelijk Oudhollandse waar voor het promoten van een nieuwbouwwijk mij over het algemeen niet erg bekoren. Omdat het maar al te vaak leidt tot geschiedvervalsing. Het nieuwe

'Saenegheest' dat met de oude buurschap niets van doen heeft is daar een voorbeeld van. Toch ben ik in dit geval geneigd met de hand over het historische hart te strijken. Omdat het hier een soort rehabilitatie (in eer herstellen) betreft van een naam met een zeer bijzondere achtergrond.

De 'Conincxwegh' komt als zodanig voor het eerst voor op de onvolprezen kaart van Blaeu uit het midden van de zestiende eeuw. Een weg van die naam vormt dan een verbinding tussen de Oude Bergerweg (Heerwegh) en de Nesdijk. De loop ervan valt ongeveer samen met de westgrens van het huidige 'Nesdijkplan'. Later moet hij bij het verkeer in onbruik zijn geraakt en vinden we hem slechts terug als perceelsnaam. Eigenaar van de grond is dan de Hervormde Kerk die 'De Koningsweg' in erfpacht uitgeeft. Deze situatie heeft voortgeduurd tot in onze dagen waarbij zelfs de veldnaam ter plaatse bekend is gebleven.

Wat is nu de oorsprong van die naam? Als er werkelijk een vorstelijk persoon is vernoemd zijn er in feite maar twee gegadigden: Karel de Grote en Rooms-Koning Willem 11 van Holland. De meeste anderen komen niet in aanmerking. Ze treden te laat in de geschiedenis op. Zoals koningstadhouder Willem 111, Lodewijk Napoleon en de negentiende eeuwse Willems. Karel V en Philips 11 waren weliswaar 'coninck van Hispagne'. Van de koning van Spanje is het nauwelijks voor te stellen dat hij - hoewel 'altijd geëerd' - in het heerlijk gebied van de rebel Hendrik van Brederode een weg naar zich vernoemd zou hebben gekregen. De analogie (overeenkomst) van andere 'Koningswegen' dwingt ons trouwens tot een speurtocht in een vroeger tijd.

Over de persoon van Karel de Grote is al opgemerkt dat een actieve bemoeienis van zijn kant met een zo onbelangrijk dorpje als Bergen wel erg onwaarschijnlijk is. Het is bekend dat de grote Frankenvorst 'Via Regiae': koningswegen liet aanleggen. Daarbij ging het in veel gevallen om niet meer dan het herstel van oude Romeinse wegen. Veel zogenaamde 'Karelswegen' of 'Koningswegen' dateren bovendien van later tijd. De naam van de koning is er in de volksverbeelding mee in verband gebracht. Zoals ook de 'Radboudswegen' in Friesland en Groningen en de 'Brunhildewegen' in Frankrijk vermoedelijk toedichtzels zijn.

De enige serieuze kandidaat die dan overblijft is Rooms-Koning Willem. Deze Hollandse graaf bemoeide zich graag met de grote politiek. Zo kon het gebeuren dat hij in het jaar 1247 werd gekozen tot opperste gezagdrager van het Heilige Roomse (Romeinse) Rijk der Duitse Natie. Daartoe behoorden ook de Nederlanden met uitzondering van Vlaanderen. Voor hij evenwel naar Rome kon reizen om daar als gebruikelijk door de paus tot keizer te worden gekroond werd hij in een schermutseling met de Westfriezen in de buurt van Hoogwoud gedood (1256).

Willem 11 was een goed organisator en zijn bemoeienis met het Kennemerlandse is genoegzaam bekend. Het is in dat opzicht niet zo verwonderlijk dat Haarlem een Koningsstraat rijk is – de graaf had er één

van zijn buitenverblijven. Evenmin is het vreemd dat ook Alkmaar een Koningsweg kent; deze door Willem tot stad verheven koopmansnederzetting vormde de uitvalsbasis voor de strijd tegen de Westfriezen. Floris V: hij wist het onvoltooid gebleven werk van zijn vader met succes te bekronen. Staat trouwens vast dat hij behalve dwangburchten ook wegen liet aanleggen. De Munnikenweg in de Ouddorperpolder is daar een voorbeeld van. De Alkmaarse Koningsweg is wellicht een eerste aanzet geweest tot een dergelijke onderneming. Een dwangburcht is burcht om de bevolking van een stad of een streek in bedwang te houden.

Moeilijker dan in de steden ligt het met de Koningswegen op het platteland. Een directe band met de activiteiten van de Rooms-Koning is daar in elk geval minder duidelijk aanwijsbaar. We kennen ze behalve uit Bergen ook uit Schoorl: de korte verbinding tussen Heereweg en Oorsprongweg. Koningswegen zijn ook in Beverwijk, Akersloot, Den Helder, Barsingerhorn, Wieringen. De Vier Noorder Koggen kennen een Koningspad. Leyden heeft hierin een heel systeem willen zien. Aangelegd met militair-strategisch oogmerk. Zijn theorie is wel wat erg speculatief. Wel is de Bergense 'Conincxwegh' althans in de zestiende eeuw onderdeel van een hoofdwegennet en dus zeker van enig aanzien. In het stelsel van Heerwegen – in dit geval wegen, vallend onder het gezag van de Heer van Bergen – vormt een naar een koning vernoemde verbinding een logische schakel.

Als we zien dat in 1200 Willems oudoom Dirk V11 en zijn grootvader Willem 1 zich hebben ingezet voor de aanleg van de dijk tussen Bergen en Alkmaar is het misschien helemaal niet zo gek om te veronderstellen dat deze weg bedoeld was als een betere verbinding met het belangrijke Oostdorper Veer. En als zodanig tot stand is gekomen op initiatief van de man wiens benoeming tot koning van het grote Duitse Rijk in deze gewesten zeker de nodige indruk heeft gemaakt.

De heiligen Cosmas en Damianus

Tussen de bouwfragmenten van gods- en herenhuizen in Bergens Museum bevindt zich een kloostermop van zeer groot formaat: 30.5 x 14.5 x 7 cm met een gewicht van vijf kilo. Deze steen is afkomstig van de in 1865 verbrande kapel van Wimmenum. En valt wat zijn omvang betreft vrij nauwkeurig te

dateren op het tweede kwart uit de dertiende eeuw. Een en ander is goed in overeenstemming met de in de volksmond overgeleverde stichtingsdatum van de kapel. Volgens dit verhaal zou graaf Willem 1 tijdens de vijfde kruistocht (1217-1221) een beeld van de Heilige Cosmas hebben aangetroffen. Hij trof het beeld aan in het door zijn troepen veroverde Damiate in Egypte. Hij nam het beeld mee naar Holland. Daarvoor bouwde hij een kapelletje:

*Die, van 't Egmonder clooster aen
Langs duyncant wilde noortwaert gaen,
Die soude voor dit beelt, wel let,
Vooreerst noch storten haer ghebedt.*

Dit waarschijnlijk laat-vijftiende of vroeg zestiende eeuwse memorielied vergist zich een eeuw in de datering der gebeurtenissen. 'Daer schreeff men elff hondert jaer'. De verbinding met de kruistochten toch betrouwbaarder dan de historische mededeling dat de kapel eerst in 1357 of 1360 zou zijn gesticht. De verering voor Cosmas en Damianus kwam immers juist op door de kruistochten, met name de derde die van 1189-1192 plaatsvond. De beide heiligen, broers zouden volgens de legende tijdens keizer Diocletianus (284-305) de geneeskunst hebben uitgeoefend in Syrië. Zij bekommerden zich vooral om de armen; hun onbaatzuchtigheid bezorgde hun de bijnaam 'anargyroi' dat wil zeggen 'zij die geen zilvergeld aannemen'. Om hun christelijk geloof werden ze door proconsul Lysias ter dood gebracht. Hun beroep maakte hen tot schutspatroom van de chirurgijns en apothekers; naast kerken (Abcoude, Afferden, Emden, Groesbeek, Terwolde en IJsselstein) werden ook kapellen (zoals Wimmenum) en altaren (onder andere in de St. Laurens te Alkmaar, in de St. Bavo te Haarlem en in de Mariakerk te Utrecht) hen gewijd. Dat die laatste daar vooral en tot voordeel van het gilde der heelmesters werden opgericht is vanzelfsprekend.

Een dertiende eeuwse herkomst van de Wimmener kapel – toen nog onder de parochie Egmond – is dus aannemelijk. Wat moeten wij dan met het gegeven uit het abdijarchief dat abt Hugo van Assendelft in het jaar 1357 de Cosmas en Damianuskapel stichtte. En dat de abt Wilhelmus Petrus Hoen er tot priester aanstelde? Twee jaar voordien vinden we trouwen al een vermelding van het gebouwtje in een testament. Hield dit soms verband met de grenswijziging met Bergen waarbij Noord-Wimmenum van wereldlijk Heer wisselde? Was er sprake van een herwijding van een Cosmaskapel tot een Cosmas en Damianuskapel eventueel na een verbouw en uitbreiding? Dat laatste is zeer wel mogelijk. De afbeeldingen uit later tijd tonen ons een koor in romangotische stijl. Met smalle, hoge vensters die niet meer zo diep liggen als bij de puur Romaanse bouw maar ook niet zo spits uitlopen als in de hooggotiek. De oostgevel bezit de naar de zijanten licht uitwaaiende top die zeer kenmerkend is voor diezelfde tijd. Of de reconstructietekening uit het jaar 1725 geheel betrouwbaar is kan niet worden vastgesteld. Op de tekening staat het toen reeds lang door de schoolmeesterswoning vervangen korte schip staat afgebeeld. Wel vertoont het gebouwtje daarop een treffende gelijkenis met het nog bestaande kerkje van Janum in Friesland. Dat

eveneens in de dertiende eeuw is gesticht en in de eerste helft van de veertiende eeuw werd verbouwd. Al is daar nu juist het koor het oudst.

Een nauwkeurige beschrijving van het uiterlijk van de voormalige kapel in de tweede helft van de achttiende eeuw danken we aan Andreas Kok:

*Rakende nu den omslag van het Gebouw zelve:
Het geen men er thans van ziet, is in twee stukken
verdeelt; Wat betreft het Oosterdeel, waer in
thans het School gehouden word; men kan aan
het zelve nog de duidlijkste kentekens van de ou-
de Kapel ontdekken: De Gevel ten Oosten is met
de Nok ruim 20 v. (6m) hoog en 12 (3.60) breed;
Men vind nog in dezelve het teken van een Glas
dat ruim 7 v. (2.10 m) in de hoogte, en 3 (0.90 m)
in de breedte gehad heeft: de Zijmuren in welker eene
ten Zuiden, ook een Glas geweest zij, hebben de lengte
van 14 (4.20 m), de hoogte van 11 (3.30 m) voeten:
De Muren van dit Gebouw welkers Stenen 1 voet lengte
hebben, zijn 1 ½ à 2 v. Dik: 't Gebouw is van binnen
bijna vierkant, hebbende de lengte van 10 2/3, de wijdte
van 10 v. In de Muur na het Westen, ziet men van binnen
een Boog of Toog, 12 v. hoog en ruim 7 v. wijd.*

Mevrouw Van Reenen-Völter heeft de kapel niet meer met eigen ogen kunnen aanschouwen. Ze begon een eeuw na Kok aan haar 'Heerlijkheid Bergen in Woord en Beeld'. Ze heeft bovenstaande beschrijving wat slordig geïnterpreteerd door te stellen dat 'de kapel was gebouwd van zeer groote steenen, 1 voet lang en 1 ½ à 2 voet dik.' Nee... kloostermoppen van die omvang zijn nooit geproduceerd. Niet op instigatie van graaf of abt en al evenmin veroorzaakt door een wonder van de heilige Cosmas en Damianus. Mevrouw Van Reenen had met een blik op de collectie in haar eigen museum de juiste - toch al - imposante afmetingen kunnen controleren.

Het tolhuis aan de Rekere

De bemoeienis van de Hollandse graven met Noord-Kennemerland verschafte Egmond zijn abdij en Alkmaar zijn stedelijke autonomie (1254). En Bergen

zoals we in voorgaande hoofdstukken zagen: een dijk, een wapenschild, een koninklijke weg en een kapel. Op krijgskundig gebied bleef ons dorp evenwel wat achter. Hier werd geen Slot op den Hoef gebouwd. Noch kwamen er dwangbruggen tot stand zoals de Torenburg, de Middelburg en de Nieuwburg. Of moeten we toch enig geloof hechten aan de verhalen over het mysterieuze slot dat luistert naar de naam ‘Haelkesteeyn’? De enige bron daarvoor is Reinerus Neuhusius’ beschrijving bij de kaart van Blaeu en die luidt als volgt:

Tot Oudtburgh besuyden de kerck heeft eertijts een Slot ofte Tolhuys gestaen, genaemt Haelkesteeyn, (daer van de overblijfselen van de grachten noch te sien sijn, en de grondt van de Graeflijckheyt van Hollandt te leen wert gehouden), ’t welck aen de riviere was gelegen die van de Stadt Verona (Vroone oftewel St. Pancras) door Bergen tot Petten in zee heeft geloopen, en den bovengemelden ouden brief van den jare 1094, met de naam van Sichera (lees: Richera) is bekend, daer van de gronden jegenwoordigh noch de Reeckers werden genoemt.

De omschrijving van de ligging van het ‘Slot ofte Tolhuys’ is nogal verward. ‘Ten zuiden van de kerk – in Oudburg – aan de Rekere.’ Veel pleit voor het laatste. De Rekere was immers de enige doorgaande verbinding over water op de grens van de Heerlijkheid. En dat betekende in principe dat deze als handelsweg kon worden gebruikt. Het heffen van tol op deze route is met een belangrijke marktplaats als Alkmaar in de nabijheid dan niet eens zo’n gekke gedachte.

Het merkwaardige is nu dat er inderdaad sprake is van een tol te Bergen. En wel in de Grafelijkheidrekeningen van 1316 tot 1323! Hierin worden de pachtsommen verantwoord die de graaf van bepaalde tollenaars. En ook wel van ‘die burenen’ (de dorpsbewoners) zijn ontvangen voor ‘die tollenen te Berghen’. Of zoals onder 1321 staat: ‘van der biertollenen te Berghen’. Er werd dus doorvoerrecht geheven op bier. Het bier zal ongetwijfeld nog van het soort zal zijn geweest dat werd vervaardigd uit ‘gruit’ – een bepaald kruidenmengsel. Juist in 1321 was echter in Holland octrooi verleend voor de hopbrouwerij. De brouwerij werd snel populair en het op het oude wijze bereide bier in korte tijd verdrong. Is dat soms de reden waarom we na 1323 (behalve in de vorm van een jaarlijkse accijnsbetaling aan de Heer van Bergen) nooit meer iets van onze tol vernemen?

Uit de bron laat zich helaas niet opmaken waar de tol precies heeft gelegen. Men zou zelfs zijn twijfel kunnen uiten of hij überhaupt wel in Bergen moet worden gezocht. Aangezien de post verantwoord wordt onder de ontvangsten uit ‘Wijc’ dat wil zeggen Beverwijk. Dergelijke ‘slordigheden’ treffen we echter wel meer in rekeningen dan deze aan. Het feit dat één der tollenaars, Dirck Mabeliensoen volgens een latere bron (de Rekening van 1343-1344) woonachtig is in Bergen bewijst voldoende in dat opzicht. Als het dus

werkelijk de Heerlijkheid betreft leidt dat als vanzelf weer naar de Rekere. Waarlangs immers goederen konden worden verscheept van Alkmaar naar het achterland en mogelijk via de Zijpe en het Amsteldiep naar Medemblik.

Al speculerende willen we dan toch een poging doen de plaats van de tol nader de bepalen. En dan is er één die een sterke voorkeur heeft: bij de latere Koedijker Sluis. Deze stamt weliswaar pas uit de zestiende eeuw toen de Rekere werd gekanaliseerd en verbreed. Het is vrij aannemelijk dat er al sinds de vroege dertiende eeuw een obstakel heeft gelegen. Toen immers is de dijk tussen Bergen en Alkmaar opgeworpen op instigatie (aansporing) van de graven Dirk V11 en Willem 1. En de ervaring leert dat destijds in de eerste plaats met waterstaatsbelangen – en niet met die van de scheepvaart – rekening werd gehouden. Er kan dus een dam in de Rekere zijn geslagen. Over zo'n dam kon dan desgewenst een 'overtoom' of 'overhaal' worden gebouwd om de schepen naar de andere zijde te tillen. Wellicht houdt de naam 'Haelkesteyn' – trouwens een wat weidse naam voor een grafelijk tolhuis. Al was dat misschien het enig stenen gebouw in de omtrek – daarmee wel verband. Ook de aanduiding 'Halewegh' voor het laatste stukje Kogendijk op de kaart van Blaeu wordt in dit verband suggestief.

Zolang er niet méér gegevens boven water komen blijft het 'Tolhuis aan de Rekere' natuurlijk grotendeels hypothetisch (verondersteld, onzeker). Het is wel intrigerend (de belangstelling wekkend) dat juist bij de oude Koedijker Sluis in de negentiende eeuw (opnieuw) een tol is opgericht. En wel voor het onderhoud van de schelpweg langs het Noord-Hollands Kanaal: een kanaal dat in het jaar 1817 en de volgende jaren als handelsweg was aangelegd. En dat dus in een dubbele betekenis het spoor van de aloude Rekere zou hebben gevolgd.

Het wapen van Persijn

Wanneer de Bergenaren hun eigen parochiekerk hebben gekregen is niet precies bekend. In 1094 bezaten zij nog altijd maar een kapel die onderhorig

was aan de moederkerk van Schoorl. Zo'n drieënhalve eeuw nadat hun voor ouders door Adelbertus gekerstend waren.

Het kapittel van Sint Jan verkocht in 1188 de – honderd jaar eerder verworven – korentienden aan de inwoners van Schoorl en Bergen verkocht dan wel in erfpacht gaf. De oude band leek tussen de beide dorpen nog te bestaan. Pas in 1280 is er sprake van een 'presbyter de Berghe': een dorpspastoor. En uit de volgende eeuw zijn ons zelfs al namen overgeleverd zoals die van 'pape Reymbrant' in 1344.

Waar stond Rembrandts Kerk? We kunnen met grote zekerheid stellen dat deze op dezelfde plaats heeft gelegen als de huidige Ruïnekerk. Ook al zijn de berichten over vondsten (onder andere in 1903) van oude overblijfselen uiterst vaag. De plek: een kleine verhoging op de van West- naar Oostdorp uitwaaiende strandwal was centraal gelegen tussen de vier buurschappen. En wie zal het zeggen... misschien had ze ook vóór de komst van St. Adelbert al een zekere verering genoten. Bergen heeft zonder twijfel de klassieke opvolging gezien van de houten kapel, het tufstenen zaalkerkje en de grote hoofdzakelijk in baksteen opgetrokken gotische kerk. Gelet op de bouwstijl kan deze laatste niet uit een vroegere periode dateren dan de veertiende eeuw. Zoals aan de meeste middeleeuwse kerken moet ook hieraan vele tientallen jaren zijn gewerkt. Het was immers een groot gebouw. Zó groot dat men zich afvraagt wie de oprichting ervan heeft gefinancierd. Bergen mag dan in die tijd een redelijk welvarend dorp zijn geweest; dit werk ging de kracht van de boeren en vissers alléén toch wel te boven. Van Reenen-Völter veronderstelt dat de heren van Haemstede er een belangrijke rol in hebben gespeeld. De heren zijn door haar per abuis (vergissing) als Haemstede, Montigny en Bergen aangeduid. Dat mag dan aannemelijk zijn maar de wapenstein in het voormalige zuidportaal die zij daarvoor als bewijs aanvoert is onjuist door haar geduid. Haar voorganger in de geschiedschrijving der Heerlijkheid: Andreas Kok blijkt in elk geval een scherper waarnemer:

Een helpende Hand heeft mij aan den Zuider ingang van de oude Kerk in eenen Duijsteen een klein Wapenschild getoond, waer in men vind 3 leggende Balkjes, evenwijdig van elkanderen: Het bovenste is gevuld met 4 kruisjes naest aan den anderen. Het middelste en benedenste is meer uitgesleten. Dan 't schijnt dat in het Eerste 3 en in het Laetste 2 kruisjes zijn uigehouwen: Ik stelde vast dat dit 't Wapenschild was van eenig aenzienlijk Persoon, onder wiens bewind de Kerk was opgericht en dus hoopte ik door de ontdekking van dien Persoon, eenigsints den tijd der Kerkstichting te zullen uitvinden; dit is mij ondanks veele pogingen mislukt, en dus blijft die zaek voor mij nog in het duister.

Andreas Kok zal nooit hebben vermoed hoe dicht hij bij de waarheid is gekomen. Zijn 'Persoon' was... Persijn! Dit aanzienlijke Hollandse adelsgeslacht voerde het door hem zo exact beschreven wapen. Het geslacht was in de dertiende eeuw en vroege veertiende eeuw oppermachtig in Putten, Waterland en Amstelland. De kruisjes zijn Andries (Andreas) kruisen die men nu nog vindt in de wapenschilden van Ouder-Amstel (5), Nieuwer-

Amstel (4) en Amsterdam (3). Dat overigens zijn balken een kwartslag heeft gedraaid. De Persijns hadden ook met Bergen banden. Jonkvrouw Jutte Persijn was gehuwd met Jan van Haerlem. Hij was één van de eerste heren van Bergen in het begin van de veertiende eeuw. Jutte overleefde haar man een aantal jaren en wordt nog in het jaar 1328 vermeld als bezitster van een woning in de Heerlijkheid. Het is aannemelijk dat zij directe of – via een testamentaire beschikking – indirecte bemoeienis heeft gehad met de bouw van de nieuwe (Petrus en Paulus) kerk.

Er is trouwens nog een ander raadsel op te lossen rond die bouw: het verhaal dat er aan de Kerkedijk een noodkapel zou hebben gestaan. Dit werd voedsel gegeven door een vondst die daar in het jaar 1915 is gedaan en waarvan een beschrijving met een schets bewaard is gebleven. Men stuitte op een fundament van grote kloostermoppen, vier meter vijfenzeventig lang en één tot een meter dertig breed:

Dit fundament lag op tweehonderdzevenentwintig meter oostwaarts van het Russische monument langs de Hardenweg gemeten tot op het hart van het fundament. Het fundament was opgetrokken met moppen 29x14x8; de binnenwanden waren gemetseld, de buitenwanden koud gestapeld; de diepte van het fundament bedroeg een meter veertig of vijftien lagen steen gemetseld; het bovenvlak van bijde (sic) op zich zelf staand fundament lag vijftientwintig centimeter beneden de oppervlakte van de begane grond.

Een noodkerk, opgetrokken uit steen en dan nog wel uit moppen, van een formaat dat omstreeks het jaar 1250 in zwang was, het lijkt wel heel onwaarschijnlijk. Wellicht is hier sprake van een woning die gelegen was aan de Zaandergeesterkerksteeg of Kerkedijk. De woning was ooit gegeven door de graaf aan meergenoemde Jan, Heer van Bergen. Deze kan van steen geweest zijn want niet elke Bergenaar woonde in hutten van leem, stro en hout!

Keren we nog even terug naar de grote kerk. Tot de bouw waarvan Jutte, vrouw van Persijn, misschien het initiatief nam. De enige afbeelding en complete beschrijving danken we aan Andreas Kok, die zich op – inmiddels verloren gegane – bronnen moet hebben gebaseerd. Waaronder een prent uit het jaar 1599. Het gebouw was een pseudo-basiliek met een middenschip dat slechts iets hoger was dan de zijbeuken en een koor. Totale lengte honderddrieenzestig voet of ruim vijftig meter – en ook een ingebouwde toren van tweehonderdtweëndertig voet of ruim zeventig meter hoog. Het moet een imposant gebouw zijn geweest, één der grootste dorpskerken die ooit het Noord-Hollandse landschap hebben beheerst. De Geus heeft wel geweten wat hij in het jaar 1574 verwoestte.

Het miraculeuze Zanegeest

Van de vier buurschappen van Bergen is naast Oudburg en het Wimmenummer deel van Westdorp ook Zanegeest al dikwijls het onderwerp

geweest van speculaties. In elk geval vormt het een nederzetting met een geheel eigen karakter. Dat het niet in de laatste plaats ontleend aan zijn wat afgezonderde geografische situering. Bodemkundig is het te omschrijven als een soort eiland, los van de strandwalformatie waarop het overige Bergense woongebied is ontstaan. Voorts is het nogal beroemd geworden vanwege de bedevaartskapel. De kapel is daar gesticht naar aanleiding van het 'Mirakel van Bergen' in het jaar 1421.

Bij de Sint Elisabethsvloed van dat jaar is – zo luidt het verhaal – een deel van de kerkinventaris van het verdronken Petten teruggevonden. Op een plek aan de oostzijde van Bergen die sedertdien Sacramentsdijkje (Zakedijkje) werd genoemd. Was deze ongeschonden redding van de heilige voorwerpen reeds een wonder op zich. Nog miraculeuzer was de ontdekking dat het zeewater in een hostiekistje was gedrongen. En dat met de hostiën in een schaal was gegoten na enige tijd veranderd bleek te zijn in geronnen bloed. Uit dankbaarheid stichtte men een kapel op Zanegeest die door de roep van het wonder talrijke gelovigen trok. Het bedehuis werd verwoest. Waarschijnlijk in het begin van de Tachtigjarige Oorlog. En het officieel vertoon van processies werd door de protestantse overheid verboden. Nog tot in de jaren zestig van de vorige eeuw werd ieder jaar in mei een 'Stille Omgang' gehouden naar de heilige plaatsen.

De naam 'Zanegeest' waarvan de oudst bekende vermelding uit 1376 dateert, is wel eens in verband gebracht met deze religieuze achtergrond. Het eerste lid zou een verbastering zijn van het Latijnse 'sanctus', heilig, maar het zou met evenveel recht kunnen zijn afgeleid van 'sanguis', bloed of zelfs van 'sanus'. Ongeschonden. In alle gevallen blijft de verbinding met het Nederlandse woord 'geest' in de betekenis van 'bouwland' wat wonderlijk. De naam is ouder dan het mirakel! De vaak gehoorde verklaring dat de naam verband houdt met een rivier. Die zou Zane of Kinheim heten en op de plaats van de Rekere zou hebben gestroomd. Mogen we bij de tegenwoordige kennis van de middeleeuwse geografie niet meer serieus nemen. Theoretisch zou ook een persoonsnaam 'Sanne?' in het geding kunnen zijn. Vergelijking met andere 'geest' toponiemen (plaatsnamen) (Uitgeest, Oegstgeest, Dorregeest) maakt dit minder waarschijnlijk. De verschillende spellingswijzen: Zaandergeest 1376, Zanengeest 1461, Sanengeest 1613, Saenegheest op de kaart van Blaeu, brengen ons maar weinig verder.

Laatstgenoemde bron vermeldt echter nog een tweede naam van dezelfde soort in deze contreien en wel die van 'Baeck Meer Geest'. Het betreft de lange zandrug die vanuit de kern van Zanegeest meer dan een kilometer oostwaarts strekt. En waarover vermoedelijk reeds in de twaalfde eeuw de Baakmeerdijk werd aangelegd. Het opvallende is nu dat in de Lijst van Morgentalen (landerijen) van Bergen uit het jaar 1613 veel meer percelen 'op Baeckmeer' en 'in Baeckmeer' worden opgesomd dan 'op Sanengeest'. Hoewel die laatste in oppervlak zeker niet kleiner is dan het eerste. Dit wekt een voorzichtig vermoeden namelijk dat 'Baackmeergeest' als naam eertijds een grotere verspreiding had Wellicht ouder en oorspronkelijker is. Door het

jongere 'Zanegeest' met zijn kapel en bedevaart gaandeweg naar het tweede plan is verdrongen.

Ook 'Baakmeergeest' is evenwel een moeilijk te duiden naam. Weliswaar zijn de drie samenstellende delen ook nu nog gangbare Nederlandse woorden. Ook in deze combinatie zijn ze verre van helder. Men zou verband kunnen zoeken met het 'Bakenlant' dat in de Grafelijkheidsrekening van de jaren 1343-1344 wordt vermeld. De ligging binnen Bergen is verder onbekend. Nog verder teruggaand stuiten we op het niet te lokaliseren maar ergens in Noord-Kennemerland te plaatsen 'Beccanburen'. Daar waar de Utrechtse Domkerk volgens zijn vroeg tiende eeuwse Goederenlijst één hoeve bezit. Tenslotte zouden we naar analogie van 'Geestmerambacht' – het gebied van de mensen afkomstig van de geestgronden – de naam kan herleiden tot 'Baakmannergeest'. Dat wil zeggen het bouwland van de mensen die aan de beek wonen.

Er is uit onze bron uit het jaar 1613 namelijk sprake van een beek! Een paar maal (fol. 27, fol. 32) wordt vermeld van akkers 'op Baeckmeer aende Beeck'. Nu lag de Baakmeergeest zó ver in het laagland dat het nog nauwelijks kan gaan om een beek in de conventionele zin van het woord. Het is echter zeer wel mogelijk dat hier de Molensloot van de Zuurvenspolder is bedoeld. Die geldt als de afwatering van de oorspronkelijke Bosbeek zoals die vanaf de hoge grond benoorden de kerk langs het drassige 'Zuiderveen' instroomde. Langs deze Molensloot lag juist ten zuiden van de Baakmeergeest volgens de kaart van Blaeu een 'Meertjen'. Met enige fantasie zou dan zelfs uit dit 'Beekmeer' de naam van het noordelijk gelegen geestland te verklaren zijn.

In omstreeks het jaar 1600 gemaakte beschrijving van het Mirakel van Bergen wordt vermeld dat de schout de door hem gevonden Pettemer kerkengoederen per schuit naar de dorpskerk liet vervoeren. Tenzij er op dat moment nog sprake was van overstromingswater in het 'Zuurven' kon alleen de daar lopende 'Beek' als vaarweg hebben gediend. En zo lijken het begin en het eind van dit verhaal op miraculeuze wijze met elkaar te zijn verbonden!

Deelbroodsdag

Alleen stokoude Bergenaren zullen misschien nog weten, wat voor bijzondere dag 23 februari is. Het is de avond van Sint Matthijs. En dat betekende oudtijds voor de inwoners van de Heerlijkheid de jaarlijkse uitdeling van het brood of anders gezegd: Deelbroodsdag. Onder leiding van de schoolmeesters togen de Bergense kinderen naar het terrein van de hervormde kerk: de Ruïne. Ze kregen van de kerkmeesters vijf of zes tarwebolletjes toegestopt. Bleef er brood over dan werd dat verdeeld onder de armen van het dorp.

Dit merkwaardige gebruik stamt uit de late middeleeuwen. En vindt zijn oorsprong in een schenking aan de kerk. Een zekere Fop Heyniszoon (of Heymszoon) 'buyrman (dorpeling) ende inwoonder van Berghen' schonk bij akte van 8 mei 1468 enkele percelen land. Hij bepaalde dat uit de opbrengst daarvan iedere donderdag en zaterdag een mis gelezen zou worden voor het zielenheil van hemzelf, zijn zoon en 'alle vrunden ende maegen'. Daarbij zouden de kerkmeesters elk jaar weer op Sint Matthijsavond drie zakken tarwe aan 'den rechten armen Christi' moeten uitkeren. Voldeed de kerk niet aan die voorwaarden dan zou het land weer aan Fop of zijn erven terugvallen. Toen dan ook met de invoering van de hervormde leer het 'celebreren van missen cesseerde' (ophield) stelden de erven de kerkmeesters in gebreke. Ze eisten restitutie (teruggave) van de schenking. Door tussenkomst van enkele 'wijze mannen' kon het geschil echter in der minne worden geschikt. Daarbij kregen de erven als compensatie voor het vervallen der mislezingen vierhonderdvijfentwintig gulden uitbetaald. En uitdrukkelijk werd vastgelegd dat de jaarlijkse brooduitdeling zou blijven bestaan.

(7 juli 1585)

Meer dan drie eeuwen lang is dit vervolgens nog het geval geweest. Reeds vrij spoedig echter moet de oorspronkelijke bedoeling: spijziging van de armen, op de achtergrond zijn geraakt. Uit de 'Staten van het Deelbrood' - zoals die ons zijn overgeleverd uit de jaren 1738-1803 - blijkt het op de avond vóór Sint Matthijs allereerst te gaan om een kinderfeest. Wat lezen we bijvoorbeeld onder 1786? Bakker Jan Zwaan blijkt dan te hebben geleverd '3 zak Tarwgebak, tot deelbrood, uitbrengende 428 schoot; ider schoot à 4 stuks, en zwaar door den anderen 33 lood; uitmaakende in 't geheel 1712 stuks.' Een 'schoot' is in oorsprong dat wat met behulp van een lange, dunne plank in één keer de oven binnen werd 'geschoten'. Het stond later voor het gewicht van een half pond. Hier is het zoals we zien een serie van vier broodjes waarvan het gewicht wel iets minder zal zijn geweest van tweehonderdvijftig gram. Van de zeventienhonderdtwaalf stuks zijn er die dag aan honderdzeventig kinderen ieder negen bolletjes uitgedeeld. Het aantal kinderen was door de beide schoolmeesters - van 't Woud en van de Dorpsschool - geteld 'ten overstaan van de gerechtsbode' in het schoolgebouw. De resterende bolletjes zijn vervolgens 'aan de Nooddruftigen' gegeven. Degenen voor wie de uitdeling bestemd was kregen dus het overschot. Een lijstje uit 1781 vermeldt vierentwintig namen waaronder die van Cornelis Siwertsz. De Vries. Hij was de molenaar van de Philisteinse Polder. Een andere lijst - van iets later tijd - (1847) vermeldt liefst drieëndertig namen van armen, waaronder die van Siemon en Volkert Pot: bekende bewoners van Westdorp.

Ook voor de jaren 1867-1912 – de laatste halve eeuw van het instituut – beschikken we over een administratie van de brooduitdeling in de vorm van ‘Staten’. Zij het dat deze summierder zijn dan die van de achttiende eeuw. Het blijkt dat elk jaar een soort openbare inschrijving plaatsvond waaruit steeds twee bakkers werden gekozen die tegen de laagste prijs konden leveren. De vermelde namen beginnen voor ons een vertrouwde klank te krijgen: Groet, Vader, Tegel, Roos, Bakker. Zij bakten gemiddeld vierhonderd ‘broden’ of tweeduizend bolletjes, waarvan elk kind er vijf kreeg. Het aantal kinderen bedroeg lange tijd tegen de vierhonderd. Zakte omstreeks 1890 - het jaar waarin het feest verplaatst werd naar maandag voor Pinksteren - tot rond de driehonderd. Om dan ineens weer abrupt te stijgen tot vierhonderdvijfenzeventig in het jaar 1912. De groei van het dorp maakte het onmogelijk om het feest nog langer voort te zetten. En dat schijnt ook de directe aanleiding te zijn geweest om het aloude gebruik maar af te schaffen. Was het toen niet gebeurd dan had de distributie tijdens de Eerste Wereldoorlog er wel een eind aan gemaakt. Dat gebeurde met vergelijkbare feesten op Wieringen en Marken is.

Met Deelbroodsdag verdween ook het ‘bekeme’, het stoken van vreugdevuren op de Molenkrocht. Een gebruik waarmee men hier en elders aan het eind van februari het begin van de lente inluidde, meestal op Sint Pieter: de tweeëntwintigste.

Zy generen hem mit reepe drayen

Het einde van de vijftiende eeuw was een onrustige tijd in de Nederlanden. Het streven van de Bourgondische hertogen naar vereniging van de zeventien gewesten streek de gevestigde belangen tegen de haren in. Het streven ging vergezeld van pogingen tot grotere centralisatie van het bewind. De vrije maar in hun afhankelijkheid bedreigde landen schaarden zich onder de banieren van de tegenstanders van de hertogen zoals de jonge Karel van Gelre. Een en ander zorgde voor talrijke schermutselingen, opstanden en grensoorlogen. Tezamen met weer oplaaiende partijtwesten tussen de Hoeken en Kabeljauwen en sociale tegenstellingen tussen boeren en kleine handwerklieden en het stedelijk patriciaat.

In het gewest Holland en Westfriesland - dat reeds lang tot de 'verenigde provinciën' behoorde - bleven de gevolgen niet uit. Economisch waren de tijden toch al niet gunstig en de weinig draagkrachtige bevolking kon nauwelijks de normale belastingen opbrengen, laat staan nog extra oorlogsheffingen. Toen keizer Maximiliaan zijn 'ruitergeld' wilde innen, in verband met de oorlog tegen Utrecht, kwamen de Kennemer boeren in opstand. En volgde de bekende episode van het 'Kaas- en Broodvolk' (1491-1492).

Toch was de grafelijke overheid niet blind voor de slechte situatie in het land. Tot tweemaal toe werden daarom ambtenaren op pad gestuurd om de economische, sociale en financiële toestand in het gewest te onderzoeken. Eigenbelang voor de belastingheffing was uiteraard niet geheel vreemd aan dit initiatief. Het werk werd zeer consciëntieus (gewetensvol) gedaan. De voor die tijden erg nauwkeurige rapporten van de onderzoeks- commissarissen zijn bekend geworden als de 'Enqueste' (1494) en de 'Informacie' (1514).

Het beeld van 'Bergen in Kennemerland' in die verslagen verschilt weinig van dat van andere plaatsen: het is allerminst rooskleurig. Bij de dood van hertog Karel de Stoute, (1477) zo wordt gezegd waren er rond de tweehonderd haardsteden (zelfstandige woningen) in het dorp. In het jaar 1514 is daarvan nog maar de helft over inclusief de 'veir geestelicke woninghen', zoals de pastorie. 'Ende zyn deselve hartsteden gemindert de naeste 10 jaeren over 20, ende noch dagelicx minderen.' Volgens de Engueste zijn vooral de ruitergelden oorzaak geweest. Dat 'veel van den inwoonenden van den voorsz. Dorpe hemluyden ontvaren zyn metterwoone in andere plecken.' Pastoor Adriaen Janszoon bepaalt het aantal communicanten 1514 op ongeveer vierhonderd Zelfs als daarbij de jonge nog niet aangenomen kinderen niet zouden zijn opgeteld komen we waarschijnlijk toch niet boven een inwoneraantal van vijfhonderdvijftig.

Eenderde van de mensen leeft beneden het bestaansminimum. Ze zijn afhankelijk van de aalmoezen en de hulp en steun van de Bergense medebuurlieden. Op deze wijze is voor betaling van de 'schotponden' (de normale belasting) een ingenieus systeem uitgedokterd. Daarbij degenen die nog enig grondbezit hebben zich zonodig garant stellen voor het bedrag dat door de allerarmsten niet kan worden opgebracht.

Hoe hielden de Bergenaren zich in die situatie in leven, of met andere woorden: wat was hun 'nering'? Op die vraag wordt in 1514 geantwoord 'dat zy hem generen (zich onderhouden) mit lantwerck, mit ter zee vaeren om visch te vanghen, als cabbelliau ende schelvisch, mit wagen vaeren ende schuyt vaeren, mit reepe drayen, daer men 't dack mede upte huysen bint.'

Het wei- en hooiland is ongeveer achthonderdnegentig morgen (ruim 750 ha) groot. De Bergenaren zelf gebruiken daarvan niet meer dan een derde deel, de rest wordt bewerkt door boeren uit omliggende plaatsen. Het geestland omvat ongeveer vijfendertig morgen (ca. 30 ha), waarvan eveneens maar eenderde in bezit en gebruik is bij de dorpingen. De eigenaren van de grond wonen vaak in Alkmaar, Koedijk, Egmond (de abt) en voorts in Amsterdam en Haarlem. Ook in dit opzicht is de positie van de Bergenaren dus wel uitermate slecht te noemen. Zelfs de geesten (de bouwgronden) direct bij de nederzettingen horen hen niet meer toe. Toch moeten zij ieder jaar nog vijfenveertig zakken gerst zien op te brengen voor de pastoor – een belasting in natura 'dwelck hiet scael of papencoorn'. Dit rantsoen zal wel gebaseerd zijn op betere tijden.

Wat nog te zeggen van de overige neringen? Ook in de Enquete is al sprake van visvangst op zee waarbij gememoreerd wordt dat de dorpingen zich verhuren op haringbuizen. Verder wordt in het jaar 1494 het 'vogelen' genoemd. De Vinkenbaan is vangplaats van vinken. En worden de vrachtdiensten gepreciseerd als het 'met (de) schuyt vaeren tusschen Bergen ende Alcmar'. Over de nog open Bergermeer zonder twijfel. Het opvallendst is het 'reepe drayen' uit het jaar 1514. Is hier sprake van een kleine plaatselijke huisindustrie die zich specialiseerde in het maken van touwwerk om stro of riet vast te binden? Als dat het geval mocht zijn zal er bij het teruglopen van de bevolking toch weinig emplooi voor zijn geweest. Misschien kunnen we er een eerste teken inzien van een letterlijke en figuurlijke wederopbouw in de zestiende eeuw.

De onvoltooide reformatie

Op 21 februari 1574 werd de trotse Petrus en Pauluskerk van Bergen in brand gestoken en vrijwel totaal verwoest. Het was een lot dat het gebouw moest delen met tal van kerken rond de steden. De steden lagen die in het brandpunt van de strijd tussen de troepen van Don Frederik en de opstandige Hollanders: Haarlem, Leiden en Alkmaar. In de omgeving van de stad moesten behalve het Bergense godshuis ook die van Akersloot, Limmen, Heiloo, Egmond (abdijkerk en slotkapel) en Oudtdorp het ontgelden. Alkmaar vanwaar eind 1573 de victorie begon. Reden van het platbranden – soms door de geuzen, soms door de Spanjaarden – was plunderzucht: verschroeide aardestrategie. Of ingeval van de abdij en de Bergense kerk waarschijnlijk ook haat van hervormden tegen katholieken.

Dat daarbij ook de goederen van (overleden) opstandelingenleiders door de querilleros en hun aanvoerders niet werden ontzien getuigt van een weinig scrupuleus (angstvallig nauwgezet) optreden in een welhaast totale oorlog. Bergen werd 'gedistrueert', (verstrooid, vervreemd) 'verbrant ende ganselicke te gronde bedorven en geruineert... datter niet een huys is blijven staen'; have en goed waren al tijdens het beleg van Alkmaar door de Spaanse troepen gestolen en wel 'twee delen' (tweederde) van de inwoners kwam vervolgens van hongers, kou en ontbering om. Enige overdrijving is deze omschrijving in een petitie uit het jaar 1575 aan de prins van Oranje vermoedelijk niet vreemd. Zo was huis Craeneberch al in het jaar 1577 weer bij de baljuw in gebruik. Bleef de Cosmas en Damanianuskapel te Wimmenum geheel gespaard. En heet het dat ook het omstreeks 1565 gebouwde (en in 1902 gesloopte) rechthuis is blijven staan. Wel werden het 'lust- en jachthuys' van Brederode aan de duinvoet, de voorganger van het huis Rampenbosch en de Heilig Bloedkapel op Zanegeest verwoest. En wat het aantal inwoners betreft: dat was omstreeks het jaar 1600 waarschijnlijk alweer op tweederde van het aantal uit het begin van de zestiende eeuw (ca. 350).

De Geuzen zetten op last van hun commandant Diederik Sonoy – een notoir antipapist – met hun fakkels de Petrus en Pauluskerk in vuur en vlam zetten. Het gebouw nog in gebruik voor de katholieke eredienst. Omstreeks het jaar 1565 had Brederode al eens vergeefs getracht de kerk voor de hervormden te vorderen. Korte tijd later schijnt zijn baljuw Willem van Sonnenberch zich zelfs vergrepen te hebben aan de kerkschat. Met inbegrip van de kostbaarheden van het Heilige Bloed waaraan Jacoba van Beieren nog een testamentaire gift had toegevoegd. Pas in het jaar 1582 vond de alteratie (verandering) naar de nieuwe godsdienst plaats. Slechts ongeveer eenderde van de Bergenaren, niet meer dan honderdtwintig zielen volgde de predikant. Tot ver in de achttiende eeuw bleef een meerderheid het oude geloof toegedaan. Zo waren er in het jaar 1772 driehonderdeenentachtig inwoners (60%) katholiek en slechts tweehonderdeenenvijftig (40%) protestants. Het aantal luthers en doopsgezinden waren te verwaarlozen. Het waren er zeven in het jaar 1776. Vele bekende families zoals Briefjes, Boon en Van Wonderen behoorden tot de RK statie. Ook het tweede adelgeslacht van Bergen: Ramp was katholiek.

De in beslag genomen oude kerk of wat daarvan in 1582 nog over was werd niet volledig meer herbouwd. Gedurende de jaren 1594-1597 is gewerkt aan het herstel van het koor in de oude laatgotische trant. Voor het schip en toren kon de gemeente de kosten eenvoudig niet opbrengen. Trouwens zij was zo gering in omvang dat een koorkerk voldoende ruimte bood. Het feit dat Bergen aanvankelijk tezamen met Schoorl bediend werd – eerste predikant was de gewezen priester Adriaen Claeszoon van Raephorst – zegt in dit verband genoeg. Pas in 1644 kreeg protestants Bergen weer een eigen bedienaar van het geloof.

Intussen was de katholieke meerderheid veroordeeld tot samenkomst in een schuilkerk. Deze was ondergebracht in een boerderij aan de Achterweg - nu Dorpsstraat - in de buurschap Oostdorp. Aanvankelijk werd daar de mis gelezen door rondtrekkende priesters. Zo kennen we de Alkmaarse dominicaan Theodorus Hyacinthus Hermannus (1619-1621), Jacobus Roosendael uit Hoogwoud (1623) en de franciscaan Georgius van Cauwenberch (1626). De aanhangers van het oude en het nieuwe geloof konden niet in vrede met elkaar leven. Dat bewijst wel het feit dat Van Cauwenberch een speciale vergunning van de schout nodig had. Dat was ‘tot bevrijdinge van sijn persoon omme bij gelegenheijt in deze Vereenichde Nederlanden ergens reijsende, niet als vijandt vande Landen, bij elck een, aangetast, ende aengehouden te mogen worden.’

Alom trad de strengcalvinistische overheid in die tijd nog op tegen ‘paepse Supertitien (bijgeloof)’. Men kon echter de missen in de schuilkerken niet verbieden. Alle openbare vertoon in de vorm van bedevaarten, processies of bedeltochten trachtte men de kop in te drukken. Zelfs tamelijk onschuldige volksfeesten als het Vastenavond- en Sint Maartenszingen werden verboden. In het laatste geval had men in Noord-Holland zoals we elk jaar op 11 november nog kunnen bemerken wel bijzonder weinig succes. Tegen bedevaarten in Wilsveen, ’s Gravenzande, Heiloo en Bergen kondigden de Staten van Holland al in 1587 een plakkaat af. Het plakkaat dat tot 1647 steeds moest worden vernieuwd. Op straffe van een boete van 24 Carolusgulden werd verboden deel te nemen aan dergelijke pelgrimages, ‘ende dat in Linnen Kleederen ende anders, brengende offte offerende aldaer jonge Hoenderen, Wasse-kaerssen, Beelden, Armen, Beenen ende andere Leden van Menschen in Wassche gemaect ...’ De Stille Ommegangen naar de overblijfselen van de heilige Bloedkapel duurden tot ver in de achttiende eeuwen herleefden zelfs in onze tijd. Ook de tot school verbouwde kapel te Wimmenum stond bij de katholieken nog lang in hoog aanzien.

Zij werd zelfs in deze Eeuw (schrijft Andreas Kok in 1774), noch dikmael, in stilte en vooral des nachts van veele Roomsgezinden, buiten Bergen wonende, bezocht, die aldaer hunne Devotie verrichtten, bestaende inzonderheid in Gebeden, dien zij, rondsom de Kapel gaende, prevelen: Ik weet ook, dat zij menigmael steentjes van de Kapel zochten en medenamen, zien zij waenden de kracht te bezitten, om een zekere Lighaemskwael te genezen: Schoon dit alles, thans, zoo ik meen, ophoud...’ .

Toen had ook reeds lang de tolerantie het van de godsdiensttwist gewonnen; de heren van Nassau-Bergen beseffen maar al te goed dat de meerderheid van hun onderdanen katholiek was en bleef. Zou er niet enig leedvermaak schuilen in de aantekening van de dorpssecretaris bij het overlijden van de roomse priester Johannes Hesseling. Het speelt zich af in 1765. Wegens zijn vermogen was de priester niet alleen in de hoogste klasse van de impost (verbruiksbelasting) op het begraven (30 gulden) aangeslagen. 'Vermits deselve ongetrouwt is gebleven' ook nog een dubbel tarief kon worden berekend?

Donkerblauw grof papier

Industriële bedrijvigheid is voor de Heerlijkheid Bergen door de eeuwen heen een nagenoeg een onbekend fenomeen geweest. Het dorp lag daarvoor toch teveel bezijden de belangrijke verkeersroutes. Terwijl grondstoffen als klei in onvoldoende mate aanwezig waren om een eigen nijverheid op te bouwen. Er was geen hout afgezien van wat elzen- en wilgentenen of schelpkalk anders dan in bijvoorbeeld Wimmenum of Castricum.

Trouwens door de beperkingen vanwege het heerlijk recht op onder andere het 'gemaal' van broodgraan en het smederijbedrijf. En door maatregelen om (huis)industrie ten plattelande tegen te gaan - zoals bij 'Order op de buitennering' in het jaar 1531 in Holland afgekondigd - was het ook lastig zomaar een onderneming op te zetten. Een uitzondering werd gemaakt voor die takken van industrie die afhankelijk waren van natuurlijke omstandigheden als stromend en vooral schoon water. Bierbrouwerijen, wasserijen en papiermakerijen zetten zich alom in de late zestiende en de vroege zeventiende eeuw neer aan de duinvoet. Waar door talloze beken en sprengen aan deze essentiële voorwaarde kon worden voldaan.

Ook in Bergen vestigde zich in het jaar 1630 zo'n bedrijfje: een windpapiermolen waartoe het initiatief werd genomen door Jan Dirckszoon uit Alkmaar en Gerrit Dircksz. uit Wormerveer. Zij stamden uit een papiermakersgeslacht: hun vader Dirck Gerritszoon had in 1621 de molen 'De Oude Blauw' in Wormerveer gesticht en verwierf in 1623 een aandeel in de papiermolen van Egmond. Het octrooi werd aan de broers verleend door baljuw Daniël Colterman op 8 april 1630. Zoals zoveel zaken in de periode dat Bergen onder verre, vreemde heren viel was ook deze windbrief niet volgens de regels tot stand gekomen. Bij akte van 4 december 1645 gaf Anthonis Studler van Zurck opnieuw zijn consent (toestemming), dat Gerrit Dirckszoon 'alreede groote kosten hadden aengewent met het opstellen van de gemelte papiermoolen ende huijsinge daer toe dienstich, die welcke hij niet en conde renoveeren nochte afbreecken sonder sijne ende sijne medestanders groote schaede ...'.

Tegenover de bevestiging van het windrecht stond een recognitie (gerechtelijke erkenning). Van een 'wichtige france croon in specie' (klinkenke munt) te betalen op elke eerste dag van het jaar te beginnen in 1647. Voorts was 'expresse conditie dat sij luijden gehouden sijn 't erff daerde voorss, moolen op gestelt is sulcx te beheijnen ende bewaeren dat daer door men noch beest beschadicht worde ende oft sulcx gebeurde en de eenich ongeluck ofte schaede (dat Godt verhoede) geschiede sullen sijluijden gehouden sijn t selve te vergoeden ende beeteren als nae behooren ende rechten vereijscht wort.'

In de - voor schout en schepenen van Bergen op 5 juni 1646 - gepasseerde bevestiging van het octrooi, werd de molen met huis en erf omschreven als gelegen 'belent met Rampssloot. Ten noorden ende oosten, die Voert ten suijden, Joncheer Egbert Ramp ten westen'. De plek in het uiterste noorden

van de Philisteinse Polder - direct aan de Roosloot - is met behulp van de kaart van Blaeu nog nauwkeuriger te bepalen. Het bezit van de 'papierman' staat daar op aangegeven in de vorm van een erf. Daarin bevonden zich drie haardsteden (woningen) en een standerdmolen. Geen bovenkruier dus zoals de nieuwe poldermolens en ook vele graan- en industriemolens die het van capaciteitsvergroting moesten hebben.

In dit bescheiden bedrijfje vervaardigde men blauw papier dat wil zeggen donkerblauw gekleurd grof papier dat als pakmateriaal werd gebruikt voor textiel, suikerbroden en andere levensmiddelen. Toch hadden de eigenaars gezorgd voor spreiding van het risico. Toen Jan Dirckszoon in het jaar 1659 was overleden werd bij de boedelscheiding tweemaal melding gemaakt van 'een achtste paert inde blaeu papier moolen, met de laang ofte neeringe daer bij behoorende, staende inde heerlickheit van Bergen in de Philisteynsche polder ...' Nog zo'n vijftien jaar lang hebben participanten van de opbrengst van het bedrijf kunnen profiteren. In de zomer van 1647 brandde de molen tot de grond toe af. Herbouw is kennelijk niet overwogen. Op 11 augustus van dat jaar droegen Jan Aelbertsz. De Wit, Barthelomeus van Baseroij en Dirck Dirckszoon Bol de grond weer over aan de familie Ramp. De grond was sinds het jaar 1630 in erfpacht gehouden. Met een bedrag van driehonderdvijfentwintig gulden werden de lopende verplichtingen afgekocht.

Wat er met de bediener van de molen is gebeurd blijft onbekend. Dat er een vaste molenaar was is zeker, al is dat gegeven op een wat merkwaardige wijze tot ons gekomen. Het doopboek van de hervormde gemeente vermeldt namelijk onder 1667: 'd. 24 Julii is Simon Janssen jongesel, op mijn gegevene attestatie over sijn gedane belijdenis, van do. Reussius gedoopt in de Schermeer. De vader is de Molenaar in de Papiermolen tot Bergen'. Doop van volwassenen kwam in Bergen nogal een voor in die tijd; de oorzaak van dit verschijnsel laat zich niet achterhalen. In dit geval zal vader Jan er wel een 'papiermakertje' (jenever met stroop) 'op hebben gedronken'. En voortgegaan zijn met het malen van zijn blauw papier.

De kaart van Blaeu

Tot de meest vermaarde historiestukken van de Heerlijkheid Bergen behoort de kaart van Blaeu. Deze 'allernauwkeurigste beschrijving van het Berger grondgebied' (Territorii Bergensis accuratissima descriptio) werd vervaardigd op verzoek van Anthonis Studler van Zurck zoals blijkt uit de opdracht 'aan zeer edele en eerbiedwaardiger heer' (Nobilissimo et Generosissimo Domino) die de beroemde cartograaf linksboven op de kaart, onder Van Zurcks wapenschild liet opnemen. Naderhand werd de kaart voorzien van een historische toelichting door de Alkmaarse rector Reinerus Neuhusius die werd opgenomen in Blaeu's Atlas Major (1664-1665) welke in elf delen de gehele wereld overging.

Feitelijk was Blaeu alleen de uitgever van de kaart; maker was de Leidse notaris Jan Janszoon Dou (1615-1682) die zeer bescheiden rechts onderaan meldt: 'Johannes Dou, landmeter uit Leiden heeft (deze kaart) opgemeten en getekend' (J.D. Geometra Lugduno-Batavus mensuravit et delineavit).

Hoe dit in zijn werk is gegaan kunnen we voorstellen aan de hand van de cartouche onder aan de kaart. Daarop wordt de maat van vijfhonderd Rijnlandse roeden (1883.5 m) geflankeerd door een landmeter met twee knechtjes. Die gebruiken de verschillende attributen zoals een meerketting. 'Allernauwkeurigst': de verhoudingen op de kaart kloppen vrijwel overal exact en daarbij komt nog de fraaie uitvoering en de ongelooflijke hoeveelheid hoogst interessante details.

Daarmee wordt de kaart ook tot een historische bron van gewicht. Het is immers de eerste waarop de Heerlijkheid Bergen in zijn geheel staat afgebeeld. Drie zestiende eeuwse voorgangers concentreerden zich nog op het toen voornaamste object: de Bergermeer. Simon Meeuwszoon geeft op zijn kaart van de onbedijkte Berger- en Egmondermeer uit ca. 1540 Oost- en Westdorp vrij gedetailleerd weer. Laurens Pieterszoon duidt op zijn kaart over hetzelfde gebied uit ca. 1555-1560 naast de Grote Kerk van Bergen slechts enkele wegen en waterlopen aan. Adriaen Anthoniszoon lijkt in 1568 voornamelijk geïnteresseerd in de perceling van de pas drooggevallen Bergermeer. Al danken we aan hem afbeeldingen van een aantal historische gebouwen. De eerste korenmolen, de kerk (beide verwoest in 1574), het pas gebouwde 'Craeneberch' en de vroegste 'Philisteyn'. De 'Bergermeerscaerte' uit 1629 gaat grotendeels terug op die van Anthoniszoon. En verschilt daarvan slechts in de weergave van enkele inmiddels gewijzigde details.

We kunnen in sommige opzichten betreuren dat we de topografie van voor het midden van de zestiende eeuw niet kennen; wellicht zouden we dan meer weten over het overstoven Oudburg of het miraculeuze Zanegeest. Verwoesting en verstuing enerzijds, bepoldering en plantageaanleg anderzijds hebben het aanzien van de Heerlijkheid zoals elders reeds is uiteengezet drastisch gewijzigd.

Toch levert ook de 'kaart van Blaeu' nog voldoende historische unica. Het is de enige bron waaruit we de precieze locatie van het 'Out Heerenhuys' en de voormalige kapel van Zanegeest kennen. De enige die ons een afbeelding van de papiermolen aan de Roosloot verschaft en het voorkomen van herten in de duinen onthult; de enige die hoogst belangwekkende topografica en toponymica geeft als 'Loudels Beeck', 'Halewegh' en 'Oudendijck'; de enige ook die het bestaan documenteert van een zeedorpje vóór 1906; compleet met vuurboet, wachthuis en bomschuiten op het strand. Intrigerend zijn het 'Lomberis huys' in de Bergermeer en dat van 'Capiteyn Croeger' te Aagtdorp (wie de laatste was heeft J. Belonje ooit beschreven in 'Amstelodamum'), de 'Coornhael' aan de Klaassendijk en de 'Schip laeg' aan de Kogendijk; de resten van oude grenzen nabij de Banweg en het 'scheij' tussen de noorder- en zuiderduinen.

Benoorden het Schulpslag zijn de reminiscenties (miniseren: beperken, verminderen) aan een oudere fase van de duinvorming verrassend talrijk. We vinden er de duinpan 'Roosloot' precies in het verlengde van de gelijknamige vaart. Overblijfsel van het vroeg middeleeuwse estuarium? We vinden midden in de zandwoestijn ineens een stukje 'Heerebosch' en niet ver daarvan een 'Waeckhuijs' op een duintop. Wat hadden Studler van Zurcks voorgangers hiermee in de zin gehad? En we vinden ten oosten van het hoge duin 'Uijlevanger' twee pannen met de naam 'Driehuijsen' en 'Sevenhuijsen'. Ze suggereren dat hier nog niet zo lang geleden van bewoning sprake was.

Laten we voorzichtig zijn. Landmeter Dou mag dan uiterst accuraat te werk zijn gegaan, geheel zonder fouten is zijn kaart niet. Controleerbaar onjuist is bijvoorbeeld zijn aanduiding van de buurschap Oudburg waartoe hij ook de latere zo genoemde Molenbuurt rekent. Dit nu is in strijd met alle gegevens die ons over de ligging van deze noordwestelijke buurschap van Bergen ten dienste staan. Minder essentieel is de spelling 'Loch pat' waar dit weggetje op Oostdorp - nu onderdeel van de Filarskiweg - toch echt 'Jogpad' heet en later verbasterd tot 'Jichtpad'. Of de dialectvorm 'Het Strangh' die hij uit Egmonder mond moet hebben opgevangen omdat de Bergenaren spraken van 'de Strand'. En te suggestief is het hart van de zaak: het nieuwe Hof van jonkheer Anthonis met zijn dwingende geometrische lijnen en op het middelste eiland in de plantages het grote huis met zijn beide zijvleugels. Zoals het ontworpen is. Echter noch tijdens het leven van de opdrachtgever noch nadien ooit werd gerealiseerd.

Een Engelsman gebleven

Het is een schrijnend tafereel dat Jacob Admiraal eind november 1704 in tekening heeft vastgelegd. In de kolkende branding liggen de schamele resten van de 'Catharina'. Zwaar slagzij makend, half in het zand weggezonken de planken van de kiel hulpeloos omhoogstekend. Op het strand zijn mannen met mutsen op en in pofbroeken gekleed ijverig doende de laatste bruikbare onderdelen te bergen. Met behulp van een span paarden wordt juist een mast uit de golven gesleept. Op de voorgrond liggen onderdelen van kanonnen, katrollen, een gangspil, een deur. Het is koud er staat een felle noordenwind. Links op de tekening zet een man een brandewijnkruik aan zijn mond. Ver weg, op veilige afstand van de verraderlijke Hollandse kust vol banken en ondiepten vaart een schip met vollen zeilen zuidwaarts.

We weten nauwkeurig uit de administratie van de Bergense strandvonderij hoeveel commotie het ongeluksschip uit Hull veroorzaakte en hoeveel kosten en moeite gedaan moesten worden om te redden wat er te redden viel. 'De lading bestond uit textiel 'laken en loot', (loden stof) vertelt de Admiraal. Baai, saai, laken, kousen en 'carsay' vermelden de rekeningen in het archief. De meeste opvarenden werden gered met een sloep uit Egmond maar de kapitein Thomas Haworth kwam om. Zijn kist met persoonlijke voorwerpen bleek enig zilverwerk, kleding, linnengoed (waaronder '6 neusdoecke, coleurt'), twee zandlopers, boeken en papieren te bevatten. De dorpsmid had eraan te pas moeten komen om dit en een zelfde kist van de stuurman Willem Voorback te kunnen openen. Hij ontving naderhand één gulden vergoeding voor dat karwei.

De strandvonderij was een niet onbelangrijk bedrijf in de Heerlijkheid. Vooral wegens de vele diensten waarvoor lossen werkkrachten zich konden melden als er weer iets te halen viel. En door de inkomsten uit verkoop van goederen die niet door of namens de eigenaar werden gereclameerd (terugvorderen). Het was dus gewenst de zaken goed te regelen om strandroof of jutterij tegen te gaan. Daarbij was het natuurlijk van belang te bepalen hoever het rechtsgebied van ieder kustdorp ging. Zo werd op 17 september 1585 de scheiding van de strandvond tussen Egmond en Bergen (met voorbijgaan van aanspraken van Wimmenum) opnieuw afgepaald.

Immers... 'door verloop van tijden verstuijvinge van de Duijne, ende opvloeiing van de Zee' is er onduidelijkheid over die grens ontstaan. Men heeft nu recht uit de kapel van Wimmenum gemeten. En – na onderwijsing van verscheyde zeeluiden hem de loop der compasse verstaande – op het strand 'benedens heelduijne' een scheipaal gezet. 'Een houten Paal beneden met een Kruijs wel diep onder de aarde begrave en aan alle vier hoeke beslage met een ijsere bandt ende bove met een ijsere plaat'. Daarover kon dus geen misverstand meer bestaan al bleken naderhand de 'derpers' het juten op Berger strand toch niet te kunnen laten. Door Anthonis Studler van Zurck werd daarom ook de uitoefening van de taak der 'strantbewaerder' preciezer geregeld. In artikel 7 van de instructie van 21 november 1650

wordt daaromtrent bepaald: 'Den voorseide officier sal van gelyken het bewint hebben over den strande, soo verre deselve binnen onzen banne langhs de zee is streckende ende sal goede sorghe ende toesicht hebben te nemen over alle onbeheerde ende gestrande goederen die de zee zal komen op te werpen om de selve alt samen na ouder gewoonte te bergen ende in waerachtige eygenaers ende proprietarissen dye naer deselve souden mogen komen te taelen, ende by gebreekt van soodanigen naertael, tot onsen behouve ende dat op soodanigen vervallen als wy na reedelyckheyt sullen bevinden om daer over toe te leggen.'

Het is wellicht aardig om naast Jacob Admiraal nog een andere getuige uit de achttiende eeuw aan het woord te laten. Is deze brief die strandvonder Willem Lodewijk Ivangh op 11 januari 1772 aan zijn Heer schreef daar niet een prachtig middel toe?

Wel Gebooren Heer!

Hier neevens de door u weledelgeborende gerequireerde verklaring door den schout en mij gepasseert; de gerechtsboode die wel meede nae 't regthuijs was gegaan, dog in 't voorportael was blijven staan, heeft door zijne harthoorigheid, van u weledelgeb. (tegens de by de verklaring gem. Persoonen) gezegdens, niets verstaen; en de Twee Scheepenen waren aen Tafel verbleeven, dus er in dat geval geen meerdere deposanten kunnen werden geproduceert. Het getal der ponden (alhier) koffij-bonen alhier in de manege geborgen, bedraegd bij gissinge (vermits zulks onmogelijk netto kan werden gecalculeert) tusschen de 5000 en 5500 ponden. En de wagtlonen belooopen volgens opgave f 24:0:0 te weeten

*Jan Tegel over 6 dagen f 6:0:0
Willem Tegel over 6 dgn 6:0:0
Pieter Albertsz. 6 nagten 6:0:0
Cornelis de Vries 6 dgn 6:0:0
(in margine: nagtwagt moet zijn f 4:50:-)
zamen f 24:0:0*

alles buijten en behalven 't geen de bediendens van Jan Knijn, terzake als boven hebben te preetendeeren.

Zoude U weled.geb: heeden in Persoon, 't een en ander hebben gecommuniceert, dan daer in werde zoo door 't weer als sware verkouthed wederhouden; dat geenszints twijffele off zal bij U weled.geb: in consideratie werden genoomen. Ik heb intusschen d' eere mij met alle hoogschtinge te mooge teekenen, dat blijve

Wel Gebooren Heer!

U weled. Geboore secr.

*Ordin. & ond. Dienaer
(w.g.) W.L. Ivangh*

Grensincidenten

Het grondgebied van de Heerlijkheid Bergen heeft zich in de loop van de geschiedenis verschillende malen uitgebreid ten koste van zijn burens. De kolonisatie door de 'geestmannen' aan de overzijde van de Rekere zullen we daarbij buiten beschouwing laten. Want deze was gebeurd in maagdelijk veenland en heeft zich spoedig verzelfstandigd tot Noord- en Zuid-Scharwoude. De verwerving van het 'woud' van Noord-Wimmenum (in de veertiende eeuw) en de Bergermeer tot dicht onder Alkmaar (in de zestiende eeuw) en een flinke strook duingrond bij Schoorl (ergens in de tussen gelegen periode) heeft de oppervlakte meer dan verdubbeld.

Over de grens met Schoorl: het oude hoofddorp van de parochie, waaronder ook Bergen viel, zijn we het slechts ingelicht. Het oude verloop - zuidwestwaarts in het verlengde van de scheisloot tussen Oudburger- en Aagtdorperpolder - is zelfs zuiver hypothetisch. Toen de jonge duinen eenmaal in wezen waren - dus laten we zeggen in de zestiende eeuw - was een pal westwaarts lopende grens reeds alom gebruikelijk. 'Het Scheyt tusschen Berger ende Schoreler Duynen gaende recht West op Zee' lezen we dan ook op de kaart van Blaeu. Toch werd het preciezer verloop pas in de achttiende eeuw vastgesteld. Teunis Vader: geadmitteerd (bevoegd) landmeter te Schoorl en de Berger schout Anth verklaarden op 28 november 1732 ten overstaan van de beide ambachtsheren de limietscheiding te hebben voltooid door plaatsing van een achttal stenen palen tussen de Heereweg (Duinweg) en het strand. Verschillende daarvan staan er na ruim tweeënhalve eeuw nog en grensincidenten met Schoorl zijn dan ook uitgebleven.

Geheel anders lag dit bij Alkmaar. Dat was ook vierhonderd jaar geleden al ongelukkig met 'de cleyneheit vanden jurisdictie... die genoegsaem rontsomme aen heure poorten afgesloten wert'. Op goede gronden maakte de stad aanspraken op een deel van de drooggemaakte Bergermeer. De daar gelegen eilandjes Oestenbos, Schiltbos, Blauwbos en Drenkenbos had ze steeds tot haar rechtsgebied gerekend. Terwijl de visserij van de Kwakelsluis tot voorbij dit viertal had gelopen. Bovendien stelden de stadsbestuurders 'dat in de Weycamp (aan de Koedijker Vaart ongeveer 1 km ten zuiden van de Koedijker Sluis) een steen sou leggen, die sou zijn de Banscheydinge tusschen Alcmaer en Bergen, royende op de Wimmenummer capel, dat bij volgens een accord sou gelegd zijn'. Om onbekende redenen verloren zij het pleit; de Bergermeer werd in zijn geheel aan de erven-Brederode toegewezen. Zowel in de jaren 1615-1618 als omstreeks 1680 hernam de stad haar pogingen. Ditmaal waren de argumenten minder overtuigend: het feit dat telgen uit de molenaarsfamilies in de meer in Alkmaar trouwden, kerkten of in het armenweeshuis werden opgenomen was juridisch weinig steekhoudend. Omgekeerd werden bewoners van de Wognumsebuurt immers vaak in Bergen gedoopt of begraven! Pas op 1 november 1769 kwam er voorlopig een eind aan de strijd. En werd de grens - gevormd door de Bergerringvaart en de Melksloot - net als die van Schoorl met hardstenen obeliskken afgepaald.

Het hardnekkigste waren de grensperikelen tussen Bergen en Wimmenum; niet voor niets heet het op de banscheiding gelegen duin 'Klam(p)duin', want geklompd en gekibbeld is er minstens drie eeuwen lang. Toch was reeds in het jaar 1464 een tamelijk heldere uitspraak in deze kwestie gedaan. De Heer van Bergen had beweerd 'daer in gerechtich te wesen om sijn keure te mogen nemen ssuytwest vanden Banwech leggende bij der capelle te Wimmenum voor, ende alsoo voort ter seij toe', terwijl de heer van Wimmenum volhield 'sijn keure te mogen nemen vande voors. Capelle noortwestwaert, oock ter see tue'. Bepaald werd nu 'alsdat die paele tusschen beyde duijnen voors, gesteken worden sal boven aender duijnen int rechte midden tusschen den Banwech, ende capelle voors. ende dat mit den compasse recht voert west waert van der selver paele tot der see tue'. Een en ander was in het jaar 1556 nog eens voor het Hof van Holland bevestigd. Desondanks sloegen die van Bergen en hun Egmondse collega's op 17 september 1585 een paal in het strand. Ter scheiding van beider strandvonderij, met volledig voorbijgaan aan eventuele Wimmenummer aanspraken.

In het jaar 1616 – aan de vooravond van het bezoek van Joost Herman – en in het jaar 1641, toen de verkoop van de Heerlijkheid Bergen ophanden was – namen schout en schepenen demonstratief de duinen 'tot aende afroyenge vande Wimmenummer duynen toe' in bezit. En machtigden duinmeier Lammert Lammertszoon 'die duynen bergen ende vallayen uuyt crachte van sijner pachtcedulle (cedel: briefje, lijst) te gebruycken totte voorss. Afroyenge toe met last omme te gyselen allen den geenen inde selve duynen hem eenlich belet schade off verhinderinge soude willen doen.' Niettemin werd Studler van Zurck jr. dertig jaar later hardhandig door het Hof op de vingers getikt. Hij had 'na sijn fantasie' een nieuwe limietscheiding in de duinen afgepaald en daarmee het beste deel, meer dan een kwart van de Wimmenummer duinen had geüsurpeerd (onrechtmatig in bezit nemen). Helmplant en konijnenvangst werden hem daar verboden.

Ook meer landinwaarts heerste er onduidelijkheid over het precieze grensverloop. De Banweg gelegen tussen beide 'bannen' of rechtsgebieden bleek in 1576 uitsluitend onder de schouw van die van Wimmenum te staan. Enkele percelen ten noorden van die weg en van de in het verlengde daarvan lopende Brouwerssloot en Bergerringvaart bleken zelfs gedeeltelijk onder Wimmenum te vallen, zoals de zuidelijke akker van de Capel Croft, 't Rijtje en de Hugt in de Philisteinse Polder en Stalem in de Bergermeer. Een poging van Stadler van Zurck jr. om deze percelen maar onder Bergen te brengen (1678) haalde niets uit.

Groot spektakel ontstond in 1616 toen baljuw Loeff van Harlaer van Wimmenum een inwoonster van Bergen Anna Jansdochter voor de hoge vierschaar daagde. Ze werd aansprakelijk gesteld voor een vechtpartij waarbij wijlen haar man Thijmen IJsbrantszoon een zekere Borrit Corneliszoon had verwond. De boete daarvoor was allang aan het gerecht

van Bergen betaald maar desondanks legde Van Harlaer haar nog eens dertig gulden op.

Deze en dergelijke kwesties inclusief het klassieke verslepen van grensmarkeringen duurden voort tot ver in de achttiende eeuw. Tenslotte werd in het jaar 1736 de limietscheiding op basis van de uitspraak van het jaar 1464 vernieuwd. Theunis Vader en zijn collega Adriaen Cuijper maten de grens uit en plaatsen zeven houten palen tussen erf (gebied) van de kapel en het strand. Pas toen deze in de jaren 1754, 1755 en 1759 door de nog bestaande hardstenen exemplaren werden vervangen behoorden de grensincidenten tussen Bergen en Wimmenum werkelijk tot het verleden.

Bergense kinderen naar school

In het eerste officiële gemeenteverslag van Bergen uitgebracht over het jaar 1851 staat vermeld 'dat alle kinderen van zes tot twaalf jaren alhier kosteloos onderwijs genieten. Zonder onderscheid van stand of godsdienstige gezindte'. Onder de tweeënzeventig kinderen uit gezinnen die op een of andere wijze steun uit de armenkas ontvingen waren er eenenveertig protestanten en eenendertig 'roomschen'. Dat wat gezien het overwicht van het katholieke deel van de bevolking meer een economische dan een demografische afspiegeling was.

Na de invoering van de eerste Lager-Onderwijswet in 1857 werd nogmaals gestipuleerd (bepaald) dat de gemeente één openbare school in de Kerkbuurt in stand hield. En daarnaast nog een 'hulp of bijschool' op het Woud. Dit schooltje was ondergebracht in de voormalige Cosmas- en Damianuskapel aan de Banweg. En werd voor gemeenschappelijke rekening van de gemeenten Bergen en Egmond Binnen geëxploiteerd. Het trok vooral leerlingen uit het voormalig Wimmenum waarvan het noorden ('t Woud) onder Bergen was gelegen en het zuiden sinds 1857 onderdeel was van de gemeente Egmond Binnen. In de volksmond stond het veel later nog bekend als 'de school van meester Quant'. Dat had waarschijnlijk minder te maken met 's mans onderwijskundige kwaliteiten dan wel met het dramatische einde van zijn dienstverband.

J.P. Quant werd in het jaar 1859 tot onderwijzer van de hulpschool benoemd en nam zijn intrek in het oostelijk gedeelte van het gebouwtje. Zijn salaris bedroeg driehonderdvijftig gulden per jaar. Het was de helft van dat van de hoofdonderwijzer in het dorp. Hij vroeg dan ook spoedig opslag 'vooral voor de noodzakelijkheid dat hij een huishouding moet oprigten'. Het moestuintje dat hij van de gemeente kon huren bood maar weinig soelaas. Dergelijke verzoeken van de hulponderwijzer werden overigens met de regelmaat van de klok geschreven. Ze moeten het werkelijk niet breed hebben gehad. Meestal (en ook in dit geval) beschikte de gemeenteraad afwijzend. In het geval Quant moest over alles altijd weer overlegd worden met Egmond Binnen; en dat was een nog armlastiger gemeente dan Bergen. Korte tijd later – of er enig verband is weten we niet – begonnen er klachten binnen te druppelen dat de schoolhouder de vastgestelde lestijden niet in acht nam en het gebouwtje onvoldoende schoonhield. En toen brandde in de nacht van 4 op 5 januari 1865 de hulpschool tot de grond toe af. Een oorzaak wordt niet genoemd maar de meester is misschien was onvoorzichtig geweest met vuur.

Onmiddellijk werd een ander huis op het Woud tot noodschool ingericht. In Egmond aan Zee konden banken worden geleend. De buurtbewoners begonnen een actie tot behoud, omdat de brand in Egmond Binnen aanleiding was om openlijk over opheffing te spreken. Hoewel de gemeenteraad van Bergen de eigen bewoners steunde werd de zaak er die zomer na een inspectie door de schoolopziener niet beter op. In zijn rapport

stelde deze onomwonden 'dat de hulpschool voor de dienst ongeschikt is. Dat de ontbrekende hulpmiddelen (moeten) worden aangeschaft. En de onderwijzer tot zijn plicht dient gehouden te worden daar hij niet geregeld de schooluren schijnt in acht te nemen. De kinderen op losse bladen doet schrijven en de school gebruikt tot bergplaats van goederen die daarin niet behoren.' Intussen vond een eindeloos getouwtrek plaats over de door Quant gewenste vergoeding van verbrande leermiddelen. De meester bezigde daarbij vaak een 'onvoegzame toon' in zijn correspondentie. Waardoor hij uiteindelijk het vertrouwen van de gemeenteraad verloor. Hoewel Gedeputeerde Staten nog moeite deden de beide gemeentebesturen tot andere gedachten te brengen werd de opheffing uiteindelijk per 1 november 1867 een feit. Het jaar daarop verruilde J.P. Quant zijn standplaats voor Oosterend op Texel.

De dorpsschool lijkt van het verdwijnen van de gebrekkig functionerende hulpschool te hebben geprofiteerd. De dorpsschool op de hoek van de Dorpsstraat en de Schoolstraat gebouwd in 1846-1847 is daarna verschillende malen uitgebreid deed als zodanig dienst tot het jaar 1923. Het toeval wil dat juist in die tijd een nieuwe kracht aantrad. Die zou voor het onderwijs en het onderwijsbeleid van eminent (voortreffelijk) belang blijken. Dat was Willem Buis, aangesteld als hulponderwijzer. Na de plotselinge dood van bovenmeester P. Snijders (eind 1866) werd hij direct al waarnemend hoofd totdat Jacobus Francken tot nieuwe hoofdonderwijzer was benoemd. Buis kreeg begin 1871 ontslag en vestigde zich als makelaar: een beroep dat in Bergen toekomst had. Blijkbaar boerde hij direct al zo goed dat hij zich verkiesbaar voor de raad kon stellen. En daarin vier jaar later ook daadwerkelijk zijn intrede kon doen. Onmiddellijk ontpopte hij zich als een onvermoeibare strijder voor verbetering van het onderwijs. Ook voor de vooruitgang in het algemeen. Dat varieerde van een plan voor een 'herhalingschool': een soort ULO... en dat in het jaar 1881! Door een verbod op het uithalen van vogelnesten tot een pleidooi voor de afschaffing van de tol. De zaken werden door Buis als een ongewenste vorm van belasting beschouwd.

In hetzelfde jaar 1875, dat deze oprechte progressief in de raad kwam, werd duidelijk dat de school met inmiddels tweehonderd leerlingen, toe was aan een tweede hulpkracht. Ditmaal vroeg men een onderwijzeres. Na enige wisselvalligheden (wisselvallig: onzeker, veranderlijk) werd Susanna Eleonora Géraud benoemd. Ze was niet alleen in het bezit van een gewone akte maar ook van een bevoegdheid tot onderwijs in de 'vrouwelijke handwerken'. Een comité van ingezetenen verzocht de raad om daarvan gebruikt te maken. En in navolging van andere plaatsen in Bergen een 'naai- en breischool' te vestigen waar de meisjes 'nuttige en fraaije handwerken' konden leren. Op grond van een (uiteraard door Buis) ingesteld onderzoek besloot de raad om daadwerkelijk tot oprichting van zo'n school over te gaan. Bepaald werd dat er dagelijks les zou worden gegeven. In de zomer van 16.00 uur tot 18.00 uur. In de winter van 12.00 uur tot 13.00 uur voor kinderen die buiten het dorp woonden. En van 16.00 uur tot 17.00 uur voor kinderen die in het dorp woonden. De cursussen stonden open voor alle meisjes van zes tot veertien

jaar en deelname waren kosteloos. Juffrouw Géraud werd benoemd tot hoofdonderwijzeres van de 'school' tegen een jaarlijkse vergoeding van honderdvijftig. Ze zou worden bijgestaan door een drietal 'regentessen'. Dit werden de dames Leijen, Buis en Francken; men hield het zo min of meer 'onder ons'. De school werd een enorm succes. En had al na enkele jaren te kampen met een capaciteitsprobleem waardoor ook hier weer een tweetal hulpkrachten moest worden aangesteld. De 'vrouwelijke handwerken' zouden de eerste tijd een vast onderdeel blijven van de betere opleiding van meisjes. Ook in de Huishoud- en Industrieschool. Die werd in het jaar 1896 op initiatief van M.A.D. Van Reenen-Völter in Alkmaar opgericht.

Er was meer in die tijd die vooruitwees. In hetzelfde jaar 1875 dat mej. Géraud aantrad was ook een nieuwe eerste hulponderwijzer aan de school begonnen. Zij naam: Peter van Hoorn (1852-1918). Meester van Hoorn richtte een tekenschool op. Zodat ook de jongen zich konden bekwamen in kunstnijvere handvaardigheid. Onder zijn leerlingen bevonden zich sluimerende talenten zoals Willem Bogtman. In het poëziealbum van Alida - het dochtertje van de onderwijzer - tekende hij omstreeks 1894 prachtige bloemenranken als 'souvenir'. Bogtman zou later glazenier worden en nationale bekendheid verwerven.

Van buurt naar dorp

Kort na het midden van de negentiende eeuw bestond Bergen nog altijd uit een aantal buurten. Ze werden in de administratie als 'wijk' aangeduid. Die voor een deel teruggingen op de middeleeuwse buurtschappen. Het waren meestal groepen verspreid liggende huizen zoals Westdorp, Zanegeest en 't Woud. Soms een soort lintbebouwing langs een hoofdweg zoals een deel van Oostdorp. En ook wel de verzamelde boerenerven in een polder zoals Oudburg en de Bergermeer. Er was maar één echte bewoningsconcentratie: de Kerk- of Molenbuurt, kortweg 'de Buurt' genoemd. Deze bestond uit de Ruïnekerk en omringende bebouwing. Het eerste gedeelte van de Dorpsstraat, de Achterweg of Kleine Dorpsstraat en de Doodweg of Doodwallen (nu Karel de Grotelaan). Er stonden vijftig huizen. De meeste bewoond door boeren, landarbeiders, ambachtslieden en enkele notabelen. Daarnaast waren er een paar herbergen (De Rustende Jager, De oude Prins en de De Hoop) en een handvol openbare gebouwen. Tot die laatste categorie behoorden natuurlijk het raads- of rechtshuis met onderwijzerswoning, de hervormde- en de katholieke kerk met de bijbehorende pastorieën; inclusief het openbare uurwerk op de dakruiter van de Ruïnekerk. En tenslotte de dorpschool en het postagentschap. De klassieke korenmolen was inmiddels uit het dorpsbeeld verdwenen.

Met de bouw van de nieuwe school in de jaren 1846-1847 werd een periode van langzame groei ingeluid. Dat proces verliep heel anders dan bij de planmatige opzet die vanaf het begin van de twintigste eeuw zou worden toegepast. Het ging veel langzamer en in zekere zin ook harmonieuzer zoals het al eeuwen was gegaan. Bovendien bleef de uitbreiding van de Buurt vooralsnog beperkt tot het gedeelte ten zuidzuidoosten van de Ruïnekerk. Hier immers speelde het dorpsleven zich af. Of het nu de zomerkermis was op het terrein achter de school, de uitreiking van het Deelbrood binnen het ovale kerkenmuurtje, het bekebranden op de Molenkrocht, het kolven op de baan achter de Rustende Jager of het 'houden eener vergadering' van de polderbesturen en de commissie voor de personele omslag in het rechtshuis. De zorg voor de openbare ruimte kwam in het dorpscentrum dan ook sterker tot uiting dan in het buitengebied. Waar het verhuuren van het grasgewas vaak een hogere prioriteit had dan het verkeersbelang. Vaak was het niet eens duidelijk. Of een weg of pad particulier dan wel openbaar was. Waarbij ook de vermeende gerechtigheid van de Heer van Bergen regelmatig in de discussie werd betrokken.

Wanneer de dorpsbewoners het niet zeker wisten deden ze een beroep op het gemeentebestuur. In 1862 vroeg Jan van der Steen samen met zijn burens Jacob en Jacobus Oldenburg of het pad achter hun erven mocht worden afgesloten voor passanten. Zo ook een restant van de oude Achterweg tussen de Kleine Dorpsstraat en de Hoopweg. De raad vond dit goed op voorwaarde dat er een alternatief pad naar de 'Doodwallen' zou worden aangelegd. Dit gebeurde en zo ontstond het Middenpad. In 1868 kregen de aanwonenden toestemming om de zogenaamde Kattensteeg tussen Spaansepad en Dorpsstraat af te sluiten zonder verder compensatie. De Kattensteeg liep

langs de gemeentelijke vuilstortplaats. De Schoolstraat was in dit geval vlakbij. De belangrijkste verbindingsweg van het dorp was uiteraard de 'Grote' Dorpsstraat. Die aansloot op de schulpweg naar Alkmaar en daarmee op de 'grote' buitenwereld. In 1860 was een aparte commissie voor het weggedeelte binnen het dorp was aangetreden. Ook dit gedeelte werd dit beetje bij beetje met klinkers bestraat. Omstreeks dezelfde tijd - het eerste in 1859 - werd ook het aanbrengen van openbare verlichting bepleit met straatlantaarns. Ze brandden op petroleum. Na de plaatsing van de eerste zes in het jaar 1869 breidde het aantal zich gestadig uit. Meestal ging daaraan een verzoek van de aanwonenden vooraf. Het was in die tijd in maanloze nachten of bij mist nog aardedonker. Ook al omdat in de huizen het dure kaars- of olielicht maar spaarzaam brandde. Symbolisch genoeg waren de beide lantaarnopstekers en ook nachtwakers. Functies die in de toenmalige omstandigheden in elkaars verlengde lagen... en niet alleen in Bergen.

De ontwikkeling van de Buurt ging gepaard met een gestage vernieuwing, verbetering en uitbreiding van de bebouwing. Bij de gebouwen en terreinen met min of meer openbare functies is dat proces goed te volgen. Aan de nieuwe dorpschool van het jaar 1847 werd voortdurend gesleuteld; met verbouwingen en vergrotingen (1871) zou het gebouw het nog uithouden tot 1932. Iets zuidelijker juist buiten de toenmalige bebouwde kom werd in de jaren 1863-1864 de nieuwe begraafplaats aangelegd op een door J.J.H. van Reenen geschonken terrein. In het jaar 1867 verrees aan de Dorpsstraat de nieuwe katholieke kerk naar ontwerp van de Alkmaarse architect Th. Asseler; de pastorie volgde in het jaar 1871. In het jaar 1874 wees de raad een huis aan de Hoopweg aan als noodhospitaal. Voor de verpleging van lijdens aan besmettelijke ziekten waarbij tegelijkertijd werd besloten op dit terrein een arrestantenhuisje ('spekhok') neer te zetten. Het huis van de brievingaarder, schuin achter het rechthuis werd in dezelfde jaren veranderd in een officieel hulppostkantoor.

Tussen de openbare gebouwen woonde de elite van het dorp. Een van de rijksten moet bakker Jan Leijen zijn geweest, dezelfde man die in het jaar 1851 op een haar na het Hof in bezit had gekregen. In zijn huis tegenover de katholieke kerk was de pronkkamer voorzien van goudleerbehang. Het was een uiterst kostbare wandbespanning die toen al zwaar antiek was en dateerde uit de tweede helft de achttiende eeuw. Daar kon de dorpsdokter met zijn riante woning aan het begin van de Dorpsstraat - later bekend Dorpshuis - niet tegenop. De andere burgermanshuizen waren nog bescheidener van omvang en aanzien, al gaven ze de Buurt toch al een zekere stijl. Ze bestonden meestal uit een symmetrisch (symmetrie: te verdelen in stukken die elkaars spiegelbeeld zijn) gebouwde gevel; een deur met bovenlicht in het midden, een versierde dakkapel en een vierzijdig pannendak, met links en rechts een kundig gemetselde schoorsteen. Het waren plaatselijke timmerlieden die ze bouwden. Zoals Johan Hendrik Meijer vanuit zijn werkplaats in de boerderij aan het begin van het Lange Wegje (nu Meerweg) op de Zuidergeest. Hier en daar staan ze er nog: 'De Weegbree' (1868) en 'In de Kat van de Kinderdijk' (1871) aan de Hoflaan, 'Paramaribo'

(1878) aan de Dorpsstraat en het pronkjuweel Middenpad 2 (1880). Wie de oudste foto's van Bergen bekijkt ziet er nog veel meer. Ze zijn net als de 'mooie kamer' van de oude Leijen al vroeg aan de toenmalige moderniseringsdrang ten offer gevallen. Sommige van deze neoclassicistische dorpswoningen werden neergezet in opdracht van rijke boeren die gingen rentenieren. Daarmee werden ze in feite de eerste bescheiden villa's. De belangstelling moet kort na het jaar 1870 zo groot zijn geweest dat het leidde tot het allereerste uitbreidingsplan. Daartoe werd op de Zuidergeest, parallel aan de Schoolstraat een pad aangelegd waar plaats was voor een stuk of acht woninkjes. Het oudste plan dateert uit het jaar 1873 en is het nog bestaand pand Jan Jacoblaan 10. Een straatnaam die duidelijk aangeeft wie de initiator van het plan is geweest.

De timmerman uit Hellendoorn

In het voorjaar van 1875 werd er druk getimmerd en gemetseld op de hoek van de 'Doodwallen' en het pad naar café 'De Hoop'. Een vijf man sterke ploeg werkte daar in opdracht van Dirk Blankendaal en Simon Molenaar aan een stolpboerderij. Het nu nog bestaande pand Hoopweg 17. Bij de voltooiing van de bouw werd ouder gewoonte ergens een losse plank verstopt. Er op stond de volgende tekst geschreven:

J.C. Groen te bergen
Maarten groen van schagerbrug
A. Ronhaar uit Hellendoorn In Overijssel
J. Blankendaal
J. Houtenbos

Bergen 10 april 1875

Door deze Heren dit huis vernieuwd

Vertrouwde namen zeker als het om Berger bouwvakkers gaat. Er was ook een vreemde eend in de bijt. Hoe vreemd blijkt wel uit het feit dat er in hetzelfde huis een eeuw na dato nog zes planken te voorschijn zijn gekomen. Ze bleken te zijn volgeschreven met Hellendoornse hartenkreten. Op één daarvan geeft hij de volgende boodschap mee:

A(f)brekers of herstellere deser schoorsteen ik hoop dat gij met de selve geestdrift moogt werken met medewerking van de onderdanen van Baggus of Schiedam gedaan en afgewerkt in het jaar 1875 de moderne eeuw wij noemen ons de werklieden van d. Blankendaal en Siemon Molenaar bergen 18 april de schrijver A. Ronhaar of poep.

'Poep' noemt hij zich. Dat was zijn bijnaam... hem gegeven door zijn Noord-Hollandse kameraden. Alles wat uit het oosten kwam werd als zodanig betiteld. In het bijzonder Westfaalse en Nedersaksische seizoenarbeiders en manufacturiers. Voor de laatsten kende het Westfries de uitdrukking 'lappiespoepe'. Meer in het algemeen kon iedereen die niet uit het eigen gewest kwam met die naam worden aangeduid. De 'Poepen' kwamen uit Duitsland, Westfalen. 'Poepen' was een naam die in vroeger dagen gebezigd werd voor minderwaardig volk mogelijk afgeleid van de scheldnaam Papen of Paupers.

Antonie Ronhaar met zijn typisch Sallandse achternaam vatte het in ieder geval niet op als een belediging maar bijna als een geuzennaam. Voor de verbroedering met zijn ploeggenoten zorgden wel de wijn: de godendrank van Bacchus of de jenever uit Schiedam. Die deden de slechte arbeidsomstandigheden en de karige verdiensten even vergeten: (...) veel is hier gezopen erg gepoft en gebeert de Loonen waren toen 15 cent per uur de

kosgelden f 5,00 de jennever koste 8 cent het maatje.’ Een maatje gold als 1/10 liter of 1/10 kan, waarvoor de kosten in de nabijgelegen herberg waarschijnlijk regelmatig op de lat werden geschreven of werden ‘gebeurd’ (betaald met pand). Op weer een andere plank meldt: ‘uwe voerlopig vriend’ (voorganger) dat er ook wel eens werd geluierd in de baas zijn tijd. ‘Wij ondergetekende Dienaaren (...) uitvoerder van het werk van onze Antieke baas Simon Molenaar brengen bij dezen u lieden te weten dat wij zonder moeijsje van onze baas dagdieven kunnen zoo hart we willen...’

Deze ontboezeming werd direct gevolgd door een persoonlijke klacht ‘(...) ik ongelukskind die 2 mejden heb met een kind zou ze graag trouwen maar ik moet wagten ik ben nog vier jaar in diens(t) treurige lotgevallen.’ Of dit werkelijk was of fantasie valt niet te achterhalen. De toen 25 jarige Hellendoorner was geheel alleen in dit lant, ben halv per ongeluk verzijsjt’ en verlangde zich ‘aan een meysie te verbinden daar tot hiertoe lief, mollig en zacht’. Dat hij soms tijd had om zijn gedachten de vrije loop te laten. En daarbij naast persoonlijke ook allerlei maatschappelijke en zelfs levensbeschouwelijke kwesties aansneed blijkt wel uit de grootste plank van de reeks. We geven deze hoogst curieuze en deels onbegrijpelijke tekst vol zedenprekerij hier in zijn geheel weer.

Hartelijke allemansverdrieten die hier later zult komen de boel verknoeien de dier en luijaard uit te hangen, wees zo goed bij het vinden van dit stuk U te spiegelen aan onze hartelijke walgelijkheden. Wij zijn alreeds van de rotten en als onze moederne of verligte eeuw zoo te noemen het jaar 1875 zoo triest dat we er van uitgaan, dan zult ge zeker bij de voorspelling van mij ondergetekende bij ondervinding hebben, gij ledematen van baggus afvallen van het woord Gods gij en uwe vrouwen, op het hoofd ziekten, uwer voorouwer versmaat en de jeugdige mei(s)jes of Paradijsvogels in het lijf zit, wat is u zoeken anders als aan onze graven of grijze haren met voeten te trappen, gij turkoog, het kan niet anders of ge moet dan tot het ui(t)vaagsel van de maatschappij behoren omreden het leven des mensdoms is nu al niet anders als te hart te koelen, om vleselijke lusten, de meyden, is hun roepen immers nu al, het is het eenigste vlees wat we in het lijf krijgen, ook wat zou de weerelt wezen moest ze zonder meysjes zijn. Nu gegroet, vervloekt wou Ik zeggen, verdrietelijke opvolgers, rijk mijn U hand al is het naar (het) graf, volg mij op mijn geest, zoo zult ge leven en de aarde zal U tot een hof van eeden wezen. Onze baas is ook van de rotten, half hond half mensch, hij draagt de baart op zijn neus. zijn lang genoeg die delen: dat is zijn roepen de gansche dag. S. Molenaar, meester timmerman te bergen. Wy ondergetekende dichter die zich noemen J.S.G.M. Groen enz. ik, het onderwerp van al de mannen of ongelukken A. Ronhaar of poep komende van Hellendoorn uit Overijsel.

Bij het scheiden van de markt op 24 april 1875 werd de toon van de ‘dichter’ weer wat milder en reëler. Hoewel de opdrachtgever letterlijk een rotbaas bleef:

*Wij zijn vandaag voor t laast
van avond gaan we rijzen*

*we hebben ons baas zoo trouw gediend
nog (...) wil hij ons niet prijzen
pas gij dus op doe niet te veel
want ook u vlijt word dan met stank beloond*

Was getekend, met de 'hartelijke groete van u voorloopiege kolegaas': J.S. Groen, M. Groen en A. Ronhaar.

Precies een eeuw later zijn de boodschappen teruggevonden en het was inderdaad een collega die ze aantrof timmerman Cor Kooy. Hij wist ook iets meer te achterhalen over de verdere levensloop van Antonie Ronhaar. De Hellendoorner kwam uiteindelijk in Sloten bij Amsterdam terecht. Waar hij een 'meysie' vond en een gezin stichtte. Later verhuisde hij naar Nijmegen waar hij op 81-jarige leeftijd overleed.

De duinwaterleiding

Al in de zestiende eeuw was bekend dat duinwater behalve helder ook zeer zuiver is. Langs de gehele binnenduinrand van Noord- en Zuid-Holland werd het intensief gebruikt voor allerlei bedrijvigheden, waarbij schoon water een vereiste was. Men vond er wasserijen, blekerijen, papiermakerijen, kalkbranderijen en bierbrouwerijen. Ook de oudste Alkmaarse 'duinwaterleiding' dateert uit die tijd. Bij notariële akte van 1 november 1635 verwierf het stedelijk Brouwersgilde het recht om water te tappen uit de Catrijper Moor en uit een tweede duinrel bij Schoorldam. De Catrijper Moor was de belangrijkste afwatering in de Grootdammer Polder. Vanaf deze beide punten werd het water met speciale waterschuiten naar de Bierkade vervoerd en via een 'waterwip' naar de brouwerijen gepompt. Aan de Damsloot werd later een 'waterhuisje' gebouwd dat nog tot 1921 dienst heeft gedaan tot voordeel van het voormalig gilde.

Door de plaatselijke bevolking werd het water uit putten zonder bezwaar gebruikt voor eigen consumptie. In de tweede helft van de negentiende eeuw begon men zich in het algemeen af te vragen of de duinval niet op groter schaal voor dat doel kon worden geëxploiteerd. Door de opkomst van de moderne industrie, de groei van de steden en de snelle toename van het aantal arme arbeidersgezinnen zag men de openbare hygiëne verslechteren. Het uitbreken van de laatste grote cholera-epidemie in 1866 bracht de discussie over de volksgezondheid in een stroomversnelling. Hoewel de echte veroorzaker van deze besmettelijke ziekte nog niet bekend was – de cholerabacil werd pas in 1883 door Robert Koch ontdekt – wist men dat de toestand van het drinkwater hierin een cruciale rol speelde. In de grotere steden werden bedrijven opgericht die concessies verwierven voor: het oppompen van het water in daartoe geschikte gebieden, het aanleggen van leidingen en het distribueren aan particulieren en bedrijven. Zo ontstonden onder andere de Utrechtse en Amersfoortse drinkwatervoorziening in het Gooi en de Amsterdamse Waterleiding in de duinen ten zuiden van Haarlem. In 1884-1885 werd aan de 'Maatschappij tot Exploitatie van Waterleidingen in Nederland' een concessie (vergunning) verleend tot drinkwaterwinning in de duinen bij Bergen. Het bedrijf dat meestal werd aangeduid met de naam 'Alkmaarsche Waterleiding' begon zijn werkzaamheden dus precies tweeënhalve eeuw na zijn voorganger het Brouwersgilde.

Als locatie voor de winning werd de duinvallei uitgekozen achter het Zandgat even ten noordwesten van 'Duinvermaak'. Deze had verschillende voordelen: zoals een goede toegankelijkheid via de Zwarteweg, de nabijheid van de waterrijke Schoorlse duinen en de aanwezigheid van een hoge duintop waarop een watertoren kon worden neergezet. En de korte afstand tot de doorgaande weg waarlangs de leidingbuizen konden worden gelegd. Daarvoor kon men eenvoudig de Breelaan, Dorpsstraat en Bergerweg volgen naar de stad. Begonnen werd met het graven van een bassin waarin het water zich op natuurlijke wijze zou verzamelen. De door eeuwenlange neerslag

gevormde 'bel' onder de hoog opgestoven duinen stond op dat moment immers nog zeer hoog. Met behulp van stoompompen werd het water opgepompt in bezinkbakken waar het werd gemengd met aluin. Aluin of aluminiumsulfaat zorgde voor de ontijzering. Na een bezinking van tenminste vierentwintig uur liet men het water aflopen op lager gelegen nafilts die zorgden voor de bacteriologische reiniging. Vandaar vloeide het water naar de reinwaterverzamelpunt waarop een hogedruk-stoompomp stond die het water in het transportnet stuwde. Omdat er aanvankelijk alleen overdag werd gepompt werd op de duintop direct achter het Zandgat (later bekend het 'Klimduin') een brede, platte watertoren gebouwd. Deze had een reservoir van zeshonderd kubieke meter waaruit in de nachtelijke behoefte aan drinkwater kon worden voorzien.

Het meeste water ging in de eerste jaren richting Alkmaar. Het was dan ook het college van Burgemeester en Wethouders van die stad dat de voorwaarden van levering heeft vastgesteld. In zijn prospectus bood de Maatschappij twee mogelijkheden. Levering aan particulieren en 'aan hen die door hun beroep of bedrijf het water tot geheel bijzondere doeleinden nodig hebben'. Deze laatsten dienden een watermeter te plaatsen. Ze werden aangeslagen op een jaarlijks minimum van vijfenzeventig tot tienduizend kubieke meter. Hoe groter het verbruik des te hoger de korting. De echte grootverbruiker betaalde maar een dubbeltje in plaats van dertig cent. Voor bedrijven die meer dan tienduizend kuub per jaar afnamen moesten speciale tarieven worden vastgesteld. Het abonnement voor particulieren was berekend op het aantal kamers waarbij arbeiders- en hofjeswoningen als één woonvertrek werden gerekend. Het goedkoopste tarief was vier gulden en vijftig cent per jaar voor die arbeidershuisjes die met tenminste tien 'en bloc' gebouwd waren. Voor woningen met meer dan zes vertrekken werd voor elke kamer extra een gulden en vijftig cent per jaar gerekend. De keuken werd als kamer beschouwd. 'Dienstboden-, provisie- en mangelkamers, alcoven en niet tot keuken ingerichte vertrekken van zes vierkante meter oppervlakte of minder zijn vrij.' Daarboven werden nog aanvullende bedragen berekend voor badtoestellen, waterclosets, paarden, twee- en voerwielsrijtuigen en voor 'eene afzonderlijke inrichting tot tuin- of straatbesproeiing.' Met andere woorden leidingwater was vooralsnog een luxe.

In Bergen waren vanaf het begin twee openbare aftappunten. Eén bevond zich bij de winkel van P. Brouwer op de hoek van de Raadhuisstraat en de Kerkstraat. Daar waar men ook de eerste ansichtkaarten van het dorp kon kopen. Het andere was aangebracht bij het huisje van de weduwe Briefjes aan het begin van de Oude Bergerweg. Naast het in dezelfde tijd gebouwde 'Zuilenhof'. De invloed van de eigenaar van dit landhuis: August Maschmeijer zal aan deze locatie niet geheel vreemd zijn geweest. Het particuliere gebruik kwam maar langzaam op gang. In het jaar 1903 was een groot deel van de kleinere woningen nog aangewezen op een welput of een regenbak. Juist in die tijd verrezen ook de eerste pensions. Daarvoor vervulde aansluiting bij de 'Alkmaarsche Waterleiding' een belangrijke rol in de reclame. Volgens predikant Pieter Immink is de komst van de waterleiding zelfs stimulans geweest voor de enorme groei van het dagtoerisme naar

Bergen. Voor hem was het in ieder geval aanleiding om zijn rede gehouden in het jaar 1874 voor de drieduizend jarige kerkverwoesting in het jaar 1885 alsnog in druk te laten verschijnen. Misschien was enige dichterlijke overdrijving hem daarbij niet vreemd. Op termijn kreeg hij gelijk.

Want natuurlijk werd deze moderne, hygiënische vorm van watervoorziening een succes. En dat succes bleef ook niet tot Alkmaar en Bergen beperkt. Binnen vijftig jaar waren achtentwintig gemeenten vrijwel de gehele Kop van Noord-Holland aangesloten op het pompstation aan de Zwarteweg. Dit leidde uiteindelijk in het jaar 1920 tot overname door de provincie. En vanaf dat moment is er sprake van het Provinciaal Waterleidingbedrijf van Noord-Holland kortweg PWN.

Geitenmelk voor arme kinderen

Gedurende de negentiende eeuw was de Bergense bevolking gestaag in omvang toegenomen. Kort na 1880 had het aantal inwoners zich gestabiliseerd op een kleine vijftienhonderd. En pas in het jaar 1899 zou deze bovengrens dankzij een hernieuwde aanwas worden overschreden. Het aantal mannen en vrouwen hield elkaar lange tijd in evenwicht al zou er vanaf het jaar 1890 sprake zijn van een klein mannenoverschot. Een toename van diensten van jonge meisjes buiten het dorp zou daaraan debet kunnen zijn. De gezinnen waren met in het jaar 1890 een gemiddelde woningbezetting van 4.25 personen nog altijd niet overmatig groot. Wel was er dikwijls sprake van inwonende familie, dienstpersoneel en kostgangers. Meestal beschikte men slechts over een paar kamers; nog in het jaar 1903 vormden de één- tot driekamerwoningen vijfenzeventig procent van het totale bestand. Geslapen werd er in bedsteden of op de vliering. Echt grote gezinnen waren betrekkelijk zeldzaam zelfs als we de nog vrij hoge kindersterfte daarbij in aanmerking nemen.

Met de pure armoede viel het in Bergen dan ook mee. In het jaar 1890 moesten maximaal zesentwintig gezinnen en achttien alleenstaanden: zo'n acht komma vijf procent van de bevolking ondersteund worden door het burgerlijk armbestuur, de hervormde diaconie en de rooms-katholieke 'gemeentedienst'. Dat de minvermogenden van katholieke huize in de meerderheid waren (60 %) betekent niet dat het rooms-katholieke deel van de bevolking armer was dan de rest. Het percentage stemt immers overeen met dat van het totale aantal katholieken op de bevolking. Het percentage dat vanaf de late zestiende tot de vroege twintigste eeuw vrijwel constant is gebleven. Het beeld van de grote, arme roomse gezinnen klopte niet. En dat gold aan het einde van de negentiende eeuw nog steeds. Bakker Jacobus Leijen had zes zoons en vijf dochters, Klaas Min had zeven (aanvankelijk zelfs acht) zonen en drie dochters. De protestantse Heer van Bergen versloeg zijn onderdanen met een gezin van twaalf kinderen.

Bergen was ondanks zijn uitgebreide tot wandelen uitnodigende bos- en duinareaal nog een sterk agrarische gemeente. In het jaar 1890 telde het honderdnegen landbouwbedrijven waarvan zestig procent boerde op eigen grond. Ruim de helft van alle bedrijven was kleiner van vijftien hectare, bijna een kwart zelfs vijf hectare of minder. Deze zullen vooral aan de rand van de geestgrond hebben gelegen. Waarin tegenstelling tot het lage polderland met zijn grote veehouderijen een gemengd bedrijf bestond. Het totale areaal aan bouwgrond was achtennegentig komma vier hectare. Ze bestond voornamelijk uit rogge-, haver- en aardappelvelden. De tuinbouw en fruitteelt waren vooral voor eigen gebruik bestemd. De bloembollenteelt was in die tijd in opkomst. Het aantal kwekers bedroeg in 1890 twaalf en was tien jaar later tot ongeveer het dubbele toegenomen. Ook de bijenteelt werd meer en meer van belang. Kippen en geiten werden vooral door de arbeidersgezinnen gehouden. Geitenmelk was de drank voor arme kinderen. De zuivelbereiding op de grote boerderijen was voornamelijk gericht op de

kaasmakerij. Het boterkarnen was bijzaak. De negenhonderddertig melkkoeien en -vaarzen brachten in 1890 liefst honderdnegenendertigduizendvijfhonderd kilo Edammer kaas op. Het kazen was vrouwenwerk. Het was één van de onderdelen van het veehouderijbedrijf waarvoor de dagelijkse verantwoordelijkheid bij de boerin lag. Die economisch onmisbare positie maakte dat weduwvrouwen dikwijf in staat bleken de boerderij draaiende te houden. Al dan niet met behulp van zoons of knechten. In het bevolkingsregister van 1860-1895 komen we negen van deze gevallen tegen. Eén in de Kerkbuurt, één op Zanegeest, één op Westdorp, twee op het Woud en vier in de Bergermeer.

Traditionele vrouwenberoepen in de negentiende eeuw waren die van winkelierster, venster, naaister, vroedvrouw, onderwijzeres en dienstbode. Dat laatste was in de gehele regio het meest verbreid. Vanuit Bergen moeten ieder jaar ettelijke tientallen meisjes voor een 'dienstje' naar elders zijn gegaan meestal naar Alkmaar. Tegelijkertijd kwamen ook vele anderen uit de omgeving hierheen. De meeste grote boerderijen telden ten minste één (oude) knecht en één (jonge) meid. Ook in winkels en werkplaatsen en bij de opkomende burgerstand had men een toenemende behoefte aan dienstpersoneel. De meesten kwamen niet van ver. Uit de opgaven van de ingekomen personen over de jaren 1883-1896 blijkt dat de plaats van herkomst van de meeste nieuwe bewoners binnen een straal van twintig kilometer rond Bergen lag. Zijpe, Niedorp, Schermerhorn en Akersloot waren zo ongeveer de uiterste grenzen. Bij een officiële aanstelling zoals die van de vroedvrouw was het een aanbeveling wanneer zij 'uit de streek' kwam. Vaak ging het eenvoudig om oude contacten of was men zelfs familie van elkaar. Uit namen als Zwakman, Henneman, Bruin, Blokker en Vader blijkt tegelijkertijd dat er ook meisjes waren die in het eigen dorp dienden.

Omdat er een speciale belasting op dienstpersoneel bestond werd door de gemeente een Dienstboderegister bijgehouden. Deze omvatte niet alleen meiden, huishoudsters en een enkele gouvernante of kamenier. Ook stalknechten, smidsleerlingen, koffiehuisbedienden, pikeurs (voor de renbaan) en andere mannelijk personeel. In het jaar 1885 bijvoorbeeld worden negenendertig huishoudens met dienstpersoneel vermeld. Ongeveer een tiende van het totale aantal Bergense gezinnen. Het aantal mannen en vrouwen is daarbij ongeveer gelijk namelijk negenentwintig tegen zevenentwintig. Van drie 'boeien' wordt geen geslacht vermeld. Voor de jongeren waren deze dienstjaren dikwijls een praktische vorm van scholing. De jongens leerden een vak, de meisjes konden zich bekwamen in de huishouding al dan niet in combinatie met het boerenbedrijf. De eerste echte opleiding daarvoor zou pas in het jaar 1896 tot stand komen, in de vorm van de Huishoud- en Industrieschool in Alkmaar.

Kort na het jaar 1900 kwamen er steeds meer vreemde eenden in de dienstbodebijt zoals de kunstschilders. Zij waren weliswaar inwonend maar natuurlijk geen personeel. Dat zal naast de opkomst van het pension- en kamerverhuurbedrijf de reden zijn geweest dat de aloude heffing van dienstbodegeld spoedig daarna werd opgeheven. Al eerder zagen sommigen

trouwens kans om zich aan hun dienstverlenende status te ontworstelen en zich naar een hoger plan te werken. Een van de meest treffende gevallen in de geschiedenis van de Heerlijkheid was natuurlijk dat van het negentienjarige meisje. Ze trad in het jaar 1873 als gouvernante in dienst op het Hof. Haar naam: Maria Amalie Dorothea Völter, afkomstig uit het Zuidduitse Esslingen. Ze kreeg de zorg over de kinderen van Jan Jacob van Reenen en jonkvrouwe Wilhelmina Jacoba Rendorp van Marquette. De oudste van de twaalf, Jacob was op dat moment vijftien jaar.

Jacob en Marie

Wie zijn die Van Reenen's? Is het adel? 'Het hing er vol familieportretten; zoo ver ik zien kon, niet mooi geschilderd, maar zoo zijn de meesten - veel oud zilver en oude meubels, waartusschen helaas weer ontzettend leelijke dingen uit 1870-1880. Maar 't geheel gaf toch een indruk van een oude familie, comfort en veel geld.'

Zo beschreef een bezoeker in het jaar 1914 haar indrukken van Huis Kranenburgh. Daar had zij met mevrouw Van Reenen-Völter gesproken over de gewenste verbeteringen in het handwerkonderwijs aan de scholen in Nederland. De burgemeestersvrouw gold op dit gebied als een deskundige. Ze had een kleine twintig jaar eerder de basis gelegd voor de Alkmaarse Huishoud- en Industrieschool.

Deze was in de eerste plaats bedoeld als vervolgonderwijs voor meisjes uit minder goeie milieus. Die zich in het huishouden en vooral ook in de handvaardigheid wilden bekwamen. Het was één van de voorbeelden van de grote betrokkenheid van de Van Reenens bij de maatschappelijke ontwikkelingen. Die betrokkenheid uitte zich op alle denkbare terreinen. Uiteenlopend van de technische en planologische ontwerpen van ingenieur Jacob tot de oudheidkundige en artistieke bemoeienissen van de in velerlei opzicht getalenteerde Marie. Ze zorgden er tegelijkertijd voor dat zij de ontwikkelingen zelf in de hand hielden en dat zij daarvan zoveel mogelijk economisch voordeel genoten. Dat gaf meer dan eens conflicten want hun idealisme had ook autoritaire kanten. Daarbij kwam dat zij in het nog sterk agrarische Bergen letterlijk de belichaming waren van het openbaar gezag.

Nee, adel was het niet. De koop van de voormalige Heerlijkheid in het jaar 1851 door Jacob's vader had niet meer automatisch een adellijke titel opgeleverd. De hoop dat koning Willem 111 daar nog voor zou zorgen bleek ijdel. Het viel Jan Jacob's broer Gerlach Cornelis na een politieke carrière wel ten deel. Intussen was de nieuwe Heer van Bergen wel ingetrouwd in een oud en eerbiedwaardig geslacht door zijn huwelijk met jonkvrouw Wilhelmina Jacoba Rendorp van Marquette. Zijn uitgebreide grondbezit en het daarbij behorende huis door hem met trots weer 't Hof' genoemd stelde hem in staat een aristocratische levenswijze te voeren. Het wethouderschap gaf daaraan een bestuurlijk tintje. Daarmee volgde Jan Jacob trouwens het voorbeeld van zijn broer en vooral van zijn vader Jacobus Hendricus. Die terecht is aangeduid als 'een schoolvoorbeeld van de negentiende eeuwse patriciër die rijkdom, bestuurlijke macht en landbezit in zich verenigd zag'.

In deze omstandigheden lag een relatie van Jan Jacob's oudste zoon met de gouvernante. Zij was voor de zorg van de jongere kinderen aangenomen niet direct voor de hand. Jacob en de vijf jaar oudere Marie moeten zich dat goed bewust zijn geweest. Ook al hadden zij het gevoel voor elkaar bestemd te zijn en was hun beider karakter standvastig genoeg om daarin te volharden. Zij wisten dat de standsbewuste familie niet zat te wachten op een mésalliance

(verbintenis met iemand uit een lagere sociale klasse). Hun relatie werd dus voorlopig voor de ouders geheim gehouden. Een enkeling werd er al vroeg in gekend. Jacob nam Siem Akerboom in vertrouwen. Hij woonde op de boerderij tegenover het Hof. Hijzelf was als aankomend ingenieur vaak in de belendende timmerwerkplaats (de Zwarte Schuur) te vinden en wachtte daar 's avonds op Marie. Zodra zij de zusjes en broertjes naar bed had gebracht glipte zij over de brug naar de dienstgebouwen. Ook Jan Jacob en zijn echtgenote hielden wel van een avondwandeling langs de Zwanenvijver of het Luwe Laantje. De taak van Siem was nu om te voorkomen, dat de ouwelui de jongelui in de schemering tegen het lijf zouden lopen. Het afgesproken teken was de roep van een uil die hij als de beste kon imiteren. Zo kregen Jacob en Marie de tijd om hun plannen te smeden. Natuurlijk kwam de zaak op een gegeven moment aan het licht. Toen haalde zelfs een noodgreep van de onthutste ouder niets meer uit. Marie werd op een haastig verzonnen missie naar het verre Finland gestuurd. Jacob reisde haar eenvoudig achterna. Ieder verder ouderlijk verzet werd daarmee nutteloos. Het paar trouwde in het jaar 1882 en betrok het nieuw gebouwde Huis Kranenburgh. Symbolisch gelegen tussen het Hof en de kom van het dorp.

Reeds het jaar daarop stierf Jacobs vader. De titel 'Heer van Bergen' vererfde met de nog resterende rechten (jacht, visserij, collatie) op de oudste zoon. Deze werd ook voogd over zijn minderjarige broers en zusters. Het onroerend goed waaronder het duingebied (1140 ha) en het Bergerbos (375 ha) bleef vooralsnog eigendom van de douairière Van Reenen-Rensdorp. Toen Jacob in het jaar 1885 tot burgemeester van zijn dorp werd benoemd werd een belangrijke stap gezet tot realisering van zijn ideaal. Dat was de ontwikkeling en exploitatie van het grondbezit voor de land- en bosbouw. En vooral tot voordeel van de recreatie en het toerisme. Zijn voorgangers hadden daarvoor al de fundamenten gelegd; de taak die hij en zijn vrouw op zich namen bouwde daar consequent op voort. Aanvankelijk ging het langzaam. De verbetering van de verkeersverbinding door een lokaalspoor bijvoorbeeld - dat al vanaf het jaar 1883 was gevraagd - liet maar op zich wachten. Dat was niet alleen frustrerend voor de verdere ontplooiing van het dorp. Het bracht de Van Reenens ook in de problemen toen hun kinderen naar de middelbare school moesten. In het jaar 1893 zagen zij zich gedwongen om tijdelijk in Alkmaar te gaan wonen (Oudegracht 183). Een situatie die negen jaar zou duren. Juist in die jaren zette Marie zich met niets en niemand ontziende kracht in voor de oprichting van de al genoemde Huishoud- en Industrieschool. Het zou haar landelijke bekendheid geven en zelfs leiden tot haar officiële afvaardiging namens de regering naar het internationale vrouwencongres in Parijs in het jaar 1900.

In het jaar 1902 besloten Jacob en Marie terug te keren naar Bergen. De tram zou er nu wel spoedig komen. Bovendien zou een andere lang gekoesterde wens binnenkort worden vervuld: die van een nieuw en aan de eisen van de tijd aangepast raadhuis. Voor de Vrouwe van Bergen - die op nogal dramatische wijze afscheid had genomen van haar school - bood dat een gelegenheid om haar oudheidkundige belangstelling tot ontplooiing te brengen. Haar boek 'De heerlijkheid Bergen in woord en beeld' verscheen in

het jaar 1903. Vrijwel tegelijkertijd met de opening van het nieuwe raadhuis en met het kleine oudheidkundig museum. Dat was op haar initiatief op de zolderverdieping ingericht. In hetzelfde jaar 1903 stelden zijn financiële positie Jacob in staat om het volledige bezit van zijn moeder te kopen. Nu konden er werkelijk plannen worden ontwikkeld. Als eerste ontwerp verscheen er in het jaar 1904 een schets voor een villawijk in de omgeving van de Sparrenlaan. Al spoedig werd de aandacht van het echtpaar Van Reenen-Völter opgeëist door een nog veel grootser onderneming: de aanleg van een nieuwe weg naar het strand en de stichting van een badplaats. Jacobs moeder had in het jaar 1856 als eerste vanuit een badkoets een zeebad in Egmond genomen... en dat schiep verplichtingen.

Vertier en vermaak

Omstreeks het jaar 1870 vond het gemeentebestuur van Bergen het verstandig om een reglement vast te stellen voor 'het schieten naar den Vogel op de Staak'. Het zogenaamde 'papagaaischieten' was op dat moment nog een even populair vermaak als het 'palingtrekken' in sommige steden. Bij deze wedstrijd – die meestal in de kermistijd op het terrein achter 'De Rustende jager' werd gehouden – ging het erom wie het beste een houten vogel met uitgespreide vleugels van een hoge paal kon afschieten. Blijkbaar was het uit veiligheidsoverwegingen nodig om de voorwaarden aan te scherpen. In het reglement werden allerlei bepalingen opgenomen over het gebruik van en de omgang met geweren: het kaliber, het aantal kogels (één loden kogel per schot), het vervoer en het plaatsen van het geladen schiettuig, het handelen bij weigering of ketsen. En bovenal de veiligheid van het publiek.

Uiteraard gold er ook een verbod om vóór de wedstrijd sterke drank te gebruiken; de inzet was een eerlijke strijd. 'De schutters zullen de getrokken nummers op hunne hoeden of andere zichtbare plaatsen moeten vertoonen of van een ander kennelijk teeken zijn voorzien.' Veldwachter Jacob Brouwer kreeg het cogsigne (opdracht) om scherp op handhaving van de regels toe te zien. Wie deze overtrad werd onmiddellijk van het wedstrijdterrein verwijderd.

Een kwart eeuw later – op 27 december 1894 – richtte een groep notabelen de schietvereniging 'Diana' op. Hoewel deze godin uit de antieke oudheid alleen met pijl en boog op jacht ging was dat voor de initiatiefnemers blijkbaar geen probleem. Of er verder nog enig verband bestond tussen deze heren-schutterij en de op de vogel schietende dorpingen is helaas niet bekend. De heren - onder wie de in het jaar 1893 benoemde gemeentearts Th. A. van Pelt de meest vermaarde scherpshutter was - hadden de beschikking over een schietbaan achter 'Duinvermaak'. Waar overigens ook regelmatig geoefend werd door lotelingen (de toenmalige, door loting aangewezen dienstplichtigen) of beroepsmilitairen.

Waaruit bestond in het algemeen het vertier en vermaak van de bevolking van het landelijk Bergen aan het eind van de negentiende eeuw? Het was zeker niet zo 'volks' meer dan een jaar of vijftig daarvoor. De 'wijze' bestuurders – waartoe we ook de dominee, pastoor, bovenmeester, notaris en dorpsarts moeten rekenen – waren zonder twijfel aangeraakt door het besef van zedelijke verheffing. Een burgerlijk 'beschavingsoffensief' heeft ook hier zeker een eind gemaakt aan tradities als de Vastenavondviering met de rommelpot. En het bekebranden op de Molenkrocht op de vooravond van Sint Matthijs. Omdat de rondgang langs de huizen bij deze feesten beschouwd werd als een vorm van bedelarij. Het Nieuwjaarswensen waarover de burgerij zich eerder beklagde was vervangen door een officiële Nieuwjaarscollecte voor de noodlijdenden. Het had dus een zelfde vorm gekregen als Deelbroodsdag. Volksfeesten die bleven zoals Pinkster-Drie en de Zomerkermis konden door reglementering beter in de hand worden

gehouden. Of men ook pogingen heeft gedaan om het Sint Maartenszingen in te dammen is overigens niet bekend.

Brandpunt van veel dorpsfeesten was de in het jaar 1876 gebouwde kolfbaan van 'de Rustende Jager'. Of het kolven (een soort Oudhollandse voorganger van golf en hockey) daar aan het eind van de eeuw nog wel zo uitbundig werd beoefend valt te betwijfelen. Trouwens ook het ooit even populaire kaatsen was uit de gratie. Getuige het feit dat de kaatsbaan in het jaar 1884 werd verbouwd tot landhuis Zuilenhof: op de hoek van de Loudelsweg en de weg naar Alkmaar. De zaal van de oude dorpskerk werd door exploitant Willem Veenhuijsen in elk geval voor alle mogelijke doeleinden beschikbaar gesteld. De 'Schoolbond' organiseerde er enkele malen per jaar een soort 'bonte avond'. Waarbij het 'mannen- en meisjeskoor' optraden onder directie (leiding) van meester Van Hoorn met begeleiding van meester Francken aan de piano. Nu en dan werd er zelfs een heuse operette opgevoerd. Zoals 'De IJsjonkvrouw' op 10 januari 1895 die zo'n succes was dat hij drie dagen later moest worden herhaald. Een zeer gewaardeerd initiatief van deze vereniging was de tentoonstelling van door leerlingen opgekweekte planten. Waar ook prijzen werden toegekend. Ook de traditie van het schoolreisje werd in die jaren dankzij de 'Schoolbond' bevestigd: de drie hoogste klassen maakten een rijtoer, de drie laagste vermaakten zich een dag in de omgeving.

In het jaar 1890 was een opbloei van het verenigingsleven te zien. Behalve over 'Diana' en de 'Schoolbond' lezen we over een afdeling van de Boerenbond, een organisatie van bollenkwekers een liefdadigheidsvereniging 'Hulp in Nood' en een vereniging 'Nut en Genoegen' die culturele avonden belegde. Sommigen kwamen bijeen bij P. Hilbrand (het oude café De Hoop) waar ook allerlei volksvermaak werd georganiseerd: van ringsteken tot 'tonknuppelen'. Waarschijnlijk was 'De Rustende Jager' een zaal met iets meer standing. Die had bij de burgerij de voorkeur. In ieder geval was ook Veenhuijsen zelf aanwezig toen in zijn etablissement op de avond van 16 oktober 1897 een fanfarecorps werd opgericht. Initiatiefnemer was Piet Reidel: een kantoorklerk uit Alkmaar. Hij was 'in de kost' bij de familie Blankendaal. Hij bespeelde zelf niet onverdienstelijk de trombone. Tot de twaalf andere heren behoorden: oom en neef Bogtman, meester Van Hoorn, notaris Top, huisschilder Meijer en aannemer Oldenburg – die net als Veenhuijsen ook raadslid en wethouder was. Uit deze notabelen werd ook een eerste bestuur geformeerd. Het bestuur kreeg echter al snel ruzie met de jongere garde. Deze werden voor 'snotneuzen' uitgemaakt. Ze slaagden er onder kundige leiding van de Bogtmannen wel in het hoofd boven water te houden. Uit de spaarzame berichten uit de begintijd blijkt dat het spel van 'Bergen's Fanfarekorps' (later 'Bergens Harmonie') hogelijk werd gewaardeerd. En dat dirigent Reidel zijn amateurs danig wist te bezielen. Toen het korps in het jaar 1902 in IJmuiden voor het eerst aan een concours meedeed sleepte het meteen al een derde prijs in de wacht.

Een van de allereerste optredens was dat bij de opening van de Renbaan in het jaar 1898. Deze was op initiatief van Jacob van Reenen aangelegd op het voormalige 'Groen Croft' even ten noordwesten van de Kerkbuurt. Er waren

in Bergen net als in veel andere dorpen al jarenlang harddraverijen en ringsteekwedstrijden gehouden tijdens de zomerkermis: eind augustus. Deze vonden vanuit café 'Hilbrand' plaats dus daarvoor zal het eerste gedeelte van de Grote Dorpsstraat wel als parcours zijn gebruikt. Op de Renbaan konden nu behalve plaatselijke paardenbezitters ook pikeurs van buiten terecht. En werden de wedstrijden twee- of driemaal per seizoen gehouden onder auspiciën (leiding) van de Kennemer Sportclub. De belangstelling was enorm. 'De weg Bergen - Alkmaar was dan geheel bezet met een file van de meest uiteenlopende voertuigen en karretjes! De Alkmaarsche Courant zag voor het dorp 'een schoone toekomst' weggelegd. Daarbij droegen de wedrennen eraan bij om de roem van het dorp 'wijd en zijd' te verspreiden.

De Berger taal

In de voorgevel van het huis Hoflaan 8 – gebouwd door timmerman-molenmaker J.H. Meijer in het jaar 1868 – staat te lezen dat ‘de eerste steen werd gelegd op 17 maart’.

Het is een van de schaarse voorbeelden waarbij een dialectvorm is binnengeslopen in een officiële tekst. Maar zo nu en dan vinden we er ook in de negentiende eeuwse archiefstukken of de aantekeningen van de strandvonderij. De aantekeningen stonden dicht bij de dagelijkse praktijk. Er valt bijvoorbeeld een ongewone omgang met het lidwoord waar te nemen. Soms wordt het weggelaten: ‘aan strand’, ‘aan duin’, ‘onder zand’. Vaak ook gebruikt men het ‘verkeerde’ lidwoord. Men spreekt van de strand en de duin maar van het school. Het is de toestel maar het fabriek. Men gaat naar het polder maar naar de meer. Dat laatste is overigens nog altijd de gebruikelijke aanduiding in geheel Noord-Holland voor een droogmakerij: de Watergraafsmeer, de Wieringermeer, de Bergermeer.

Het Berger dialect dat in de negentiende eeuw nog algemeen door de bevolking werd gesproken behoort taalkundig tot het Westfries. Bij deze aanduiding moeten we niet alleen denken aan het administratieve district boven de lijn Alkmaar - Hoorn of het gebied binnen de Omringdijk. Omstreeks het jaar 1000 werd er (Oud-) Fries gesproken tot aan de Oude Rijn. Door de toenemende invloed van de Frankische tongval lag die grens omstreeks het jaar 1600 al bij het IJ. Het drong ook door tot de taal van de Hollandse administratie. En werd zeer versterkt door de massale zuidelijke immigratie aan het eind van de zestiende eeuw. Het betrekkelijke isolement van Noord-Holland zorgde er wel voor dat allerlei eigenaardigheden in het dialect zich konden handhaven. Toch vertoonden in de negentiende eeuw het Z aans en het Waterlands trekken van een overgangstaal. Een maatstaf is de vorm van het verleden deelwoord dat in deze streken alleen de Hollandse g verliest: ‘eweest, ‘ehoord’ en dergelijke waarbij in het eerste geval ook hebben in plaats van zijn als hulpwerkwoord worden gebruikt. ‘Ik hew weest’ zegt men ook in Bergen en dat ligt dicht bij het Friese ‘ik haw west’. Waarmee natuurlijk niet gezegd en zeker niet bewezen is dat het Westfries nog tot de Friese taalstam behoort. De Frankisering is immers al zo lang bezig dat er net als in de Hollandse taal sprake is van een mengvorm.

Soms zijn de veranderingen over een wat langere periode te volgen. Dat is onder anderen het geval met de vervanging van de Friese f door de Frankische g klank. Zo is de naam van het dorp Graft in de Eilandpolder hetzelfde woord als Nederlandse gracht. In Bergen kennen we het woord kroft als aanduiding van een ingesloten stuk land. De kaart van Blaeu laat ons het Groen Croft zien op de plaats van de latere Hertenkamp en de Biesecroft bij de plek waar de Bosbeek ontspringt. Ook in de achttiende en vroeg negentiende eeuwse vermeldingen van veldnamen wordt die ‘Friese’ f nog gehandhaafd. Daarna breekt de schrijfwijze als krocht algemeen door. We treffen daarom tegen het jaar 1900 alleen nog maar namen aan als: Beemsterkrocht, Molenkrocht, Ezelenkrocht en natuurlijk de nog altijd bestaande Vinkenkrocht.

Door de schoolmeesters en de moderne administratie (onderwijzers en ambtenaren kwamen meestal van buiten het dorp) treedt er dus een aanpassing op aan het ‘algemeen beschaafde’ taalgebruik. Soms leidt dat tot zogenaamde hypercorrectie waarbij een regel te consequent wordt toegepast. ‘Skaege’ is plat want het stadje heet Schagen. En daarom gaat men van de weeromstuit spreken van schilla’s om het helblauwe bolgewas in de voorjaarstuintjes aan te duiden. En wanneer het wonder van de film zijn intrede doet heeft men het over de bioschoop. Met de schrijfwijze Jan van Scorel had men trouwens vier eeuwen eerder geen enkele moeite... maar dit terzijde.

Spelling was sinds de invoering van de eerste algemene regeling van Siegenbeek in het jaar 1806 voor de negentiende eeuwse elite een hoogst serieuze zaak. Met sommige klanken van de Bergenees had de administratie duidelijk moeite. Het onderscheid tussen f en v of tussen ei en ij moet nauwelijks hoorbaar zijn geweest. Het eerste klonk altijd als v en het tweede was steeds een ‘ai’; want ‘oi’ stond voor Nederlandse ‘ui’. Dat zal de oorzaak zijn geweest, dat we nu nog een polder en een molen rijk zijn die tegen alle regels in als de ‘Philisteinse’ worden aangeduid.

Het Friese substraat: de oude onderlaag van de taal blijkt dikwijls nog uit de zinsbouw, uit de woordvorming met speciale uitgangen en verbuigingen en uit de woordenschat. Dat laatste dan met inbegrip van de soms hoogst creatieve verbasteringen. Een Bergenaar zegt ‘die kirls hadde toch léze kenne’, waar het Nederlands ‘kunnen lezen’ voorschrijft. Een ding of dingetje is een ‘dingseg’aidje’, ‘kon’ betekent kende, ‘effies’ is eventjes. Woorden als ‘loere’ (slapen), ‘opperdan’ (te voorschijn), ‘temet’ (bijna), ‘stôs’ (opschepper), ‘verlegen’ en ‘skofteg’ (heel erg), ‘peeuwen’ (huilen) of ‘aikeraer’ (onhandige slungel) zijn alleen voor streekbewoners begrijpelijk. ‘Dure’ stadhuiswoorden zijn in het algemeen moeiteloos door het Westfries geannexeerd: ‘rizeleweren’ is besluiten of resolveren, ‘froksaesies’ zijn frustraties, ‘kompelemente’ zijn complimenten. Tussenvoegsel en stoplappen als ‘vezellef’, ‘nôh’, ‘iejewiet’, ‘evegoed’ en ‘éé’ benadrukken een zekere vorm van lijkheid die alle Noord-Hollandse dialecten kenmerkt: het meest misschien nog het Z aans.

Dat alles was het voorrecht van de echte Bergenezen, een aanduiding die ooit wel als grapje zal zijn gelanceerd. Zoals in veel dorpen en steden begon men op een gegeven moment toen de instroom van nieuwelingen toenam, een strikter onderscheid te maken tussen hen die ter plaatse waren geboren en degenen die er later waren komen wonen. Die tweede categorie werd als Bergenaren betiteld. Duidelijk is dat de inwoners niet zoals die van Bergen op Zoom ‘Berger’ konden worden genoemd. En dat het bijvoeglijk naamwoord in geen geval ‘Bergs’ was. Tegelijkertijd zien we in de negentiende eeuwse bronnen een voortdurende aarzeling tussen het bijvoeglijke ‘Bergens’ en ‘Berger’ waarbij de laatste vorm voorlopig nog favoriet was. Denk dan aan oude namen als Bergerbos, Bergermeer en Berger Duinen. Ook in de twintigste eeuw is dit gebruik nog voortgezet.

Hoe weten we dat nu allemaal? Aan het begin van dit hoofdstuk is gezegd dat de negentiende eeuwse getuigenissen over het plaatselijk dialect slechts spaarzaam en min of meer toevallig zijn geboekstaafd. Pas in de tweede helft van de twintigste eeuw begon Ide Min onder de naam 'Idem' dialectstukjes te schrijven. En bogen ook mensen met een meer wetenschappelijke belangstelling zoals 'Meester' Langedijk en Jan Pannekeet zich over de resten van het dialect. Die resten boden gelukkig nog stof genoeg tot serieuze studie. Al was het alleen maar omdat het Bergens zich in hoge mate onderscheidde van het dialect van Egmond aan Zee en van de lizigst pratende stedelingen boven het IJ – de Alkmaarders.

Villa's en industrie

Omstreeks het jaar 1880 begon men in Bergen grotere huizen te bouwen. Daarbij werd het dorpse classicisme (classificeren: rangschikken), de stijl waarin zoveel van de eerste villaatjes waren opgetrokken niet meteen losgelaten. De symmetrische of in ieder geval zo evenwichtig mogelijke gevelindeling werd vooralsnog gehandhaafd. Er gebeurde wel iets ongewoons want de nieuwe huizen werden vaak voorzien van een verdieping. Geen vliering of zolder maar een echte, complete etage. Een vorm van wooncomfort die op dat moment in Bergen alleen nog maar bij het Hof voorkwam. Andere oude herenhuizen waren immers gesloopt. De eerste toepassing moet die bij de rooms-katholieke pastorie zijn geweest die in het jaar 1871 werd gebouwd naar ontwerp van dezelfde architect die de nieuwe kerk had neergezet: de Alkmaarder Th. Asseler. Mogelijk is kort daarna ook de herberg 'De Rustende Jager' van een verdieping voorzien maar daarover ontbreken exacte gegevens. De eerste villa's van een veel grotere omvang dan gebruikelijk waren: 'Huize Kranenburgh' (1882) en 'Zuilenhof' (1884). De laatste weliswaar zonder etage maar met een landhuisachtige omvang en allure.

In de detaillering van deze huizen slopen intussen wel andere dan neoclassicistische stijlkenmerken binnen. Aan de pastorie had Asseler - net als aan zijn kerkontwerp - gemetselde sierlijsten meegegeven met neo-romaanse bogen. In 'Zuilenhof' werden spitse vensters aangebracht. Ze waren op dat moment erg gewild in de stadse burgerwoonhuizen en die zeker geïnspireerd zijn geweest door de neogotiek. De hoofdingang van 'Kranenburgh' vertoonde elementen van de Jugendstil. Met andere woorden de bouwmeesters putten steeds meer uit de rijke architectonische traditie. Dat aan hun smaak of die van hun opdrachtgevers beantwoordde. Dit wordt eclectisme genoemd afgeleid van het Griekse woord 'eklégein' dat 'uitkiezen' betekent. Het eerste huis in Bergen dat geheel in zo'n mengstijl was opgetrokken bestond trouwens al. Het was de hervormde pastorie aan het begin van de Dorpsstraat, gebouwd in het jaar 1880 volgens ontwerp van W.F. Ducroix, een (uiteraard protestantse) plaatsgenoot van Asseler. De hervormde pastorie is gebouwd ter vervanging van een zestiende eeuwse pand. Dit opvallende pand - met zijn erker, balkon, versierde daklijst en vooral ook zijn tweede (zij het lage) verdieping - zou min of meer model staan voor een nieuw soort huizen dat direct na de eeuwwisseling zou verrijzen. En dat waren de pensions!

De verhuur van kamers in Bergen was geen onbekend verschijnsel. Het ging dan meestal om alleenstaanden die ergens een dienstje hadden of bij een vakman in de leer waren. Gaandeweg dienden zich ook heel andere klanten aan. Tegen de eeuwwisseling kwam naast het zomerse dagtoerisme waarvan Bergen al tientallen jaren profiteerde ook het verblijfstoerisme op. Vakantie houden deed men vooral in gezinsverband en een familiepension was dan de aangewezen plek om één of twee weken te vertoeven. Als prelude op nog veel grotere ontwikkelingen verrees in het jaar 1901 'Pension Kennemeroord' aan de Breelaan. In architectonische opzicht lijkt het inderdaad geïnspireerd door de hervormde pastorie, zij het spiegelbeeldig uitgevoerd. Het etablissement prees zichzelf aan als 'vriendelijk gelegen in het Bergerbosch aan den straatweg van Bergen naar Schoorl in de onmiddellijke nabijheid der

duinen.’ Dat was niet eens overdreven want het bos liep destijds langs de Guurtjeslaan nagenoeg ononderbroken door tot aan de Breelaan.

Méer pensions volgden: verschillende langs diezelfde laan, andere op de Zuidergeest; zoals ‘Holland’ dat in het jaar 1904 in historische stijl werd opgetrokken. Hier vond men in de eerste ontwikkelingsfase van het dorp als toeristenoord ook de beste vestigingsplaatsen op loopafstand van het bos èn van het centrum. De grond van de krochten en tuinderijen was er verhoudingsgewijs goedkoop en kon zonder veel omhaal bouwrijp worden gemaakt. Bovendien was het landschap er intiem en kleinschalig: met lanen, hagen en houtwallen die het groene imago van Bergen recht deden. Blijkbaar gold dit veel minder voor de oostkant van het dorp dat veel kaler was. En vrij abrupt (plotseling) overging in het nog altijd niet zo populaire polderland. Hier kwam in dezelfde tijd dat nieuwe villa’s, pensions en atelierwoningen verrezen een industriële ontwikkeling op gang.

Initiatiefnemer was de zakenman A.H.L. Maschmeijer, eigenaar van ‘Zuilenhof’. August Maschmeijer - geboren in het jaar 1858 in Osnabrück - had zich in het jaar 1885 blijvend in Bergen gevestigd. Hij bemoeide zich niet alleen met de beurshandel in Amsterdam, maar werd ook actief in de lokale politiek. Als raadslid moet hij gedurende een aantal jaren een zelfde rol hebben vervuld als zijn voorganger Willem Buis: die van de idealist. Hij was tegelijkertijd reëel genoeg om de economische kant van de zaken in het oog te houden. Ook hij pleitte hartstochtelijk voor de verbetering van het onderwijs. En dan niet alleen voor een bijzonder initiatief als de Huishouden- en Industrieschool maar ook voor de gewone lagere school in het dorp. Tegelijkertijd was hij een romanticus en wilde Bergen mooier maken dan het al was. Bijvoorbeeld door een fonteintje in de Ronde Kom te plaatsen.

Zijn plan voor een grote fabriek aan de rand van Bergen was achteraf gezien ook wat minder realistisch. Het was ingegeven door de toenemende behoefte aan goedkoop bouw materiaal in de vorm van kunst- of kalkzandsteen. Deze menging van gebluste kalk en zand werd in steenvorm geperst en vervolgens onder stoomdruk verhard. Als grondstof gebruikte men onder meer duinzand uit de vanouds bestaande mennerijen. Het idee was dat ook het zand van de oude duingronden kon worden aangewend en dat met name de strandwal van Zanegeest daarvoor kon worden afgezand. Helaas bleek dat zand minder geschikt en moest vervolgens toch weer materiaal van elders worden aangevoerd. Toen stond de fabriek van Maschmeijer er al. Een groot complex aan de Kogendijk met schoorsteen, watertoren en opslagloodsen. Via een smalspoor verbonden met een los- en laadplaats aan het Kanaal en werkende met een stoommachine van vijftig pk. Er waren aanvankelijk twintig tot dertig arbeiders in dienst en de productie was berekend op twintigduizend stenen per dag. In het jaar 1914 werd een tweede stoomketel geïnstalleerd en lag de productie op dertigduizend stuks. Maschmeijer had de niet erg florierende zaak toen alweer verkocht. En verschillende opvolgers konden de productie met horten en stoten gaande houden tot het jaar 1930.

De 'Kunstzandsteenfabriek' was bij zijn stichting in het jaar 1902 één van de grootste gebouwen van Bergen. In hetzelfde jaar werd ook de eerste steen gelegd voor een ander complex zonder weerga - het Pensionaat Sint Antonius aan de Loudelsweg. Hier had de in het jaar 1898 opgerichte congregatie der Zusters Ursulinen van Bergen een terrein van tweeëndertig hectare gekocht voor de vestiging van een rooms-katholiek opleidingsinstituut annex klooster. Het duurde enkele jaren voor het complex was voltooid; vele bouwvakkers uit Bergen en omstreken vonden er gedurende lange tijd een broodwinning. Toen de steigers tenslotte werden weggehaald kocht een bewoner van de Baakmeerdijk een partij planken op om daarvan een kapberg achter zijn huisje te maken. Want bij alle moderne bouwen ging het dorpse timmermanshandwerk ook toen nog een poosje voort op de oude, vertrouwde voet.

Kunstenaars op de Noordergeest

Kort na het jaar 1900 kreeg Bergen landelijke bekendheid als kunstenaarskolonie. Die ontwikkeling was minder logisch dan men achteraf vaak heeft gedacht. Weliswaar werd het dorp al enkele eeuwen lang bezocht door rondtrekkende schilders en tekenaars maar deze verbleven er nooit langer dan enkele dagen. Bovendien waren hun favoriete thema's – landhuizen in de achttiende eeuw, verstilde natuurtaferelen in de negentiende eeuw – wat uit de mode geraakt. Na het jaar 1870 richtten de impressionisten van de Haagse School en verwante groepen hun aandacht vooral op sociale taferelen. Men trok naar de armelijke vissersdorpen of naar de keuterboerderijen op de zandgronden. Daarvan sprak de realistische weergave een groot publiek aan. Egmond aan Zee trok kort na het jaar 1880 een aantal Amerikaanse kunstenaars aan.

Het dorp dat net als andere kustplaatsen een evolutie door maakte van vissersdorp naar vakantieoord. Deze zullen ongetwijfeld wel eens via 't Woud naar het Bergerbos of de Ruïne zijn gewandeld. Daarvan hebben ze in hun werk voor zover bekend geen getuigenis afgelegd. Zij zochten de zee en daarmee was Bergen toen nog niet verbonden. Het zal niet toevallig zijn dat één van de kunstenaars die zich in het jaar 1900 in het dorp vestigde: Jaap Veldheer. Kort daarvoor had hij furore had gemaakt met een album getiteld 'Oude Hollandsche steden aan de Zuiderzee.' De beeldhouwer Tjipke Visser die zich in het jaar 1908 bij de eerste groep zou aansluiten had daarvoor enkele jaren in Edam gewoond en gewerkt. Zijn figuren met titels als 'Berusting' en 'Blinde bedelaar' verraden verwantschap met de sociaal-realistische taferelen van Jozef Israëls en Jan Toorop.

Jaap Veldheer en zijn vriend Job Graadt van Roggen kwamen in de eerste plaats naar Bergen om persoonlijke redenen. Veldheer was verloofd met een Bergens meisje Edwardina Clarissa van de Velde, een dochter van de in het jaar 1892 overleden dorpsarts Gerrit van de Velde. Toen Job op 18 mei 1900 als eerste uit Bloemendaal in Bergen arriveerde huurde hij bij haar een kamer in de Kerkbuurt. Zelf had hij eveneens een vrouw gevonden die uit de omgeving kwam, de Schoorlse boerendochter Agatha Cornelia van de Pol. Zij was op dat moment werkzaam als boekhoudster bij de krankzinnigen inrichting in Grave waar hij in de jaren 1898 en 1899 had gewerkt. Aangezien er uit dezelfde jaren ook al etsen met thema's in Bergen en Schoorl bekend zijn mogen we aannemen dat het paar elkaar al enige tijd kende. Veldheer voegde zich op 28 augustus 1900 bij het gezelschap en veertien dagen later werd zijn huwelijk in Bergen voltrokken. Beide kunstenaars lieten een huis bouwen aan de Russenweg. En beiden maakten zich in hun grafisch werk verdienstelijk voor de verbreiding van de eerste artistieke roem van het dorp. De atelierwoning 'Berkenhoeve' werd in het jaar 1903 aan de Russenweg gebouwd door J.A.G. van der Steur uit Haarlem, in opdracht van J.M. Graadt van Roggen. Het huis 'Oudtburgh': het buurhuis van 'Berkenhoeve' is gebouwd voor Graadt van Roggen's vriend en collega Veldheer door dezelfde architect.

Veldheer en Graadt van Roggen waren ongeveer even oud en kenden elkaar uit hun academietijd in Amsterdam in de jaren tachtig van de negentiende

eeuw. Later woonden zij met een kunstenaarsgroep in het 'Roode Dorp' aan de Leidsevaart bij Haarlem, dicht bij de toen in aanbouw zijnde 'Nieuwe Bavo'. In hun kunstopvatting stonden zij dicht bij elkaar en deze was sterk gericht op de ambachtelijke traditie. Vooral Veldheer voelde zich nauw verwant met de Engelse Arts and craft-beweging en met de wortels van de grafiek met name het werk van Dürer. Omdat hij ondanks de waardering van de kunstkritiek niet het succes oogstte dat hij verwachtte, verbleef hij in 1903-1904 zelfs geruime tijd in Neurenberg. De daar ontstane stadsgezichten beantwoordden inderdaad meer aan de Duitse romantische smaak dan aan die van de Nederlandse avant-garde. Merkwaardig genoeg experimenteerde Graadt van Roggen in die jaren volop met het luminisme. De uit Frankrijk overgewaaid stroming waarin het effect van het zonlicht tot in uiterste consequentie werd onderzocht en weergegeven. Zijn landschappen uit die tijd - gewoonlijk in de duinen gemaakt - zijn niet te onderscheiden van de eerste verkenningen van de toen opkomende jonge generatie. Ze zouden uitmonden in het expressionisme.

Toch werd door beide vrienden het beeld van Bergen sterk geromantiseerd. Tekenend hiervoor is de bouwstijl van hun beider villa's aan de Russenweg, 'Berkenhoeve' en 'Oudtburg'. Het zijn de eerste voorbeelden van de historiserende, 'Oudhollandse' stijl. De stijl die in het eerste decennium van de twintigste eeuw zeer populair en hogelijk gewaardeerd zou worden. De architect van beide panden zou uiteindelijk ook het ontwerp mogen leveren voor het nieuwe raadhuis. De omgeving van de Russenweg zou in de jaren die volgden inderdaad het karakter krijgen van een kunstenaarskolonie. Op de nog ruime Noordergeest - met een weids uitzicht op de Nok - vestigden zich onder meer: de schilderes Etha Fles, (1907) het echtpaar Gerrit van der Hoef en Frouke van Rossem, (eveneens in 1907) de al genoemde Tjipke Visser (1908) en de dichter Carel Steven Adama van Scheltema (1913). Andere leden van deze pioniersgroep waren: Dirk Hammes (1901), Jan Bleijs en Hendrik van Bloem (beide in 1903). Ze hadden woon- en werkruimte vonden in de Kerkbuurt.

Behalve Hammes die na een jaar alweer uit Bergen vertrok raakten de meeste kunstenaars voor langere tijd met het dorp verbonden. De groeiende stroom vreemdelingen die bovendien wel iets te besteden hadden schiep een markt voor hun werk. De grafici konden hun werk in grote oplagen vervaardigen voor een belangstellend publiek. Of door druk vermenigvuldigden. Veldheer was bovendien een bekwaam boekverzorger. De schilders en vooral ook de beeldhouwers moesten op andere wijze hun producten aan de man zien te brengen. Jan Bleijs die een goed portretschilder was maakte reclame voor het tekenen van kinderen van pensionisten en daarvan zal zeker gebruik zijn gemaakt. Bleijs vormde samen met Van Bloem, Veldheer, Graadt van Roggen, het echtpaar Van der Hoef-van Rossem en even later ook Visser de vaste groep exposanten van de eerste Berger kunsthandel. Deze was opgericht in samenwerking met P.J. Brouwer en kunsthandelaar Meijer uit Amsterdam. Brouwer dreef in de Raadhuisstraat - op de plaats waar zich nu 'de Pilaren' bevindt - een winkeltje waarin hij onder meer eigen ansichtkaarten verkocht. Het

belendende pand met het uit het jaar 1787 stammende klokgeveltje herbergde vanaf het jaar 1907 een kleine kunstzaal. Deze zou samen met het kleine oudheidkundige museum jarenlang één van de attracties vormen van het dorpscentrum.

In hetzelfde jaar 1907 zonden ook twee leden van de jongste generatie werk in voor de eendaagse verkooptentoonstelling. Die werd in de kolfbaan van 'De Rustende Jager' gehouden. Het waren Dirk Smorenberg en Dirk Filarski die enkele maanden in Bergen waren neergestreken om er te kunnen werken. Filarski kwam het jaar daarop terug in gezelschap van Nout Colnot. Een maecenas (rijk kunstbeschermer) zag wel iets in beide jonge talenten en bood hen de gelegenheid om een eigen expositie in te richten in een boerderij aan de (Oude) Bergerweg (vermoedelijk de nog bestaande kapberg nummer 9). Deze mecenas was niemand anders dan de fabrikant August Maschmeijer. Die daarmee zonder het te beseffen een daad stelde van historisch belang. Want Filarski en Colnot zouden niet veel later de kern gaan vormen van de Bergense School.

Wonen in het jaar 1903

Bij wet van 22 juni 1901 werd voor het eerst het overheidstoezicht op het bouwen landelijk geregeld. Op grond van deze wet – bekend geworden als de Woningwet – moest iedere gemeente een bouwverordening vaststellen met bepalingen hoe, waar en wat binnen die gemeente mocht worden gebouwd en met zekere minimumeisen over het bouwen zelf. In de grote steden zoals Amsterdam betekende dit de aanvang van de hoogst noodzakelijke sociale woningbouw. Ook voor een dorp als Bergen dat zich opmaakte om uit te groeien tot een toeristencentrum was een wettelijke regeling in deze zaak uiteraard welkom.

De bevolking van het oude dorp bestond op dat moment nog voornamelijk uit tuinders, boeren, landarbeiders en kleine handwerkslieden en neringdoenden. Langs enkele hoofdwegen waren renteniers en notabelen neergestreken in de voor de late negentiende eeuw zo typerende burgermanswoningen. En verder vertoefde er hier en daar een gezelschapsdame, een pikeur (voor de renbaan) en een kunstschilder. De huizen lagen bijeengegroepeerd rond de Kerkbrink, langs de hoofdwegen als de Heereweg (Breelaan), Dorpsstraat en (Oude) Bergerweg. En verder verspreid door het polderland, langs de duinrand en op de aloude geesten. Rond de eeuwwisseling waren er binnen Bergens grenzen zo'n 400; de meeste oud, klein en weinig comfortabel.

In het jaar 1903 werd daarom door de gemeente een onderzoek ingesteld naar de situatie van dit 'oude' bestand, dat wil zeggen van woningen 'welke drie of minder ter bewoning bestemde vertrekken bevatten'. Het werd uitgevoerd door secretaris C. Meijer en opzichter (bovendien veldwachter) P. Beeldman. Zij bezochten tussen juli en oktober driehonderdtweentwintig woningen (ca. 75 % van het totaal) en tekenden op voorgedrukte formulieren onder meer het volgende aan. Allereerst algemene zakelijke gegevens, zoals ligging, nummering, eigenaar, bewoner, etc. Vervolgens het aantal vertrekken, afmetingen, indeling en gebruik, constructie, slaapegelegenheid, etc. Tenslotte de aspecten van de volksgezondheid: lichtval, sanitair, watervoorziening, vocht, algehele bouwkundige toestand, et cetera.

Vooraf op dat laatste punt waren er vele manco's (gebreken). Het privaat (wc) bestond meestal uit een losstaand huisje met een plee die afliep in een beerput, soms zelfs in een sloot of gierput. Een tonnenstelsel - dat toen als een vooruitgang in de hygiëne gold - vond men alleen in enkele nieuwere woningen. Die waren meestal ook aangesloten op het net van de Alkmaarsche Waterleiding. De meeste oude huizen werden van water voorzien door een pomp en regenton. Sommigen hadden zelfs dat niet aan huis. Zo moest de familie Akerboom aan de Buerweg zijn drinkwater halen uit de Hofvijver. Terwijl de molenaar van de Philisteinse Molen putte uit de Duyinvalsloot, een kilometer ver het land in. Veel huizen hadden last van vocht en lekkage en soms van ongedierte. Hinder van de burens kwam ook toen voor. Bij een woning op de Zuidergeest is aangetekend: 'twee hokken aan en bij de woning waar mannetjesvarkens in gehouden worden zijn voor de burens zeer hinderlijk.'

Ook in de nieuwbouw werd meestal nog geslapen in bedsteden. Bij woningen met één of twee vertrekken waar vaak kinderrijke gezinnen huisden moet dit letterlijk en figuurlijk een benauwde bedoening zijn geweest. Daarin was niet direct verandering te brengen; in de eerste bouwverordening uit het jaar 1904 zou alleen een verbod worden opgenomen om de 'koetsen' of bedsteden in stalruimten nog te gebruiken. Het verschijnsel beperkte zich ook niet tot de kleine arbeidershuisjes en keuterboerderijtjes. Grotere panden zoals de 'rijke' stolpboerderijen werden vaak in tweeën bewoond wat de situatie er dan niet minder krap op maakte. Niettemin luidt het eindoordeel van de enquêtecommissie bijna steeds: 'Net bewoond' of 'Knap bewoond'.

De inspectietocht begon bij de Kerkbuurt, en liep via de Zuidergeest naar de Molenbuurt (ook als Kerkbuurt aangeduid), Oostdorp, Westdorp, Roosloot en 't Woud, Oudburg, Zanegeest, Baakmeer, Kogendijk, Kanaaldijk, Bergermeer en Oudburgerpolder. Het is moeilijk de verschillende panden te identificeren. Omdat de wijkaanduiding meestal slechts algemeen is en de ligging wordt omschreven met 'straat', 'pad', in 't bosch', 'in 't veld'. Het ontbreken van een straatnummering in die tijd is een extra handicap. Zodat men vaak zijn toevlucht moet nemen tot vergelijking met oude foto's, namen van bewoners, gegevens uit het bevolkingsregister of kadastrale bescheiden.

Het dorpscentrum – de Kerkbuurt – telt in het jaar 1903 achtendertig woningen met drie of minder vertrekken. Grotere huizen zoals het 'doktershuis' (het latere Dorpshuis) en ook openbare gebouwen zoals het nog in aanbouw zijnde nieuwe raadhuis ontbreken uiteraard. In zeventien woningen zijn winkels en/of werkplaatsen gevestigd: drie zijn nog als boerderij in gebruik; elf zijn van recente datum. Hoe gemêleerd (gemengd) de bebouwing is leert de situatie tussen de Schoolstraat en de Kerkstraat. Het is een gedeeltelijk nog onbebouwd blok waarvan een enkele oude foto nog de rommelige, zij het rustieke aanblik toont. Twee panden zijn recent gebouwd: namelijk het huis van de brievengaarder Jan de Jonge uit het jaar 1892. Het huis dat buiten de categorie 'kleine woningen' valt en de winkel van Piet Brouwe. Deze laatste heeft behalve deze winkel met een schoenmakerswerkplaats en een kantoortje nog twee kamers ter beschikking voor hemzelf, zijn vrouw en zijn dochter. Het gezin is een aansluiting rijk op de waterleiding en een moderne 'ton' als toilet (wc). Een afvoer van huishoudwater ontbreekt en verder heeft men veel last van de mestvaalt en de paarden van de burens. Dit is de weduwe Prins-Schuurman die in haar oude pand een kruidenierswinkel drijft en er met vier kinderen woont. Aan de andere zijde van Brouwer staat het hem toebehorende huisje met de klokgevel op dat moment leeg.

Eén pand in de kerkbuurt, aan de andere zijde van de Ruïne, trekt nog onze bijzondere aandacht. Het staat aan een 'pad' en wordt in vieren bewoond. Het gaat om het langgerekte gebouw achter de brede zestiende eeuwse trapgevel dat nu Museum 'Het Sterkenhuis' herbergt. Eigenaar is in het jaar 1902 Nicolaas Vrasdonk. Hij woont zelf in één van de vier gedeelten. Met zijn vrouw Trijntje Zuurbier, twee zoons en een dochter heeft hij twee vertrekken tot zijn beschikking. De jongens slapen in de veestal. In een ander gedeelte –

bestaande uit drie kleine kamers – woont een andere telg uit het geslacht der Vrasdonken: Jacob. Samen met zijn vrouw Klazina Slikker en hun zoontje Nicolaas. Een zekere Frederik Witvlied woont bij hen in. De derde woning bevat slechts één vertrek. Jacob Brammen – ‘zonder beroep’ – en zijn ‘huisvrouw’ Neeltje Pater zitten er op zeventien vierkante meter zonder water, zonder erf en met een slecht rokende schoorsteen. Het vierde deel is nog kleiner, oud en vervallen. Het vertoont ‘alle gebreken’. Het staat dan ook leeg. Naderhand (1913) is het pand aan het Smalle Pad op initiatief en op kosten van de familie Sterken gerestaureerd. Het pand wordt van een nieuwe naam en bestemming voorzien. Sindsdien staat het er weer ‘knap’ bij – al zijn de romantische armoede en vooral het gebrek aan hygiëne er natuurlijk volledig uit weg gerestaureerd.

Het Rechthuis

Volgens de overlevering stamde het rechthuis dat de gehele negentiende eeuw als raadhuis dienst heeft gedaan nog uit de tijd van Hendrik van Brederode. Of het werkelijk zo oud was valt aan de hand van de bewaard gebleven afbeeldingen niet meer na te gaan. De lange zijgevel langs de latere Raadhuisstraat bevatte een vijftal vrij hoge vensters, een kelderraampje en een voordeur. Een tweede deur in de dubbele tuitgevel aan de Schoolstraat gaf toegang tot de onderwijzerswoning. Die was in het achterhuis gevestigd. Het hoofdgebouw in het voorhuis bevatte maar één behoorlijk vertrek. Dat werd gebruikt 'als raadzaal, secretarie, trouwzaal, voor zittingen van de gemeente- en rijksontvanger, poldervergaderingen, enz.' De bode beschikte over een piepklein hokje. En dan was er nog een opkamertje. Dat deed dienst als archiefbewaarplaats. Dat zal er ook wel de oorzaak van zijn dat het gemeentearchief van de negentiende eeuw zoveel onbegrijpelijke lacunes (leemte, weglating) vertoont. Wat er in het keldertje en op de vliering was opgeslagen wordt niet vermeld. Veel soelaas (verlichting) voor het nijpende ruimtegebrek zullen deze niet hebben geboden.

Al in het jaar 1878 was er discussie in de raad geweest over nieuwbouw. Later werd gedacht aan uitbreiding van het bestaande. Begin van het jaar 1902 presenteerden burgemeester en wethouders een plan om het gebouw van een verdieping te voorzien. Daarin was ook rekening gehouden met 'een lokaal om tot museum te worden ingericht en om te dienen tot bewaring van de kransen van het Russisch gedenkteken'. Het Russisch monument was kort daarvoor onthuld (30 september 1901) waarbij de verschillende delegaties een (metalen) krans hadden gelegd. Deze waren na de plechtigheid zolang op de zolder van 'Kranenburgh' opgeborgen. En zouden het in combinatie met de collectie die op instigatie (aansporing) van de burgemeestersvrouw werd aangelegd uitstekend in een historische opstelling doen.

Dit plan had aanvankelijk de voorkeur van de raad. De aanbesteding op 14 april 1902 leverde echter geen enkele inschrijving op die binnen het beschikbare budget paste. Daarop werd besloten tot nieuwbouw. Het ontwerp werd gepresenteerd door de Alkmaarse architect C.J. Ooms (die overigens ook het verbouwplan had getekend); werd evenwel door zijn 'modernere stijl' niet passend genoeg gevonden in de omgeving van de Ruïnekerk. Enthousiast was men daarentegen over het ontwerp in 'oud-Hollandschen stijl' van de Haarlemmer J.A.G. van der Steur. Toen men ook nog een bezoek had gebracht aan de atelierwoning van J. Veldheer – die door dezelfde architect was gebouwd – koos men definitief voor de historische stijl. Op 2 september 1902 hield men de laatste raadsvergadering in het oude rechthuis. Eén van de lokalen van de dorpsschool werd tot 'tijdelijk raadslokaal' bestemd terwijl voor de hoofdonderwijzer zolang een huis elders in de Kerkbuurt werd gehuurd. Want het nieuwe gebouw zou als vanouds ook weer een onderwijzerswoning bevatten. 'Het museum wenschen B & W zoo groot te maken als de zolder gedoogt. Door den heer Van der Steur wordt dit plan nader uitgewerkt.'

De eerste steen voor het nieuwe gebouw werd op 17 november 1902 door Joachim van Reenen gelegd. Een goed jaar later kon het door aannemer J. Tuinman worden opgeleverd. Er werd alles aan gedaan om het tot een huis van en voor de gehele bevolking te maken. 'Het gebouw is opgetrokken door Bergenaren terwijl meisjes uit het dorp het nodige naaiwerk verrichten voor gordijnen, kledjes, enz.'. Dat laatste gebeurde uiteraard onder leiding van de vakbekwame burgemeestersvrouw. Winkelier P.J. Brouwer leverde de garnituren (bijeenbehorend stel van min of meer tot versiering dienende voorwerpen) en ander materiaal. Voor de kleurstelling van het gebouw, de inrichting en het tuinontwerp tekende... hoe kon het anders: J. Veldheer.

In een nooit gepubliceerd opstel geeft mevrouw Van Reenen-Völter haar indrukken van de inwijding van het nieuwe raadhuis op 22 december 1903. Het dorp is in feeststemming en er heerste een sterke gemeenschapszin. 'De jeugdige predikant (Natzijl) schudt de hand van den bejaarden pastoor (Van Delft) die even glimlacht.' Een aantal mensen wordt treffend gekarakteriseerd al heeft de schrijfster veel daarvan weer doorgehaald en vervangen door neutraler bewoordingen. 'Naast hem (de pastoor) staat den notaris die zulk een diepen blik heeft in de beurzen der meeste aanwezigen.' Dat is Leendert Top met wie zij tien jaar later een knallende ruzie zou krijgen over de gewenste ontwikkeling van Bergen. En even verderop 'de postdirecteur: bleek en zenuwachtig als altijd'. Ook dat was scherp gezien. De in het jaar 1892 aangestelde 'brievengaarder' Jan de Jonge zou in het jaar 1907 in een psychiatrische inrichting worden opgenomen en op 54-jarige leeftijd overlijden. 'De volgende stoel is bezet door een raadslid met een heel ander voorkomen... het is een koopman, den blik ver weg, berekeningen makende.' Daarmee wordt natuurlijk August Maschmeijer bedoeld. 'Naast hem, den zetel geheel vullende, zit een deftige boer.' Dat zal J. Besse uit de Bergermeer zijn. De officiële opening gebeurde door de hoogste overheidsdienaar in Noord-Holland, commissaris G. Van Tienhoven. 'Even vertoonen zich de beide kinderen in oud-Berger kleederdracht, die binnenkort in het museum deze Commissaris der Koning(in) een staaltje van Berger huisvlijt zullen aanbieden; dan is alles weer stil.'

Op 6 januari 1904 vergaderde de raad voor het eerst in zijn nieuwe onderkomen. Het werd algemeen beschouwd als een aanwinst: het had 'kunstwaarde', het was 'een sieraad voor het dorp'. Niet veel later zou deze stijl met zijn trapgevels, siermetselwerk, glas-in-lood en luiken als pure namaak worden verketterd. Na een eeuw straalt het weer de charme uit van de toenmalige, naïef-romantische kijk op de eigen geschiedenis. Deze kwam natuurlijk ook tot uiting in de oudheidkundige verzameling. De verzameling werd door mevrouw Van Reenen-Völter bijeen gebracht. Haar steun en toeverlaat daarbij was veldwachter Beeldman. Die deed bij zijn rondren door de gemeente aan acquisitie en tragisch genoeg vlak na de opening van het nieuwe gebouw overleed.

Een museum hoe klein ook was op dat moment voor een dorp nog heel bijzonder. Oudheidkundige verzamelingen waren een typisch stadse aangelegenheid al nam de belangstelling voor de materiële overblijfselen van

het platteland rond de eeuwwisseling snel toe. De burgemeestersvrouw zegt ervan overtuigd te zijn dat zij zowel door haar boek 'De Heerlijkheid Bergen in Woord en Beeld' en door de Oud-Berger kamer de herinnering levendig zal houden aan bewoners van Bergen in vroeger eeuwen.' De publieke belangstelling was al direct groot zowel uit het dorp zelf als van soms ver daarbuiten. De eerste vreemdelingen waren twee zusjes uit IJsland. In het eerste jaar schreven al ruim zevenhonderd bezoekers hun naam in het gastenboek. In het jaar 1905 steeg dat aantal tot boven de duizend. Het waren niet de minsten die naar Bergen togen zoals de mediëvist (kenner van de middeleeuwen) Otto Oppermann, de historicus P.J. Blok, de archeoloog J.W. Holwerda en de hoofddirecteur van het Rijksmuseum B.W.F. van Riemsdijk. Ook de werkmeid, koetsier, landman, weesmoeder, warmezier, barbier, confiseur, grutter en bullooper – die alle het bezoekersboek tekenden – zullen op die zolder vol historische merkwaardigheden hun ogen hebben uitgekeken. Ter informatie: een warmezier is een groentekweker. Een grutter is iemand die grutten maakt of grutterswaren verkoopt. Grut is gebroken boekweit of haver. Een confiseur is een banketbakker.

Eindelijk... de tram!

Zelden zullen de inwoners van Bergen zo naar een 'grote dag' hebben uitgezien als naar donderdag 20 juli 1905. Van de toren van de Ruïnekerk, van het nieuwe raadhuis en van verschillende particuliere woningen wapperden de vlaggen, als betrof het een nationale feestdag. Aan het begin van de Hoflaan waren triomfbogen opgericht met beelden in imitatiemarmor. In de kolfbaan van 'De Rustende Jager' stond een feestelijke lunch gereed. 'Men zag op de tafels locomotieven en seinhuisjes met bloemen gevuld en daarlangs seinpalen... ook met een aardig bloemetje getooid'. Want die dag was het dat de stoomtram voor het eerst vanuit Alkmaar het dorp binnenreed. Niet alleen de officiële genodigden onder wie de vasthoudende directeur van de Stoomtramweg maatschappij C. Bosman vierden feest. Op het veldje tegenover 'Kranenburgh' was een dansvloer met en muziektent opgebouwd waar 's middags kinderspelen werden georganiseerd en werd een concert gegeven.

's Avonds was er opnieuw een concert. Er werd en bal-champêtre (openluchtbal) gehouden en men sloot af met een vuurwerk. Kunstschilder Jan Bleijs was er lyrisch over. 'Naast 'Kranenburgh' brandden twee rood gloeiende teertonnen en het gebouw was van binnen geheel met waschkaarsen verlicht, waarin zich verschillende licht gekleede figuren bewogen (...). Of de Bergenaars genoten hebben? Ze dansten er vrolijk op los. Na het einde van het feest of 'balsampetter', zoals sommige Bergenaars het noemden werd de Ruïne verlicht door Bengaals vuur. Zoo mooi heb ik nog zelden iets gezien.'

Aan de komst van de tram was heel wat voorafgegaan. We hebben gezien dat in het jaar 1860 al geijverd werd om de spoorlijn vanaf Uitgeest zo dicht mogelijk langs de duinkant te laten lopen. En dat vervolgens met succes is gepleit om het station Alkmaar in ieder geval aan de westkant van de stad te bouwen. Dit alles in het belang van het groeiende zomerse dagtoerisme. Toch zou het nog bijna een halve eeuw duren voor 'de schoone slaapster uit het bosch' echt zou worden 'gewekt' door de spoorwegfluit.' Kort na het jaar 1880 leek er schot in de zaak te komen. Vrijwel tegelijkertijd ontstonden er twee initiatieven. Eén initiatief voor een 'paardenspoor' naar Egmond aan Zee met een aftakking naar Bergen. En één voor een stoomtram. Aangezien de 'Kennemer Paardentram Maatschappij' net iets eerder was met zijn aanvraag verleende de raad deze in het najaar van het jaar 1881 een voorlopige concessie: de vergunning voor bepaalde werkzaamheden. Jan Holland ving bot; hij wilde het niet bij één lijn laten en volgde min of meer het tracé van de 'straatweg onder duin': van Castricum via Egmond, Bergen en Schoorl naar Camperduin. Ook het plan voor de paardentram afkomstig van de Egmonder C. de Groot ging niet door. Wel zou er in de jaren 1890 een zogenaamde tramomnibusdienst gaan rijden. Een door een paard getrokken tramwagon die gewoon over de weg reed dus zonder gebruik te maken van rails. Vooral toen door de opening van de renbaan de harddraverijen tot een topattractie werden deed deze dienst heel goede zaken. Al zal ook de omnibus toen wel eens in de file hebben gestaan.

Na enkele andere vergeefse pogingen ontstond er in het jaar 1897 ineens op twee plaatsen een nieuw en veel krachtiger initiatief. C. Bosman, directeur van de scheepvaartonderneming 'Alkmaar Packet' lanceerde een plan voor een tramlijn naar Bergen en Egmond. Terwijl P.W. Schipper uit Egmond aan Zee behalve zijn woonplaats (en Alkmaar) ook Heiloo met een lokaalspoor wilde verbinden. Zij besloten samen te gaan werken in het 'Tramcomité Bosman-Schipper'. Later omgedoopt tot het 'Tramcomité Egmond-Alkmaar-Bergen.' Het tramcomité slaagde er eindelijk in om niet alleen de benodigde concessies te verwerven; ook niet om een startkapitaal bijeen te brengen voor de oprichting van een officiële NV. Daarnaast was er ten minste f 350.000 nodig voor de aanleg. Aan een eigen exploitatie van de lijn is aanvankelijk misschien wel gedacht. De nationale H.I.J.S.M. (een der voorlopers van de NS) leek hiervoor toch een betere gegadigde.

Naarmate de tijd verstreek werden de verlangens naar de spoorverbinding steeds sterker gevoeld en verwoord. Omstreeks de eeuwwisseling kon er geen beschouwing meer worden gewijd aan het dorp en zijn bekoorlijkheden zonder dat de wens werd geuit dat de tram er toch maar snel mocht komen. Toen de raad eind van het jaar 1901 besloot om een lening van liefst veertigduizend gulden aan te gaan – een bedrag dat de jaarlijkse begroting verre oversteeg – gaf men dit zelfs prioriteit boven de toch zeer urgente nieuwbouw van het raadhuis. Van dit bedrag zou twintigduizend gulden als renteloos voorschot worden verstrekt aan de trammaatschappij. Terwijl men voor een zelfde bedrag aandelen in de onderneming wilde kopen. Het definitief tracé was inmiddels bij raadsbesluit van 20 januari 1899 vastgesteld. Het liep niet langs de duinvoet en evenmin door de Bergermeer. Het tracé boog van het spoorwegemplacement van Alkmaar af langs het Noord-Hollands Kanaal. Vandaar zou het spoor langs de Kogendijk Oostdorp bereiken en dan noordelijk van de 'Doodwallen' doorlopen naar het centrum. In verkeerstechnisch opzicht had deze route de voorkeur van het gemeentebestuur. De smalle 'Bergerschelpweg' achtte men zelfs ongeschikt voor snelverkeer. Zodat eind 1901, begin 1902 werd voorgesteld om deze net als de Groeneweg en de Loudelsweg af te sluiten voor motorrijtuigen. Voor de toen nog schaarse automobilisten beval men de route langs het Kanaal en de Kogendijk aan 'die ook de stoomtram zal volgen.' De concessie tot aanleg van een smalspoor lag letterlijk in dezelfde lijn. De aanleg was tot voordeel van de kalkzandsteenfabriek van Maschmeijer eind 1902.

Vrijwel over zijn gehele lengte zou het spoor door onbebouwd terrein kunnen worden aangelegd. Het terrein dat met uitzondering van het kleine gedeelte tussen de Weg naar Zanegeest en de Natteweg ook uit vlak niet te laaggelegen weiland bestond. De locatie van het station Bergen bij het centrum was in planologisch opzicht ideaal. De grootste attracties waaronder de Ruïnekerk en het museum maar ook de kolfbaan en de renbaan lagen vlakbij. Terwijl de nieuwe pensions en het uitgebreide Bergerbos op loopafstand gelegen waren. Ook wanneer men 'een half uurtje tijd over' had bijvoorbeeld om te wachten op de volgende tram terug kon men nog een aangename wandeling maken... zoals een verslaggever zes weken na de opening van de tramlijn schreef. In hoeverre er op dat moment al gedacht is

aan een uitbreiding van het dorp met een geheel nieuw winkelcentrum in noordelijke richting – de in het jaar 1913 aangelegde straat, die de toepasselijke naam Stationsstraat zou krijgen – is niet duidelijk. Dat de komst van de tram ook dergelijke ontwikkelingen mogelijk zou maken zal door vooraanstaande Bergenaren zeker zijn voorzien.

Precies vijftig jaar zou het lokaalspoor zijn belangrijke functie blijven vervullen: voor Bergen zelf en vanaf het jaar 1909 ook voor Bergen aan Zee. Het bleek daarbij niet alleen een makkelijk communicatiemiddel maar het werd al spoedig een attractie op zichzelf. De koosnaam ‘Bello’ voor de klingelende stoomloc dateert van na de oorlog en werd waarschijnlijk door Amsterdamse badgasten gegeven. Onder deze naam is de tram uiteindelijk wel de geschiedenis ingegaan.

De stolpen van Bergen

Wat zou het landschap in Noord-Holland zijn zonder de stolpboerderijen? Zonder die vijfenveertighonderd 'piramides van de polder'. Het zou een beeld opleveren van snippers platteland, 'nieuwe natuur' en moderne 'agribusiness', industrieachtige complexen en kassen zonder referentie met het agrarisch cultuurlandschap van de menselijke maat zoals wij dat kennen. Het is een spookbeeld dat best werkelijkheid kan worden als we niet oppassen.

Dat de historische boerderij geheel verdwijnt wordt verhinderd door de monumentenwet. Dat betekent in Noord-Holland nog geen tien procent bescherming van het gehele aantal; de grote rest is vogelvrij en kan in feite morgen worden gesloopt. In heel Nederland verdween de laatste vijftig jaar de helft van het totale aantal boerderijen. Door uitbreiding van steden en dorpen, aanleg van nieuwe wegen en het ene na het andere ruimteverslindende bedrijventerrein. De agrarische ontwikkeling vraagt grootschalige bedrijfsvoering met grote, uniforme schuren en stallen waarbij voor een oude boerderij geen rol meer is weggelegd.

Sloop is vaak het gevolg of als het meezit bestemmingsverandering. Niet zelden transformeert de boerderij dan echter in een opzichtige 'poenhoeve', een quasi-rustiek witblinkend landhuis. Hoogste tijd om het tij te keren was zowel de mening van de Stichting Historisch Boerderijonderzoek als het landelijk beraad van provinciale Boerderijenstichtingen. Het Jaar van de Boerderij 2003 werd uitgeroepen en tal van activiteiten werden opgezet om de historische boerderijen de aandacht te geven die zij verdienen.

Wat maakt een boerderij in Noord-Holland tot stolp? Het piramidale dak van buiten en het 'vierkant' van binnen. De constructie met vier houten staanders, zeven meter hoog met daar bovenop liggende balken het dekbalkgebint. In vrijwel alle stolpen lopen de liggende bovenbalken aan één of twee zijden een meter of meer door: het overstek. Hiermee komt meer ruimte beschikbaar aan de stalzijde en het woongedeelte. Een stolp is dan ook nooit helemaal een piramide, de gevellengten verschillen iets. En bovenop ziet men een platte nok van vijftig tot honderd centimeter, ook wel langer als de stolp twee vierkanten heeft een zogenaamde zeskant.

De stolp is ontwikkeld vanuit de West-Friese langhuisboerderij met zijn vrijstaande hooiklamp op het erf. In Waterland waar de boeren door de oxidatie van het veen van akkerbouw naar veeteelt (grasland) omschakelden en meer hooiopslagruimte nodig hadden verscheen de hooihuisboerderij. De losse klamp kreeg een houten dak en omtimmering: een kapberg (of: kaakberg) en deze werd aan de stal van het langhuis vastgebouwd. De volgende stap was het groeperen van stal en dars (hooiwagens) aan drie zijden van de hooiberg die zo midden in het gebouw kwam te staan met de woning ervoor: de langhuisstolp.

Rembrandt heeft ze getekend rond Amsterdam. Bergen telt zo'n vroeg type met boerderij op 't Hoekje in het Van Reenenpark. Deze boerderij, nu woonhuis is zestiende eeuws en werd van zijn land ontdaan door de villabouw en de aanleg van het Hertenkamp.

In Westfriesland werd al in het midden van de zestiende eeuw de echte stolp geboren. Alle functies van het boerenbedrijf en ook het woongedeelte werden onder één hoog piramidaal dak samengebracht. Mooie voorbeelden van dit type vindt men in lintdorpen als: Twisk, Westwoud, Sijbekarspel en Venhuizen. Vaak met een dwarsweg (de houten stalgevel) en de rouw- en trouwdeur in het iets uitspringende vooreind waarachter de pronkkamer. Deze deur ging alleen open bij huwelijk en begrafenis. De dagelijkse toegangsdeur zit in de zijgevel want de Westfrieze boerenfamilie woonde aan de zijkant.

Eind zestiende eeuw werden voor de drooggelegde Egmonder- en Bergermeer stolpen gebouwd van het Noord-Hollandse Normaaltje; soberder dan hun Westfrieze voorgangers. Met dezelfde constructies maar met een iets andere indeling. Uiteraard de hooiberg in het midden maar de stal en dars evenwijdig aan elkaar en het woongedeelte aan de voorzijde. Begin zestiende eeuw werden ook voor de grote droogmakerijen als Beemster en Schermer honderden van deze stolpen gebouwd, op grote kavels met ruime erven. Hier verschenen de herenboerderijen van de koopman en de stadsregent. Zij verschaften het geld voor de drooglegging. Ze bewoonden 's zomers de boerderij als buitenplaats en lusthof.

Driehonderdvijftig jaar lang werden stolpen gebouwd. Tot in het midden van de twintigste eeuw. Met een identieke constructie maar met variaties afhankelijk van de ligging, het gebruik en de bouwmode. Een bewijs dat dit type boerderij heel lang een efficiënt bedrijfsgebouw betekende.

In tijden waarin de landbouw floreerde zoals de tweede helft van de negentiende eeuw werden veel nieuwe stolpen gebouwd. Of oudere exemplaren vervangen door nieuwe die wat uiterlijk betreft in de pas liepen met de toen heersende bouwmode. Zo verschenen de dakspiegels, uitsparingen van pannen in het rieten dak en de ronde schoorsteen en er werd siermetselwerk toegepast. Ook in Bergen (maar meer nog in Schoorl) werd veel aandacht besteed aan het lofwerk: het houtsnijwerk aan de goten en dakkapellen, aan de windveren (planken ter afdekking van de pannenrij) en aan de makelaar (in motief gezaagde plank boven op de gevel). Ook de beschikbare materialen speelden een rol bij de veranderingen van het exterieur. Zo kwamen dakpannen beschikbaar die riet vervingen, werd gietijzer toegepast in deuren, hekken en stalramen en werden houten gevels vervangen door stenen muren.

Net als in de andere kustdorpen van Kennemerland waren de boerenbedrijven in Bergen oorspronkelijk over het algemeen bescheiden van omvang en vooral gericht op gemengd bedrijf. De Bergermeer is hierop een uitzondering. De kavels zijn er groter en hoofdzakelijk geschikt voor veeteelt.

Hadden de keuterboerderijen grenzend aan bos en duin slechts enkele koeien, in een boerderij als 'De Vogelkooy' – die vanwege de aanleg van het vliegveld rond het jaar 1939 werd gesloopt – stonden er circa veertig. In de tweede helft van de negentiende eeuw werden rond het centrum en in de buitengebieden ook stolpen van flinke afmetingen gebouwd. Tot in het begin van de twintigste eeuw is Bergen een echte agrarische nederzetting gebleven. En zelfs tot het jaar 1967 was de boerderij van Kees van Wonderen (nu café Shooters) aan de Karel de Grootelaan nog agrarisch in bedrijf. Met het opkomend toerisme en de uitbreiding van het winkel- en horecabestand kregen alle boerderijen in het centrum een andere functie. Ook vele boerderijen daarbuiten hebben inmiddels een andere bestemming gekregen zoals een garagebedrijf, manege, appartementencomplex of kunstenaarsatelier. Tachtig (stolp) boerderijen telt Bergen zo blijkt uit de inventarisatie die Henk Min voor de Historische Vereniging heeft afgerond. Uit deze gegevens komt een beeld naar voren van het huidige gebruik van de boerderijen. 'Geboerd' met koeien op stal wordt er nog maar in één ervan (J. Bak, Groeneweg 36). Wel worden dertien stolpen nog bewoond door agrariërs die hun bedrijf op of bij de huiskavel uitoefenen. Vijftien stolpen hebben een geheel andere functie - waarbij ook bewoning voorkomt - en de rest is in gebruik als woonstolp door burgers die buitenlui zijn geworden.

Een eenzame stolp onder een zwerk vol westerstorm: een schilderij van Jan van Herwijnen. Of koeien in de mist met stolpen aan de duinrand als decor: Jaap Min op zijn best. Vooral met de Bergense School kregen de schilders oog voor de grote bekoring van het boerenlandschap rond Bergen. Gestel, Wiegman, Van Blaaderen en zelfs Picasso die in het jaar 1905 een tijdje in Schoorldam verbleef: hij schilderde in zijn 'blauwe periode' drie boerinnen met een stolp.

Vrijwel alle boerderijen in Bergen zijn stolpen van het Noord-Hollandse 'Normaaltype'. Dat wil zeggen met het woongedeelte aan de voorzijde en de darsdeur (inrijdeur voor de hooiwagens) achter. Hier zijn overigens uitzonderingen op: in de vroege veenverkaveling van de Oudburgerpolder bijvoorbeeld waar het hooitransport over de dijk ging heeft de boerderij behalve het woongedeelte ook de darsdeur aan de voorzijde. Ook een zestal andere boerderijen in Bergen heeft de darsdeur aan de wegkant. En ze lijken daarmee wat de voorgevel betreft op de stolpen in West-Friesland. De indeling is echter anders want de voordeur van de Bergense boerderij kwam rechtstreeks uit in de stal en bij de West-Friezen is de stal achterin gesitueerd.

Typerend voor Bergen en de rest van de duinstreek is het overstekend riet over de gevels en het ontbreken van dakgoten. Zoals we nu nog zien bij de stolp Meerweg 2 en boerderij 't Sluisje. Brandts Buys: de auteur van het bijna vijf kilo zware standaardwerk over boerderijen in Noord-Holland verklaart dit vanwege de beschikbaarheid van goed grondwater. Voor wateropvang werd namelijk het dak gebruikt; een pannendak is daar sowieso geschikt voor. Ook bij rieten daken zie je normaal gesproken aan de onderzijde twee à drie rijen dakpannen. Zoals hier al vermeld zijn de

Bergense boerderijen niet echt uitbundig van uiterlijk. Zeven stolpen hebben dakspiegels en de ronde schoorsteen komt maar drie keer voor: Natteweg 13, Meerweg 2 en Breelaan 73. De dakspiegel die merkwaardigerwijze aan de achterkant zit. En het was nou net de bedoeling dat men die, als teken van welstand van de weg af kon zien. Schoorl - toch ook niet echt een 'rijk' boerendorp - telt meer van deze sierlijke ronde schoorstenen namelijk acht. Opvallend is verder het relatief grote aantal stolpen met witte gevels.

Vroeger werd het hooi vooral bij boerderijen van oudere datum met een kleine omvang. Ook buiten opgeslagen in losstaande hooibergen met vier palen rond de hooiklamp en een dak. Wanneer zo'n (ijzeren) dak verstelbaar was werd het een vijnzelberg genoemd. In Waterland en heel Kennemerland zie je ook de kapberg (Kaakberg). De hooiberg is dan omtimmerd en heeft een pannendak. Bergen telt nog vier van deze kapbergen die nu voor verschillende doeleinden worden gebruikt: onder andere als dierenkliniek aan de Natteweg. En dan zijn er nog de 'onvolledige' stolpen... alsof hier een hap uit de taart is gebeten. Het stolpdak loopt dan maar aan drie kanten door soms aan twee kanten. Drie staan er in Bergen: achter Oude Bergerweg 9 en aan de Baakmeerdijk op de nummers 12 en 14 (nummer 12 't Baken met aangebouwd arbeidershuisje).

Veel stolpen zijn verdwenen; ook in Bergen - hoewel hier niet zoveel. Na de agrarische bedrijfsbeëindiging heeft in dit dorp namelijk in de meeste gevallen herbestemming plaatsgevonden. De stolp leent zich over het algemeen goed voor een andere bestemming zonder dat het exterieur drastisch hoeft te worden gewijzigd. Veruit de meeste stolpen hebben geen beschermde status en een sloopvergunning kan zonder al te veel moeite worden afgegeven. Het groeiend cultuurhistorische besef dat - met alle aandacht voor het Jaar van de Boerderij - nog zonder twijfel toeneemt zal het verdwijnen van stolpen maatschappelijk en politiek ongewenst worden verklaard. Toch verdwijnen er ook stolpen in Bergen. Drie stolpen zijn al geofferd op het altaar van Rijkswaterstaat: voor de aanleg van de parallelweg van de N 9 en nog vier wacht hetzelfde lot. De Boerderijenstichting Noord-Holland kwam hier tegen in het geweer met acties voor televisie, radio en kranten. Met Rijkswaterstaat werd overleg gevoerd. En bij publiek en politiek brak het besef door dat het verdwijnen van de boerderijen ook een onherstelbaar cultuurhistorisch verlies betekent. Sloop blijft onvermijdelijk maar als alle moeizaam en traagverlopende overleggronden zijn voltooid zal naar alle waarschijnlijkheid herbouw in de nabije omgeving mogelijk worden. Eén agrarisch bedrijf (met twee stolpen) aan de Kanaaldijk - dat ook voor de parallelweg N 9 moest wijken - is inmiddels nieuw gebouwd aan de Klaassen en Evendijk. Met enorme schuren in doosvorm die ter plaatse het ruime, open landschap aantasten. Voor de huidige bedrijfsvoering zijn zulke grote gebouwen gewenst. In maat, schaal en vorm harmoniëren ze niet met het omringende landschap zoals ook te zien is aan de Bergerweg en de Groeneweg. Voor de bedrijfswoning werd hier gekozen voor een nieuwbouwstolp; een keuze die het geheel ten goede komt. Dat kan ook anders: aan de Klaassen en Evendijk staat een nieuw agrarisch bedrijf dat enkele jaren geleden is verrezen met meer recent een bedrijfswoning erbij.

Het geheel is een bonte verzameling van allerlei soorten schuren zonder enige samenhang. De losstaande woning past in het geheel niet in dit oude landschap: een gedrocht in de polder

Hoe de Schuthoklaan verdween

Tot ver in de twintigste eeuw waren straatnamen in Bergen van ondergeschikt belang. Men woonde in 'Villa X' of verbleef in 'Pension Y' en aldus geadresseerde post werd stipt bezorgd. In de tijd dat de Bergenaren nog geheel 'onder ons' waren en iedereen iedereen kende voldeed een aanduiding per wijk. Behalve de vier traditionele buurschappen Oostdorp, Westdorp, Oudburg en Zanegeest onderscheidde men op dit niveau de Kerk- of Molenbuurt, de Bergermeer en Het Woud (met de Roosloot). Aangezien het hier behalve om een administratieve vooral ging om een belastingtechnische indeling werd bij de invoering van het kadaster in het jaar 1832 daarbij aangesloten. Buurschappen werden secties, bebouwde en onbebouwde percelen kregen nummers. En toen het gemeentebestuur behoefte kreeg aan een nummering van de huizen konden de kadastrale gegevens op hun beurt als voorbeeld dienen.

Dat neemt niet weg dat er al eeuwenlang sprake was van een officieuze straatnaamgeving. De beroemde kaart van Blaeu uit het jaar 1662 kan beschouwd worden als een eerste stap om deze vast te leggen. En inderdaad – de Groeneweg, de Loudelsweg en de Baakmeerdijk hebben sindsdien hun naam behouden. Namen zijn tegelijkertijd aan verandering onderhevig door belangrijke gebeurtenissen of zich wijzigende omstandigheden. En soms worden ze zelfs verbasterd door historisch onbegrip. De Westdorper Doodweg bijvoorbeeld veranderde door de aanleg van het Hof wat betreft loop en karakter sterk. Het eerste gedeelte dat gold als toegang vanaf de Kerkbuurt tot de 'heerlijke residentie' (buitenverblijf) werd Heereweg en later Hoflaan. Het tweede lange gedeelte in de richting van de duinvoet werd in de negentiende eeuw vaak Sparrenlaan genoemd. Net als de laan die er haaks op staat en onder die naam beroemd is geworden. De aanduiding 'ééuwige laan' is volgens overlevering bedacht door de kinderen van Jan Jacob van Reenen. Ze zagen op tegen de zondagse wandeling die zo'n 'eeuwig eind' leek te duren.

Toen in de loop van de negentiende eeuw de overheidsadministratie groter werd groeide ook de behoefte aan een exacter plaatsaanduiding. Enerzijds wilde men de ongrijpbare 'spontane' naamgeving meer in de hand krijgen. Want wie wist op een gegeven moment nog wie Guurtje of Jan Willem waren? Anderzijds wilde men ook soortnamen vervangen door echte namen. Aan de Guurtjeslaan stond een boerderijtje waarin volgens de overlevering de naamgeefster van de weg woonde. In de negentiende eeuw vinden we echter ook de spelling 'Geurtjeslaan'. In de gemeente Bergen waren opvallend veel benamingen aanwezig die meer dan één keer voorkwamen. De kaart van Blaeu vermeldt bijvoorbeeld twee Buerwegen, meerdere Lijtwegen, Notwegen en Doodwegen, tweemaal een Voert en een Voertlaantje en ook Heerwegen – hoofdwegen – in zesvoud. Zo even zagen we dat men omstreeks het jaar 1815 twee Sparrenlanen kende. Ook namen als Meerweg, (nu Bergerweg) Groeneweg en Natteweg waren in feite soortnamen die men in de omringende gemeenten eveneens kon aantreffen.

Uiteindelijk duurde het tot het jaar 1904 voordat de gemeenteraad overging tot de officiële vaststelling van de belangrijkste namen. Het voorstel was door burgemeester Jacob van Reenen zelf opgesteld. Een in het archief bewaard klad van zijn hand bevat in totaal 44 nummers. De meeste voorzien van een naam en een aanduiding van waar tot waar de betreffende weg zich uitstrekte. Die omschrijving draagt nog allerlei sporen van de ‘volksmond’: ‘van ‘De Rustende Jager’ tot café ‘Bruin’ (de Breelaan), ‘van den Lindeboom tot Maschmeijer’ (de Dorpsstraat) of ‘van Ide Min tot ‘t Kanaal’ (Kogendijk). Bovendien zijn er met potlood veranderingen in het voorstel aangebracht. Daaruit kunnen we onder andere opmaken dat men aanvankelijk van plan had om de Breelaan de naam ‘Duinweg’ te geven. En de huidige Duinweg ‘Weg naar Schoorl’ te noemen. Zoals men ook van ‘Weg naar Egmond’ sprak. Zo werd de ‘Achterweg’ die op de kaart van Blaeu al figureert nog net op tijd omgedoopt in Kleine Dorpsstraat. En dan niet wegens concurrentie met de huidige Achterweg want die heette Achterpad. Het Achterpad kwam in het hele stuk niet eens voor. Hier zal de wens tot ‘fatsoenering’ van de straatnamen een rol hebben gespeeld. Zoals ook de in het jaar 1904 vastgestelde Oostdorper Doodweg en Schoolstraat later op verzoek van de aanwonenden zijn omgedoopt in respectievelijk Karel de Grotelaan en Ruïnelaan. Het Jichtpad dat wat aan oude mannenkwaaltjes herinnerde (maar oorspronkelijk Jochpad heette) werd naderhand, in het jaar 1924 in de ‘schildersbuurt’ opgenomen en kreeg de naam Filarskiweg. Eén van de 44 straten is als zodanig verdwenen: de Weg naar Zanegeest die in het jaar 1965 werd opgenomen in de doorgetrokken Bergerweg. Deze ‘nieuwe’ Bergerweg had kort na de oorlog de oude verbinding vervangen die sedertdien Oude Bergerweg heet. Ook van enkele andere wegen is de reikwijdte wat gewijzigd: zoals de Doorntjes (in 1904 alleen het gedeelte door de bosjes), de Nesdijk (‘alleen ‘t groene gedeelte’) en de Sluislaan-Studler van Zurcklaan, waarvan de overgang tegenwoordig bij de Meerweg ligt en niet meer bij de (Verlengde) Doorntjes.

Met de officiële naamgeving zijn ook oude namen verdwenen. Om op de Zuidergeest te blijven: de Meerweg werd aangeduid als ‘Lange Wegje’ terwijl het gedeelte Bergerweg door de Bergermeer heen juist ‘Meer(e)weg’ heette. De oude naam van de Studler van Zurcklaan was Hollandialaan; deze was ontleend aan ‘Pension Bogtman’. Dat was het in het jaar 1994 gesloopte ‘Holland’ op de hoek van de Ruïnelaan – dat op zich weer herinnerde aan burgemeester Holland. De Sint Antoniusstraat (‘Anthoniestraat’ schrijft Van Reenen) genoemd naar het kersverse pensionaat droeg jarenlang de naam Schuthokslaan. Hier stond namelijk het hok waarin de schutter: de vanger van het loslopend vee in gemeentedienst. De dieren werden onderbracht tot ze door de eigenaar – na betaling van boete en onkosten – weer werden opgehaald. Blijkbaar werd ook een dergelijke aanduiding niet langer passend geacht. Al met al zal Jacob van Reenen, creatief als hij was een groot aandeel hebben gehad in het bedenken van alternatieven. De vernoeming van zijn ‘heerlijke’ voorgangers als Van Borsselen en Studler van Zurck zal zeker door hem zijn geïnitieerd (ingewijd). Waarbij hij de betekenis van zijn voorganger Holland blijkbaar minder hoog achtte. Hetzelfde geldt wellicht voor de

opmerkelijke aanduiding Bergerweg, de verbinding met Alkmaar die na zijn eerste beharding als 'Schulpweg'. En daarna terecht als 'Alkmaarsche Weg' werd betiteld. In het jaar 1901 sprak men van 'Bergerschelpweg'. En de in het jaar 1904 vastgestelde naam kan daar een afkorting van zijn maar kan ook teruggaan op een persoonlijke aanduiding van de Van Reenens in de tijd dat Jacob met zijn gezin in Alkmaar woonde. Geheel nieuw bedachte namen zijn Slotrampweg, Raadhuisstraat, Kerkstraat, Hoopweg (naar het café van Hilbrand) en Spoorlaan. Die laatste is opmerkelijk; het spoor was in augustus 1904 immers nog niet aangelegd. Met deze officiële straatnaam liep men al op de ontwikkelingen vooruit.

Uiteindelijk zijn bij raadsbesluit van 16 augustus 1904 in totaal negenendertig namen vastgesteld die de twintigste eeuw hebben weten te trotseren. Zeer oude zoals de Nesdijk, Voert en Loudelsweg. Ook piepjonge die sindsdien gezamenlijk deel uitmaken van de geschiedenis en van de identiteit van het dorp.

Wijknamen

Het lijkt zo gewoon... in een straat te wonen die een naam heeft en in een huis met een nummer. U weet precies waar men u kan vinden: u heeft een adres. Niet altijd is dat zo geweest. Straatnamen ontstonden vroeger in de volksmond. En huizen heetten naar de bewoner, naar de ligging of de nering die ter plekke werd bedreven. 'Officiële' straatnamen met huisnummers zijn langs de weg der geleidelijkheid tot stand gekomen.

Vanouds werden er namen gebruikt voor de verschillende wijken van een dorp of stad. Ook de overheden gebruikten die voor allerlei doeleinden. 'Het historische begrip is 'buurschap', zonder t. Het betekent zoveel als 'district' of 'schependom'. Daarvan had Bergen er oorspronkelijk vier: Oudburg, Zanegeest, Oostdorp en Westdorp. Daar zijn er twee administratief bijgekomen. Het Woud of Noord-Wimmenum in het begin van de vijftiende eeuw, en de Bergermeer in de tweede helft van de zestiende eeuw. Deze komen alle zes in de zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw als districtsaanduiding voor.

Men vindt vaak de aanduidingen van bepaalde bewoningsconcentraties of 'buurten' als de Kerkbuurt, de Molenbuurt (ook samen als Kerk- en Molenbuurt) en 'Roosloot'. En voor het buurtje dat tussen Westdorp en de kern van Noord-Wimmenum (bij de kapel) 'aan die vaart' lag.

In het jaar 1810 hadden de wijken (volgens een register van inkwartiering) een letter. Men onderscheidde voor dit doel vier wijken met de letter A t/m D. Met uitzondering van de polders. Er ontstond ook een nummering maar die had een doorlopende volgorde door het gehele dorp: in feite A1 t/m D129. We nemen aan die nummering volgens een logische route gebeurde. Wijk A begon bij Duinvermaak. Vervolgens liep men naar de Kerkbuurt en zo verder. Men eindigde op Zanegeest, wijk D.

Dit systeem werd lange tijd gehandhaafd. Toen in Bergen aan Zee in het jaar 1906 de eerste panden werden gebouwd werd daar niet vanuit Bergen-Binnen doorgenummerd met 824. Zover was men gekomen; men begon met een 1. Zodat A1 betrekking had op het zomerverblijf van C.F. Zeiler, A2 op de villa Ulysses van J. Van Reenen en A3 op A. Passer's huis.

Op 10 april 1907 stelde de gemeenteraad een nieuw Algemene Politie Verordening (APV) vast. Daarin werd de gemeente in acht wijken verdeeld te weten:

A de Buurt E de Bergermeer
B het Oudburg F de Philistein
C het Oostdorp G het Duin
D de Sluispolder H Bergen aan Zee

Hierbij werd in iedere wijk met nummer 1 begonnen zoals dat een jaar eerder in Bergen aan Zee was gedaan. En werden de gebouwen verder met een doorlopende nummering gemerkt.

Tegen het eind van de negentiende eeuw besloot het gemeentebestuur dat tot een moderne straatnaamgeving moest worden overgegaan. Bij raadsbesluit van 14 april 1897 werd de wens uitgesproken een kaart te vervaardigen van de toen nog zeer kleine bebouwde kom. Deze verscheen in het jaar 1898 en bevatte elf namen:

- Heerenweg-Egmond Binnen-Bergen (Hoflaan en verder)
- Sluislaan (Ruïnelaan en verder)
- Kruislaan (Kruisweg)
- Loudelslaan (Loudelsweg)
- Buurt (Dorpsstraat tot Natteweg)
- Weg naar Alkmaar (tweede deel Dorpsstraat en verder)
- Doodweg (Karel de Grotelaan)
- Heerenweg naar Schoorl (Breelaan en verder)
- Achterpad (Smallepad)
- Schuthokslaan (St. Antoniusstraat)

Dit waren de voornaamste wegen waarlangs toen de bebouwing was te vinden. Wegen als Molenstraat, Kleine Dorpsstraat, Hoopweg, Kerkstraat, Franschesteeg, Oude Prinsweg en Raadhuisstraat waren nog naamloos!

Bij raadsbesluit van 16 augustus 1904 werd de eerste officiële lijst van straatnamen - vierenveertig stuks - vastgesteld. Het conceptvoorstel daartoe werd opgesteld door burgemeestersecretaris Jacob van Reenen.

Een plattegrond van Bergen vermeldt de meeste van de toenmalige (nog niet allemaal officieel vastgestelde) straatnamen. Deze werd een kleine twee jaar later bij raadsbesluit van 22 maart 1906 voor de Wegenlegger vervaardigd. De Gemeentewet van het jaar 1851 bepaalde dat de gemeenteraad de straatnamen officieel diende vast te stellen. In de nieuwe Gemeentewet van het jaar 1993 werd het vernoemen van straten aan het College van Burgemeester en Wethouders voorbehouden.

Zoals men bij de beschrijvingen van de straatnamen kan lezen zijn door de gemeenteraad vaak zeer lange discussies aan de naamgeving gewijd. Omdat de reacties van burgers en bedrijven die van de voorstellen van B. en W. op de hoogte waren in de discussies werden betrokken.

Het is jammer dat de naamgeving door de jaren heen niet steeds met vaste hand werd aangehouden. De afwijkingen van de eenmaal bij raadsbesluit vastgestelde namen waren legio. Dat valt des te meer op als men voor onderzoek gebruik maakt van de gegevens van de gemeentearchieven.

De 'naamgeving bij raadsbesluit' beperkte zich tot de bebouwde straten. Toch is ook van de vijf bospaden en secundaire wegen buiten de bebouwde kom bij raadsbesluit een naam vastgesteld.

Van vier straten in Bergen aan Zee werden de namen in het jaar 1965 bij raadsbesluit vastgesteld en in het jaar 1983 weer ingetrokken.

In de raadsvergadering van 6 juli 1904 werd besloten straten en wegen van naambordjes te voorzien. Ook van enkele niet officiële paden werden de namen door een bordje aangegeven. Aanvankelijk waren sommige bordjes van hout, andere van gietijzer. Later kwamen de bekende blauwe metalen bordjes.

Lange tijd werden bij straten die naar personen waren vernoemd, gegevens over diens leven in kleine letters onder de straatnaam weergegeven. Deze onduidelijk leesbare bordjes - waarop alle gegevens in hoofdletters waren gezet - zijn nu door nieuwe vervangen. Voor alle straatnamen wordt een duidelijk leesbaar lettertype gebruikt: met hoofdletters en kleine letters. Het zijn zogenaamde 'genormaliseerde' bordjes die ook in andere gemeenten van ons land worden gebruikt.

Bergense straten

Welk soort namen hebben we in Bergen? Voor velen een interessante vraag die niet makkelijk te beantwoorden is. De straatnamen die Bergen nu officieel erkend zijn weliswaar zeer gevarieerd. Een indeling naar soorten zoals die gebruikelijk is heeft toch zijn beperkingen. We hebben bijvoorbeeld zoals andere dorpen en steden geen grachten, bruggen en singels. Er zijn geen straten die op handel duiden (vismarkt, botermarkt) en geen vestingmuren die nogal eens tot naamgeving leiden.

Om tot enige ordening te komen van de officiële namen wordt een onderscheid gemaakt in twee groepen:

- Naar wie of wat de straat is vernoemd.
- Welk woord is voor het tweede lid van de naam gebruikt.

Ik beperk me tot categorieën namen van enige omvang.
Personen:

- koningshuis (incl. Waldeck – Pyrmont en Nassau: vijftien;
- kunstschilders, dichters, beeldhouwers: veertien;
- Europese staatslieden: elf;
- historische personen voor het jaar 1700: vijf;
- overige personen (in de meeste gevallen met een functie in één van de gemeentelijke organisaties): zesenveertig.

In totaal eenennegentig straatnamen van personen, dat wil zeggen bijna een vierde van het totale aantal; verder:

- Waternamen: zestien;
- Weilandbloemen: veertien;
- Bomen (bos, woud): negen;
- Vogels: acht;
- Veldnamen: diversen;
- Kerken: vijf.

Er blijft dan een menigte straatnamen over van een grote diversiteit, sommige heel gewoon, andere tamelijk zeldzaam zoals Mosselenbuurt, Slotrampweg of Klokketuin.

Men zou denken: in een 'stratenboek' zal het meest voorkomende achtervoegsel wel 'straat' zijn. Maar: honderdzesentwintig straatnamen eindigen op 'weg', eenenzestig op 'laan(tje)' en elf op 'pad(je)'. Pas op de vierde plaats komt 'straat' met tien namen. Dan de categorie met de bekende omvang van negen: de Nessen, en tenslotte ook negen maal: 'dijk(je)'. Resteert een aardige variëteit aan achtervoegsels, waarvan we noemen: hof (hove), boulevard, steeg, plantsoen, dal, tuin, plein, spoor, buurt, park, geest, baan, bouwplaats, duintjes.

Het zal duidelijk zijn dat een groot aantal straatnamen met de hier genoemde achtervoegsels ook voorkomen bij de bovengemelde groep naar wie of wat de straat vernoemd is. Eikenlaan: bij bomen en bij laan.

Bij beschrijving van een aantal straatnamen wordt verwezen naar een 'wegenlegger': met name die van de jaren 1907, 1923 en 1935. Er staan veel oudere, verdwenen straatnamen in voorkomen die in andere bronnen niet altijd worden vermeld.

In 'leggers' worden gegevens betreffende onroerend goed vastgelegd. Zo zijn er sinds het jaar 1907 wegenleggers. Oorspronkelijk heetten deze laatste 'ligger der wegen' maar vanaf het jaar 1935 wordt van 'wegenlegger' gesproken.

De oorsprong van de wegenlegger ligt bij een besluit van Provinciale Staten van Noord-Holland van 11 juli 1893. Daarbij werd het 'Reglement op de wegen in Noord-Holland' vastgesteld. Dit reglement verplichtte elke gemeente een overzicht op te stellen van alle gangbare en begaanbare paden en wegen buiten de 'bebouwde kom'.

In de wegenlegger dienden de volgende gegevens te worden vastgelegd: de loop van de weg, de naam, de lengte, de breedte, de aard van de wegbaan en alle verdere technische bijzonderheden. Daarnaast de naam van de eigenaren, en vooral wie als onderhoudsplichtigen van de weg te beschouwen waren.

Ook waren B. en W. verplicht jaarlijks een wegenschouw te 'drijven'. Daarbij werd gekeken naar de stand van het onderhoud van de wegen en naar de verkeersveiligheid. Deze wegenschouw heette in Bergen de 'Bonnefaasschouw', vernoemd naar de naamdag van Sint Bonifatius (5 juni).

De invoering van de Wegenwet van 31 juli 1930 (Staatsblad 342) regelde de openbaarheid van wegen met de onderhoudsverplichting. En het beheer ervan werd op landelijke schaal geregeld. Dit maakte geen eind aan het bestaan van het instituut 'wegenlegger'. Als uitvloeisel van de Wegenwet werd het Wegenleggersbesluit van 5 april 1932 vastgesteld. Die zorgde er voor dat de vereiste werkzaamheden konden worden voortgezet. De straatnamen lagen daarbij toen eenduidig vast.

Op 26 mei 1641 kocht Anthonie Studler van Zurck de Heerlijkheid Bergen. Terwijl hij nog in Leiden woonde begon hij al met het maken van plannen voor de aanleg van een classicistische buitenplaats. Deze lusthof moest bestaan uit een hoofdgebouw met twee zijvleugels op een geheel omgracht kunstmatig eiland dat deel uitmaakte van drie eilanden. In het jaar 1660 kwamen de twee zijgebouwen gereed; het geplande hoofdgebouw dat op de kaart van Blaeu al in voltooide staat werd weergegeven is in werkelijkheid nooit gebouwd.

Door de aanleg van 'Het Hof' werd de ruimtelijke structuur ingrijpend gewijzigd. In oktober 1643 werd reeds begonnen met de aanplanting. Volgens het ontwerp werd een langgerekte rechthoek uitgezet vanaf de duinvoet (bij het huidige Duinvermaak) tot de Sluislaan. Daarbinnen moest alles wijken voor tuinen, grachten, gebouwen en bospercelen. Er werden zelfs duinrellen omgeleid om het water van de vijverpartij kunstmatig op peil te houden. De lanen die ook een functie als zichtas hebben zijn de duidelijkste kenmerken van het stelsel. De Sparrenlaan is onderdeel van de hoofdas van de tuin en wordt ook wel Kijklaan genoemd. De lanen aan de west- en oostzijde van de lusthof - de plantage - werden aanvankelijk aangeduid als 'Westerlaan' en 'Oosterlaan'.

Buer Wegh, Heer Wegh, Lijt Wegh

'Buer wegh' was de algemene benaming voor een lokale weg die verscheidene 'buren' gebruikten. In de eerste helft van de negentiende eeuw vielen 'burewegen' nog steeds onder het dorpsbestuur en werden ook als zodanig behandeld in de dorpskeur. Ze werden ieder jaar verhuurd voor het grasgewas en geschouwd tijdens de Bonnefaasschouw'. De benaming werd vroeger ook wel aan andere wegen gegeven bijvoorbeeld aan de Westdorper Doodweg. De Buer Wegh (nu Buerweg) loopt van de Mosselenbuurt naar het einde van de Eeuwigelaan. De Buer Wegh, nu Buerweg is nu een woonstraat en werd pas omstreeks het jaar 1950 verhard. Voor die tijd was het een zandweg met daarnaast een door betonpalen afgescheiden fietspad. De Buer Wegh (gedeeltelijk verdwenen) is een pad dat van de Herenweg naar de Banweg liep. Het was het verlengde van het toegangsweggetje van 'Hoeve Anna' aan de Herenweg 101. Op de wegenlegger van het jaar 1935 '3^e Notweg' genoemd: er is dan nog slechts honderdzestig meter (het zuidelijk deel tot aan de Banweg) van overgebleven.

'Heer Weghen': de betekenis van de heer wegh was oorspronkelijk 'legerweg' vallend onder grafelijke gezag. Vervolgens werd de term geassocieerd met de 'heer' (ambachtsheer) van Bergen en min of meer een synoniem voor 'openbare weg'. De herewegen waren tot omstreeks het jaar 1860 bezit van de Heer van Bergen en vielen ook daarna nog niet geheel onder de bevoegdheid van de gemeente. Dit gebeurde pas bij de regeling van het provinciaal toezicht en het aanleggen van de wegenlegger'. In een inventarisstuk (nr.88) van het familiearchief Van Reenen, gedateerd 18 januari 1766 vinden we de volgende notitie: 'de Heere-Wegen zijnde de

breedste of royaalste welke gemeentelijk ter zijden door of vanwege den Heer met boomen voor hem beplant zijn of werden'. Ik noem er enkele: Heer Wegh onder Duyn (nu Herenweg en Oude Herenweg) Het is de verbindingsweg vanaf de grens met Wimmenum tot aan de Zeeweg 'onder duin langs'. De loop via het Slangenlaantje tot aan Schoorl is wel eens verondersteld maar nooit bewezen. Verder met de Heere-Wegen: den Heer Wegh, nu Sluislaan, Studler van Surcklaan, Kruislaan en Natteweg. De Natteweg was de verbindingsweg tussen Westdorp en Oostdorp; liep vanaf de Mosselenbuurt tot aan het Zakedijkje. Vervolg Heer-Wegen: Den Heer Wegh, nu gedeeltelijk verdwenen, Kerkstraat, Breelaan en Duinweg. De Duinweg was de verbindingsweg Studler van Surcklaan via Kerkbuurt met Schoorl. Het gedeelte vanaf Studler van Surcklaan tot aan het Spaansche Pad liep iets westelijk van de huidige Ruïnelaan. Blaeu heeft deze weg niet ingetekend. Op de kadastrale minuutplans van het jaar 1821 is het tracé nog wel aanwezig. De waarschijnlijk door Studler van Surck aangelegde zichtlaan is prominent aanwezig op de kaart van Blaeu. De bomenrijke laan zal net als de Sparrenlaan gebruikt zijn om te flaneren.

'Lijt Weghen': een lijt was een soortnaam met de betekenis 'weg waarlangs men gaat'. In het Middelnederlands heeft het werkwoord 'lijden' de betekenis 'gaan'. De Lijt Wegh, nu Lijtweg is een bospad vanaf de Sluislaan tot de Meerweg; verder woonstraat tot de Geestweg en nog verder in zuidelijke richting tot aan de Noordelijke Ringsloot van de Bergermeer. In het jaar 1947 werd de weg die sinds het jaar 1904 de naam Lijtweg draagt vanaf Wasserij Blank tot de Nesdijk in westelijke richting verlegd. De andere Lijt Wegh, nu gedeeltelijk Oude Bergerweg was een weg die vanaf de huidige Pinksterbloemweg tot aan het Veerdijkje liep.

'Not Weghen': een noth wegh was een landweg die lokaal werd gebruikt om het '(ge)not'. Dat wil zeggen: de 'oogst' van het land naar de boerderij te brengen... net als al het andere dat voor het gebruik van dat land nodig was: ook het vee. Vaak was er sprake van een weg over andermans grond tot het eigen land dat niet aan de openbare weg lag. Not Wegh, nu Doorntjes en verlengde Geestweg. Deze Notweg liep vanaf de Sluislaan als bospad kruiste de Meerweg en volgde de Doorntjes en de Verlengde Geestweg tot de Lijtweg. Not Wegh, nu Midden Geestweg is een doodlopende weg vanaf de Meerweg in oostelijke richting tussen de Lijtweg en de Doorntjes. Not Weghje, nu Notweg is de weg van de Russenweg tot de Breelaan, tegenwoordig tot Grootland.

'Baeck Meer Dijk', nu Baakmeerdijk is vermoedelijk in de twaalfde eeuw aangelegde dijkweg tussen de Zuurvenspolder en de Middenrekerpolder (van de Kerkedijk tot de Oosterdijk). De dijk loopt grotendeels over een uitloper van de zandrug van Zanegeest de zogenaamde 'Baeck Meer Geest'. De naam 'Baakmeergeest' zou volgens Zeiler herleid kunnen worden tot 'Baakmannergeest': 'Bouwland van de mensen die aan de beek wonen'. Met deze beek wordt dan het zuidelijker gelegen 'Meertjen' (Blaeu 1662) en de er langs lopende Molensloot van de Zuurvenspolder bedoeld. Die voert het water van de oorspronkelijk bosbeek af. Ook na de zeventiende eeuw komt de aanduiding 'Baakmeergeest' nog wel voor. Op de kadastrale minuutplans

het jaar 1821 staat de huidige naam Baakmeerdijk. Op de wegenlegger van het jaar 1952 wordt vermeld dat het deel van de Kerkedijk vanaf de Natteweg ook Baakmeerdijk zal heten.

‘Conincx Wegh’, nu Koningsweg (ORA 1810), Koningsweid (Meertens 1965). Koningswegen waren belangrijke, openbare wegen (Via Regia). Daarvan is ook wel verondersteld dat ze aangelegd werden voor militaire beveiliging. De Conincx Wegh in Bergen was een verbindingsweg tussen de Nesdijk en de Oude Bergerweg. Die liep oorspronkelijk oostelijk van de Jan Roggeveenweg in noordelijke richting tot de Oude Bergerweg. Een gedeelte is nog herkenbaar als erfscheiding tussen Oude Bergerweg 28 en Pinksterbloemweg 2 (huisnummerkaart 1993). De weg is mogelijk vernoemd naar de Rooms-Koning Willem 11, graaf van Holland (1234-1256).

De graaf had in Haarlem één van zijn buitenverblijven en degene was die Alkmaar in het jaar 1254 stadsrechten verleende. Bekend is dat zowel Willems oudoom Dirk V11 als zijn grootvader Willem 1 zich hebben ingezet voor de aanleg van een dijk tussen Alkmaar en Bergen (ca 1200). Zeiler veronderstelt dat deze weg op initiatief van Willem 11 kan zijn aangelegd. Deze weg is bedoeld als een betere verbinding met het Oostdorper Veer. Volgens H.J. Min lijkt de weg eerder een betere of oudere verbinding tussen Oostdorp en de Nesdijk of gewoon een ‘notweg’. De naam kan volgens hem ook afkomstig zijn van een persoon: Pijeter Pijeters Coning. Deze trouwt te Bergen op 18 november 1640. Vergelijk Hagemansbrug vernoemd naar familienaam Hageman die daar woonde en land bezat. Op de kadastrale minuutplans van het jaar 1821 is nog een gedeelte als perceel A 313 te herkennen. Op dat moment is het een weiland met als eigenaar de Nederlands Hervormde kerk.

‘Encke Pat’, nu Enkepad; Eijnkepat (ORA 1582, 1618, 1621), Enke pad (Kad. 1821). Dit is, nog steeds, een onverhard pad tussen de Kerkedijk en de Oude Natteweg op de oude buurtschap Zanegeest. De naam is waarschijnlijk ontleend aan het woord ‘enk’ dat net als ‘es’ bouwgrond (bij een dorp of buurtschap) betekent.

‘Hoj Dijck’, nu gedeelte Schapenlaan is de dijk die waarschijnlijk laat twaalfde eeuw werd aangelegd. Tegenwoordig dijkweg van de grens met Schoorl tot aan de Noordlaan, genoemd naar grasgewas. Vormde samen met de Oudendijk en de Schapenlaan een verbinding tussen Schoorl en Zanegeest. Op de wegenlegger van het jaar 1907 wordt het dijkweggetje Bullepad genoemd. Het pad waar de dorpsstier stond. Later is de naam Kettingdeel. Nu is het de Schapenlaan geworden. Het deel van de Noordlaan tot de grens met Schoorl.

‘Loudels Wegh’, nu Loudelsweg; Laudelsweg (veilingcatalogus 1815), Loudelsweg (Kad. 1821), Lodelsweg (Veilingcatalogus 1851), Loudelslaan (Wegenlegger 1907). Weg vanaf de Oude Bergerweg tot de Studler van Surcklaan, nu de woonstraat Loudelsweg. Het woord ‘loudels’: dat we ook in

de 'Loudels Beeck' vinden is mogelijk afgeleid uit 'louw' dat 'luw' betekent en 'del' dat 'laagte' betekent.

'De Nes Dijk', nu Nesdijk, Oude Bergerweg. Die Westerdijk (oostelijk deel) (Krt. Meeuwsz. 1540), de Bandijk (Kl OH 1521), de Nesdijk (Kl OH 1548) Nesdijk (Krt. Pietersz 1560) te Nesdijk en tweede Nesdijk (Wegenlegger 1907). De Nesdijk - waarschijnlijk laat twaalfde eeuw aangelegd - vormt een onderdeel van de oudste bedijking. Die moest de zuidkant van de hoge gronden van de Heerlijkheid met dorp en landerijen beschermen tegen het water van de Bergermeer. 'Nes' betekent in het water uitstekend stuk land of landtong. De dijk liep van de Meerweg in oostelijke richting tot 't Veer Dijkje, nu zuidelijk van de Piet Boendermakerweg. En vormde de verbinding tussen de twee afvaartplaatsen naar Alkmaar, het Westdorper en Oostdorper Veer. Een gedeelte de Nes Dijk, vanaf de Bergerweg tot iets zuidelijk van de Piet Boendemakersweg is nu een gedeelte van de Oude Bergerweg. De wegenlegger van het jaar 1907 noemt het gedeelte van de Bergerweg tot de Lijtweg 1^e Nesdijk. Het gedeelte van de Lijtweg tot de Meerweg 2^e Nesdijk.

't Nes Dijkjen', nu gedeelte Paddenpad liep in het verlengde van de Nesdijk. Vanaf de Meerweg in westelijke richting tot de Voert en is op de kadastrale kaart van het jaar 1821 nog als perceelgrens te zien. Het Nes Dijkjen is nu gedeeltelijk opgegaan in het Paddenpad.

'De Voert', nu gedeelte Voert, De Voert (Kad. 1821) is een landweg van Westdorp door de Damlanderpolder en de Philisteinse polder 'die als looppad over de landerijen verder ging naar de Heereweg. Dit laatste, niet door Blaeu getekende deel was nog tot het jaar 1960 een eigen weg die met hekken kon worden afgesloten. Van Reenen-Völter vermoedt dat de naam afkomstig is van 'voert': 'hij zet over, hij brengt'. Zeiler meent echter dat de naam afgeleid is van 'voorde': 'doorwaadbare plaats' waarmee dan een kruising met de Roosloot zou zijn bedoeld. Toen lag daar vroeger nog geen brug.

'De Voert', nu gedeelte Oudtburghweg is het in noordelijke richting lopend deel van de Oudtburghweg, beginnend bij de Kerkedijk gelegen in de Oudburgerpolder.

'Bergerweg', nu Meerweg (Kad. 1821) Heerenweg van Bergen naar Alkmaar (Krt. 1906). De Bergerweg vormde na de drooglegging van de Bergermeer de verbinding met Alkmaar. De weg heette bij Blaeu nog 'De Heer Wegh ofte Meer Wegh'; later gewoon 'Meerweg' en na de verharding met schelpgruis in het jaar 1842 ook wel Schulpweg. In het jaar 1904 werd aan de weg de officiële naam 'Bergerweg' toegekend en werd de naam 'Meerweg' gegeven aan de weg die nog steeds zo heet. Het tracé liep toen vanaf Alkmaar door de Bergermeerpolder via de huidige Oude Bergerweg tot de Loudelsweg. In het jaar 1930 werd een begin gemaakt met een nieuwe verkeersweg Nesdijk Zuidlaan. Het eerste korte stuk liep van de Nesdijk tot de kruising met de huidige Oude Bergerweg. Het nieuwe stuk werd ook Bergerweg. De vernoemingen gebeurden bij raadsbesluit van 17 augustus 1939. Pas na de Tweede Wereldoorlog, in het jaar 1947 werd de verkeersweg doorgetrokken.

Met een tracé ten westen van de Jan Apeldoornweg tot net voorbij het Spoorlaantje. In feite tot de Dr. Van Peltlaan. Ook dit stuk werd Bergerweg genoemd en het bestaande stuk tot de Loudelsweg kreeg eveneens het in het jaar 1939 afgesneden stuk de naam Oude Bergerweg. Het raadsbesluit over deze vernoemingen viel op 10 september 1947. In het jaar 1966 kwam het nieuwe weggedeelte lopende van de Dreef tot aan de kromming honderd meter ten noorden van de Natteweg gereed. Het kreeg bij raadsbesluit van 31 augustus 1966 eveneens de naam Bergerweg. De benaming 'Weg naar Zanegeest' die voor dit weggedeelte nog bestond kwam te vervallen. Bij genoemde kromming sloot de weg aan op de Koninginneweg. De Bergerweg is in het jaar 1972 bij gemeentegrenswijziging binnen de gemeente Alkmaar gekomen. Vanaf de grenspaal nabij de brug over de Molentocht iets ten noorden van de Groeneweg.

'Breelaan', nu Heerenweg) Top. Krt. 1909). Deze woon- en winkelstraat en verbindingsweg is een van de voormalige Herenwegen. In ORA 1798 wordt de straat Breedeweg genoemd. In het jaar 1904 kreeg de weg naar officiële naam 'Breelaan': een samentrekking van 'Brede laan'.

'Doortjes', nu Weg over de Geest (eerste gedeelte: vanaf de Meerweg tot Verlengde Geestweg, Top. Krt 1907; 1^e Notweg (tweede gedeelte, gedeelte in bos van Meerweg naar de Sluislaan, Top. Krt. 1907; Doortjes Weg (Krt. 1911); Doortjes (tweede gedeelte, Sp. Krt 1914). Deze weg (gedeeltelijk woonstraat en bospad) is de vroegere 1^e Notweg. En werd ook wel Weg over de Geest genoemd een soortnaam voor de landwegen die over de (Zuider)geest liepen (vergelijk de Geestweg). De naam 'Doortjes' werd in het jaar 1904 gegeven aan het westelijk deel van de weg lopend van de Sluislaan tot de Meerweg (Verlengde Doortjes genoemd). Waar het in het bos vol stond met doornstruiken. Overigens worden in een veilingcatalogus van het jaar 1851 vier stukken bos genoemd. Deze werden 'de Doortjes' genoemd gelegen tussen de Lijtweg en bosrand ten westen van de huidige Meerweg. Het gaat dus niet alleen maar om het bos langs de "Verlengde Doortjes" maar om vrijwel het gehele boscomplex.

'Dorpsstraat' Krt. 1898 De Buurt. In vergelijking met de kaart van Blaeu is deze weg vooral wat het tracé betreft drastisch gewijzigd. Het gedeelte van de Hoflaan tot de Hoopweg werd vermoedelijk in de jaren 1770-1780 door de Heren van Nassau aangelegd. De straat werd vanaf dat moment niet alleen een belangrijke verkeersader van de Bergerweg (nu Oude Bergerweg genaamd) naar het dorpscentrum. Het was ook een populaire woonstraat.

'Franschesteeg' vermoedelijk genoemd naar een incident tijdens de 'Slag bij Bergen' (1799) of naar een andere gebeurtenis in de Frans-Bataafse tijd. In ORA 1809/1810 en in een veilingcatalogus van het jaar 1815 wordt de steeg Kerkevoetpad genoemd.

'Guurtjeslaan', nu Geurtjeslaan (Veilingcatalogus 1815 en 1851); Geurtjeslaan, Top. Krt 1909. Deze laan loopt vanaf de Breelaan richting Rondelaan, kruist deze en gaat over in een bospad. Het is één van de wegen

van Het Hof. Vroeger stond hier slechts één boerderijtje (op de hoek Guurtjeslaan/Kastanjelaan – nu huis nr. 9) waarin de kraamverpleegster Guurtje Beeldman woonde. Naar deze Guurtje schijnt de weg vernoemd te zijn. Of de naam ooit officieel is toegekend is echter niet bekend.

‘Mosselenbuurt’, de naam Mosselenbuurt gold aanvankelijk voor de hele buurt ten westen van deze weg. De naam is ontleend aan de destijds in de Hofvijver – Mosselenvijver of Koperen Buis – groeiende zoetwatermosselen, zwanenmosselen genaamd. De weg werd samen met de Jan Willemslaan ook wel Lange Veerweg genoemd. Op de wegenlegger van het jaar 1907 wordt het huidige Nachtegalenlaantje ook nog Mosselenbuurt genoemd.

‘Oude Prinsweg’, de Oude Prinsweg werd in het jaar 1904 vernoemd naar de gelijknamige herberg. De oudste vermelding van de herberg in het jaar 1759 luidt: ‘De Oude Prins van Oranghien’. In het jaar 1937 werd op verzoek van de bewoners van het Smallepad een deel van het Smallepad gewijzigd in Oude Prinsweg.

‘Russenweg’, een gedeelte van de voormalige doodweg voor de bewoners van Zanegeest kreeg in het jaar 1904 de naam ‘Russenweg’. Genoemd naar de Russische begraafplaats voor de gevallen tijdens de ‘Slag van Bergen’ (1799) en het daar in het jaar 1901 opgerichte Russisch Monument. Opvallend is dat er aan de weg géén huis met het zogenaamde ‘ongeluksgetal’ 13 is te vinden; de oneven nummering springt van 11 over naar 15.

‘Turfweg’, deze weg is genoemd naar de twee turfopslagplaatsen die vroeger aan de weg gelegen waren: één op de hoek Bergerweg/Turfweg bij Jan den Das en één bij Dirk Dekker op de hoek Kogendijk/Turfweg. In de volksmond werd de weg Turflaan genoemd.

‘Weg naar Egmond’, nu Herenweg en Oude Herenweg, Heerenweg (Top. Krt. 1909), de oude ‘Heer Wegh onder Duyn’. De verbindingsweg vanaf De Franschman tot aan de grens met Egmond kreeg in het jaar 1904 de naam ‘Weg naar Egmond’. De hardstenen paal op de hoek met de Banweg geeft de loop van de grens met de voormalige gemeente Wimmenum aan.

Plan: Van Reenenpark 1912-1913. In het jaar 1898 werd door Jacob Van Reenen een paardenrenbaan ingericht op de plaats van het huidige Hertenkamp en het villapark. Het traject liep via het Van Reenenpark-Prinsesselaan-Berkenlaan-Kerkelaan-Komlaan. In het jaar 1911 werd de renbaan opgeheven door de aangescherpte Wet op de Kansspelen waardoor het gebruikelijke wedden werd bemoeilijkt. In het jaar 1912 verkocht de familie Van Reenen het terrein aan de Bouw- en Bouwgrond Maatschappij Bergen-Binnen (BBMBB). Die verkavelde het terrein en er villa's bouwde voor welgestelde inwoners van Alkmaar en Amsterdam. Het middenterrein werd door burgemeester Jacob Van Reenen aan de gemeente geschonken om er een hertenkamp van te maken. Dat gebeurde in het jaar 1912. De paardenstallen die bij de Kerkelaan stonden werden naar Bergen aan Zee

vervoerd. Daar deden ze tot het einde van de twintigste eeuw dienst als houten opslagplaatsen van de 'Bouw-Exploitatie-Maatschappij Bergen aan Zee' (BEM) aan de Witteweg. De vernoeming van de elf straten in dit villapark gebeurde bij raadsbesluit van 1 december 1913.

'Karel de Grotelaan', Karel de Grootelaan (VVV. Kart. 1937). Bij raadsbesluit van 27 juni 1911 kreeg de Oostdorperdoodweg ook wel 'Doodwallen' genoemd, de naam 'Karel de Grootelaan'. Dit gebeurde op verzoek van de bewoners van de weg doorgaans pensionhouders en verhuurders. Volgens wie vele vreemdelingen de naam 'griselig' vonden en hem 'als een achteraf gelegen weg' beschouwden. Zij stelden voor de naam te veranderen in Parallelaan aangezien de weg evenwijdig liep met de trambaan. Of in Karel de Grootelaan, 'naar de stichter der Doodwegen'.

'Oudburgerweg', nu Oudtburghweg. Oud-Burgerweg (VVV krt. 1937). Enkele bewoners van de toenmalige Voertlaan deden meerdere malen het verzoek om de naam van de weg te veranderen. Teneinde verwarring te voorkomen met de wegen 'Voert' en 't Voertje' kreeg de weg in de raadsvergadering van 24 januari 1929 de naam 'Oudburgerweg. Naar de (verdwenen) buurschap Oudburg en de daaraan grenzende Oudburgerpolder. De naam Oudburgerweg gold van 1904 tot 1924 voor de huidige C.S. Adama van Scheltemaweg. Zeiler suggereert dat de naam Oudburg wellicht te maken heeft met een kleine versterking die er was opgetrokken. Aangezien de buurschap halverwege de zeventiende eeuw al onder het duinzand verdwenen is valt deze suggestie niet meer te achterhalen. In de raadsvergadering van 29 augustus 1967 werd de naam van de straat veranderd in Oudtburghweg.

'Spaanschepad', het is niet helemaal duidelijk wanneer deze weg officieel de naam kreeg. Het is waarschijnlijk een herinnering is aan de periode rond het beleg van Alkmaar (1573). Tijdens de raadsvergadering van 19 maart 1931 werd aan een verlengd deel van de weg aangelegd i.v.m. de bouw van Van Reenenschool ook de naam 'Spaanschepad' gegeven. De weg moet dus al eerder zijn benoemd.

'Vinkenbaan', op het open terrein ten zuiden van de Vinkenbaan. 'De Vinkenkrocht', stond vroeger het Vinkenhuisje waarin traditiegetrouw de vogelaar van de Heer van Bergen woonde. Die – in de woorden van mevrouw Van Reenen-Völter – 'zijn netten spande om daar argeloze vinkjes in te vangen'. Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd op de Vinkenkrocht een interneringsdepot en deserteurkamp in gebruik genomen. Het Vinkenhuisje werd gebruikt als washok. Nadien was het huisje zo bouwvallig dat het afgebroken moest worden. Het verhaal gaat dat meester Quant ooit in dit Vinkenhuisje heeft gewoond.

'Piet Boendermakerweg', één van de vier nieuwe wegen in de schildersbuurt Tuindorp draagt de naam van de kunstverzamelaar Piet Boendermaker (1877-1947). Boendermaker kwam in het jaar 1916 naar Bergen waar hij in contact kwam met de schilder Leo Gestel. Boendermaker zou maecenas en

stuwende kracht van de schildersrichting De Bergense School worden. Hij liet in het jaar 1928 achter de Loudelsweg een grote expositiezaal bouwen 'Kunstzaal Boendermaker'.

'Jan Tooropweg', korte weg tussen Buerweg en Wier(t)dijkje. Genoemd naar de schilder Jan Toorop (1858-1928), vader van Charley Toorop. De vernoeming gebeurde waarschijnlijk op verzoek van Charley.

'Duitse Weg', de huidige Wouweg werd tijdens de Duitse bezetting verhard en werd daarom ook wel 'Duitse Weg' of 'Moffenweg' genoemd. Het huidige Paddenpad, ook wel Damlanderweg werd echter ook 'Duitse Weg' genoemd. Van deze weg werd namelijk verondersteld dat hij tijdens de Duitse bezetting aangelegd zou zijn. In werkelijkheid gebeurde dit echter al vóór de oorlog. Op initiatief van de commandant van het vliegveld (latere verzetsman en minister van Defensie) Willem den Toom. Den Toom liet door de aannemer Sietsma een weg aanleggen met een bestrating vijftig centimeter onder het maaiveld. De weg werd gebruikt om verkenningsvliegtuigen over te vervoeren, die verscholen werden in kleine hangars aan de bosrand van het Oude Hof. Vervolgens konden de vliegtuigen dan over de Meerweg naar het vliegveld van Bergen getaxied worden. Tijdens de oorlog werd de weg door de Duitsers met noodhangars uitgebreid. Pas aan het einde van de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd de verwaarloosde weg versmald. De weg werd een fietspad nu bekend onder de naam 'Paddenpad'.

'Persijnhof', deze weg werd genoemd naar de jonkvrouw Jutte van Persijn. Ze was getrouwd met Jan van Haerleem. Hij was Heer van Bergen en liet zich daarom ook wel Jan van Bergen noemen. Na het overlijden van haar man rond het jaar 1300 werd zij Vrouwe van Bergen. Haar vermogen stelde ze beschikbaar voor de bouw van de 'Grote Kerk' van Bergen. Aangezien het hier een korte verbindingsweg en een compact gebiedje betreft werd de weg geen 'laan' maar 'hof' genoemd. Dit in tegenstelling tot de andere wegen in het plan 'Brederodeveld'.

Van Teijlingenlaan, de doorgaande route tussen Beatrixlaan en Prins Hendriklaan werd genoemd naar Adriana Eleonora van Teijlingen (1660-1733), weduwe van jonkheer Adriaan Studler van Zurck (1649-1695). Na het overlijden van haar man was zij tot juni 1724 Vrouwe van Bergen waarbij zij eerst voogdes voor haar dochter Susanna Cornelia (gestorven in 1707) was en daarna voor haar kleinzoon Willem Adriaan van Nassau (1704-1759).

'Ursulinenlaan', deze laan is genoemd naar de zusters Ursulinen van Bergen. Tussen de Loudelsweg en de huidige Ursulinenlaan bevond zich sinds het jaar 1907 het moederhuis (kraamkliniek) van de congregatie van Ursulinen in het bisdom Haarlem. De orden en congregaties van Ursulinen zijn ontstaan uit een in het jaar 1535 in Italië gestichte vereniging van vrouwelijke religieuzen. Ze ontleen hun naam ontleen aan de heilige Ursula. Pastoor Smeeman uit Monnikendom wist in het jaar 1897 een aantal Ursulinnen uit het Limburgse Eijsden over te halen om in zijn woonplaats een klooster te beginnen. En de opbouw van het katholieke onderwijs aldaar

ter hand te nemen. Na tien jaar werd dit klooster verplaatst naar Bergen en sindsdien spreekt men van de Ursulinen van Bergen. Ook hier aan de Loudelsweg hielden de zusters zich intens met verschillende vormen van onderwijs bezig, voornamelijk bedoeld voor meisjes. Bovendien hadden ze de zorg voor het Petrus Canisius Retraitehuis, dat later 'De Vluchtheuvel' werd genoemd en eveneens aan de Loudelsweg was gevestigd. Rond 1950 telde de congregatie ruim vijfhonderd zusters. Daarna nam het aantal gestaag af. In de jaren tachtig werd het kloosterterrein met uitzondering van enkele schoolgebouwen verkocht tot voordeel van nieuwbouwwoningen. De zusters vertrokken naar een gebouwencomplex aan de Nesdijk: 'De Uuthof'.

'Ommegang', onder ommegang kan ten eerste worden verstaan de vierkante gaanderij (meestal een overdekte zuilengalerij, ook kruisgang genoemd) in een kloostercomplex. Bij de keuze voor Ommegang als straatnaam kan ook de gedachte aan de 'Berger Ommegang' (of 'Omgang') een rol hebben gespeeld. Deze ommegang is als een processie ontstaan in de veertiende eeuw. Na de wonderbaarlijke redding van de kerkschat uit Petten tijdens de St. Elisabethsvloed in het jaar 1421; en het daaropvolgend 'heilig bloedwonder' in de kerk – waarbij zeewater in bloed was veranderd – werd Bergen een bedevaartsoord. De processie ter herdenking van deze wonderen vond ieder jaar plaats op zondag voor Pinksteren. De processie leidde van de Ruïnekerk (toen r.k. kerk) naar de kapel aan de Kapellaan en terug. Toen de processies in de zestiende eeuw (de tijd van de hervorming) niet meer waren toegestaan zullen de gelovigen ongetwijfeld een 'stille omgang' hebben gehouden. In de achttiende eeuw is er van een kerkelijke plechtigheid evenwel geen sprake meer. De Berger Omgang is dan de benaming geworden voor het Kermisfeest alhier. Dit verandert in de twintigste eeuw: in het jaar 1925 wordt een vereniging opgericht om het gebruik van de 'stille omgang' te doen herleven. En in het jaar 1929 geeft het bisdom daar inderdaad toestemming voor. En tot op de dag van vandaag vindt de 'omwegang' volgens dezelfde route als in de vijftiende eeuw weer plaats op de zondagmorgen voor Pinksteren.

'Reigerslaan': reeds bij raadsbesluit van 21 mei 1920 werd door de gemeente concessie verleend voor de aanleg van een weg van de Breelaan naar de Zuidlaan. Pas in het jaar 1933 kreeg deze weg de naam 'Reigerslaan'. Het is niet zeker of de Reigerslaan haar naam dankt aan de reigerkolonie. Die bevond zich voor het jaar 1940 aan het einde van de Sparrenlaan in de Hooge Boomen (zie VVV kaart 1937). De Duitse bezetter bouwde onder de bomen een barakkenkamp om gevrijwaard te blijven van aanvallen uit de lucht. Er was echter geen rekening gehouden met de 'luchtaanvallen' vanuit de reigernesten boven het kamp. Het waren de stinkende uitwerpselen. Afschot maakte een einde aan dit probleem wat bovendien het einde van de reigerkolonie betekende. De reigers (Ardeidae) behoren tot de orde van de grote moerasvogels. In de omgeving van Bergen komt alleen de blauwe reiger veelvuldig voor. Het zijn hoofdzakelijk zomervogels dat wil zeggen dat ze hier broeden maar in de winter naar zuidelijke streken trekken. Vissen en kikkers zijn hun hoofdvoedsel. Een deel van de blauwe reigers tracht hier te overwinteren maar bij strenge vorst is hun dit fataal.

Bewoners van de Eeuwigelaan

De misdadiger

Mijnheer Hendrik is in de Zwarte Schuur met timmerbaas Wittebrood... ze zagen boomstammen.

Op dat moment knalden er snel achter elkaar in de verte drie gewerschoten. Ze waren tot in het hart van het Oude Hof hoorbaar. De schoten komen uit de richting van de muziektent. Jagers kunnen het niet zijn... het seizoen is nog niet begonnen en stropers opereren alleen 's nachts. De laatste zomerzonnestrallen weerkaatsen in de manshoge ovale spiegel met vergulde krullenlijst in de Blauwe Salon. 'Daar is iets ergs gebeurd... de veldwachter is gewond... hij heeft bloed aan zijn handen... ze hebben op hem geschoten... mon Dieu... mon Dieu...!' De serene rust en intimiteit waarmee de laatste zomerdag van het jaar 1927 op de Eeuwigelaan was begonnen waren op slag verdwenen. Freule Louise ontfermde zich over de hevig bloedende en kermende veldwachter Verkerk. Hij was tot vóór de monumentale ingang van het kasteeltje gestrompeld. 'Ik ben beschoten door een bandiet... een zekere Henk Bult. Hij is een rover, een stroper en dienstweigeraar. Ik moest hem arresteren,' hijgde de uit Stavoren afkomstige veldwachter. Hij werd in de volksmond 'Spekkie' genoemd vanwege zijn enorme omvang.

Sneller dan het weerlicht had het gruwelijke nieuwtje van de moordaanslag zich in het dorp verspreid. Enkele Bergenaren wisten al te vertellen dat 'Spekkie' door kogels was doorzeefd. En op het 'Oude Hof' de laatste adem had uitgeblazen... in de armen van freule Louise. Drommen nieuwsgierigen en op sensatie beluste mensen verlieten hun huis. Ze verdrongen zich voor de hoge ijzeren poort van de slottuin om een glimp of een tijding op te vangen over het verloop van het drama op de Eeuwigelaan.

Brigadier Verkerk bloedde niet dood. De ijlings toegesnelde dorpsgeneesheer Van Gelder constateerde dat 'Spekkie' niet in levensgevaar verkeerde. Hij was aan de dood ontsnapt omdat één der drie op hem afgevuurde karabijnkogels op twee centimeter van zijn hart zijn lichaam was binnengedrongen. Operatief ingrijpen was echter noodzakelijk om het lood uit de diepe vleeswond te verwijderen. In de zwartgelakte en goudgroen afgebiesde koets van de familie Van Reenen werd 'Spekkie' in allerijl naar het hospitaal van Alkmaar vervoerd. Koetsier Jaap Lek mende de twee paarden voor het rijtuig behendig via de Eeuwigelaan naar de Mosselenlaan en vandaar naar het Groenewegje.

Onderweg luisterde mijnheer Hendrik – die geen seconde van de zijde van de veldwachter was geweken – ademloos naar het verhaal van de gewonde

agent. 'Het ergste is nog dat die schooier... nee, erger nog... die moordenaar nu is ontsnapt,' siste Verkerk. 'Toen ik hem op de hielen zat is die Henk Bult op de Eeuwigelaan over het ijzeren hek rond het terrein waar de muziektent staat geklauterd en heeft zich een hol gemaakt onder de plankenvloer van het podium. Ik had daar zo'n vermoeden van en ik heb uw broer burgemeester Jacob hiervan in kennis gesteld. Ik kreeg opdracht de schuilplaats in de gaten te houden. Toen ik vanmorgen Bult sommeerde zich over te geven en met de handen omhoog te voorschijn te komen brak de hel los. Maandenlang heb ik op die Henk Bult geloerd. Op hem en zijn handlanger. Hij was de aanvoerder. Een jongen van goeie en oppassende ouders. Hij was bakkersknecht voor hij met zijn misdadige vriendjes ging inbreken. Het is ook die Bult geweest die bij meester De Lange een gouden horloge heeft gestolen. Hij heeft op mij geschoten met één van de geweren die hij en zijn kornuiten bij kolonel Vosmeer op de Komlaan hebben gestolen. Ze zijn er vandoor gegaan met een heel arsenaal aan wapens die de kolonel uit zijn Indiëtijd had verzameld. Pistolen, karabijnen, floretten en zelfs krissen met vergiftigde punten. Een stel gevaarlijke inbrekers die nergens voor terugdeinzen. Gisteren nog heb ik een deel van de buit teruggevonden onder de vloer van de leegstaande villa van de Amsterdammer Jansen op het Russenduin in Bergen aan Zee. Wekenlang heb ik op de loer gelegen omdat ik vermoeden had en nu wilde ik vanmorgen het net dichtslaan,' stotterde Verkerk verbitterd. 'We gaan de verkeerde kant op in ons goeie Bergen. Het lijkt de onderwereld van Amerika; zonder pardon of waarschuwing wordt je door je raap geschoten. Ik ben er achter gekomen dat de dieven met de gestolen wapens hebben geoefend in de betonnen kelders onder het Russenduin. Ze hebben ook alle zolderramen van de villa kapot geschoten'.

Nadat timmerbaas Wittebrood het bloedspoor op de tuintegels had weggeveegd en tegelijk met de koets ook de voor de hekken van het Oude Hof samendrommende dorpingen waren verdwenen, keerde de rust terug op de Eeuwigelaan.

De manshoge, stalen deur van de ingemetselde kluis in de rode salon van het Oude Hof was sinds de schietpartij op de laatste zomerdag van het jaar 1927 op de Eeuwigelaan voorgoed in het slot gevallen. De deur die sedert mensenheugenis nimmer was afgesloten en dag en nacht op een dun kiertje had gestaan. Naast de zwaar zilveren tafelcouverts in de met groen biljartlaken gevoerde cassettes waren ook zeven zilveren kandelaars in de enorme safe veilig verstopt. Vroeger lagen ze voor iedereen voor het grijpen. Mijnheer Hendrik had samen met Wittebrood enkele olieverfportretten van de stamvader van de familie zó verhangen dat de kluisdeur niet meer zichtbaar was.

De dagelijkse beslommeringen, het wisselen van de seizoenen en de karaktereigenschap van de meeste mensen om de nare dingen en boze herinneringen zo gauw mogelijk te vergeten... waren er oorzaak van dat het bloedige incident op de Eeuwigelaan nauwelijks meer ter sprake kwam. Vooral toen veldwachter Verkerk - na enkele weken rust - weer te voet en per

dienstfiets door de Heerlijkheid en wijde omgeving patrouilleerde hernam het leven in het dorp zijn gewone loop.

Het leek erop of de jonge dief Henk Bult vanaf de aardbodem was verzwolgen. Bult droeg vanaf zijn twaalfde jaar de bijnaam Henkie Bloedworst vanwege het brede paarse lidteken dwars over zijn neus. Hij had het overgehouden van een onverhoedse paardentrap. Hier en daar werd er zelfs met enige meewarigheid over de 'Bloedworst' gesproken en het woord 'moordenaar' werd niet meer gebruikt. Er was slechts één man in Bergen die wist waar Henk Bult zat. Dat was de beeldende kunstenaar en anarchist Kees Krille van de Guurtjeslaan.

Bult had uit overmoed, angst en paniek op de 'spionerende dienstklopper' 'Spekkie' zijn karabijn leeggeschoten. Loerend door een spleet in zijn houten hol onder de muziektent zag hij de veldwachter wankelen en hoorde hem schreeuwen van pijn. De rover vluchtte in ware verstandsverbijstering. Hij gooide het wapen in de sloot bij de kruising van Komlaan en Eeuwigelaan. Rende voort met maar één doel voor ogen: ongezien het bouwvallige huis van zijn vriend Kees Krille te bereiken.

Zo bereikte Henk Bult de brede sloot die in verbinding stond met de slotgracht rond het Oude Hof. Tot aan zijn middel waadde de opgejaagde jonge misdadiger door het drabbige water; om toen met een paar stappen over de verlaten zanderige Komlaan aan de overkant van de weg weer in een laag eikenbosje te verdwijnen. Vijftig meter verderop stond Kees Krille in zijn achttertuintje witlof uit te graven. Plotseling zag hij achter de braamstruiken bij het hek een verwilderde jongeman staan die hem wenkte.

'Help mij Kees... help mij... ik heb de veldwachter doodgeschoten... als je mij niet helpt moet ik levenslang de gevangenis in', smeekte Henk Bult.

'Jongen... jongen... ik heb net die schoten gehoord... heb je 'Spekkie' vermoord... verschrikkelijk... buk je en kruip langs het wilgenbosje naar mijn achterschuurtje... je hebt geen moment te verliezen.

Even later fietste Henk Bult onverschillig zo het leek over het tuinpad de Guurtjeslaan op om vervolgens over het smalle Zuidlaanpad naar de Schapendijk te koersen. Al eerder was Bult met werkvakantie in het communistisch georiënteerde jongerencentrum De Ploeg in Best geweest. Hij wist dat hij daar gelijkgezinde mensen zou ontmoeten die hem nooit zouden verraden.

Het duurde een volle week voordat de vluchteling - verkommerd en vermagerd tot op het been - zich laat in de avond in de Ploeg durfde te melden. In drooggevallen greppels en in lammerenboetjes had hij de koude septembernachten doorgebracht. Hij had geleefd van rauwe aardappelen en afgevallen appels en peren.

Kees Krille was ook naar Best gereisd om de jonge misdadiger op te vangen en te vertellen dat ‘Spekkie’ springlevend was en voorspoedig genas van de vleeswond.

Drie weken lang werkte en wiede Henk Bult met de andere Ploeg-jongeren mee op het land. In die tijd maakte hij kennis met een lief Brabants meisje: Jeanne, aan wie hij alles opbiechtte. Ze steunde en troostte hem en hielp hem zijn schuldcomplex te overwinnen. ‘Voor we helemaal bij elkaar kunnen zijn moet je boeten voor je daad en dan kunnen we echt gelukkig worden,’ had Jeanne gezegd. Dat moest Henk Bult overdenken toen hij zich overgaf met opgeheven lege handen nadat een peloton van vijftig tot aan de tanden gewapende marechaussees een cordon rond De Ploeg had gelegd.

Zonder pardon werd hij hardhandig in de boeien geslagen en onder stompen en scheldwoorden de boevenwagen ingeduwd. Hij werd veroordeeld en kreeg drie jaren gevangenisstraf.

De verliefde desperado schreef een biechtbrief aan zijn moeder. Zij liet hem lezen aan freule Louise omdat ze vond dat iemand die zo gevoelig kan schrijven op zo’n jonge leeftijd niet verloren kan gaan. Freule van Reenen reageerde ontroerd: ‘als hij terug is en bij ons wil komen werken in de tuin zal ik mijn broer Hendrik vragen hem te helpen...’.

Als een blijde mare ging het door Bergen heen dat freule Louise van Reenen de jonge Bult in bescherming had genomen. Dat hem na zijn vrijlating een nieuwe toekomst was beloofd. Henkie-de-Bloedworst kwam echter nooit meer terug in zijn geliefde Bergen. Gedreven door trots en schaamte -nadat de Brabantse Jeanne hem na twee jaren van wachten toch had afgewezen – trok hij als drie en twintig jarige eindeloze verten in als soldaat bij het vreemdelingenlegioen. Om na gevaarlijke en avontuurlijke omzwervingen door de Sahara neer te strijken in midden-Frankrijk in het plaatsje Bey bij Lyon. Hij trouwde met een frans meisje en overleed op 4 mei 1962 aan kanker.

De ondernemer

Op enkele weken na waren freule Louise en de puissant rijke weduwe Regina Maria Regoût-Westerwoud even oud. Reeds in het jaar 1920 had Petrus Regoût - stichter en eigenaar van de beroemde porselein- en aardewerkfabriek Sfinx in Maastricht - van de familie Van Reenen een uniek stuk grond gekocht aan de Eeuwigelaan. Daarop had de fabrikant een schitteren zomerverblijf laten bouwen dat de naam Westerwolde kreeg. Iedere zomer brachten Petrus en Regina Regoût tezamen met de kinderen en kleinkinderen een twee maanden durende vakantie door in de Heerlijkheid. Regelmatig kwamen zij op bezoek in het ‘Oude Hof’.

In het jaar 1931 – na de plotselinge door van Petrus Regoût – die ook korte tijd minister van economische zaken was – werd het contact tussen de freule

en de weduwe intenser. Voor de kinderen in het dorp was mevrouw Regina de gulle aristocrate. Zij die op St. Maartensdag de rondtrekkende en zingende schare Bergense jongeren bij de deur van Westerwolde niet afscheepte met een snoepje of een halfje. Ze deelde royaal tegeltjes uit eigen fabriek uit terwijl iedere kleine zanger een vierkant nikkelen stuivertje in de handen kreeg gestopt.

Sommige volwassen Bergenaren konden dat ‘ongenaakbare mens’ uit Westerwolde niet luchten of zien. Dat kwam vooral nadat mevrouw Regoût met een hooghartige trek op haar nog altijd knappe gezicht de schildersknecht Rien Wokke de deur had gewezen. Deze had haar zijn diensten aangeboden omdat hij thuiszat vanwege winterverlet. Met de woorden: ‘ik heb je niet geroepen...!’ had zij Wokke de voordeur gewezen. Het voorval werd natuurlijk – flink aangedikt – doorverteld in Bergen. Menige zelfbewuste vrije dorpeling voelde zich beledigd na het vernemen van de koude douche die Rien Wokke had overspoeld.

De pastoor van de Petrus en Pauluskerk wilde geen kwaad woord over de weduwe horen. Zij had immers na het overlijden van haar man pastoor Verberne verrast met de mededeling dat zij de kerk aan de Dorpsstraat wilde verfraaien met vloer- en wandtegels. Een geschenk dat vele duizenden gulden kostte in die jaren.

Wanneer mevrouw Regina Regoût in Bergen verbleef liet zij zich iedere dag in de zwart gelakte glanzende Spijker – die het registratienummer acht droeg – van de Eeuwigelaan naar de kerk rijden door de chauffeur in donker uniform. Als gold het een kostbaar relikwie zo zette de chauffeur vervolgens een met vurige kooltjes verwarmde stoof in de voor haar gereserveerde koorbank... zo woonde de gelovige vrouw de heilige mis bij.

Hoewel kwade tongen in Bergen de reputatie van haar overleden man beoedelden door praatjes rond te strooien. Regoût zou tot aan zijn dood toe ook de zondagsarbeid verplicht hebben gesteld in zijn fabriek. En dat hij in overleg met de geestelijkheid van de stad Maastricht alleen één uurtje vrijaf voor de kerkgang van zijn arbeiders wilde toestaan. De weduwe schonk de Petrus en Pauluskerk ook nog een zwart-wit marmer gebeeldhouwde communiebank. Een daad die de pastoor beloonde door met krachtige stem vanaf de kansel een Onze vader te bidden ter verlichting en kwijtschelding van de vagevuurstraf van Petrus Regoût. De weduwe leed onder die valse of overdreven aantijgingen. Temeer daar zij zich altijd met klem had verzet tegen kinderarbeid in de fabriek.

Openbaar vervoer

Bello-vonken en brandstichting zijn door de jaren heen altijd de meest gevreesde vijanden geweest op de Eeuwigelaan. Die alom bejubelde Bellotram heeft voor heel wat narigheid gezorgd in de loop van zijn bestaan. Vonkensproeiend en lustig fluitend langs de achterzijde van de Eeuwigelaan-

tuinen heeft dit geliefde en alom betreurde stoomtrammetje heel wat op zijn geweten. In augustus 1927 alleen al was Bello volgens het archief van de Bergense brandweer verantwoordelijk voor vijftien fikse branden in berm, bos en heide. Vijftienhonderd dennen en grote stukken heide werden een prooi van de vlammen. En het Westerbos - waar eens de stroper Jantje Tromp zijn konijnen en fazanten strikte en waar tientallen zeldzame vogels kwinkleerden - was voor de helft zwart geblakerd.

Om de haverklap moest de brandweer uitrukken als er weer een stuk bos of berm in lichterlaaie stond. Er ontstond een tweestrijd tussen voor- en tegenstanders van Bello. 'Trampassagiers zijn de boosdoeners. Zij gooien brandende peuken naar buiten', beweerden de vurige verdedigers van Bello. De andere partij gaf dan onmiddellijk antwoord: 'zonder Bello hadden ze daar de kans niet voor gekregen.

Ook pyromanen van alle leeftijden richtten aan de begroeiing achter de Eeuwigelaan heel wat schade aan. De negentiende juni 1974 staat in de annalen van de brandweer in Bergen bekend als de zwarte zondag. Op die zonnige dag immers werd de brandweercommandant van de Heerlijkheid omstreeks drie uur in de middag gewaarschuwd dat het duinterrein - ter hoogte van villa Middenbrink aan de Eeuwigelaan - in brand stond. Aangewakkerd door een stevige westerbries hadden de hoogoplaaiende vlammen vrij spel en men vreesde het ergste. Tijdens een korte wandeling hadden drie vrienden een fikkie gestookt. Ogenblikkelijk greep het vuur om zich heen, gevoed door de in-droge humuslaag en laag geboomte.

De brand greep razendsnel om zich heen en verplaatste zich in oostelijke richting naar de kant waar de eenzame onbeschermd villa's stonden. De brandweerlieden konden gebruik maken van een spuitwagen met hoge druk en voldoende water aan boord. Echter tegen brandende vliegdennen staat zelfs het beste blusmateriaal machteloos. Gelukkig voor Bergen en Eeuwigelaan veranderde de wind plotseling van richting waardoor de brandweerlieden geholpen door tientallen - met vuurbezems gewapende - passanten die de brandhaard konden omsingelen waardoor het ergste gevaar was bezworen.

De dichter

Het kozakkenbloed van Vituska Kamerlingh Onnes tot de jaren tachtig van de vorige eeuw woonachtig op de Eeuwigelaan 17 is onmiskenbaar. 'Wij zijn in de verte verwant met de Romanoff's, de tsarenfamilie uit het Rusland van vóór de revolutie. Het stamgebied van mijn voorouders lag in het stroomgebied van de Don. Van daaruit kwam een zwervende tak terecht in Amsterdam waar ook Onno Kamerlingh Onnes omstreeks de eeuwwisseling werd geboren. De tuberculose die hij in zijn jeugd opriep werd chronisch en om die reden verhuisde hij op advies van zijn huisarts naar Bergen'. In het jaar 1921 had de beroemde portretschilder Veldheer het pand had laten bouwen. Na diens dood in het jaar 1931 kocht Kamerlingh Onnes de tussen

groen en bomen verscholen villa. Daar kon hij zich uitleven in schilderen en dichten.

In zijn atelier aan de Eeuwigelaan schreef de bejaarde Kamerlingh Onnes het volgende gedicht. In zijn werkzaam leven was hij directeur van het Bureau Handelsinrichtingen te Amsterdam. Het gedicht is een getuigenis van zijn liefde voor de zee van Bergen:

*De wijde watervlakte kaatst de echo weer
Van 't loome golvenspel, dat met gebroken slag,
Den ziltgedrenkten strandzoom heel den langen dag
Bespoeld en blankgelegd heeft, keer op keer.
De plompe schuit schijnt licht te wiegen als een veer
En mallen als een nar zijn muts te schudden plag.
Draait zichzelf plagend, ongedurig speels de vlag
Kortflappend aan den maststeng heen en weer.
Besluitloos wat te doen, rust vadsig op het grauwe waterveld
De wind, rookwolkjes blazend aan den horizont, die in de ijle lucht
Omhoog zich spoeden of hun de minuten waren toegeteld
Op eenmaal staan de felle golven op, ten hemelhooge vlucht
En donderen dooreen met helsch geweld,
Dat 't angstig strandvolk om wie ver zijn ducht.*

Het begrip 'tijd' kende Onno Kamerlingh niet wanneer hij bezig was aan een schilderij of gedicht. De vloer van zijn atelier lag dan bezaaid met verfvlekken of proppen papier. Kamerlingh Onnes werd drie en zeventig jaren toen hij moegestreden tegen de ondermijnende ziekte in het jaar 1939 stierf. Zijn vrouw en kinderen bleven achter op "Endevoert". In het jaar 1979 overleed de echtgenote van de dichter-schilder. Toen was voor de kinderen de tijd gekomen het dure landhuis te verlaten. De kosten konden niet meer worden opgebracht en op een dag stond er een bord 'te koop' voor de stille villa op de Eeuwigelaan 17.

De schilder

Als er één Bergense schilder door de gehaktmolen van het leven is gegaan dan is dat de wildwoeste en tegelijk teerfijnzinnige kunstenaar Jan van Herwijnen wel. Hij woonde met zijn grote gezin van de jaren 1945 tot 1958 in het witte huis op nummer achttien van de Eeuwigelaan.

Hij en zijn derde vrouw Pien den Eerzamen kregen acht kinderen die stuk voor stuk artistiek begaafd waren. Nog maar net waren in mei 1945 Duitse, Oostenrijkse en Nazistisch-gezinde Russische krijgsgevangenen uit Bergen verdwenen of Jan van Herwijnen stond bij het gemeentehuis op de stoep om een woonvergunning te krijgen. Bergen was het dorp waar hij volgens zijn zeggen zijn beste schilderijen had gemaakt in de jaren vijf en twintig en dertig. Hij verbleef in die jaren in Bergen. Hij kon het uitgewoonde en door diverse projectielen zwaar beschadigde vroegere 'Zahnstation' op nummer

achttien van de Eeuwigelaan huren. Hij diende dan zelf de kapotte ruiten te herstellen en de bomtrechter in de tuin te dichtten.

In de nacht van 18 april 1945 had een slecht gerichte bom uit een Engels vliegtuig het 'Zahnstation' bijna opgeblazen. Op dat moment lag er een peloton Duitser te snurken. En zo ging Jan in schilderskiel aan het werk om de grote ravage op te ruimen. Er heerste destijds nog rust op de Eeuwigelaan. Het verkeer was te verwaarlozen en nauwelijks hinderlijk. En paar jaar later was dat al grondig veranderd. Om zomerse dagen vluchtte van Herwijnen met zijn schare vaak piemelnaakt lopende kinderen van de voortuin naar de schaduw van de pijnboompjes achter het huis. Zoon Flip moest zich om de haverklap bezighouden met het blussen van bermbrandjes. Daarvoor was de vrolijk tingelende Bello verantwoordelijk door tijdens het rijden gloeiende kooltjes en vonken de vrije natuur in te blazen.

Het liefst waren Jan en Pien van Herwijnen toen al de heksenketel van het verkeer op de Eeuwigelaan ontvlucht. Dat was echter eenvoudiger gezegd dan gedaan. De kunstenaar van Herwijnen was in de kracht van zijn leven en schilderde als een bezetene. Niet alleen vanwege de treffende uiterlijke gelijkenis met de vrolijke losbol uit het Haarlemse van de gouden eeuw; ook Jan van Herwijnen dronk graag een borreltje en was als Hals goed en scherp van de tongriem gesneden. Wanneer er noodzakelijk brood op de plank moest komen nam Jan van Herwijnen een paar schilderijen onder de arm om deze in Amsterdamse kroegen aan de man te brengen. De artiest met het vroegrijze lange haar was een graag geziene gast in de cafés van Bergen en Amsterdam.

Jan van Herwijnen kon schilderen met woorden, gebalde vuisten en gebaren. Hij was één der grootten van zijn tijd. Dertien lange jaren hielden Jan en zijn gezin het vol in hun gehuurde landhuis aan de laan der lanen. Pas in het voorjaar van 1958 verhuisden zij naar een verlaten herenhuis met uitzicht op het polderlandschap aan de Herenweg 25 even voorbij der driesprong Eeuwigelaan, Zeeweg, Herenweg. Jan van Herwijnen werkte met een rusteloosheid die soms tot razernij werd met een geniale virtuositeit aan zijn honderden stillevens. Tot de dood hem op die maandagavond van de twaalfde april 1965 verraste in zijn atelier. De begrafenis van deze geboren Amsterdammer – die een wereldburger van grote allure werd – was gekenmerkt door vergaande soberheid en stijl.

De vliegenier

Hoeveel maal hij tijdens zijn werk als piloot ternauwernood aan de dood is ontsnapt weet ex-gezagvoerder Frans Peetoom bij benadering niet te zeggen. Zeker is dat hij al op 4 november 1939 op het nippertje de dan ontspring toen hij met zijn vleugellam geworden militaire kist – een Fokker F7 – een noodlanding maakte in het Drentsche boerenland. Machine total loss... volledig vernield... stond er in het onderzoeksrapport. Frans Peetoom – de

lucky pilot – klauterde lijkbleek zonder een schrammetje te hebben opgelopen uit de nauwe cockpit.

Later – tijdens vele vluchten over de Atlantische Oceaan als K.L.M. gezagvoerder – kwam de vierbander Peetoom met zijn volgeladen Constellatieons en Douglassen herhaaldelijk in zulk verschrikkelijk weer terecht, dat hij en iedereen aan boord het ergste vreesden. Peetoom's vliegerskunst en onversaagdheid hebben vaak de doorslag gegeven in de strijd met de elementen voor wie de aluminium vogel niet meer dan een hulpeloos veertje was.

Vooraf het propellervliegen had grote risico's wanneer het weer goed tegen zat. 'We waren vaak gedwongen dwars door lage drukgebieden heen te koersen omdat er geen andere keuze was. Het was toen niet mogelijk boven de depressies te vliegen zoals dat tegenwoordig gebeurt', herinnert Frans Peetoom zich. Na twintig duizend vliegreizen hebben volgemaakt hing Peetoom zijn K.L.M. pet in het jaar 1963 voorgoed aan de wilgen van zijn villa Middenblink op de Eeuwigelaan 44. Een leven vol avonturen en gevaren was achter de rug.

Zo leek het tenminste! Een ongeluk zit echter vaak in een klein hoekje. En zo gebeurde het dat de man (die zowel als vlieger en als spion tijdens de bezettingsjaren herhaalde malen door het oog van de naald was gekropen) tijdens een nachtelijke spurt uit bed naar een rinkelende telefoon uitgleed over een tapijtje. Hij viel en smakte met zijn achterhoofd tegen de koude harde tegels in de gang. Een pijnlijk ogenschijnlijk onbetekenend bultje en wat bloeddruppels op zijn schedel... meer was het niet. Frans Peetoom repte er niet eens over tegen zijn vrouw. Die buil was echter het begin van een lange lijdensweg die uitliep in een zware hersenoperatie die de oud-vlieger aan de rand van de dood bracht. Zijn zoon Jan – die als chirurg verbonden was aan een ziekenhuis in Brussel – schakelde de beste heelmeesters van België in om zijn vader te redden. Frans Peetoom herstelde op wonderlijke snelle wijze van de operatieve ingreep in zijn hersenen. Nog geen twee maanden later was hij de tafelheer bij de bruiloftsdis van zijn dochter Maritta. Zij gaf het jawoord aan de Duitse edelman Siegfried Baron von Hobe Gelting.

Tijdens de oorlog trok Frans ten strijde tegen de bezetters in zijn jachtvliegtuig waarmee hij diverse levensgevaarlijke missies voltooide. In het heetste van de strijd – in de meidagen – riskeerde luitenant Peetoom zijn leven door in opdracht van de generale staf waarnemingsvluchten te maken boven het strijdtoneel rond de Grebbeberg. Toen de capitulatie een feit was en de kruitdampen waren verwaaid begon voor Frans Peetoom pas echt de strijd. Hij en zijn vrouw Grietje werden verzetsmensen van het eerste uur. Ze werden beiden geheim agent. Spionnen tegen Duitsland! Frans Peetoom werd vogelvrij en alleen op geheime plaatsen ontmoette hij zijn vrouw. Voor hen braken vijf lange bange jaren aan.

Frans Peetoom had tot taak de hele kustsector van Den Helder tot St. Nazaire (Frankrijk) in kaart te brengen. Compleet met alle gegevens over troepenverplaatsingen, onderkomens en versterkingen. Samen trokken Frans en Grietje er vaak op uit. Gewapend met valse papieren drong Peetoom door tot in het hart van hoofdkwartieren der nazi's. Hij maakte tekeningen, foto's en routebeschrijvingen. Zijn vrouw gaf deze weer door als koerierster of borg ze voorlopig op in regenpijpen en andere schuilplaatsen. De geallieerde maakten dankbaar gebruik van Peetoom's inlichtingen. De verdiensten van vliegerspion Peetoom werden om 7 april 1976 beloond met zijn benoeming tot Officier in de Orde van Oranje Nassau.

Sinds het jaar 1952 wonen de Peetoom's in het statige landhuis 'Middenblink' dat door rovers en inbrekers al viermaal is bezocht. Eerst was het echtpaar van plan om voorgoed te verhuizen naar Zwitserland. De verloedering van Nederland was hen te erg geworden. Ze namen echte maatregelen ter beveiliging en krijgen kraker en inbreker geen kans meer.

Nummer 34

De minst romantische en meest zwijgzame mensen die ooit in het huis op de Eeuwigelaan 34 hebben bewoond waren de stijve, argwanende Duitse legertypisten en codisten. Ze woonden en werkten er van het jaar 1940 tot Dolle Dinsdag in september 1944. De vrouwelijke leden van de nazieverbindingstroepen hadden in alle vertrekken afluisterapparatuur opgesteld. Zij waren stuk voor stuk ervaren codespecialisten.

Na Dolle Dinsdag - toen ieder die heulde met de Moffen op de vlucht sloeg - was ook de deur van nummer 34 wagenwijd open gezet en... verdwenen waren de typisten en codisten om nooit meer terug te keren. Anderen kwamen het huis bevullen... vreemde mannen uit Rusland. Ze hadden Stalin afgezworen en kozen voor Hitler. Ze dwaalden door de vertrekken en het duurde tot de algehele capitulatie voordat deze bende verdween.

In het jaar 1945 ruimde psychiater Hoeneveld de puinhopen op en vestigde er een praktijk. Uit het hele land kwamen mensen met spanningen en psychische gebreken naar de Eeuwige 34. Hoeneveld had succes en zijn naam kende men tot ver over de grenzen. Hij stierf echter veel te jong.

Hoogvlieger gezagvoerder bij de K.L.M. Jaap Renaud volgde Hoeneveld als bewoner op nummer 34 op. Deze vliegenier met zijn indrukwekkende staat van dienst in het zevende werelddeel vertrok in het jaar 1980 opeens en zonder kennisgeving. Hij verhuisde naar Zuid Afrika waar Renaud en zijn gezin de Eeuwigelaan allang zijn vergeten. Renaud had huwelijksproblemen omdat hij vreemd was gegaan: hij had een affaire met een stewardess. Hij wilde echter niet scheiden en het echtpaar Renaud besloot een nieuwe start te maken in Zuid Afrika.

De volgende bewoners was Krijn Dekker. ‘Nauwelijks vijf en dertig jaren oud en al miljonair’, aldus ging het gerucht op de Eeuwigelaan. Met zijn vrouw had Krijn Dekker casinoroulettes op de hele wereld onveilig gemaakt. Veel geld gewonnen volgens een systeem dat anderen valsspelen noemden. Maar hoe het zij... Krijn Dekker kocht de villa op nummer 34 en ging over tot de orde van de dag. Op een dag kreeg Krijn de politie op zijn dak. Dat kwam zo...

Hij had nogal wat exotische vogels uit Australië gesmokkeld. Honderden en honderden papagaaien, parkieten en noem maar op. Krijn had de dieren verdoofd zodat ze niet konden zingen of krabben. Hij bracht ze naar koudere oorden waar de afzet verzekerd was. Zoiets gaat lang goed; dan komt er verraad en opschepperij in het spel en is het afgelopen. Krijn werd op het vliegveld van Sydney aangehouden en moest een half jaar in een geïsoleerde cel zijn straf uitzitten. De Australiërs zijn niet mis op dit gebied. Het huis op nummer 34 werd te koop aangeboden.

Bartholomeus Quirinus van Kampen verliet zijn eenzame boerderij in Valkoog bij Schagen en vestigde zich op nummer 34 van de Eeuwigelaan. Hij is de directeur van de grootste vlooiemarkt ter wereld: de zwarte markt te Beverwijk. Hij woont er samen met zijn vrouw en drie mooie dochters. Ze zijn er gelukkig met de Jaguar, de IJslandse pony en de weelde van wilde bloemen in de voortuin. Ze zouden wel eens heel lang op de Eeuwigelaan kunnen blijven. Dan moeten tenminste de ‘vlooiën’ in Beverwijk geen windeieren leggen.

De Kerf

De mens wordt geconfronteerd met een veranderende omgeving. Zelfs landschappen die wij als min of meer stabiel beschouwen blijken onderhevig aan een heftige dynamiek. Niet alleen de natuur maar ook de mens kan die dynamiek veroorzaken. De Kerf is hier een voorbeeld van.

Aan de kust tussen Bergen en Schoorl is in de winter 1997-1998 het even unieke als spraakmakende natuurproject De Kerf gestart. Ruim tweehonderd ha duingebied is aan wind, water en zand teruggegeven. Als klap op de vuurpijl is een opening in de duinenrij gemaakt.

Ruim tweehonderd ha duingebied is aan de natuur teruggegeven. Bij noordwester storm stroomt zeewater nu af en toe de vallei in. De elementen bepalen sindsdien de ontwikkelingen in het gebied. Het grillige spel heeft inmiddels een nieuw, meeslepend landschap opgeleverd. Dat is niet alles. Veel zeldzame planten en paddestoelen zijn snel opgedoken in De Kerf. Ook de zandhagedis, veel soorten loopkevers en vogels voelen zich er thuis. Voor mensen is dit stukje 'oernatuur' de plek waar natuurbeleving zeer intens kan zijn. Want een dergelijk wijds en overweldigend landschap is zeldzaam in ons land.

De overgang tussen land en zee is van nature dynamisch. De wind speelt hierbij een grote rol. Soms wordt de zee hoog opgejaagd, dan weer lijkt er geen vuiltje aan de lucht. Door de stroming en de wind wordt zand verplaatst. Soms ontstaan er piepkleine duintjes. Als een plant als biestarwegras zich daarop weet vast te klampen kan er snel een heuvel uit groeien. Dit eeuwenlange spel heeft de voor onze kust zo kenmerkende duinen gevormd.

Een oude beschrijving uit het archief van Hoogheemraadschap Delftland illustreert hoe grillig het Hollandse kustlandschap er in de achttiende eeuwuitzag, 'vergame duinen, seer bloot en de ongepoot, die grooteliox verstuijven. Open gaten, waar de zee met het land gemeen ligt'. Ook van het kust- en duingebied tussen Schoorl en bergen bestaan woeste beschrijvingen. Onder de indruk van de landschapsvormende processen tekent F.W. van Eeden in het jaar 1872 de volgende passage op: 'Zandgletschers waarop gij huiverig de voet zult zetten, en rondom niets dan barre wildernis. Troosteloos ronddwarrelend, door wervelwinden voortgeslept gelijk de zondaars in Dantes hel zweeft hier de zandgeest zonder rust te kunnen vinden'.

De rafelige overgangen tussen strand en duin hebben inmiddels plaatsgemaakt voor de scherpe begrenzing die de hedendaagse strandwandelaar zo vertrouwd is. Afgelopen eeuwen heeft de mens zich - met steeds meer succes - ingespannen om de zee en het stuivende zand te bedwingen en vast te leggen. Het is begrijpelijk maar ook jammer dat de duinen langs de Hollandse kust - vanwege de kustverdediging - het karakter van een strakke, dichte begroeide zanddijk hebben gekregen. Binnen dit harnas bestond tot voor kort nauwelijks nog ruimte voor natuurlijke processen. Stuivende, dynamische duinen zijn bijna uitgestorven.

Een groot deel van de karakteristieke duinnatuur kan alleen floreren bij de gratie van dynamische omstandigheden. Het stabiliseren van de kustduinen - stilleggen van verstuiving en uitbannen van de invloed van zeewater - heeft de verscheidenheid in flora en fauna geen goed gedaan. Rond het jaar 1990 keert het tij als het besef doordringt dat de vertrouwde kustverdedigingstrategie aan herziening toe is.

Men ziet in dat de greep op de kust de verarming van duinnatuur in de hand werkt. Bovendien blijkt de zee ondanks alle inspanningen steeds verder af te knabbelen. Dit vraagt om een nieuwe aanpak. Zandsuppleties worden geïntroduceerd. Grote hoeveelheden zand die van tijd tot tijd op het strand of vlak voor de kust worden gedeponeed moeten een buffer vormen tegen kustafslag. Het op deze manier zeewaarts verleggen van de kustverdediging heeft belangrijke consequenties. De vroegere noodzaak om de duinen als kunstmatig gesloten front te beheren neemt af. De nieuwe inzichten maken de weg vrij voor een natuurlijker beheer van de zeereep.

Natuurlijker beheer krijgt in eerste instantie vooral gestalte in de vorm van experimenten waarbij verstuiving op bescheiden schaal weer wordt toegestaan. De plannen voor De Kerf die medio jaren negentig concrete vormen aannemen gaan echter aanzienlijk verder. Voor het eerst worden echt maatregelen genomen om invloed van zeewater en verstuiving van zand (op aanzienlijke schaal) weer op gang te brengen. Dat hiervoor een locatie in het Schoorlse duingebied gekozen is heeft te maken met het brede en hoge duingebied dat de veiligheid van het achterland gegarandeerd. Tegelijkertijd sluit het idee ook aan op de roerige historie van dit deel van de kust. Tot drie maal toe hebben stormen in de vorige eeuw een bres in de duinenrij weten te slaan. In de jaren 1928, 1953 en 1974 hebben kustbeheerder de doorbraken met man en macht weer gedicht.

In het jaar 1977 gebeurt dus het omgekeerde: de werkzaamheden voor De Kerf gaan daadwerkelijk van start. Het echte graafwerk concentreert zich in de Parnassiavallei. Dit gebied ligt direct achter de eerste duinenrij. Er wordt een opening - een kerf - gemaakt in de zeereep. De doorgang verbindt de Parnassiavallei met het strand. Zo wordt het mogelijk dat zeewater waarschijnlijk enkele keren per jaar achter het duin duikt. Om de dynamiek te vergroeten is de Parnassiavallei grotendeels afgeplagd. Verruigde begroeiing is verwijderd zodat het kale zand klaar ligt voor verstuiving. Tot slot wordt tegelijk met het graafwerk in de Parnassiavallei gestopt met het

tegengaan van verstuing in de rest van het bijna tweehonderd hectare grote gebied.

Het uiteindelijke doel van het Kerfproject is niet zozeer het (terug) restaureren van de oude duinnatuur zoals F.W. van Eeden en zijn tijdgenoten die gekend hebben. Het project draait in eerste instantie om het (weer) op gang te brengen van de dynamische processen die zo'n belangrijke rol spelen in de natuurlijke ontwikkeling van kustduinen. Eenmaal aangewakkerd laat Staatsbosbeheer de ontwikkeling van dit deel van het duingebied verder over aan de natuur. Er wordt niet meer ingegrepen of bijgestuurd. De natuur heeft het voor het zeggen. Door zo nadrukkelijk het heft uit handen te geven kiest Staatsbosbeheer bewust voor een onzekere uitkomst. Er wordt weliswaar verwacht dat het spel van zand, wind en water zal leiden tot een natuurlijker en gevarieerder duingebied. Hoe de vallei en de planten en dieren werkelijk zullen reageren is bij de start nog ongewis.

De natuur heeft niet lang gewacht met het accepteren met de uitnodiging die met De Kerf werd geboden. Nog voor de graafmachines het gebied hadden verlaten stroomde het zeewater voor het eerst binnen. In de daaropvolgende jaren heeft zich dat ruim dertig keer herhaald. De wind brengt ook het kale zand in beweging. Er hebben zich duintjes gevormd en de oude duinhellingen die aan de Parnassiavallei grenzen zijn voor het eerst in honderden jaren weer bedekt met nieuwe zandlagen. Het landschap verandert continu en ook steeds vrij grondig: alsof decorbouwers elk seizoen het interieur aanpassen. Planten en dieren hebben verbluffend snel kans gezien om hiervan te profiteren. De barre omstandigheden in het stuivende zand, ook de invloed van het zoute zeewater zijn bij uitstek condities waarin een aantal zeer zeldzame plantensoorten zich prettig voelen. Zeewolfsmelk, strandbiet, strandduizendguldenkruid en blauwe zeedistel hebben zich in het gebied gevestigd. Paddestoelen doen het ook goed. Er zijn zelfs soorten gevonden die niet eerder in Nederland voorkwamen en twee soorten waarvan gedacht werd dat ze uitgestorven waren. De zandhagedis voelt er zich thuis. Dit watervlugge dier houdt van stuifduinen en laat zijn eieren uit broeden in door de zon opgewarmd kaal zand. Vaste inwoner is inmiddels ook de bontbekplevier. Deze kleine steltloper houdt van ruige, zoute omstandigheden.

De afgelopen jaren is De Kerf met succes uitgegroeid tot een dynamisch duingebied. De verwachtingen zijn op spectaculaire wijze waargemaakt. Het einde is echter nog niet in het zicht. Het weer – het aantal stormachtige dagen of de hoeveelheid neerslag – fluctueert van jaar tot jaar. Dit heeft direct zijn weerslag op het terrein. Verwacht mag worden dat het gebied zich in vergelijkbare golfbewegingen zal blijven ontwikkelen. De kans bestaat dat de opening in de duinenrij op termijn grotendeels dichtstuift. Als dat gebeurd is er een superstorm voor nodig om de zee naar binnen te laten lopen. De afgelopen jaren is deze ontwikkeling al een beetje te zien geweest. Tot 27 oktober 2002 werd de zanddrempel steeds hoger omdat er weinig noordwester stormen waren geweest. Even leek het gedaan met De Kerf maar juist die dag spoelde het zeewater met ene flinke noordwester weer binnen.

Mocht de zee niet meer de Parnassiavallei binnenstromen dan neemt het spektakel onbetwist af. Dat betekent nog geen einde van de dynamiek. De natuurlijke successie in de vallei gaat door. Geheel in de geest van het project - het op gang brengen en daarna zijn eigen gang laten gaan - zullen geen maatregelen worden genomen om dichtstuiven tegen te gaan of ongedaan te maken.

Flora en fauna hebben opmerkelijk snel geprofiteerd van de hernieuwde dynamiek in De Kerf. De kiem door dit succes is gelegd met het creëren van een gunstige uitgangssituatie voor de verdere ontwikkeling van het gebied. Graafmachines hebben de natuur een beslissend zetje in de rug gegeven. De sporen die daarbij in het landschap zijn achtergelaten zijn inmiddels door wind, zand en water uitgewist. Dat neemt niet weg dat de ingrepen op zichzelf kunstmatig waren. Het doelbewust doorbreken van de kustduinen en het 'creëren van natuur' maken De Kerf tot meer dan een natuurproject. Het is ook een cultuurdaad.

De Kerf is vanaf het eerste moment dat de plannen bekend werden spraakmakend. Het idee dat land wordt prijsgegeven aan de zee en de wind prikkelt de verbeelding. De kerf knaagt daarmee aan het mythische beeld van de Hollandse dijkenbouwers. Het graven van een gat in de zeereep wordt immers algemeen gevoeld als een breuk met de traditionele strijd tegen het water. Het is overigens opvallend dat uit onderzoek blijkt dat De Kerf het veiligheidsgevoel van omwonenden van het duingebied niet heeft aangetast. De omwonenden zijn voor een deel nazaten van generaties helmplanters. Begrijpelijkerwijs waren er op voorlichtingsbijeenkomsten wel veel vragen maar het project heeft geen grote weerstand opgeroepen.

De pers besteedde veel aandacht aan het natuurproject. Alle landelijke dagbladen maakten melding van De Kerf: het binnenstromen van zeewater was voorpaginanieuws. Ook buitenlandse media pikten het nieuws op. Engelse, Duitse en Japanse tv-stations melden zich. Schoorl wordt zelfs tien minuten wereldnieuws als CNN over het Hollandse fenomeen bericht.

De Kerf is niet alleen een breuk met de eeuwenoude strijd tegen het wassende water; het is bovendien een fenomeen dat goed past in de typisch Hollandse traditie van het maakbare landschap. Een traditie die begint met het beteugelen van de woeste natuur. De mens zet de omgeving steeds meer naar zijn hand. Het landschap is voortdurend ontworpen, vormgegeven en aangepast aan gebruikswensen. Inmiddels realiseren we ons dat het aanhoudend manipuleren en renoveren gepaard is gegaan met een schrikbarende achteruitgang van de natuur en toenemende vervlakking van het landschap. Als reactie daarop is de laatste jaren de hand aan de ploeg geslagen om deze onvolkomenheden in het landschap - het gemis aan natuur - recht te zetten. Langs de rivieren, op boerenland en ook in bos- en duingebieden wordt natuur omgevormd en hersteld. Er worden nieuwe gebieden ontworpen waar de natuur het zelf voor het zeggen krijgt. De vindingrijke manier waarop in het beteugelde landschap weer ruimte wordt

gemaakt voor de natuur is misschien wel de ultieme uiting van beheersing en maakbaarheid van het Nederlands landschap.

De Kerf is er een sprekend voorbeeld van. Omdat we de zee tegenwoordig goed onder controle hebben is het mogelijk om wind en water weer ruimte te geven. Waarmee meteen duidelijk wordt hoe relatief de vermeende breuk met de traditionele strijd tegen het water is. De Kerf is een symbool geworden van de wijze waarop we vandaag de dag met natuur en landschap omgaan. De Kerf heeft inmiddels een plekje gekregen in de vaderlandse aardrijkskunde boeken.

Het 'aanleggen' van nieuwe natuurgebieden heeft iets vreemds. Het tast het klassieke beeld van autonome, spontane natuur aan. Schrijver Koos van Zomeren verwoordt het als volgt: 'Zo verandert de natuur in het tegendeel van wat zij altijd is geweest. Een staaltje van menselijk kunnen in plaats van een herinnering aan menselijk onvermogen.' Bij de renovatie en ontwikkeling van nieuwe natuurgebieden grijpt de natuurbeheerder inderdaad naar technieken om effecten van menselijk handelen uit het verleden ongedaan te maken. Om het vastgelegde, verstilde duin tot leven te wekken zijn ook in De Kerf graafmachines en bulldozers ingezet. De Parnassiavallei zag er na afloop uit als een bouwput.

Eën vraag blijft op dit punt: hoe natuurlijk is de nieuwe natuur? Toegegeven... de start is vals. Laten we echter wel bedenken dat zijn de helmdijken die we duinen noemen ook. Een belangrijker vraag lijkt of we met De Kerf meer de oorspronkelijke situatie aan de kust benaderen dan met starre duinen? Als het antwoord ja is en we na de ingreep de teugels los durven laten (geen beheer) dan is het uiteindelijke resultaat: meer echte natuur dan daarvoor.

De Kerf heeft in korte tijd naam gemaakt als een aantrekkelijke, fascinerende plek. Al toen de graafmachines aan het werk waren kwamen velen nieuwsgierig kijken. Die belangstelling is nooit weggeëbd... integendeel. De Kerf is uitgegroeid tot één van de meest bezochte delen van het Schoorlse duingebied. Uiteenlopende toeristische gidsen en rubrieken vermelden De Kerf als aantrekkelijke plek. De Kerf is ook een plek waar kunstenaars zich graag door laten uitdagen.

*De Landweg is nu onderhand
toch wel een Landweg zonder land.*

*De Kerkedijk, dat is toch sterk
daar is geen dijk en ook geen kerk!*

*De Russenweg, klopt als een bus
je ziet er helemaal geen Rus.*

Dan... halverwege de Breelaan

*daar zie je links een bordje staan,
daarop staat duidelijk Guurtjeslaan!
Maar waarom moet ik Guurtje slaan?
Dat mens heeft mij nooit kwaad gedaan.*

*In het centrum is een Molenstraat...
waar helemaal geen molen staat.*

*De Geestweg, ja, ik lieg misschien
daar hebben ze nog nooit een geest gezien.*

*De Natteweg is droog en schoon
dat weet ik, daar ik er zelf aan woon!*

Ide Min

Tot slot

Een boek dat eindigt met een vraag is open naar de toekomst. In velerlei opzicht is het gedicht van Ide Min een vraag. Met name over de negentiende eeuw is weinig gepubliceerd. En toch kende juist die tijd de groei van de gemeente als nieuw bestuursorgaan. De ontdekking van Bergen als uitgaansoord. De aanleg van wegen met bijbehorende tollens. De totstandkoming van openbare voorzieningen als de dorpsschool, het postkantoor, de waterleiding en de rooms-katholieke kerk.

De komst van de Van Reenens in het jaar 1851 had een zeer bijzondere betekenis voor de (voormalige) Heerlijkheid. Daarbij is de visionaire blik van 'Jacob en Marie' van doorslaggevende betekenis geweest.

Over de eerste helft van de twintigste eeuw is weer betrekkelijk veel geschreven: de badplaats Bergen aan Zee, de stoomtram, de kunstenaarskolonie, het museum, de moderne architectuur. Aan de ruimtelijke ontwikkeling van het dorp of de zo essentiële bescherming van natuur en landschap is nauwelijks aandacht besteed. Terwijl ook literatuur over de periode na het jaar 1950 vrijwel ontbreekt.

De streekcultuur staat in de belangstelling. En dat in de tijd dat Europa werkelijk één wordt en de nationale grenzen vervagen. Dat is verrassend. De hernieuwde belangstelling uit zich onder andere in de bestudering van de streekgeschiedenis, de tradities, de folklore, de boerderijenbouw en het landschap. Ook in Bergen zien we deze schijnbaar tegengestelde ontwikkeling.

We gaan naar buiten/ waar de vogeltjes fluiten/ waar het zonnetje zo heerlijk schijnt.

Dat zong Louis Davids toen mijn ouders jong waren. Het is het een droevig liedje. Dat komt door het einde:

In 't broeiende alkoofje dromen zij van 't lentefeest/ dat het echt gezellig is geweest...

Voor de generatie van mijn ouders was de stad vies, ongezond en onvrij. Naar buiten trekken was een vorm van verlossing. 'Buiten' was de plek waar volgens dat liedje 'al je misère verdwijnt'. 's Zondags trokken we er op uit met

de fiets of met de bus. Bergen is dichtbij en goed bereikbaar. Nescio schreef dat hij tijdens zijn uitstapjes naar Bergen 'geheel was opgenomen in God en toch voor tweeën thuis. Men beleeft dit allemaal in even meer als twee uur, wat steeds weer ongelooflijk is'. Dat was rond het jaar 1950; tegenwoordig wandelen nog steeds mensen door Bergen en Bergen aan Zee. De mensen gaan naar de zee om zwijgend naar zoveel water op één plek te staren. En om hun lichaam in de zon te bakken, om en om draaiend als aan een spit.

Het lezen van 'De saga van Bergen' wordt een emotionele reis met heftige stemmingswisselingen. Himmelhoch jauchzend bij het ontdekken van verloren gewaande erfstukken die nog niets aan schoonheid blijken te hebben ingeboet. Zum Tode betrübt als men oog in oog komt te staan met doorgerotte muren en wildgroei van allerhande schimmels. De tocht voert langs mooie paadjes en een pittoresk dorpsgezicht. Het trage tempo verbazing en soms wanhoop teweegbrengend.

Deze vraag is mij op het hart blijven branden: 'Zijn het alleen de biologische boeren die het belang van welzijn van mens en vee voor ogen hebben. Alleen zij laten hun dieren in de weilanden lopen in de zomer, hetzij onbeschermd tegen zon en horzels. Horzels steken namelijk in de zon en rusten in de schaduw. De reguliere boeren houden hun vee binnen met als enige reden winstbejag. Het zou toch voor mens en vee veel beter zijn, als men in de zomer weilanden met bomen zou zien waarin het vee vredig graast.'

Inhoudsopgave

- Een woord vooraf
- In den beginne was het gat
- De eerste bewoners
- Bergum - Berga - Berghen
- Bergen aan Zee
- Duinen en bossen bomen
- Achter groene geschiedenis
- De graven en Bergen
- Na de Grote Geus
- De wederopbouw
- Het oude Bergen
- Het vlakke land
- De tegenwoordige Staat
- De slag bij Bergen
- Na de schuilkerk
- Nieuwe Heren
- De grote verandering
- De nieuwe polders
- Stadegaard en andere autochtonen
- Huis Rampenbosch en het Hof
- Heerlijk einde
- De Philisteinen
- Linieschip de Wassenaar
- De molen van Van Essen
- Bergen als fotomodel
- Bokkenwagens anderhalve cent
- De dronken buurman
- Dorpsnotabelen
- Een straatweg onder het duin
- Oudburg onder het zand
- Er is een dijk gelegd
- Het wapen van Bergen
- Des Konings Weg
- De heiligen Cosmas en Damianu
- Het tolhuis aan de Rekere
- Het wapen van Persijn
- Het miraculeuze Zanegeest
- Deelbroodsdag
- Zij generen hem mit reepe drayen

- De onvoltooide reformatie
- Donkerblauw grof papier
- De kaart van Blaeu
- Een Engelsman gebleven
- Grensincidenten
- Bergense kinderen naar school
- Van buurt naar dorp
- De timmerman uit Hellendoorn
- De duinwaterleiding
- Geitenmelk voor arme kinderen
- Jacob en Marie
- Vertier en vermaak
- De Berger taal
- Villa's en industrie
- Kunstenaar op de Noordergeest
- Wonen in het jaar 1903
- Het Rechthuis
- Eindelijk... de tram!
- De stolpen van Bergen
- Hoe de Schuthoklaan verdween
- Wijknamen
- Bergense straten
- Buer Wegh, Heer Wegh, Lijt Wegh
- Bewoners van de Eeuwigelaan
- De Kerf
- Nawoord
- Inhoud
- Bronnen

Bronnen

- Bergen in Kennemerland, tekst en vormgeving H. Jellema, uitgegeven door VVV Bergen (NH) 1969;
- Verscholen in het groen; Bergen in de negentiende eeuw van Frits David Zeiler;
- Hoog en Vrij; schetsen uit de geschiedenis van de Heerlijkheid Bergen van Frits David Zeiler;
- Bergense Kronieken van Historische Vereniging Bergen NH;
- Straatnamen in Bergen door de eeuwen heen van Historische Vereniging Bergen NH;
- De Kerf verbeeld door Robert Graat en Johan Bos;
- O ja, dat was Bergen van Henk Jellema en Piet Mooy;
- Hemel en Hel op de Eeuwigelaan van Wilko A. G. Bergmans.

19 augustus 2002